

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

1/2014 • 16 €

- Keskiäinen Turku
- 1600-luvun kodin tila
- Edistyspuolue 1920-luvulla
- Naisten taival puoluejohtajiksi
- AIDS ja moraalinen menneisyys

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA

112. vuosikerta

Julkaisijat Suomen Historiallinen Seura ja Historian Ystävien Liitto

Päätoimittaja: Marko Lamberg

Toimitussihteeri: Elina Katainen

Toimittajat: Juhana Aunesluoma, Seija Jalagin, Anu Lahtinen, Marko Tikka

Hallitus: Pauli Kettunen (pj.), Petri Karonen, Tiina Kinnunen,

Tuomo Lappalainen, Harri Rinta-aho, Janne Virkkunen (vpj.)

Ulkoasu: Heikki Kalliomaa

Historiallinen Aikakauskirja noudattaa tieteellistä vertaisarviointikäytäntöä.

www.haik.net ■ ISSN 0018-2362

SISÄLLYS

Suuntaviivoja

Marko Lamberg, Mistään kotoisin 1

Artikkelit

- Liisa Seppänen*, Jäännöksistä johtolangoiksi ja tutkimustuloksiksi – Kuinka arkeologinen lähdeaineisto muuttaa käsityksiä Turun keskiaikaisesta kaupungista? 3
- Riitta Laitinen*, Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa 20
- Jenni Karimäki*, Vastauksena vasemmistoporvarillisuus – Kansallisen edistyspuolueen haasteet 1920-luvulla 32
- Mari K. Niemi*, Naisten työläs taival puolueiden johtajiksi – Naisten puoluejohtajuuden mahdollistuminen sosiaalidemokraateissa, keskustassa ja kokoomuksessa 1987–2010 46
- Jan Kubanen*, AIDS ja moraalinen menneisyys Ugandassa 61

Katsauksia

- Heini Hakosalo*, Terveys ja sairaus historiantutkimuksen kohteena 73
- Laura Kolbe*, Suomen unohdettu väitöskirja – KTM Erkki Alhangan hylätty väitös Kolumbian paperi- ja vanuketeollisuuden mahdollisuuksista 78

Kolumni

Pertti Ahonen, Nykyajan historia 89

Keskustelua

- Heikki Oja*, Riimuja Ulvilan sinetissä 91
- Ville Oksanen*, EVA patosi sosiaalireformismia 92
- Maijastina Kablos*, Kauan sitten Ateenassa 94

Syväluotaus

Heikki Miikkeli, Mikä Eurooppa? Ketkä eurooppalaiset? 96

Arvosteluja

- Marja-Leena Hänninen (toim.), Vieras, outo, vihollinen – Toiseus antiikista uuden ajan alkuun (*Sirpa Aalto*) 101
- Eljas Oksanen, Flanders and the Anglo-Norman World, 1066–1216 (*Jaakko Tahkokallio*) 103
- Marika Räsänen, 'The Restless Corpse, Thomas Aquinas' Remains as the Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy' (*Constant Meurs*) 104
- Tom Linkinen, 'Stinking Deed, Deepest Love = Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture' (*Ruth Mazo Karras*) 106
- Ingemar Oscarsson (toim.), Den franske kammartjänarens resa – Minnen från länderna i norr på 1660-talet (*Marko Lamberg*) 107
- Veli-Pekka Lehtola, Saamelaiset suomalaiset, kohtaamisista 1896–1953; Veli-Pekka Lehtola, Ulla Piela ja Hanna Snellman (toim.), Saamenmaa – Kulttuuritieteellisiä näkökulmia (*Pantu Pulma*) 107

- Kirsi Vainio-Korhonen, Ujostelemattomat – Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa: Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen ja Heli Niskanen (toim.), Lapsi matkalla maailmaan – Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään (*Mona Rautelin*) 109
- Sami Louekari, Hyödyn politiikka – Kokemäkjokilaakson ympäristöhistoriaa 1720–1850 (*Matti Peltonen*) 112
- Anna Kuusimäki ja M. J. Driscoll (toim.), White Field, Black Seeds – Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century (*Heidi Grönstrand*) 113
- Tuomo Hoppu, Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918 (*Teemu Keskisarja*) 115
- Kimmo Ahonen, Kylmän sodan pelkoja ja fantasioita – Muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteiselokuvassa (*Jari Sedergren*) 116
- Maritta Pohls, Korkeasti koulutetut naiset – Suomen Akateemisten Naisten Liiton historia (*Marja Kolko*) 117
- Kaija Heikkinen, Yksin vai yhdessä – Rintamanaisten monta sotaa (*Anu Heiskanen*) 119
- Pauliina Salminen, Miehitäjän morsiamet – Rakkautta ja petoksia jatkosodan Itä-Karjalassa (*Pasi Saarimäki*) 120
- Ville Kivimäki, Murtuneet mielet – Taistelu suomalais-sotilaiden hermoista 1939–1945 (*Petteri Pietikäinen*) 122
- Kari Alaniska, Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon – Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalakyksymys 1943–1964 (*Ismo Björn*) 124
- Marja Jalava, The University in the Making of the Welfare State – The 1970s Degree Reform in Finland (*Arto Nevala*) 126
- Lauri Paltemaa ja Juha A. Vuori, Kiinan kansantasavallan historia (*Riika-Leena Juntunen*) 128
- Tanja Vähikari, World Heritage Cities between Permanence and Change – International Construction of 'Outstanding Universal Value' and Local Perceptions at Old Rauma from the 1970s to the 2000s (*Taina Syrjämaa*) 129
- Petteri Pietikäinen, Hulluuden historia (*Jutta Ahlbeck*) 130
- Heidi Kurvinen, "En mä oo mies enkä nainen, Mä oon toimittaja." Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla (*Tiina Kinnunen*) 132

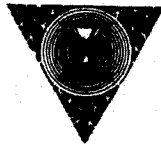
Tiedemaailma

- Palkitut 135
- Kirjoittajat 135

Kansi: Eri puolueiden kansanedustajia eduskuntatalon portailla 1950-luvun alkupuolella. Eturivissä valkoinen käsilaukku kädessään seisoo Tyne Leivo-Larsson joka valittiin sosiaalidemokraattisen puolueen varapuheenjohtajaksi vuonna 1955. Lisää naisista puolueiden puheenjohtajina Mari K. Niemen artikkelissa. Kuvaaja: Esa Hilli. Kuva: Kansan Arkisto.

Mistään kotoisin

"Så du är också intresserad av sånt här?", totesi pääsymaksujen perijä minulta, kun olin saapumassa erääseen tilaisuuteen Tukholmassa. Kyse ei kuitenkaan ollut sen suuremmasta extravaganzasta kuin paikallisten kotiseutuyhdistysten järjestämästä tilaisuudesta, jossa pohdittiin, voiko suurkaupunki olla samalla myös kotiseutu. Kotiseutuidentiteetti kun ei ole yksiselitteinen asia yhteiskunnassa, jossa ihmiset liikkuvat ja muuttavat paljon. Ovensuussa esitetty kysymys tai lausahdus kuvastikin juuri tätä ilmiötä: pääsymaksun kantaja oli kuullut aksentistiani, etten ollut ainakaan syntyperäinen ruotsalainen. Taisinkin olla tilaisuuden ainoa ulkomaalainen enkä havainnut paikalla ketään siirtolaistaustaistakaan.

Kotiseutuseminaarin teema kosketti minua paitsi Tukholman historian professorina myös Laukaan ja Tukholman väliä viikoittain matkavana työntekijänä sekä yksilönä, joka on aina kokenut Tukholman lempikaupungikseen. Klassiseen matkalaukkuproffessorin tyyliin fyysinen oleskeluni Tukholmassa ajoittuu pääsääntöisesti vain tiistailta torstaille. Omaa Tukholma-kokemustani on lisäksi hämärtänyt se, että yliopistossa tehdyt pitkät työpäivät tapahtuvat keskustan ulkopuolella ja illaksi suuntaan tavallisesti kuntarajan pohjoispuolelle osa-aikakotiini Djursholmiin nauttimaan puistokaupungin rauhaisista ja vauraista maisemista. Varsinaista Tukholmaa näen oikeastaan vain vilauksen mat-

kalla Viking-terminaalista Slussenin metroasemalle tiistaiaamuna ja uudestaan toiseen suuntaan torstai-iltana, mitä veden takana kohoavasta silhuetista nyt talvihämärässä erottaa.

Kotinani pidän yhä Laukaata ja Keski-Suomea, vaikkakin koen kyllä kotiutuneeni Djursholmiin samoin kuin kotiuduin Åbo Akademiassa kaksi vuotta työskennellessäni Turun Koivulan vehreälle omakotitaloalueelle tai kuten kotiuduin nuoruusvuosieni tutkijavierailujen aikana Tukholman siirtolaisvoittoisiin lähiöihin Rinkebyhyn ja Kistaan tai Lundiin, Bergeniin ja Berliiniin – joskus kipuillen, mutta lopulta yllättävän hyvin sopeutuen.

Akateemiselle uralle lähteneille kansainvälinen liikkuvuus on tuttua, jos ei omakohtaisesti niin ainakin vaatimuksen kaltaisena kehotuksena, jota yliopistot, opetusministeriö, Suomen Akatemia ja kutakuinkin kaikki tiedepoliittiset instituutiot julistavat juhlapuheissaan ja strategioissaan sekä käyttävät yhtenä tuloksellisuuskokemuksensa mittatikkuna. Luonnollisesti ulkomailla vietetystä tutkimus- tai opetuskaudesta on monenlaista hyötyä. Historiantutkija haluaa usein olla lähellä lähteitään, mutta sikäli kuin vierailu ei jää pelkäksi arkistomatkaksi ja on mahdollista osallistua jonkin tutkimus- ja opetuslaitoksen toimintaan, saa tilaisuuden tutustua myös toisenlaisiin tapoihin tehdä asioita. Ulkomaanvierailut tarjoavat myös oivallisia mahdollisuuksia verkostoitumiseen. Kielitaito-

kin yleensä kohenee. Inhimillisesti tärkeitä ja rikastuttavia ovat myös arjen kulttuurivaikutteet ja -shokit.

Ulkomaankausilla on myös varjopuolensa. Olin nuorena, väitöskirjaa vielä tekevinä tutkijana paikalla, kun 1990-luvun lopulla Snekkersteinnissä Kööpenhaminan pohjoispuolella yleisurooppalaisten tutkimusrahoittajien järjestämässä keskustelutilaisuudessa ruodittiin tieteen kansainvälistymistä. Vaikka asiaa yleisesti pidettiin kannatettavana, huolta kannettiin siitä, jäisikö ulkomaille suuntaavien tutkijoiden henkilökohtainen elämä kansainvälisen uran jalkoihin ja jäisivätkö ulkomaille lähteneet eräänlaisiksi tutkimusyksiköstä toiseen kiertäviksi nomaadeiksi, jotka vieraantuisivat kotiyliopistoistaan ja -laitoksistaan ajautuessaan niiden sisäisten verkostojen ulkopuolelle.

Voidaan myös kysyä – oikeastaan jo ihan vain kotimaassakin pysytteleviä ajatellen –, onko tutkijalla oikeus kotiseutuun ja kotiseutuidentiteettiin. Suomessa perustuslaki takaa kansalaisille oikeuden valita asuinpaikkansa. Kuitenkin koska yliopistoja ei ole jokaisella paikkakunnalla eikä kaikkia tieteenaloja jokaisessa yliopistossa, akateeminen ura edellyttää usean kohdalla jo opiskeluvuosista alkaen kotipaikan ja usein myös kotimaakunnan vaihtoa, ainakin useaksi vuodeksi. Ja jos aloittaa uran yhdessä yliopistossa, ehtii ehkä jollain tapaa juurtua lähiseudulle. Silloin ei välttämättä halua muuttaa pysyvästi, vaikka saisikin jossain vaiheessa työpaikan toisesta yliopistosta. Akateemisesti koulututtaneelle laajat työssäkäyntialueet ovat olleet jo pitkään arkea, kirjaimellisesti osa työpäivää. Sytä matkalaukkuelämään ja pendelöintiin on varmasti lukemattomia.

Tukholman kaupunginmuseossa järjestetyn seminaarin keskustelu siitä, mikä kotiseutu oikeastaan on, osui ajankohtaan, jolloin olin kohdannut asioita, joita ei yleensä nosteta esiin pu-

huttaessa tutkijoiden kansainvälisestä liikkuvuudesta ja pohjoismaalaisten ja eurooppalaisten vapaasta matkustusoikeudesta. Periaatteensa Pohjoismaiden välille jo 1950-luvulla aikaansaatu passivapaus sekä Euroopan unionin periaatteet ihmisten ja tavaroiden vapaasta liikkumisesta samoin kuin kansainväliset verotussopimukset ovat helpottaneet yllirajaista työnte-koa.

Yksilön oma tulkinta siitä, missä koti tai se kaikkein tärkein koti on, ei kuitenkaan aina vastaa sitä, miten viranomaisen asian hahmottaa. Minun kohdallani Ruotsin veroviranomainen teki jo ruotsalaisen henkilötunnuksen hakiessani, ennen viranhoidon varsinaista aloittamista ja ennen asunnon löytymistä, sen tulkinnan, että olin muuttanut Tukholmaan – osoitteekseni merkittiin ensin Hotelli Odenin vieressä oleva kadunpätkä ja sitten Tukholman yliopiston historian laitos. Ensin mainittu osoite ujutettiin tietoisuuteni vasta, kun osa postistani katosi ja toinen luottokorttini sulkeutui maksamattoman laskun takia. Suomen väestörekisterin osalta asian saatoin helposti korjata verkkopalvelussa, mutta Skatteverketin kanssa sain vääntää kättä Tukholman hallinto-oikeutta myöten. Vasta kun olin kiltisti täyttänyt ruudukon, jonne merkitsin kuluvalta kalenterivuodelta, vuoden loppuun asti, jokaisen Ruotsiin suuntautuvan matkan ja sieltä jokaisen pois suuntautuvan matkan päivämäärät sekä vierailujen aikana tapahtuvien yöpymisten määrät, Skatteverket suostui käyttämään Laukaan-osoitettani. Luulen kyllä, että pendlaamisbyrokraatiaa riittää jatkossakin.

Niin, jaksamista kaikille ulkomaille suuntaaville – joskus se sujuu helpommin, joskus hankalamminkin – ja kaikille hyvää kotimatkaa.

MARKO LAMBERG
marko.lamberg@historia.su.se
marko.lamberg@uta.fi

Liisa Seppänen

Jäännöksistä johtolangoiksi ja tutkimustuloksiksi

KUINKA ARKEOLOGINEN LÄHDEAINEISTO MUUTTAA KÄSITYKSIÄ TURUN KESKIAIKAISESTA KAUPUNGISTA?

Liisa Seppänen tarkastelee artikkelissaan Turun keskiaikaa, johon arkeologinen aineisto on tuonut lisätietoa ja samalla haastanut aiemat käsitykset keskiaikaisen kaupungin olemuksesta ja sen materiaalisesta kulttuurista. Lisäksi Seppänen pohtii uusien lähteiden avaamia tutkimusmahdollisuuksia.

Suomen keskiajan tutkijat ovat saaneet parinkymmenen viime vuoden aikana käyttöönsä suuren määrän uutta lähdeaineistoa. Se ei ole löytynyt kadonneista arkistoista, vaan kaivettu esiin maan alta ja sukkellettu meren syvyyksistä. Arkeologisia kaivauksia on suoritettu niin kaupungeissa kuin maaseudulla, kylissä ja kartanoissa, kirkoissa ja kirkkomailloin lähes vuosittain eri puolilla Suomea. Kaupungeistamme kaivauksia on tehty eniten Turussa, mutta myös muissa keskiajalle ja uudelle ajalle ajoittuvissa kaupun-

geissa, joiden historian tutkimukselle uudet aineistot ovat olleet hyvä katalysaattori.¹

Suomen kaupunkiarkeologisten tutkimusten ja keskiajan kaupunkitutkimuksen keskiössä on ollut Turku. Sen erikoisasemaa selittää kaupun-

---

1. Keskiaikaa on tutkittu viime vuosina etenkin Naantalissa, Porvoossa, Raumalla ja Viipurissa. Ks. esim. Kari Uotila & Hannele Lehtonen & Carita Tulkki (toim.), *Vallis Gratiae 1443–1648 – Arkeologisia tutkimuksia Naantalissa – Arkeologiska undersökningar i Nådendal*. Kåkenhus-kirjat nro 1. Muuritutkimus ky, Aboa Vetus -museo/Matti Koivurinnan säätiö, Turku, SuVi -projekti, Arkeologia, Turun yliopisto 2003; Kari Uotila, Naantalin keskiaika arkeologin näkökulmasta. Teoksessa *Naantalin vanhankaupungin rakennuskanta. Varsinais-Suomen rakennuskulttuuri 10*. Naantalin kaupunki, Vallis Gratiae -yhdistys, Turun maakuntamuseo ja Varsinais-Suomen liitto 2006, 10–15; Päivi Hakanpää et al., Keskiaikaista Porvoota etsimässä. Teoksessa *Museoviraston rakennushistorian osaston aika-kausikirja 2*. Museovirasto, rakennushistorian osasto 2008, 63–85. Raumalla arkeologisia tutkimuksia on tehty vuodesta 2006 joka vuosi vuoteen 2013 mennessä. Raumalla suoritetuista kaivauksista ks. esim. Katja Vuoristo, *Inventointiraportti Vanha Rauma. Kaupunkiarkeologinen täydennysinventointi 28.5.–8.6.2012* ja http://www.nba.fi/fi/kulttuuriymparisto/arkeologiset_kenttapalvelut/kenntatyot_2013 (12.11.2013) Viipurin tutkimuksista ks. esim. Aleksandr Saksa, *Baugeschichte und kulturhistorische Stratigraphie des mittelalterlichen Wyborgs (nach Materialien der Ausgrabungen 1998–2008)*. Teoksessa Andris Caune and Ieva Ose (toim.), *The Hansa town Riga as mediator between east and west. Proceedings of an international scientific conference dedicated to 70 years of archaeological research in Riga held in Riga, Latvia, on 23–25 September 2008*. Institute of the history of Latvia publishers 2009, 152–162; Aleksandr Saksa et al., New archaeological excavations in Viipuri. Results of field excavations of the 1998–2001 seasons and current research problems of urban history. *Fennoscandia archaeologica* XIX 2002, 37–64.

gin pitkän ja merkittävän historian lisäksi myös se, että kaupunkia on tutkittu arkeologisesti jo 1800-luvun lopulta alkaen ja kaivauksissa on paljastunut runsaasti erilaisia rakenteita ja esine löytöjä. Kaivauksia, koetutkimuksia, arkeologisia valvontoja sekä rakennus- ja kunnallisteknisten töiden yhteydessä tehtyjä havaintoja maan alle kätkeytyneistä menneisyyden todisteista on tehty yli sadan vuoden aikana lähes sata kertaa. Tutkimuksista yli puolet on tehty viimeisten 30 vuoden aikana, jolloin havaintojen dokumentointi on ollut systemaattisempaa ja esille tulleen aineiston löytöyhteyksien kirjaamien on ollut tarkempaa kuin ennen 1980-lukua.²

Turun arkeologisista kaivauksista päävas- tuussa on ollut Turun Museokeskus (entinen Turun maakuntamuseo). Kaupunkialueella kai- vauksia ovat tehneet myös Museovirasto, Muuri- tutkimus Ky sekä Aboa Vetus & Ars Nova -museo oman museonsa alueella. Kaivausten pinta- aloissa sekä eri puolilta kaupunkia esille saaduis- sa aineistoissa ollut sekä määrällisiä että säily- miseen liittyviä laadullisia eroja, mutta kokonai-

suudessaan esille saatu aineisto on avannut uu- sia näkökulmia ja tutkimusmahdollisuuksia koko kaupunkia koskevaan tutkimukseen.

Turun kaupungin perustaminen ja alueen varhaisimmat aktiviteetit

Vaikka kaupunkilaitoksen juuria onkin etsitty jo rautakautisilta ja varhaiskeskiaikaisilta asutus- ja kauppapaikoilta³, on Aurajoen varrelle raken- nettu Turku säilyttänyt asemansa Suomen van- himpana kaupunkina. Turun perustaminen ja kaupungin varhaisvaiheet ovat kiinnostaneet tutkijoita jo pitkään. Historioitsija J. W. Ruuthin esittämän tulkinnan mukaan Turku olisi perus- tettu 1200-luvun alkupuolella.⁴ Tulkinta sai kan- natusta etenkin 1900-luvun alkupuolen kansal- lisromanttisessa ilmapiirissä, ja saavutti lähes faktuaalisen aseman monissa historian esityk- sissä ja suomalaisten mielissä.⁵ Suomen histo- rian isäksi tituleerattu Henrik Gabriel Porthan oli esittänyt asiasta 1800-luvun puolella toisen tulkinnan, jonka mukaan Turun kaupunki olisi perustettu 1200-luvun lopulla. Se sai kannatusta

Helsingin arkeologisista tutkimuksista ks. esim. http://www.nba.fi/helsinginarkeologiaa/keskusta_kohteet.htm ja http://www.nba.fi/helsinginarkeologiaa/vk_kohteet.htm (12.11.2013). Oulun tutkimuksista on kerrottu mm. Titta Kallio-Sepän väitöskirjassa *Kosteutta, puuta ja vallankäyttöä. Arkeologinen näkökulma Oulun kaupungin julkisen tilan kehittämiseen 1600-luvulta 1820-luvulle*. Studia Archaeologica Septentrionalia 6. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2013. Tornion tutkimuksista ks. mm. Timo Ylimaunu, *Aittakylästä kaupungiksi. Arkeologinen tutkimus Tornion kaupungistumisesta 18. vuosisadan loppuun mennessä*. Studia Archaeologica Septentrionalia 4. Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys, Societas Historica Finlandiae Septentrionalis, 2007.

2. Turun kaivauksista ks. esim. Liisa Seppänen, *Rakentaminen ja kaupunkitilan muutokset keskiajan Turussa. Eri- tyistarkastelussa Åbo Akademin päärakennuksen tontin arkeologinen aineisto*. Turun yliopisto, Historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen laitos. Turun yliopiston sähköinen julkaisuarkisto 2012, 8–15, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-29-5231-1> (12.11.2013).

3. Ks. esim. Unto Salo, *The early stages of the Finnish townsystem. Fenno-Ugri et Slavi 1978. Helsingin yliopiston*

arkeologian laitos, moniste n:o 22 (1980), 134–140; Suomen kaupunkilaitoksen syntyjuuria ja varhaisvaiheita. *Historiallinen Arkisto* 78 (1982), 7–96; Kaupunkilaitoksen esi- vaiheita Suomessa. Historiallisen ajan arkeologia Suo- messa. Den historiska tidens arkeologi i Finland. *Turun maakuntamuseo, raportteja* 6 (1984) 8–25.

4. J. W. Ruuth, *Åbo stads historia under medeltiden och 1500-talet*. Första häftet. Bidrag till Åbo stads historia. Utgifna på föranstaltande av bestyrelsen för Åbo stads histo- riska museum, andra serien, IX, 1909, 1–5.

5. Ks. esim. Svante Dahlström, *Turun palo 1827. Tutki- muksia Turun kaupungin rakennushistoriasta vuoteen 1843. I*. Lisiä Turun kaupungin historiaan, toinen sarja, Turun kaupungin historiallisen museon johtokunta 1930, 159; *Åbo stadsplans historiska utveckling*. Särtryck ur Fin- lands Kommunaltekniska Förenings skrifter 1936. Hel- singfors: Finska Litteratursällskapet Tryckeri Ab 1937, 171; Juhani Rinne, *Turun tuomiokirkko keskiaikana I. Tuo- miokirkon rakennushistoria*. Turun tuomiokirkon isännis- tön julkaisema 1941, 80–81; Turun kaupungin perustami- sesta. *Turun historiallinen arkisto X*. Turun historiallinen yhdistys 1948, 26–44; *Turun tuomiokirkko keskiaikana III. Turun tuomiokirkko hiippakunnan hallinnon elimenä*. Tu- run tuomiokirkon isännistön julkaisema 1952, 179–180.

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy tästä numerosta alkaen myös sähköisesti. Sähköinen rinnakkaisversio on tilaajille maksuton.

Lukijatunnuksista ilmoitetaan tarkemmin myöhemmin, mutta kaikki voivat tutustua lehden kotisivuilla olevaan sähköiseen näytenumeroon.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet verkkosivut avataan osoitteessa www.historiallinenaikakauskirja.fi.

**Huom! Lehden s. 31, 60, 100 ja 134 mainittu verkko-osoite on väärä. Oikea osoite on:
www.historiallinenaikakauskirja.fi.**

historian tutkijoiden keskuudessa jo 1940-luvulta lähtien ja nostettiin uudelleen esiin 1970-luvulla Jarl Gallénin ja C. J. Gardbergin ansiosta.⁶ Molemmat tulkinnat pohjautuivat paavi Gregorius IX:n vuonna 1229 Ruotsiin lähettämään kirjeeseen, missä hän ehdotti Suomen piispanistuinten siirtoa sopivampaan paikkaan.⁷ Asiapaperi on Suomen historian kannalta arvokas, mutta sen todistusvoima Turun kaupungin alkuperän ja iän selvittämiseksi on kuitenkin vähäinen, sillä kirjeessä ei mainita mistä ja minne piispanistuin olisi siirrettävä. Historioitsijoiden esittämät tulkinnat erosivat toisistaan siinä, tarkoitettiinko sopivammalla paikalla tässä vaiheessa Koroista vai Turkua, jonne piispanistuin olisi Nousiaisista siirretty.⁸

Kysymys Turun kaupungin perustamisesta nousi uudelleen esiin 2000-luvun alussa, jolloin keskiajan arkeologi Markus Hiekkänen julkaisi teoriansa perustamisen ajankohdasta ja sen taustalla olleista tekijöistä sekä kaupungin ensimmäisen vaiheen laajuudesta. Ajankohdan suhteen hän yhtyi Porthanin sekä hänen kannattajiansa Gallénin ja Gardbergin tulkintaan ja oli samaa mieltä siitä, että kaupunki olisi perustettu 1280–1290-luvulla. Hiekkasen tulkinta erosi Gardbergin näkemyksestä kuitenkin oleellisesti siitä, että hänen mukaansa kaupunki on perustettu suunnitellusti aiemmin asuttamattomalle maaperälle Ruotsin kuninkaan, Turun hiippakunnan johdon ja dominikaanien yhteispäätöksellä. Sitä vastoin Gardbergin mukaan kaupungin siemenenä on ollut vanhempi, viimeistään 1200-luvun puolivälissä tuomiokirkon läheisyyteen muodostunut saksalainen kauppiaskolonia, jolle kirkon ympärille muodostunut varhaisin kaupunkialue olisi ollut luontainen topografinen jatkumo.

Saksalaisten kauppiaiden asettumisesta Turun alueelle tässä vaiheessa ei löydy mitään kirjallisia viitteitä, ja Gardberg perusti tulkintansa pääasiassa kolmeen arkeologiseen todisteeseen: 1950-luvun alun kaivauksissa löydettyyn hirsirakennuksen jäännökseen, vuonna 1851 löydet-

tyyn rahakätköön sekä tulkintaan siitä, että tuomiokirkon paikalla olisi ollut 1200-luvun puoliväliin ajoittuva puinen kirkko. Hirsirakennuksen jäännös on analysoitu dendrokronologisin menetelmin vuonna 1990, ja ajoitustulosten mukaan rakennukseen käytetyt puut on kaadettu vuosien 1294 ja 1324 välisenä aikana. Myös Tuomiokirkkosillan läheltä löytyneet rahat on ajoitettu uudelleen vuonna 1979 ja numismaatikko Pekka Sarvas on todennut rahojen ajoittuvan vasta 1300-luvun puoliväliin, kuningas Magnus Erikssonin aikaan. Tuomiokirkon rakennushistoriaan perehtyneiden Markus Hiekkasen ja Knut Draken mielestä tuomiokirkon kaivauksissa paljastunut kivilatomo ei ole riittävän luotettava todiste siitä, että nykyisen tuomiokirkon paikalla olisi ollut puinen kirkkorakennus ennen 1200-luvun loppua.⁹ Tämän perusteella arkeolo-

6. Henrici Gabrielis Porthan, *Opera selecta. H. G. Porthans skrifter, I urval, Första delen*. Finska litteratur-sällskapet 1859, 58–65; Jarl Gallén, När blev Åbo biskopssäte? *Historisk tidskrift för Finland*, årg 63 (1978), 314; C. J. Gardberg, Turun kaupungin historia 1100-luvun puolivälistä vuoteen 1366. Teoksessa Ella Kivikoski & C. J. Gardberg, *Turun kaupungin historia kivikaudesta vuoteen 1366*. Turku 1971, 117–315 (149–152, 185–213); Åbo domkyrkas tidigaste byggnadskeden. *Finski museum 1978. 85 årgången* (1979), 312–324; Aulis Oja, *Keskiajan ja 1500-luvun Maaria. Maarian pitäjän historia I*. Tampere 1944, 373–374; Kauko Piriinen, *Suomen lähetysalueen kirkollinen järjestäminen*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia 56. Helsinki 1956, 76–77.

7. REA 1 (*Registrum Ecclesiae Aboensis eller Åbo Domkyrkas Svartbok. The Black Book of Åbo Cathedral. Facsimile version of the 1890 edition with a new introduction and translations of the original preface and the register of documents with brief introductions*) Kansallisarkisto–Riksarkivet–National Archives of Finland 1996.

8. Kaupungin perustamisesta ks. myös Aki Pihlman & Juhani Kostet, *Turku. Keskiajan kaupungit 3*. Turun maakuntamuseo 1986, 187–192.

9. Knut Drake, *Der Meister Des Domchores zu Turku*. Teoksessa E. Badstübner & U. Albrecht (toim.), *Backsteinarkitektur in Mitteleuropa. Neue Forschungen – Protokollband des Greifswalder Kolloquiums 1998*. Studien Zu Backsteinarkitektur, Band 3, 2001, 78–91; C. J. Gardberg, Den medeltida stadsplanen i Åbo. *Åbo Stads Historiska Museum Årsskrift* 32–33, 1968–1969, 27–36; 1100-luvun

ginen aineisto ei näyttäisi tukevan ajatusta, että tuomiokirkon läheisyydessä olisi sijainnut saksalaisten kauppiaskolonia 1200-luvun puolivälissä.

Markus Hiekkasen esitys Turun kaupungin perustamisesta sisältyi arkeologien ja muiden arkeologista aineistoa tutkimuksissaan käyttävien tutkijoiden laatimaan lahjakirjaan, joka annettiin Turun kaupungin päättäjille heidän valmistellessaan kaupungin 775-vuotispäivää.¹⁰ Kysymys kaupungin perustamisesta ja iästä koettiin siinä määrin kiinnostavaksi ja merkittäväksi, että Turun kaupunki päätti kustantaa asiaa selventävät arkeologiset kaivaukset. Vuosina 2005–2006 Tuomiokirkon ympärillä suoritetuissa kaivauksissa selvisi, että ensimmäinen asutus ja tonttien rajat ovat muodostuneet tuomiokirkon tuntumaan vasta 1300-luvun alussa. Kaivauksissa paljastui, että myös Turun vanhimpina katuna pidetty tuomiokirkolta Suurtorille johtanut Kirkkokatu on tehty vasta 1200–1300-luvun taitteessa tai aivan 1300-luvun alussa. Tätä aiemmin tuomiokirkkoa ympäröivällä alueella oli harjoit-

tettu maanviljelyä, josta kertovia todisteita on saatu esille sittemmin myös muualta keskiaikaisen Kirkkokorttelin alueelta. Arkeologisen aineiston perusteella kaupunkia ei olisikaan siten perustettu tuomiokirkon tuntumaan, Unikankaaren kummun juurelle, vielä 1200-luvun puolella.¹¹

Arkeologisissa kaivauksissa on löytynyt kuitenkin Turun keskiaikaiselta kaupunkialueelta 1200-luvun lopulle ajoittuvia todisteita, joita ei voi liittää pelkästään alueen viljelyyn. Nämä todisteet ovat löytyneet keskiaikaisesta Luostarikorttelista, nykyisen Suurtorin ja Aboa Vetus-museon alueelta. Paikalta on löytynyt 1200-luvun jälkipuolelle ajoittuvia rakenteita, joiden perusteella on kuitenkin mahdotonta sanoa, liittyvätkö ne maaseutumaiseen rakentamiseen vai ensimmäiseen kaupunkimaiseen asutukseen. Kerrostumista löytynyt esineistö, keramiikka- ja lasinpalat, viittaavat siihen, että alueella on 1200-luvun jälkipuolella tapahtunut muutakin kuin maanviljelyä.¹² Vähäinen todistusaineisto

---

puolivälistä vuoteen 1366. Teoksessa Ella Kivikoski ja C. J. Gardberg, *Turun kaupungin historia. Kivikaudesta vuoteen 1366*. Turku, 171–172, 174, 204, 218; Markus Hiekkänen, *Die Gründung der Stadt Turku*. Teoksessa *Civitas et Castrum ad Maris Baltici. Baltijas arheologijas un verturas problemas dzelzs laikmeta un viduslaikos. Rakstu krajums – veltijums LZA istenajam loceklim prof. Dr. Habil. Hist. Andrim Caunem 65 gadu dzives jubileja*. Latvijas vesturas instituta apgads 2002, 157–177; Turun kaupungin perustaminen. Tulkintayritys uusien arkeologisten tutkimusten perusteella. Teoksessa Liisa Seppänen (toim.), *Kaupunkia pintaa syvemmältä – arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. TS-Yhtymä ja Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland 2003a, 42–52.

10. Seppänen (toim.) 2003.

11. Mika Ainasoja et al., *Turku I, Tuomiokirkontori (Varhainen Turku -hanke). Kaupunkiarkeologiset tutkimukset 2005–2006. Kaivausraportti 2007*. Turun Museokeskuksen arkisto, Turku 2007; Aki Pihlman et al., *Turku II, Pinella. Kaupunkiarkeologinen tutkimus 2010*, Turun Museokeskuksen arkisto, Turku 2011; Aki Pihlman, *Varhainen Turku – tutkimukset Turun tuomiokirkon vieressä*. Teoksessa Katri Motuste (toim.), *Elämää ja maalaislinkeinoja keskiaikaisessa kaupungissa*. HIT – History in town. Turun maakuntamuseo 2007a, 6–17; Varhainen Turku -tutki-

---

mushanke. Uusia arkeologisia tulkintoja Turun kaupungin muodostumisesta. Teoksessa *HIT – History in Turku: tietoja, taitoja ja löytöjä. Näyttely Turun linnassa 15.6.–23.9.2007*. Turun maakuntamuseo, näyttelyesite 42, 2007b, 10–15; Turun kaupungin muodostuminen ja kaupunkiasutuksen laajeneminen 1300-luvulla. Teoksessa Marita Söderström (toim.), *Varhainen Turku*. Raportteja 22, Turun museokeskus 2010, 10–18; Liisa Seppänen, *Town in Transition. Outlining the Construction Activities in Medieval Turku*. Teoksessa Hanna-Maria Pellinen (toim.), *Maasta, kivistä ja hengestä. Earth, Stone and Spirit. Markus Hiekkänen Festschrift. Kulttuurien tutkimuksen laitos, arkeologia, Turun yliopisto, Taiteiden tutkimuksen laitos, taidehistoria, Helsingin yliopisto, Suomen kirkkohistoriallinen seura, Suomen keskiajan arkeologinen seura* 2009, 242–243; Stadskulturens djuprotare rötter ligger vid Aura ås stränder. *Finsk Tidskrift* 10 / 2011 (2011), 481–483; 2012, 940–942.

12. Georg Haggren, *Medieval glass finds from Turku, especially from the Aboa Vetus excavations*. Teoksessa Rünno Vissak & Ain Mäesalu (toim.), *The Medieval Town in the Baltic: Hanseatic History and Archaeology*. Tartu City Museum 1999, 65–73; Aki Pihlman, *Kaupunki, maaseutu ja keskiaikaiset saviaasiat*. Teoksessa Liisa Seppänen (toim.) *Kaupunkia pintaa syvemmältä – Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaeologia Medii Aevi Finlandiae IX. TS-Yhtymä ja Suomen keskiajan arkeologian seura – Säll-

antaa kuitenkin enemmän aihetta uusiin kysymyksiin kuin tarjoaa vastauksia: Olisiko mahdollista, että Aurajoen rannalle, tulevan Luostari-korttelin alueelle, olisi 1200-luvun jälkipuolella muodostunut jonkinlainen kaupallinen tai uskonnollinen tukikohta, kauppa-asema tai dominikaanikonventti?

Dominikaanijärjestön Suomeen tulo on yleisesti yhdistetty vuoteen 1249, mutta varsinaisen konventin perustamisen ajankohta ja paikka eivät ole vielä paljastuneet tutkijoille.¹³ Tavallisesti dominikaanit perustivat konventtinsa kaupunkiin, keskusalueelle tai ainakin sellaisten läheisyyteen. Usein konventti sijoitettiin kaupungin laidalle, tärkeän tien tai vesireitin varrelle. Lukuisat esimerkit osoittavat, että konventti on voitu rakentaa myös lähelle satamaa ja joissakin tapauksissa veljesjärjestö on voinut rakentaa jopa oman satamansa asemapaikkansa läheisyyteen.¹⁴

Turussa dominikaanit ovat voineet perustaa ensimmäisen asemapaikkansa joko Koroiisiin, piispanistuimen yhteyteen, mistä he olisivat muuttaneet 1300-luvun kuluessa Kaskenmäkeen, jossa luostarin tiedetään keskiajalla sijainneen. On myös mahdollista, että ensimmäinen asemapaikka olisi rakennettu Kaskenmäkeen jo 1200-luvun puolivälissä. Kolmas vaihtoehto on, että heidän ensimmäinen asemapaikkansa olisi sijainnut aluksi hieman etäämmällä yläjuoksulla, lähempänä nykyistä Suurtoria, mistä he kaupungin tuhoutumisen, uudelleen rakentamisen ja kasvamisen myötä olisivat siirtyneet Kaskenmäen rinteeseen alle.¹⁵ Arkeologisen aineiston perusteella konventti on sijainnut Kaskenmäessä viimeistään 1300-luvun jälkipuolella.¹⁶

Kysymyksessä on voinut olla myös hallinnollinen tukikohta, joka olisi haluttu muodostaa erilleen vajaan kahden kilometrin päässä sijaitsevasta Koroisten piispankartanosta. Maantieteellinen ero – vaikka pienikin – olisi korostanut kuninkaallista kontrollijärjestelmää erillisenä kirkon ja piispan virallisesta ja symbolisesta hallintovallasta, jota Koroinen tähän aikaan edusti.

Nykyisten arkeologisten todisteiden perusteella vaikuttaa kuitenkin siltä, että Turun kaupunki perustettiin 1300-luvun alussa. Ajankohtaan viittaavat ensimmäiset tuomiokirkon ympärille tehdyt rakennukset, tonttien rajat sekä vanhimman kadun, tuomiokirkolta Suurtorille johtaneen Kirkkokadun ensimmäinen katupinta. Mitä Aurajoen rannalla 1200-luvun lopussa tapahtui, ketkä kaupungin perustivat ja miltä nykyisen Vanhan Suurtorin ja Kaskenmäen välisellä alueella tällöin näytettiin, ovat vielä kysymyksiä, joiden selvittäminen odottaa uusia arkeologisia kaivauksia ja ajoitettavaa todistusaineistoa.

---

skapat för medeltidsarkeologi i Finland 2003, 201–203; Aki Pihlman, Kaupunki, maaseutu ja keskiaikaiset saviastiat. Teoksessa Liisa Seppänen (toim.), *Kaupunkia pintaa syvemmältä – Arkeologisia näkökulmia Turun historiaan*. Archaologia Medii Aevi Finlandiae IX. TS-Yhtymä ja Suomen keskiajan arkeologian seura – Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland 2003, 195–206; Minna Sartes & Hannele Lehtonen, Turku II/2/3, Rettigin tontti/nykyinen Aboa Vetus -museon alue. Kaupunkiarkeologinen kaivaus. 24.1.1994–3.4.1995. Museoviraston arkisto, Helsinki 2007; Kari Uotila & Marko Korhonen, *Turku, Aboa Vetus -museo. Arkeologiset kaivaukset v. 2010*. Muuritutkimus ky, Aboa Vetus -museo. Museoviraston arkisto, Helsinki. 2011.

13. Tapio Salminen, Dominikaanit Tallinnassa, Viipurissa ja Turussa/Dominicans in Tallinn, Viipuri, and Turku. Teoksessa Keijo Virtanen et al. (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla/Dominicans in Finland and around the Baltic Sea during the Middle Ages*. Turun maakuntamuseo/Turku provincial museum, raportteja/report 18, 2003, 37–56.

14. Ks. esim. John Schofield & Alan Vince, *Medieval Towns. The Archaeology of British Towns in their European Setting*. Continuum, second edition, 2003 [1994], 201, 203.

15. Seppänen 2011, 479–480.

16. Markus Hiekkänen, De finska klostren under medeltiden. Arkeologiskt och byggnadshistoriskt perspektiv. *Hikuin* 20 (1993), 128; Turun Pyhän Olavin konventti ja sen rakennusmuistot. Teoksessa Keijo Virtanen et al. (toim.), *Dominikaanit Suomessa ja Itämeren alueella keskiajalla/Dominicans in Finland and around the Baltic Sea during the Middle Ages*. Turun maakuntamuseo/Turku provincial museum, raportteja/report 18, 2003b, 89. Hanna-Liisa Kolehmainen, *Turun Pyhän Olavin dominikaanikonventti. Asiakirja-aineisto ja arkeologiset lähteet*. Pro gradu -tutkielma, Turun yliopisto, Kulttuurien tutkimuksen laitos, Arkeologia. 2008.

Turun kaupungin laajentuminen

Arkeologisen aineiston, etenkin rakennusjään-
nösten ja katujen perusteella, on voitu tarkastel-
la myös kaupunkiasutuksen laajentumista ja sen
vaiheita, mistä säilyneiden kirjallisten lähteiden
perusteella on vaikea luoda kokonaisvaltaista
käsitystä. Turun keskiaikaista asemakaavaa on
pyritty selvittämään jo 1900-luvun alusta lähtien
pääasiassa vanhempien kaupunkikarttojen, his-
toriallisten arkistolähteiden, taidehistoriallisten
menetelmien ja kaupunkia koskevan muotoana-
lyysin avulla.¹⁷

Vuonna 1969 C. J. Gardberg julkaisi klassisek-
si muodostuneen tulkintansa Turun keskiaikai-
sen asemakaavan kehityksestä.¹⁸ Tärkeimpänä
lähteenään hänellä oli Olof Gangiuksen vuonna
1634 valmistunut kaupunkimittaus, josta Gard-
berg kaavoitti keskiajan Turkuä vähentävällä
menetelmällä ajassa taaksepäin. Vaikka maan
alle kätkeytyntä Turkuä oli tässä vaiheessa kai-
vettu esille jo useassa kohteessa, arkeologinen
aineisto ei juuri Gardbergia palvellut, sillä esille
tulleet rakenteet olivat vailla ajoituksia eikä eri
kohdista löydettyjen todisteiden välille saatu
keskinäistä kronologiaa. Gardbergin tulkintaa
voidaan pitää kunnianhimoisena ja rohkeana,
kun tiedostetaan käytetyn lähdeaineiston todis-
tusvoima. Vaikka maanalaista Turkuä on kartoit-
tettu erilaisin ajoitusmenetelmin, on Gardbergin
40 vuotta vanha tulkinta kaupungin asemaka-
van kehityksestä saanut tutkijoiden keskuudessa
vankan jalansijan.¹⁹

Gardbergin näkemyksen mukaan Turun van-
hin asutus ja asemakaavoitettu alue olisi 1200-lu-
vun lopulla keskittynyt tuomiokirkon läheisyy-
teen, mistä se olisi laajentunut Suurtorin ympä-
ristöön ja sieltä Luostarikortteliin aina nykyisen
Aboa Vetus -museon alueelle novgorodilaisten
vuonna 1318 aiheuttaman tuhon jälkeen. Mätä-
järven korttelin länsiosaa olisi ryhdytty asutta-
maan 1300-luvun ensimmäisellä puoliskolla ja
puolivälissä, mutta vasta 1400-luvulla ja 1500-lu-
vun alussa kortteliä olisi asutettu laajemmassa
mittakaavassa. Myös joen toista puolta, Anin-

kaisten kortteliä, olisi ryhdytty asuttamaan in-
tensiivisemmin vasta 1400-luvulla vaikka sinne
oli perustettu Pyhän Yrjänän hospitaali jo vuon-
na 1355 (kuva 1).²⁰

Gardbergin tulkinta Turun asemakaavan ke-
hityksestä sai haastajan vasta 2000-luvun alussa,
jolloin Markus Hiekkänen esitti oman tulkintansa
kaupungin varhaisimmasta asutuksesta ja sen
laajuudesta. Sen mukaan kaupunki olisi jo en-
simmäisessä rakennusvaiheessa, 1200-luvun lo-
pussa, ulottunut tuomiokirkon pohjoispuolelta
aina Rettiginrinteeseen asti. Hiekkänen perusti
tulkintansa Suurtorilta ja Luostarikorttelista löy-
dettyihin arkeologisiin todisteisiin, jotka viittasi-
vat siihen, että kyseinen alue olisi asutettu jo
1200-luvun loppupuolella (kuva 2).²¹

Hiekkasen tulkinnan jälkeen eri puolilla Tur-
kuä tehdyissä kaivauksissa on saatu esille uusia,
ajoitettuja todisteita kaupungin vaiheista. Tuo-
miokirkon tuntumassa 2000-luvun puolivälissä
suoritetuissa kaivauksissa paljastui, että Unikan-
kareen ympäristö tuli kaupunkimaisen asutuk-
sen piiriin vasta 1300-luvun alussa. Arkeologisen
aineiston perusteella Turku kasvoi merkittävästi
1360-luvulla, jolloin kaupunki laajentui joka
suuntaan. Täällä vaiheessa asutus levittäytyi
myös joen toiselle puolelle Aninkaisten kortte-
liin (kuva 3).²²

Kirjallisten lähteiden perusteella tämänkal-
taista kaupungin laajentumista ei olisi voinut
jäljittää 1360-luvulle. Kasvu on ollut siinä määrin

17. Dahlström 1930, 7–15; Gardberg 1969; Rinne 1948, 44–53; 1952, 180–209; Ruuth 1909, 6–11; Niilo Valonen, Kaksi Juhani Rinteen karttaa Turun keskiaikaisesta topografias-
ta. *Turun kaupungin historiallinen museo, vuosijulkaisu 1956–1957* (1958), 113–116.

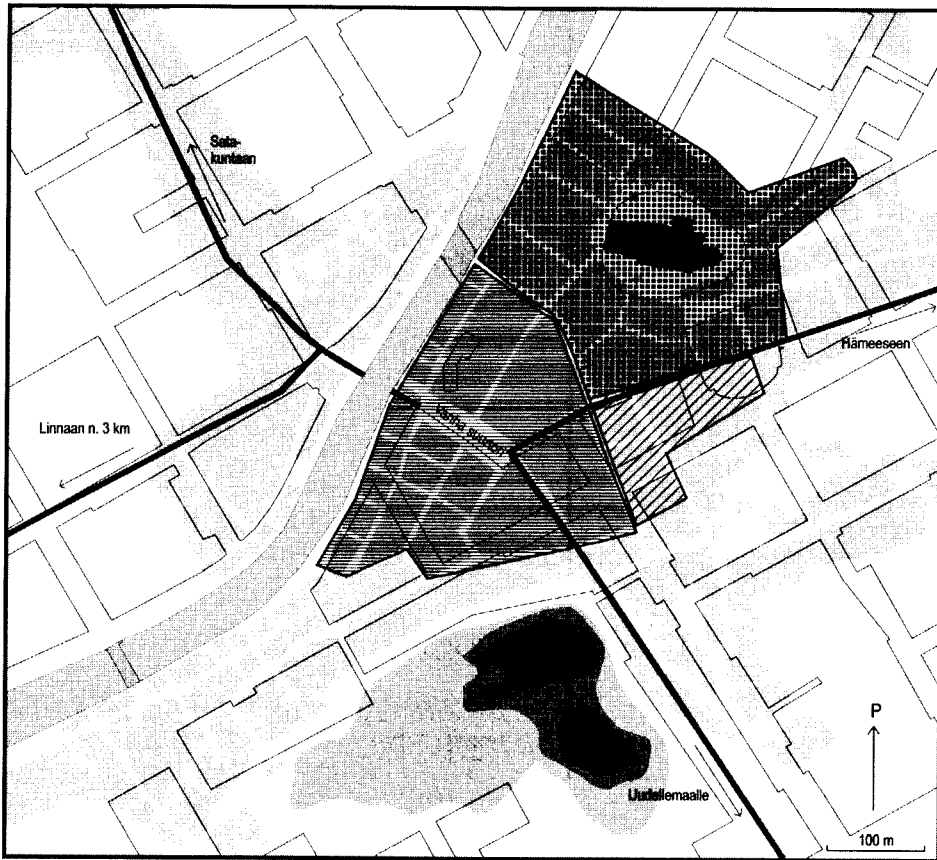
18. Gardberg 1969, 5–52.

19. Ks. esim. Juhani Kostet, Turun asemakaavallinen ke-
hitys keskiajalta vuoden 1827 suurpalloon. Teoksessa San-
na Kupila ja Marita Söderström (toim.), *Turun katuja ja
toreja. Nimistöhistoriaa keskiajalta nykypäivään*. Turun
Museokeskus 2011.

20. Gardberg 1969.

21. Hiekkänen 2002, 157–177; 2003, 42–52.

22. Seppänen 2012, 944–947.

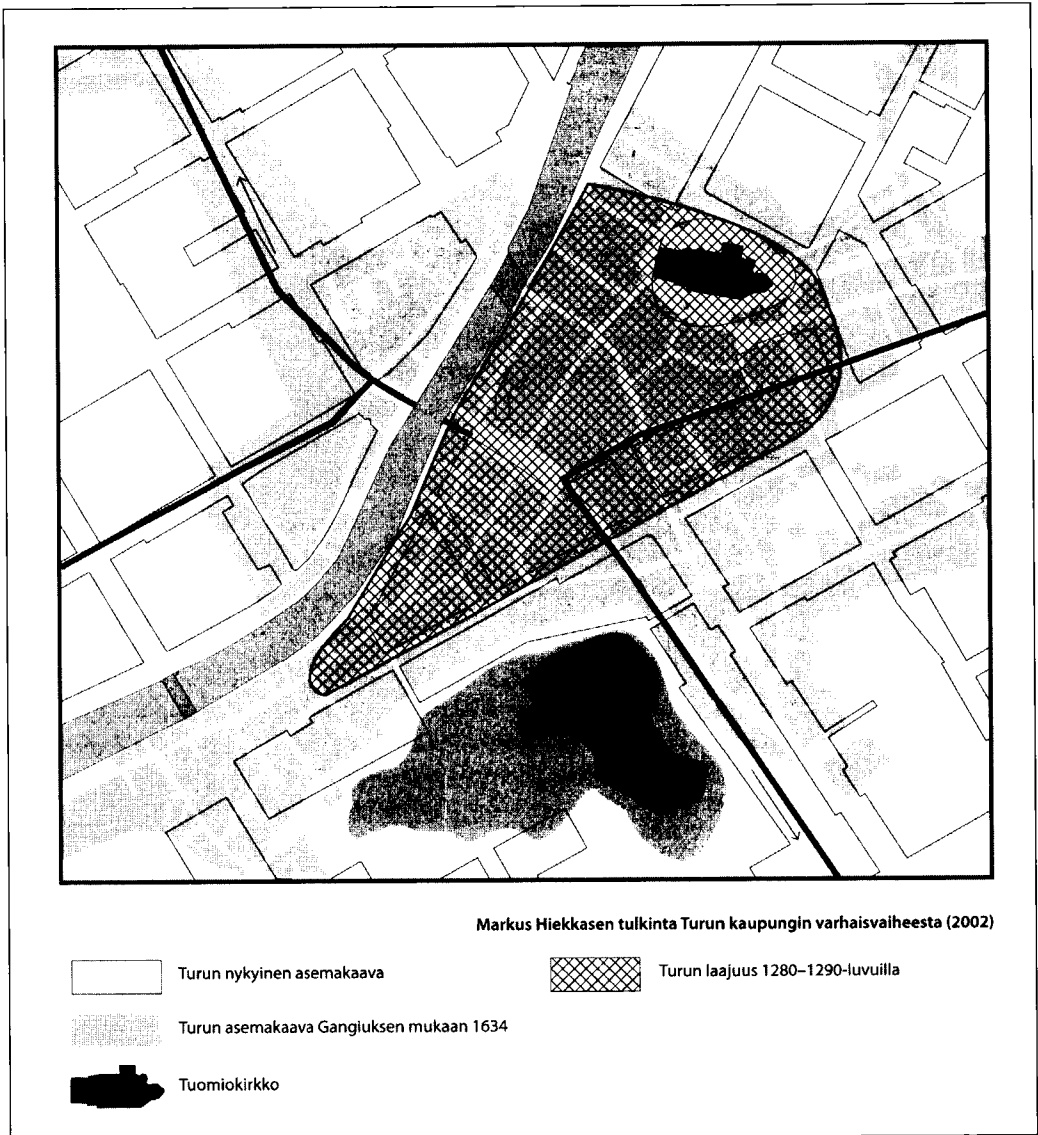
C. J. Gardbergin tulkinta Turun kaupungin varhaisvaiheista (1969)

	Turun nykyinen asemakaava		Turun laajuus vuoden 1300 vaiheilla
	Turun asemakaava Gangiuksen mukaan 1634		Turun laajennusosa noin 1320
	Tuomiokirkko		Turun laajennusosa noin 1380

merkittävää, että sen taustalla on täytynyt olla muuttoliikkeen aiheuttama nopea väestön kasvu. Turku alkoi kasvaa 1300-luvun puolivälistä lähtien eli juuri siinä vaiheessa, kun monien muiden Euroopan ja Pohjoismaidenkin kaupunkien väkiluku väheni mustan surman takia, ja asukkaat alkoivat hakeutua tiheään asutetuista kaupungeista harvaan asutetulle maaseudulle. Esimerkiksi Ruotsissa on todettu, että kaupunkien asuttamisessa on tapahtunut tämänkaltainen muutos heti 1300-luvun puolivälin jälkeen. Vuo-

sisadan loppupuolella, aina 1400-luvulle asti, rakentamisen on todettu yleisen taantumisen ja väestön vähenemisen takia olleen Ruotsin kaupungeissa vähäistä.²³ Turussa tilanne vaikuttaa

23. Ruotsissa vallinneesta tilanteesta 1360–1460-luvulla ks. esim. Anund et al., *A Medieval Cauldron-Foundry – Craftsmanship and Craftsmen in Panther, Uppsala*. Teoksessa Lars Ersgård, Marie Holmström and Kristina Lamm (toim.), *Rescue and Research. Reflections of Society in Sweden 700–1700 A.D.* Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter No 2, 1992, 227; Jan-Erik

olleen arkeologisten jäännösten perusteella ai-
van päinvastainen, sillä kaupunkia rakennettiin
huomattavasti juuri 1300-luvun loppupuolella.
Tämän perusteella vaikuttaisi siltä, että musta
surma ei olisi rantautunut Turkuun ainakaan
suurta hävitystä aiheuttaen.

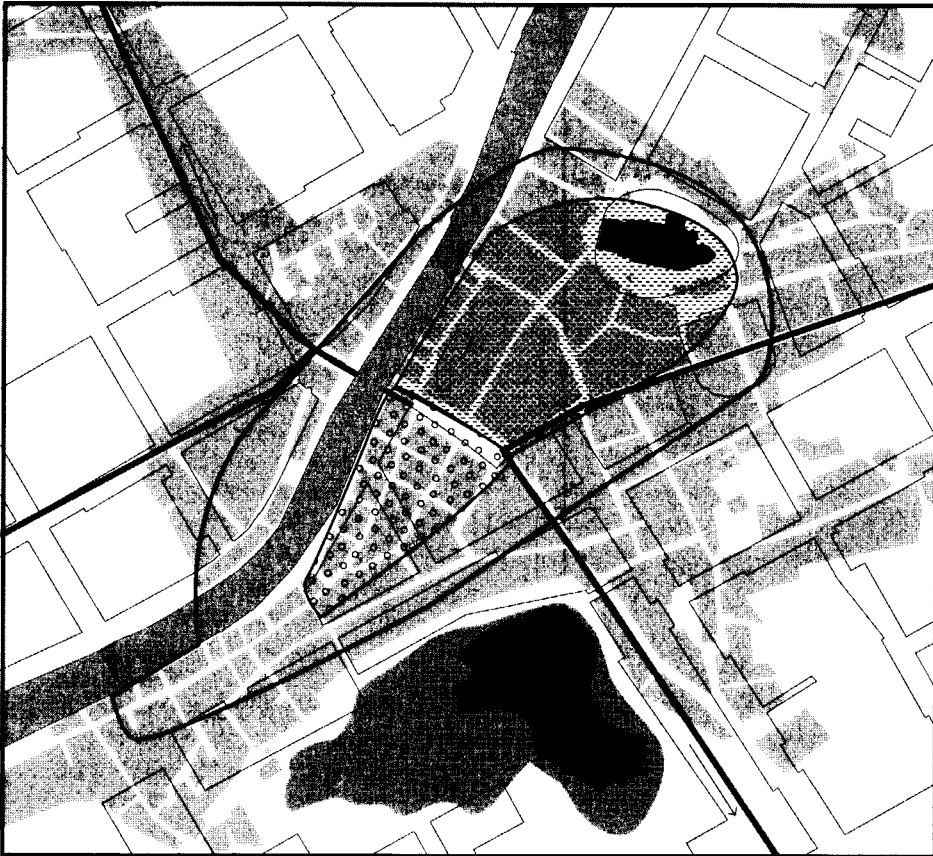
Ainakin osa Turkuun muuttaneista on tullut
Saksasta, sillä tässä vaiheessa kaupungin tunne-
tuista porvareista ehdoton enemmistö on ollut
saksalaisia. Korkeimmillaan saksalaisten pro-
sentuaalinen osuus on ollut nimenomaan kunin-

gas Albrekt Mecklenburgilaisen aikana
1370–1380-luvulla, jolloin Turun kaupunkiasu-
tus levittäytyi uusille alueille.²⁴ Saksalaisten

Augustsson, *Ekonomibygnader på landsbygden under medeltiden. Jordbrukets byggnader, Bebyggelsehistorisk tidskrift, nr 29*, 1995, 10.

24. Mika Kallioinen, *Kauppias, kaupunki, kruunu. Turun porvarisyhteisö ja talouden organisaatio varhaiskeskiajalta 1570-luvulle*. Bibliotheca historica 59. SKS 2000, 138–140. On tosin otettava huomioon, kuten Kallioinen (2000, 138)

Arkeologisiin ja historiallisiin lähteisiin perustuva tulkinta Turun kaupungin varhaisvaiheista

	Turun nykyinen asemakaava		Ensimmäiset todisteet alueen asuttamisesta 1200-luvun jälkipuolelta
	Turun asemakaava Gangiuksen mukaan 1634		Kirkkokorttelin asuttaminen noin 1300
	Tuomiokirkko		Kaupungin laajentuminen 1300-luvun jälkipuolella; Dominikaanikonventti Kaskenmäessä viimeistään tässä vaiheessa

maahanmuutto lienee vaikuttanut Turun kaupungin rakennustoimintaan ja kaupunkikuvan uudistuksiin, mutta nykyisen arkeologisen todistusaineiston perusteella vaikutus nimenomaan rakentamisessa on nähtävissä selvemmin vasta 1390-luvulta lähtien.²⁵

Kaupungin kasvuun ja rakentamisen aktiiviteettiin voidaan liittää pohdintoja myös kaupunkitilassa ja kaupunkikuvassa tapahtuneista muutoksista. Ainoastaan laajan, koko kaupun-

kia koskevan aineiston perusteella voidaan tarkastella esimerkiksi kaupunkiasutuksen laajuuteen ja intensiteettiin sekä asukkaiden toimeentuloon ja asemaan liittyviä kysymyksiä.

toteaa, että 1300-luvun tiedot porvareista ovat niin vähäisiä, että säätyä koskevat päätelmät ovat epävarmalla pohjalla.

25. Seppänen 2012, 943.

Kaupungin rakennuskannasta, tilasta ja toiminnosta

Mikäli pyrkisimme rekonstruoimaan Turun kaupungin keskiaikaista kaupunkikuvaa pelkästään säilyneiden kirjallisten lähteiden perusteella, joutuisimme tekemään asiaa koskevat päätelmät niukan aineiston perusteella. Säilyneissä dokumenteissa olevat maininnat paljastavat lähinnä tonttien tai rakennusten sijainnin suhteessa johonkin toiseen kohteeseen.²⁶ Erilaisia instituutioita koskevien viittausten pohjalta voidaan tehdä tulkintoja tiettyjen julkisten rakennusten, kuten hospitaalien ja kiltojen, olemassaolosta, mutta tarkempia tietoja rakennuksista tai niiden sijainnista lähteistä ei ole saatavissa. Joissakin asiakirjoissa kerrotaan, milloin ja mistä syystä kellarillinen kivitalo on vaihtanut omistajaa, mutta tarkempaa kuvausta rakennuksista tai asumiseen liittyvistä olosuhteista ne eivät sisällä.²⁷ Tavallisten kaupunkilaisten rakennuksista, arkielämästä ja elinkeinoista kirjalliset lähteet kertovat hyvin vähän. Kaupungin miljöötä on kuvattu muutamissa lähteissä, jotka koskevat kaupunkialueen ja sen ympäristön kauppoja ja lahjoituksia.²⁸ Näistä dokumenteista välittyy kuva jokseenkin maaseutumaisesta ympäristöstä peltoineen, kaalimaineen ja puutarhapalstoineen.

Kuitenkin keskiaikaiseen kaupunkiympäristöön ovat kuuluneet kadut, torit ja tiivis rakennuskanta. Kaduilla on ollut kaupungin muodostumisessa niin merkittävä rooli, että pää- ja sivukaduista koostuvan katuverkoston olemassaolo on pidetty yhtenä keskiaikaisen kaupungin kriteerinä.²⁹ Katujen muodostuminen on ollut tiiviisti yhteydessä kaupungin syntyyn ja laajentumiseen, ja katujen rakentaminen sekä niiden rakenteissa ja linjauksissa tapahtuneet muutokset kertovat osaltaan kaupunkirakentamisen aktiiviteeteistä eri aikoina.

Tietomme Turun keskiaikaisista kaduista ovat ennen 1990-luvun arkeologisia kaivauksia pohjautuneet pääasiassa kirjallisissa lähteissä mainittuihin katujen nimiin, joita keskiajalle

ajoituvista dokumenteista tunnetaan kaikkiaan kahdeksan: Hämeenkatu (1426 Tauastagathuna), Kirkkokatu (1443 Kyrkiogathunne), Luostarin Yläkatu (1467 Offuer gathun), Luostarin alakatu/jokikatu (1486 Clösthret nidhar gattun/aagathan),³⁰ Kauppiaskatu (1471 Köpsmansgata), Kinhäste/Kinhestegatan (1471), Jokikatu (1509 Aagathan) ja Karjakatu (1509 Faegathan).³¹ Vanhin tunnettu kadun nimi, Hämeenkatu, esiintyy kirjallisissa lähteissä reilut 120 vuotta sen jälkeen, kun Turun kaupunki katuineen – nykytietämyksen mukaan – perustettiin 1300-luvun alussa. Vuoden 2005 arkeologisissa kaivauksissa löydetty Kirkkokadun vanhin pinta³² edustanee kaupungin rakentamisen alkuvaihetta, joten arkeologisten ja historiallisten todisteiden väliin mahtuu tässäkin tapauksessa noin 140 vaiheikasta vuotta ja monta uusittua katupintaa. Lähteissä mainituista kaduista osa on paikallistettu vuoden 1634 karttaan nimiin liittyvien topografisten viitteiden perusteella, mutta arkeologisissa kaivauksissa on löydetty myös katuja, joiden sijainnista ja ulkonäöstä säilyneiden kirjoitusten ja karttojen perusteella ei olisi saatu mitään tietoa.³³

26. Pihlman & Kostet (toim.) 1986, 36–60.

27. Ks. esim. Juhani Kostet, Maantieteellinen ja historiallinen tausta. Teoksessa Aki Pihlman & Juhani Kostet (toim.), *Turku. Keskiajan kaupungit 3*. Turun maakuntamuseo 1986, 36–60; REA 698; Reinhold Hausen, *FMU (Finlands Medeltidsurkunder) V* (1481–1495). Finlands Stadsarkiv 1928, 4381.

28. Esim. REA 213, 359, 362, 420, 464, 547, 576, 604, 662, 663 ja *FMU III* 2170.

29. Kate Giles & Christopher Dyer, Introduction. *Town and Country in the Middle Ages*. Teoksessa Kate Giles & Christopher Dyer (toim.), *Town and Country in the Middle Ages*. Maney 2005, 3.

30. Luostarin jokikadun on katsottu olleen nuorempi nimitys Luostarin alakadulle. Ks. Erkki Kuujo, *Turun kaupungin historia 1366–1521*. Turku, 1981, 176.

31. Reinhold Hausen, *FMU (Finlands Medeltidsurkunder) IV*, Finlands Stadsarkiv 1924 (3470); *FMU V*, 4115; Kostet 2011, 43; REA 420, 515, 570, 698, 699 ja 714.

32. Ainasoja et al. 2007.

33. Seppänen 2012, 903–938.

Kirjallisten tietojen määrällinen vähäisyys ja sisällöllinen yksipuolisuus korostavatkin arkeologisen aineiston suurta roolia Turun keskiaikaisen kaupungin rakennuskantaa ja kaupunkikuvaa koskevassa selvityksessä. Arkeologisissa kaivauksissa on paljastunut rakennusten perustuksia, katuja, piharakenteita ja tonttien rajalinjoja, joiden perusteella voidaan tulkita keskiaikaisen kaupungin olemusta ja asuinoloja. Vaikka rakennuksista ovat yleensä säilyneet vain alimmat jäännökset, kellarit ja alimmat seinähirret, lattiarakenteet, tulisijojen pohjat ja perustukset, niiden perusteella voidaan tarkastella monia asuminen, elämiseen ja kaupunkikuvaan liittyviä seikkoja. Turusta on kaivauksissa saatu esille kokonaisia rakennuksia, tonttien rajoja ja pihapiirejä, joiden perusteella voidaan muodostaa käsitys siitä, kuinka tiivistä rakentaminen on tiettyinä aikoina ollut ja miten rakennukset ovat sijainneet suhteessa toisiinsa samassa pihapiirissä ja eri tonteilla. Rakennusjäännösten perusteella voidaan tarkastella rakennusten fyysisiä ominaisuuksia kuten rakentamisessa käytettyjä materiaaleja, rakennusten kokoa, niiden perustuksia, seiniä, lattiaita, tulisijoja, sisäänkäyntejä sekä valoaukkoja ja jopa rakennusten kattorakenteita. Aineistoanalyysien perusteella on voitu esimerkiksi selvittää, että Turussa ryhdyttiin käyttämään kiveä ja tiiltä myös profaaneihin rakennuksiin 1300-luvun lopulta lähtien.³⁴ Aineiston rakennustekninen tarkastelu on antanut viitteitä esimerkiksi siitä, että vähintään kaksikerroksiset puutalot ovat tulleet Turun kaupunkikuvaan mahdollisesti jo 1400-luvun alkupuolelta lähtien.³⁵

Keskiaikaa nuorempien kirjallisten tietojen perusteella Turun kaupunkipihoilla tiedetään olleen eri käyttötarkoitukseen rakennettuja erilisiä rakennuksia kuten saunoja, aittoja, työpajoja, karjasuojia, talleja, liiterteitä ja muita erityyppisiä piharakennuksia. Rakennusten eriytymisen on katsottu alkaneen myöhäisrautakaudella ja liittyneen nimenomaan itäiseen, slaavilais-balttilaiseen rakennustraditioon.³⁶ Turun keskiai-

kaista rakentamista käsittelevässä väitöstutkimuksessani tarkastelin kaivauksissa löydettyjen rakennusten erilaisia käyttötarkoituksia sekä niihin liittyneitä toimintoja. Lisäksi pyrin määrittämään ajankohdat, jolloin eri käyttötarkoituksia varten tehdyt rakennukset olisivat ilmestyneet kaupunkikuvaan. Tarkastelussa kiinnitin huomiota rakennusten ja niihin liittyneiden rakenteiden lisäksi myös niiden yhteydestä löydettyihin esineisiin, maahan kerrostuneisiin kasvi- ja eläinjäännöksiin sekä poikkeaviin, erilaisista toiminnoista viestittäviin maan alkuainepitoisuuksiin. Tutkimuksessani pystyin jäljittämään Turun keskiajan kaupungista erilaisia asuinrakennuksia ja piharakennuksia kuten navetoita, talleja, saunoja, aittoja, pajoja ja verstaita, joiden ajoittaminen ja sijoittuminen kaupunkitopografiaan kertovat osaltaan, milloin ja missä tietynlaisia toimintoja on harjoitettu ja millaista elämää kaupungissa on vietetty.³⁷

Tulkitseminen ei ole kuitenkaan yksinkertaista, sillä rakennuksen käyttötarkoitus on voinut muuttua sen elinaikana. Toisaalta ahtaasti rakennetussa kaupungissa samaa rakennusta on voitu käyttää useampaankin tarkoitukseen. Esimerkiksi asuinrakennukset, aitat ja eläinsuojat ovat voineet toimia myös työpajoina, mikäli työ ei ole edellyttänyt omaa erillistä rakennusta. Tiettyä käyttötarkoitusta varten tehdyn rakennuksen erottaminen muista rakennuksista voi olla hankalaa, mikäli se ei rakenteellisesti tai sijainniltaan eroa selvästi muista rakennuksista tai sen yhteydestä ei löydy selvästi jonkin työn

34. Seppänen 2012, 948.

35. Seppänen 2012, 817–818.

36. Per H. Ramqvist, Building traditions in Northern and Northeastern Europe during the Iron Age. Teoksessa Birgitta Hårdh & Bożena Wyszomirska-Werbart (toim.), *Contacts across the Baltic Sea during the Later Iron Age (5th–12th) centuries*. Baltic Sea Conference, Lund October 25–27, 1991. Report series no 43. University of Lund, Institute of Archaeology 1992, 77, 82.

37. Seppänen 2012, 810–848.

tekemiseen, tavaroiden valmistukseen tai myyntiin liittyvää aineistoa.

Tarkasteluni perusteella vaikuttaa siltä, että keskiajan Turussa erilaiset toiminnot olivat josakin määrin eriytyneet eri rakennuksiin. Toisaalta ajatus siitä, että keskiajalla kutakin tarkoitusta varten olisi tehty eri rakennus, joudutaan ainakin jossakin määrin kyseenalaistamaan. Vaikka rakennuksella olikin jokin ensisijainen käyttötarkoitus, voitiin sitä tarpeen tullen käyttää myös muihin tarkoituksiin. Joissakin tapauksissa eri käyttötarkoitukset voitiin sijoittaa jo lähtökohtaisesti saman katon alle, mikä on vaikuttanut rakennuksen tekoon suunnitteluvaiheesta alkaen. Yleistäen voidaan ajatella, että monipuolinen käyttö olisi yhdistettävissä parhaiten suurikokoisiin rakennuksiin ja toimintojen eriytyminen pieniin rakennuksiin. Rakennusten eriytyminen eri käyttötarkoituksiin voi myös heijastaa sitä, missä määrin ihmiset ja taloudet olivat erikoistuneet eri toimintoihin kyseisenä aikana: mitä suurempi ammatillinen erikoistuminen yhteiskunnassa vallitsi, sitä eriytyneempiä eri rakennukset olivat käyttötarkoitukseltaan. Tämän seikan tarkastelu tarjoaisi mahdollisuuden historian ja arkeologian tutkimuksen yhdistämiseen, mikäli käytävissä olisi laajaa aineistoa ja vertailukelpoista materiaalia myös muualta.

Innovaatioiden omaksumisesta ja uusista ideologioista

Rakennusjäynnösten ja rakennuksiin liittyvän löytöaineiston perusteella on voitu pohtia myös erilaisten rakennusteknisten innovaatioiden omaksumista. Arkeologisen aineiston perusteella vaikuttaa siltä, että ainakin joidenkin innovaatioiden tulo ja omaksuminen on maassamme tapahtunut aiemmin kuin mihin muu todistusaineisto näyttäisi viittaavan.³⁸ Esimerkkinä mainittakoon kaakeliuunit, jotka näyttävät ilmestyvän turkulaisiin koteihin viimeistään 1400-luvun alkupuolella. Tämä on runsaat sata vuotta aikaisemmin kuin mitä kirjallisen lähdeaineiston pe-

rusteella on ajateltu. Kaakeliuuneihin liittyvät todisteet eivät välttämättä tue myöskään sitä ajatusta, että kaakeliuuneja olisi rakennettu ensimmäisenä Turun linnaan. On aivan mahdollista, että ensimmäinen kaakeliuuni olisi komistanut varakkaanpuoleisen kaupunkilaisporvarin kotia keskeisellä kaupunkialueella.³⁹

Kaakeliuunin käyttöönotto ei ole merkinnyt pelkästään yksittäistä innovaatiota ja teknistä uudistusta, vaan se on liittynyt läheisesti muidenkin savupiipullisten uunien käyttöönottoon ja aikakauden asumismukavuuden uusiin vaatimuksiin. Niihin kuuluivat useampi huoneiset asuintilat, savuton sisäilma, huoneiden puhtaus ja valoisuus sekä sisustamisen uudenlaiset esteettiset arvot. Uudistuksen taustalla ovat olleet käytännölliset seikat, kuten keskiaikaisissa kaupungeissa tärkeä paloturvallisuus sekä pyrkimys polttopuun säännöstelyyn. Savupiipullisten uunien myötä lämmitykseen kulunut työ- ja puumäärä väheni siinä määrin, että se johti osaltaan talon lämmitettävien huoneiden määrän lisääntymiseen ja asuinolojen huomattavaan parantumiseen. Siirtyminen sisäänlämpiävistä savutuvista savupiippujen myötä savuttomiin sisätiloihin sai aikaan sen, että savuaukkoina toimineita valoaukkojen luokkuja ryhdyttiin korvaamaan kalvoilla ja ikkunalaseilla. Savuttomuus ja valo lisäsivät panostusta sisätilan sisustukseen. Uloslämpiävien uunien katsottiin myös edistyneen väestön siveyttä ja kunniallista elämäntapaa, mitä on pidetty yhtenä syynä siihen, että

38. Seppänen 2012, 622–938.

39. Ks. esim. Christina Bäcksbäcka, Linnojen ja kartanoiden kiinteä sisustus. Teoksessa Salme Sarajas-Korte (toim.), *Ars, Suomen taide*, 2. Otava 1988, 248; Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1521–1600*. Ensimmäinen nide. Turku 1987, 380; Kirsi Majantie, *Muotia, mukavuutta ja mielipiteitä. Kaakeliuuni yhteiskunnallisten muutosten ilmentäjänä keskiajan ja uuden ajan alun Suomessa*. *Archaeologia Medii Aevi Finlandiae XVII*, Suomen keskiajan arkeologian seura–Sällskapet för medeltidsarkeologi i Finland 2010, 166, 170; Seppänen 2012, 742–751.

uudistusta pyrittiin edistämään erilaisilla suosituksilla ja esimerkeillä.⁴⁰

Uudelta ajalta säilyneet kirjalliset todisteet savujohdottomien uunien esiintymisestä ovat mahdollisesti luoneet sen käsityksen, että Turun keskiaikaista kaupunkikuvaa olisivat leimanneet matalat savutuvat ja savujohdollisten uunien käyttöönotto olisi tapahtunut vähitellen vasta uuden ajan alusta lähtien. Esimerkiksi vuodelta 1638 säilyneen tiedon mukaan Turussa on ollut 434 savutupaa. Kaupunkitalojen kokonaislukumäärästä ei ole kuitenkaan tietoa, mutta henkir kirjojen mukaan edellisenä vuonna kaupungissa on ollut 939 taloutta. Talojen määrä suhteessa talouksiin on voinut olla kuitenkin pienempi, sillä yhdessä talossa on saattanut asua useampi talous. Savutupien määrä suhteessa ilmoitettuihin talouksiin viittaisi siihen, että vielä tässä vaiheessa yli puolet rakennuksista on ollut sisälämpiviä.⁴¹ Aiheesta on esitetty kuitenkin myös arvioita, joiden mukaan valtaosa rakennuksista olisi ollut tässä vaiheessa uloslämpiviä.⁴² Savutupien esiintymistä 1600-luvun alun kaupungissa ei silti voi pitää todisteena siitä, ettei savujohdollisia tulisijoja ja lämmitysjärjestelmiä olisi otettu käyttöön jo 1400-luvun aikana. Onhan muissakin rakentamiseen liittyvissä seikoissa ollut havaittavissa, että kehitys ei ole kaikissa suhteissa ollut suoraviivaista, vaan sitä on tarkasteltava ennen kaikkea aikakauden sisällä, sen yleiset olosuhteet huomioon ottaen. Turussa savujohdollisten ja uloslämmitteisten uunien käyttöönoton ajankohtaa voidaan haarukoida esimerkiksi kaakeleiden ja ikkunanlasin palojen avulla, jotka viittaisivat siihen, että kaupunkialueella on ollut joitakin savuttomia uuneja ja rakennuksia jo 1400-luvun jälkipuoliskolla.

Rakentamiseen liittyvän aineistoanalyysin avulla voidaan pohtia myös traditioiden pysyvyyttä sekä kulttuuristen kontaktien määrää ja laatua. Aineistoanalyysin perusteella olen havainnut, että kaupunkia kohdanneet hävitykset ja niitä seurannut jälleenrakentaminen ovat usein toimineet uusien tapojen ja teknikoiden

käyttöönoton katalysaattoreina. Muutokset heijastavat muutakin kuin vain uutuusien omaksumista ja teknistä kehitystä. Rakennuksiin sisältyy monenlaista toimintaa ja ne heijastavat asukkaidensa varallisuutta, arvoja ja ideologioita. Rakennusten ja aineellisen kulttuurin perusteella voidaan tarkastella myös kaupunkiyhteisön sosioekonomista rakennetta ja kaupungin sosiotopografista tilaa sekä asukkaiden välisiä kulttuurisia ja ideologisia eroavaisuuksia, vaikka yksittäisiin kaupunkilaisiin aineiston perusteella ei päästäkään käsiksi.

Kaupunkilaisten siisteydestä ja kaupungin hygieniatasosta

Kaupunkilaisten tapoja, tottumuksia ja asenteita voidaan tarkastella esimerkiksi jäteaineiston esiintymisen, määrän, sijainnin ja koostumuksen avulla. Yleisen ja pitkään vallinneen käsityksen mukaan keskiaikaisessa kaupungissa siisteyteen ja yleisten tilojen puhtaanapitoon olisi kiinnitetty vähän huomiota. Tämä ajatus on pohjautunut muun muassa siihen, että Ruotsin kaupunkilakien määräyksiä on tulkittu siten, että ne

40. Seppänen 2012, 723–724. Esim. vuonna 1644 kuningatar Kristiina määräsi Viipurin hiippakunnan papiston näyttämään mallia hiippakunnan asukkaille muuttamalla omat uuninsa uloslämpiviksi, ja vuonna 1784 Uuden maan läänin maaherra de Bruce kielsi tyystin savutupien rakentamisen perintö- ja kruununtiloille. Timo Mattila, Rappänästä Ryöriin. Lämmitystekninen vallankumous Suomen maaseudulla 1800-luvulla. *Tekniikan Waiheita* 2/2001, 24.

41. Esim. vuonna 1609 on Turussa ilmoitettu olleen 285 taloa ja 481 taloutta. Vuodelta 1623 säilyneen tiedon mukaan Turussa on ollut 745 taloa. Raimo Ranta, *Turun kaupungin historia 1600–1721*. Ensimmäinen nide. Turku 1975, 81, 96.

42. Optimistisemmän arvion savujohtoisten tulisijojen määrästä on esittänyt Teppo Korhonen, jonka mukaan vuonna 1638 yli puolet taloista olisi ollut uloslämpiviä. Hänen kanssaan samoilla linjoilla on Oscar Nikula (1987, 113), jonka mukaan Turussa on ollut 1600-luvulla ”joitakin savupirttejä”. Teppo Korhonen, Kansankulttuurin juuret. Teoksessa Eero Laaksonen & Erkki Pärssinen (toim.), *Suomen historia 2. Keskiaika, uuden ajan alku*. Weilin & Göös 1985, 353.

ovat olleet yrityksiä puuttua siivottomaan keskiaikaiseen kaupunkikuvaan.⁴³ Lisäksi 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella muodostui käsitys, jonka mukaan vasta tällöin olisi ymmärretty puhtauden ja hygienian merkitys terveydelle.⁴⁴

Arkeologisissa kaivauksissa eri puolilta Eurooppaa on löytynyt kuitenkin todisteita siitä, että jo keskiajalla ihmiset ovat olleet tietoisia ympäristöön vaikuttaneiden toimintojensa seurauksista, ja jätehuoltoon liittyviä ongelmia on pyritty ratkaisemaan eri tavoilla.⁴⁵ Suunnitelmallisen jätehuollon alku on ainakin Pohjoismaissa ja Itämeren piirissä ajoitettavissa nimenomaan keskiajalle, sillä esimerkiksi viikinkiaikaan ajoituvasta ja laajalti tutkitusta Birkasta ei ole löydetty todisteita systemaattisesta jätehuollosta, vaan siellä jätteet on levitetty vielä kaduille ja pihoiille.⁴⁶ Säilyneiden kaupunkilakien perusteella jätehuollon organisoiminen ajoittuu 1200-luvun lopulle ja 1300-luvulle.⁴⁷ Arkeologisten todisteiden perusteella jätehuollon alkuvaiheet voidaan jäljittää Skandinaviassa 1200-luvulle.⁴⁸

Myös Turun arkeologisissa kaivauksissa on löytynyt kaivoja, viemärikouruja, jätesäiliöitä ja käymälöitä, jotka kertovat systemaattisesta vesija jätehuollosta sekä pyrkimyksistä puhtaan veden saannin ja kaupungin hygienian edistämiseen.⁴⁹ Parempaa hygieniantasoa ja kaupunkikuvan siisteyttä on tavoiteltu myös katujen ja pihojen päällystämällä sekä niiden siivouksella, mistä on todisteita jo 1300-luvulta lähtien. Näistä toimenpiteistä ei Turun osalta ole säilynyt mitään mainintoja keskiajan kirjallisissa lähteissä.⁵⁰ Varhaisimmat kirjalliset tiedot ”kaduntekijöiden palkkaamisesta” Turussa ovat vasta 1500-luvun lopulta.⁵¹

Lain mukaan ruotsalaisten kaupunkien katu- ja puhtaanapitoon ja päällystämiseen olisi pitänyt kiinnittää huomiota 1300-luvun puolivälistä lähtien, sillä tällöin annettussa Magnus Erikssonin kaupunkilain rakennuskaareissa määrätään sakkoina henkilöille, jotka eivät ole puhdistaneet katujaan voudin ja raatimiesten esittämiin päivämääriin mennessä. Sakkoihin tuomittiin myös

43. Göran Tagesson, ”Bodde dom därnere?” Om kultur- och avfallshandling i stormaktstidens Norrköping. Teoksessa Gunhild Eriksdotter, Stefan Larsson & Viveka Löndahl (toim.), *Att tolka stratigrafi: det tredje nordiska stratigrafimötet, Åland 1999*. Ålands högskola 2000, 169.

44. Lena Beronius Jörpeland & Mathias Bäck, *Kroppskultur – föreställningar om synen på renlighet utifrån medeltida latrinmaterial*. Teoksessa Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (toim.) *Från Stad till Land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Almqvist & Wiksell International 2001, 323, 333; Birgitta Broberg & Margareta Hasselmo, *Urbana nödvändigheter – kommunala angelägenheter? Avloppssystem och sophandling i den medeltida staden*. Teoksessa Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (toim.) 2001, 268.

45. Manfred Gläser (toim.), *Die Infrastruktur. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IV*. Verlag Schmidt-Römhild 2004.

46. Beronius Jörpeland & Bäck 2001, 328, 334.

47. Tanskassa ja nykyisen Skånen alueella 1100-luvun lopulla voidaan tulla laissa (ruots. *Birkerätt*) ei ole vielä mainintaa katujen puhtaanapidosta. (Peter Carelli, *The Medieval Infrastructure of Lund: Old Rural Traditions and a New Urban Concept*. Teoksessa Manfred Gläser (toim.),

Die Infrastruktur. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IV. Verlag Schmidt-Römhild 2004, 457. Mutta esim. Pohjois-Saksan Schleswigissä määrättiin jo vuonna 1200 sakkoina sille, joka ei huolehtinut talonsa edustalla olleen puukatteen puhtaanapidosta. (Beronius Jörpeland & Bäck 2001, 327.) Ks. myös Anders Andrén, *I städernas undre värld*. Teoksessa Anders Andrén et al. (toim.), *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cint-hio*. Lund studies in medieval archaeology I 1986, 264.

48. Beronius Jörpeland & Bäck 2001, 329; Dolly Jørgensen, *Managing Street and Gutters in Late Medieval England and Scandinavia*. *Technology and Culture*, July 2008, Vol 49, 563; Gun Westholm, *Två städer. Sanitär infrastruktur i Visby och Tallinn under medeltid*. Teoksessa Anders Andrén, Lars Ersgård & Jes Wienberg (toim.) *Från Stad till Land. En medeltidsarkeologisk resa tillägnad Hans Andersson*. Red. Almqvist & Wiksell International 2001, 253–262.

49. Seppänen 2012, 863–884.

50. Seppänen 2012, 882–884.

51. Vuonna 1597 piispa Ericus Erics (Sorolainen) oli määrännyt Kirkkokorttelin Pyhän Lauritsan kadun kunnostettavaksi ja tehtävään palkkattiin ”kaduntekijä” ja kaksi apulaista, jotka suorittivat tehtävän parissa viikossa. Nikula 1987, 89–90.

ne, jotka eivät olleet päällystäneet katujaan annettuun ajankohtaan mennessä.⁵²

Ruotsista on kuitenkin säilynyt todisteita siitä, että kaupunkien katuja on ryhdytty päällystämään jo ennen tämän lain voimaan tuloa 1200-luvulla ja 1300-luvun alkupuolella.⁵³ Jätehuoltoon ja hygienian edistämiseen liittyvien toimien taustalla eivät välttämättä ole olleet ensisijaisesti lait, vaan niihin on vaikuttanut kaupunkilaisten asennemuutos, joka on liittynyt pyrkimykseen parantaa kaupunkikuvaa kokonaisvaltaisesti. Tämä ilmenee esimerkiksi siinä, että kaupungin jätehuoltoon liittyvät rakenteet, katu- ja pihapäällysteet sekä kivrakennusten ilmestyminen kaupunkikuvaan ajoittuvat jokseenkin samaan aikaan.⁵⁴

Turun viime vuosien arkeologiset kaivaukset muuttavat käsitystä siitä, että kaupungin katujen ylläpitoon ja päällystämiseen – erityisesti niiden kiveämiseen – olisi alettu kiinnittää yleisemmin huomiota vasta 1640-luvun jälkeen.⁵⁵ Havaintojen perusteella maapäällysteisiä katuja on siivottu ja niiden pintoja on tarvittaessa uusittu jo 1300-luvulla.⁵⁶ Ensimmäiset puupäällysteiset

kadut rakennettiin Turkuun nykyisten todisteiden perusteella 1300-luvun viimeisinä vuosikymmeninä, jolloin kaupungin väkiluku kasvoi merkittävästi ja uusia alueita otettiin asutuksen piiriin. Ensimmäisiä katuja on ryhdytty kiveämään 1430-luvun alkupuolella eli huomattavasti aiemmin kuin on oletettu. Katujen päällystäminen vaikuttaa yleistyvän 1500-luvulla ja 1600-luvulle tultaessa, mutta mahdollisesti osa kaupungin keskiajalla rakennetuista kaduista on pysynyt maapäällysteisinä uudelle ajalle asti, ja osa tällöinkin perustetuista kaduista on voitu tehdä ensivaiheessaan ilman puu- tai kivistä.⁵⁷

Yleensä katujen päällystäminen ja kunnostaminen on ollut kiinteästi yhteydessä myös kaupungin torien päällystämiseen ja huoltoon. Esimerkiksi Tukholmassa suurtori kivettiin jo 1200-luvun alussa ja Visbyssä savipäällysteiset torit päällystettiin kivillä 1300-luvun kuluessa.⁵⁸ Turussa torien päällystämistä on päästy parhaiten tarkastelemaan Varhainen Turku -hankkeen kaivauksissa vuosina 2005–2006. Tuolloin tuomiokirkon ja nykyisen Akatemiantalon väliseltä alueelta paljastui keskiajalla rakennetun Koulu-

52. Åke Holmbäck & Elias Wessén, *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning av Åke Holmbäck och Elias Wessén*. Rätthistoriskt bibliotek, sjunde bandet. Skrifter utgivna av institutet för rätthistorisk forskning grundat av Gustav och Carin Olin 1966, 89.

53. Ruotsin katujen varhaisista päällysteistä ks. esim. Johan Anund, Interaction, Convention and Regulation. Infrastructures in Medieval Uppsala. Teoksessa Manfred Gläser (toim.), *Die Infrastruktur. Lübecker Kolloquium zur Stadtarchäologie im Hanseraum IV*. Herausgegeben von Verlag Schmidt-Römhild 2004, 441; Anders Rejnert, Infrastructure in Malmö during the medieval period and early renaissance. Teoksessa Manfred Gläser (toim.) 2004, 465; Kerstin Söderlund, Stockholm's infrastructure. Teoksessa Manfred Gläser (toim.) 2004, 482; Gun Westholm, Sanitary infrastructure in Mediaeval Visby – Waste Disposal and Town Planning. Teoksessa Manfred Gläser (toim.) 2004, 501.

54. Seppänen 2012, 863–884; 927–938; 944–952.

55. Aiemmista käsityksistä ks. esim. Heljä Brusila, Hieman lisävaloa Hauenkuonon torin alueeseen. Teoksessa Kristiina Korkeakoski-Väisänen et al. (toim.), *Baskerilinja.*

Unto Salo 60 vuotta. Turun yliopistosäätiö 1988, 142; Oscar Nikula, *Turun kaupungin historia 1721–1809*. Ensimmäinen nide. Turku 1970, 102–105; Raimo Ranta, *Turun kaupungin historia 1600–1721*. Ensimmäinen nide. Turku, 1975, 56–60.

56. Seppänen 2012, 934.

57. Esimerkiksi nykyisen Turun Kauppatorin alueelta on löytynyt 1600-luvun puolivälissä tehty Aninkaisten välikatu, joka kaivaustulosten perusteella on ollut ensivaiheissaan maapäällysteinen. Jukka Sipilä, *Turku, Kauppatori. Koekaivaus 18.8.–27.8.2004. Kaivausraportti*. Turun museokeskuksen arkisto 2004, 12–15. Katukiveyksistä ks. myös Elina Saloranta & työryhmä, *Turku I/1/6, Piispankatu 19/Gezeliusenkatu 2 (Tryckerihuset)*. Kaupunkiarkeologiset tutkimukset 2006. Kaivauskertomus. Turun museokeskuksen arkisto 2007; Elina Saloranta, Jukka Sipilä & työryhmä, *Turku II. Itäinen Rantakatu, Aurajoen itäinen rantalaituri välillä Katedraalikoulu–Nunnankatu*. Kaupunkiarkeologiset tutkimukset 2008. Turun museokeskuksen arkisto 2009.

58. Söderlund 2004, 483; Hugo Yrwing, *Visby – Hansestad på Gotland*. Gidlunds 1986, 320.

torin eriaikaisia pintoja. Alueen vanhin, hiekasta ja puuroskasta muodostunut toripinta on ajoitettu 1400-luvun puoliväliin. Jo torin perustamisvaiheessa sen reunaan tehtiin hirsillä rajattu kivipäälysteinen katu, jonka leveys oli noin 2,5 metriä. Mahdollisesti 1400-luvun jälkipuolella tämä kivitatu korvattiin puolta kapeammalla tiilisellä käytävällä, joka reunustettiin molemmin puolin pyöröhirsillä. Koulutori on kivetty kokonaisuudessaan todennäköisesti ensimmäisen kerran 1500-luvulla.⁵⁹ Tätä tietoa vasten on hämmästyttävää, että Turun keskeinen, kaupallisesti, hallinnollisesti, seremoniallisesti ja symbolisesti merkittävä Suurtori olisi kivetty ensimmäisen kerran vasta vuonna 1737, kuten asia on aiemmin esitetty.⁶⁰ Uutta tietoa Suurtorin ja sen pintojen vanhemmasta historiasta ei ole luvassa ilman alueella tehtäviä arkeologisia tutkimuksia.

Monitieteisyys ja avoin lähestymistapa avaavat uusia ikkunoita tuleviin tutkimuksiin

Arkeologisen aineiston avulla voidaan saada monenlaista tietoa eri aikoina eläneiden ihmisten elämästä ja ympäristöstä. Kun tarkastelussa on keskiajan kaupunki, voidaan tehdä johtopäätöksiä sen muodostumisesta, muuttumisesta ja rakenteesta. Aineiston perusteella voidaan tutkia myös ihmisten elinympäristöä, asumisoloja, ammatteja, toimintoja, sosiaalista asemaa, varallisuutta, kontakteja ja elämänpiiriä sekä kulutustottumuksia. Arkeologinen tutkimusaineisto edustaa eri tavoin materiaalista kulttuuria, joka ympäröi ja määrittä ihmisiä yhteisöissään.

Monipuolisesti dokumentoitu kaivausaineisto, runsas esineistö ja näytteet tarjoavat monenlaisia tutkimusmahdollisuuksia, joita Turussa ei viime vuosien vireästä tutkimuksesta huolimatta ole täysin hyödynnetty. Arkeologisissa kaivauksissa esille saatua aineistoa on tarkasteltu monissa opinnäytteissä ja artikkeleissa. Tutkimusten kohteena ovat useimmiten olleet erilaiset esinetyypit tai -ryhmät, kuten kaakelit, nahkakengät, puukontupet, tekstiilit, lelut, lusikat ja

luut, mutta museoiden varastoissa on vielä paljon aineistoa – myös edellä mainituista ryhmistä – joka odottaa analysointia. Perustutkimukset ovat tärkeitä aineiston esilletuomiseksi, mutta tarvitsemme myös kokonaisvaltaisempia tutkimuksia, joissa yhdistetään eri näkökulmia, lähdeaineistoja ja tutkimusmenetelmiä.

Esimerkiksi keskiaikaisen kaupankäynnin, kulutuksen ja kontaktien tutkimus tarjoaa yhteistyömahdollisuuksia arkeologeille, biologeille, historioitsijoille, taloustieteilijöille ja vaikkapa dendroarkeologeille, mikäli tutkittavana ovat puumateriaaliin liittyvä kauppa ja kontaktit. Myös elinkeinojen harjoittamisen tutkimuksessa tarvitaan niin arkeologien, historioitsijoiden, biologien kuin geologien asiantuntemusta ja aineistoanalyysijä. Osteologista asiantuntemusta tarvitaan, kun luiden perusteella halutaan tarkastella esimerkiksi ihmisten ulkonäköä, elintasoja, ravitsemusta ja sairauksia. Keskiaikaisesta ruokajajuumataloudesta saadaan tietoja sekä esine löytöjen että eläin- ja kasvijäännösten avulla.

Arkeologinen aineisto mahdollistaa monipuolisen yhteistyön eri alojen asiantuntijoiden kanssa. Aineisto on tutkimuksen edellytys, mutta se ei riitä uudenlaisen tiedon tuottamiseen. Lisäksi tarvitaan avoimuutta nähdä omien tieteenalojen rajojen yli sekä innostuneita ja motivoituneita tekijöitä, resursseja, visioita ja rohkeutta tarttua suuriinkin haasteisiin. Erilaiset yhteistyömahdollisuudet on hyvä tiedostaa jo ennen arkeologisia kaivauksia, jotta aineistoa ja näytteitä voidaan ottaa kenttätyövaiheessa, ja tarvittava dokumentaatio tehdä tavalla, joka parhaiten palvelee monipuolista yhteistyötä.

Monipuoliset ja runsaat aineistot, eri tutkimusmenetelmät ja eri alojen asiantuntijoiden yhteistyö – tai uudenlainen lähestymistapa olemassa oleviin aineistoihin ja avoin asenne – voivat saattaa uuden tiedon lähteille ja antaa toi-

59. Ainasoja et al. 2007; Saloranta 2007a, 27, 29–30.

60. Esim. Brusila 1988, 142. Suurtorin merkityksestä keskiaikaisessa kaupungissa ks. esim. Wahlöo 1998, 133–134.

senlaisen käsityksen ajanjaksoista, jotka vanhempi historiantutkimus on sinetöinyt. Kuten keskiajan historiantutkimukseen erikoistunut, edesmennyt kulttuurihistorian professori Veikko Litzen totesi jo ennen Turun runsaasti uutta arkeologista aineistoa antaneita kaivauksia: "Keskiajan historia pitäisi kirjoittaa uudelleen antamalla ratkaisevasti suurempi paino ei-kirjallisille lähteille. Toisaalta keskiajan historia voitaisiin kirjoittaa uudelleen tarvitsematta yhtäkään uutta lähdettä."⁶¹ Turun keskiaikaa tutkineena tähän on helppo yhtyä. Kokemukseni perusteella voin kuitenkin sanoa, että vivahteikkaampi kuva keskiajasta saadaan käyttämällä tutkimuksessa myös uusia arkeologisia ja luonnontieteellisiä aineistoja.

Abstract: From remains to leads and research results. How do archaeological source materials alter our conception of medieval Turku?

Liisa Seppänen bases her article on the statement of professor of cultural history Veikko Litzen, an expert on medieval history: "Medieval history should be rewritten with a decisive emphasis on unwritten

sources. On the other hand, medieval history could be rewritten without a single new source." In her article, Seppänen examines the foundation of the city of Turku, the milestones of its formation and growth, the buildings and city image and the adoption of innovations, based on archaeological and written sources. Archaeological materials help connect events with certain points in time, allowing the events to be examined in a new historical context. City image, an aspect largely neglected in written sources, receives a tangible appearance in archaeological materials as excavations reveal the changes that have taken place in buildings, streets and the cityscape with time. Seppänen not only presents new information on medieval Turku revealed by archaeological materials, but also opens up the path for cross-scientific cooperation firmly based on archaeological materials.

---

61. Veikko Litzen, Keskiajan ymmärtämisestä. Teoksessa Totti Tuhkanen, Elisa Pispala & Keijo Virtanen (toim.), *Keskusteluja professorin kanssa. Veikko Litzen 60 vuotta 1.12.1993*. Turun yliopisto, Historian laitoksen julkaisuja n:o 28 (1993), 102. – *Nyt julkaistu Liisa Seppäsen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Riitta Laitinen

Rajoja ja avoimuutta 1600-luvun kodeissa

Riitta Laitinen tarkastelee artikkelissaan 1600-luvun kodin tilaan liittyviä merkityksiä ja käytänteitä. Tutkimuksen pääaineistona ovat Turun raastuvanoikeuden kotirauhan rikkomiseen liittyvät tapaukset vuosilta 1640–1660. Artikkelissa kysytään, millaisia olivat kotien rajat 1600-luvun kaupunkitilassa ja millainen koti oli tilana. Käsiteltävänä ovat koti avoimena tilana, kodin ylityt rajat ja koti suojelun kohteena.

Kotirauhan rikkominen liitettiin Turun raastuvanoikeuden 1600-luvun puolenvälin pöytäkirjoissa monenlaisiin tapauksiin ja henkilöihin. Tällaisia olivat ryöstäjiä vuokrahuoneeseensa paennut mies, rengin vahingossa talon portilla tappanut sotilas, entisiä vuokralaisiaan herjäämassa käynyt porvari, palveluksesta paennutta sisarentytärtään suojellut nainen ja keskenään tapelleet appi ja minä.

Rikoksena kotirauhan rikkominen (*hemgång*) määriteltiin keskiaikaisen Magnus Erikssonin kaupunginlain rauhanvalan kaareissa (*edsörebalken*).¹ Laki kertoi kotirauharikoksen tarkoittavan, että joku tunkeutui toisen kotiin tarkoituksenaan vahingoittaa ruumiillisella väkivallalla häntä tai jotakuta hänen kodissaan asuvaa tai vierailevaa. Rikos tapahtui myös silloin, kun ihmiset joutuivat pakenemaan hyökkääjää toiseen taloon tai hyökkääjä pyrki vahingoittamaan talon asukkaita onnistumatta siinä. Olennaista oli, että taloon oli tunkeuduttu paha mielessä.²

Kaikissa Turun raastuvassa käsitellyissä tapauksissa ei lopulta ollut kyse lain pykälät kokonaan täyttävistä rikkomuksista eikä tuomiota kotirauhan rikkomisesta tullut. Aina oli kuitenkin kyse henkilöön kohdistuneesta hyökkäyksestä, jonka joko tapauksen kantaja tai oikeusistuini yhdisti fyysiseen tilaan tunkeutumiseen. Koska

tapaukset tavalla tai toisella käsitelivät tietyssä tilassa olemisen oikeutusta, ne antavat hyvän mahdollisuuden tarkastella arkista kaupunkitilaa ja siinä muodostuvia rajoja. Artikkelissa kysytäänkin, millaisia olivat kotien rajat ja millainen koti oli tilana.

Päämateriaalina ovat Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjoihin vuosina 1640–1660 kirjatut 21 kotirauharikostapausta. Suurimmassa osassa tapauksista vastaajaa syytetään kotirauhan rikkomisesta. Mukana on lisäksi muutama tapaus, joissa oikeus tuomitsee kotirauhan rikkomisesta, vaikka syytteeeseen ei ole kirjattu *hemgång*-syytöstä. Lisäksi käytetään muutamia muita oikeustapauksia avaamaan olennaisia kodin rajoihin liittyviä seikkoja.³ Artikkelin on osa laajempaa tutkimusta, joka tarkastelee 1600-luvun kaupunkitilaan liittyviä arjen käytänteitä ja niiden merkityksiä. Oikeusmateriaalin laajuuden takia on keskitytty kahteen vuosikymmeneen 1600-luvun puolella välissä. Kiinnostuksen kohteena on nimenomaan kaupunkitila, ja Turku toimii tutkimuksessa ennen kaikkea eurooppalaisen uuden ajan alun kaupungin esimerkkitaupauksena.

1. Monissa rikoksissa vanhentunut laki aiheutti ongelmia. Useat varkauksista saadut rangaistukset lievennettiin hovioikeudessa, koska varastetun tavaran arvon mukaan porrastettu rangaistus 1300-luvulta peräisin olevassa laissa johti 1600-luvulla kuolemanrangaistukseen pienistäkin varkauksista. Kotirauhan rikkomisissa oikeusistuimilla ei vaikuta olleen samantapaista ongelmaa.

2. *Magnus Erikssons stadslag i nusvensk tolkning (MES)*. Käänt. Åke Holmbäck & Elias Wessén. Institutet för rättshistorisk forskning 1966, 213–214. Turun raastuvanoikeuden päätöksissä viitataan aina kaupunginlakiin, ei koskaan maanlakiin, kun taas ainakin joissain Ruotsin kaupunkien raastuvanoikeuksissa viitataan molempiin. Turun kaupunginarkisto. Raastuvanoikeuden pöytäkirjat (TRO) 1640–1660; Riksarkivet, Härads m.fl. Rätters Domböcker, Uppsala län, vol 10, 1647–1648.

3. Kaikkia koteja tai asuntoilijoja koskettelevia oikeusjuttuja ei kuitenkaan niiden suuren määrän takia ole mahdollista käsitellä näin lyhyessä tekstissä. Esimerkiksi kiistat tai tappelutapauksissa viitataan yleisesti ja monin tavoin koteihin ja asumuksiin. Näihin palaan tulevissa julkaisuisani.

Tutkimus sijoittuukin erityisesti eurooppalaisen kaupunkihistorian keskusteluyhteyteen. Suomessa uuden ajan alun kaupunkihistorian perinne on varsin ohut eikä tutkimus ole juuri tarkastellut tämän artikkelin alueeseen kuuluvia teemoja. Erityisesti artikkelissa tehdyt tulkinnat liittyvät saksalaisessa kaupunkihistoriassa käytyihin keskusteluihin. Myös eurooppalainen sukupuolihistorian tutkimus, johon ruotsalaiset ja suomalaiset tutkijat ovat kiinnittyneet, on tärkeä keskustelukumppani tämän artikkelin tulkinnoissa. Tutkimuksen peruslähtökohta on ajatus siitä, että ihmisen elämä on aina tilallisesti rakentuvaa ja että ihmiset järjestävät arkista elämänsä ja myös suhdetta toisiinsa ja yhteisöön aina suhteessa materiaaliseen ympäristöön.⁴

Artikkelissa käsiteltävät kotirauhan rikkomukset olivat moninaisia. Vaikka niiden pohjalta on vaikea luoda yhtenäistä kuvaa siitä, millaiseksi rikokseksi kotirauhan rikkominen Turun kaupungissa miellettiin, tapaukset avaavat hyvin arkisen elämän käytänteitä kotien rajoilla. Oikeuslähteitä käytettäessä pitää aina ottaa huomioon se, että kaikki asianosaiset katsoivat ja esittivät tapahtumia omista näkökulmistaan. Turun raastuvanoikeutta näytti *hemgång*-tapauksissa eniten kiinnostavan se, miten tapahtunut oli suhteessa lain kuvaukseen rikoksesta, mutta tuomioissa on nähtävissä myös aikakaudelle ominaista hierarkian mukaan tuomitsemista. Syytöksiä kotirauhansa rikkomisesta esittäneiden kaupunkilaisten motiivit olivat luultavasti moninaisia eikä lähtökohtaisesti voida ajatella, että he olisivat todellisesti tunteneet rauhaansa rikkotun. Toisaalta ei voida myöskään olettaa, että näin ei olisi voinut olla.

Tässä artikkelissa kiinnitetään huomiota ennen kaikkea siihen, miten aineistossa kirjoitetaan kodin tilasta ja sen rajoista ja millaiset kodin rajoihin liittyvät tapahtumat nähdään tärkeiksi. Huomio kohdistuu niin kotirauharikoksen määrittäisiin ja oikeusistuimen ja osapuolten pyrkimyksiin ja toimiin sen suhteen kuin

myös yleiseen arjen tiloihin liittyvään ilmaisuun. Artikkelissa tarkastellaan ensin porttien ja ovien roolia kodin rajoina. Sen jälkeen käsitellään sitä, kuka sai ylittää kodin rajan ja milloin. Tämä tarkastelu johtaa yleisempään keskusteluun kodista jaettuna ja yhtenäisenä tilana. Lopuksi pohditaan, mitä rauhanvalan kaarella kodin kohdalla oikein pyrittiin suojelemaan.

Ovi ja portti kodin rajoina

Turun *hemgång*-oikeudenkäynneissä eniten syylliseksi tuomittiin henkilöitä, jotka tunkeutuvat kotiin oven kautta (4/5 syytetyistä tuomittiin). Porteilla häiriköivistä todettiin syyllisiksi vajaa puolet. On selkeästi nähtävissä, että ovet ja portit muodostivat fyysisen rajan kodille, ja vaikka tapausten määrä ei ole suuri, voidaan myös nähdä, että erityisesti ovi oli merkittävä asuintilan raja.

Artikkelissaan, jossa tarkastelun kohteena on sekä kaupungissa että maaseudulla käsiteltyjä kotirauhajuttuja, Karin Hassan Jansson nostaa portin talon merkittävimmäksi rajaksi.⁵ Magnus Erikssonin maanlakia tarkastellessa portin rooli tulee ymmärrettäväksi. Maanlain *hemgång*-pykälissä suojeltavaksi tilaksi määritellään rakennuksen ja aitauksin rajattu tila, joka sisältää sekä rakennukset että piha-alueen.⁶ Tällöin laki suojelee nimenomaan *gårdin* rauhaa. Sanana *gård*

4. Ks. Henri Lefebvre, *The Production of Space*. Transl. Donald Nicholson-Smith. Blackwell Publishing 1991 (1974); Edward Casey, *How to Get from Space to Place in a Fairly Short Stretch of Time: Phenomenological Prolegomena*. Teoksessa Steven Feld & Keith H. Basso (toim.) *Senses of Place*. School of American Research Press 1996; J. E. Malpas, *Place and Experience. A Philosophical Topography*. Cambridge University Press 1999; Peter Arnade, Martha C. Howell & Walter Simons, *Fertile Spaces: The Productivity of Urban Space in Northern Europe*. *Journal of Interdisciplinary History* 32 (2002) 4, 515–548.

5. Karin Hassan Jansson, *Våld som aggression eller kommunikation? Historisk tidskrift* 126 (2006) 3, 435.

6. *Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning (MEL)*. Käänt. Åke Holmbäck & Elias Wessén. Institutet för rätthistorisk forskning 1966, 213–214.

johtuu vanhasta ruotsalaisesta sanasta *garder*, joka tarkoittaa aidattua aluetta. Keskiajalla sana alkoi tarkoittaa maatilan rakennuksia ja aidattua aluetta ja liittyi myös erityisesti avioparin kotiin tai kotitalouteen (*hushäll*).⁷

Kaupunginlaissa kotirauhan kohdalla ei vastaavasti määritellä aidattua aluetta, vaikka taloon yleisesti viitataan sanalla *gård*: talon portista puhutaan sanoilla *gårdsluckan* ja *gårdsledet*, jotka selvästi viittaavat aidatun alueen porttiin.⁸ Maalaistaloon liittyvän perusmääritelmän puuttuminen osoittaa kuitenkin, että kaupungissa suojeltava tila määrittyi jo lakitekstin tasolla eri tavalla kuin maaseudulla.

Huomio täytyy myös kiinnittää sanoihin, joita raastavanoikeuden pöytäkirjoissa käytettiin. Turussa taloja ja koteja merkitsivät *huus*, *gård*, *heem* ja *stugu*. Näitä sanoja käytettiin joskus synonyymisesti, mutta joskus niiden merkitykset eroavat toisistaan. *Stugu* saattoi tarkoittaa taloa kokonaisuutena tai sillä voitiin viitata talon (*huus* tai *gård*) osaan. Ensimmäisessä tapauksessa *stugu* saattoi olla yhden talouden tai pihapiirin yksi talo, jälkimmäisessä tapauksessa monihuoneisen talon yksi huone. Taloa, kotia ja huonetta tarkoittavien sanojen käyttöä ei ole aiemmin tutkittu tästä näkökulmasta eikä niiden lähempi tarkastelu ole tässä mahdollista, mutta pintapuolinenkin katsaus osoittaa, kuinka koti tai asuintila määrittyi kaupungissa monitahoisesti. Oven keskeinen rooli kodin rajana kaupungissa johtunee siitä, että asuinpaikat siellä olivat maaseutua useammin yksittäisiä taloja tai vuokrahuoneita. Kun kotirauhan rikkoja tunkeutui jonkun kodin tilaan, oli todennäköistä, että tunkeutuminen tapahtui nimenomaan oven läpi tai kautta.

Petrus Torpensuksen tapauksesta voimme nähdä, kuinka tärkeää oli, että kyse oli juuri sen tilan ovesta, jossa syytteen nostonut asui tai johon hän pakeni. Eräänä tammikuisena iltana vuonna 1646 kolme laivamiestä hyökkäsi Petrus Torpensuksen kimppuun, kun hän oli palaamassa vuokrahuoneeseensa emäntänsä järjestämil-

tä illallisilta. Humalaiset laivamiehet ryöstivät pihassa Petrukselta hatun, jolloin Petrus pakeni sisään kotirauhaan turvaten. Oikeudenkäynnissä laivamiehet kielsivät menneensä pidemmälle sisälle kuin eteiseen. Todistajat taas eivät voineet olla varmoja, menivätkö miehet Petruksen kamariin asti. Tärkeäksi nousi tällöin se, miten eteiseen johtava ovi sijaitsi suhteessa Petruksen kamariin. Muutama raatimies lähetettiin tarkistamaan asiaa. Todettiin, että eteisestä johti ovi suoraan Petruksen huoneeseen. Lisäksi selvitetiin, että laivamiesten juomapaikka oli jonkin matkan päässä eli he eivät olleet samassa talossa viettämässä iltaa. Näin päädyttiin tuomitsemaan miehet kotirauhan rikkomisesta.⁹

Portitkaan eivät olleet merkityksettömiä kodin rajoina. Janssonin tutkimissa tapauksissa nousivat esiin erityisesti portin hakkaaminen ja portilla huutaminen. Silloinkin kun syytetty ei ollut päässyt taloon sisään, mutta porttiin oli jäänyt hakkaamisen jälkiä, voitiin tuomita kotirauhan rikkomisesta.¹⁰ Portin merkitys rajana ja kotirauhan rikkomiselle keskeisenä kohtana oli myös ihmisten tiedossa, kuten myös Janssonin tutkimus osoittaa.¹¹ Turussa raatimiehen rouva Margareta, jonka perheellä oli kiistaa viskaali Jo-

7. Anna Lagerstedt, *Det norrländska rummet. Vardagsliv och socialt samspel i medeltidens bondesamhälle*. Stockholm Studies in Archaeology 30, 2004, 85; Mats Burström, Gårdstankar. Kognitiva och sociala perspektiv på forntidens gårdar. Teoksessa Hans Göthberg, Ola Kyhlibert & Ann Vinberg (toim.), *Hus Och Gård*. Riksantikvarieämbetet, Arkeologiska undersökningar, Skrifter 14, 1995, 164.

8. MES, 212, 214.

9. TRO 4.2.1646, 98–99.

10. Jansson 2006, 435–437. Ovien ja porttien häpäisemisestä ks. Joachim Eibach. *Das Haus: Zwischen Öffentlicher Zugänglichkeit und Geschützter Privatheit (16.–18. Jahrhundert)*. Teoksessa Susanne Rau & Gerd Schwerhof (toim.) *Zwischen Gotteshaus und Taverne. Öffentliche Räume in Spätmittelalter und Früher Neuzeit*. Böhlau Verlag 2004, 205; Elizabeth S. Cohen, Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome. *Journal of Interdisciplinary History* 22 (1992) 4, 597–625.

11. Jansson 2006, 435 (viite 37).

han Wasseniuksen kanssa, syytti tätä kotirauhan rikkomisesta nimenomaan sillä perusteella, että Wassenius herjasi ja hakkasi hänen talonsa portilla. Porvari Märthen Rajala taas syytti mekka-loivia opiskelijoita portilla hakkaamisesta ja täten kotirauhan rikkomisesta. Margaretan aiempi perheriita ja Märthenin ärsyyntyminen mekka-loiviin opiskelijoihin näyttää johtaneen siihen, että kumpikin käytti hyväkseen tietoaan kotirauhaharikoksen luonteesta ja portin hakkaamisen merkityksestä siinä. Kummassakin tapauksessa päädyttiin kuitenkin vapauttavaan tuomioon.¹²

Ratkaiseviksi seikoiksi portilla tapahtuneissa rikkomuksissa osoittautuivat paljastetuina puukoin ja miekoin hyökkääminen ja lisäaseistuksen hakeminen, aiempi kiista sekä kuoleman aiheuttaminen ampumalla. Kaikissa jutuissa kiinnitettiin huomiota pahoihin aikeisiin, vaikkakin erilaisista näkökulmista. Paljastetut teräseet olivat selvä osoitus tarkoituksesta vahingoittaa, ja aseiden hakeminen mainitaan erityisesti rauhanvalan kaaren yhdessä pykälässä.¹³ Erään välskärin suorittama tappo taas tulkittiin vahingon-teen tarkoituksessa tehdyksi, vaikka varsinaisesti laukaus osuikin paikalle sattuneeseen renkiin vahingossa. Sekavampi on tapaus, jossa rengit ja laivamiehet päätyvät kadulla alkaneen tappelun päätteeksi porvarin pihaan. Oikeusistuina kuitenkin tulkitsi kotirauhaa rikutun, koska rengeillä oli aiempaa kiistaa talon pojan kanssa.¹⁴

Kiinnostavaa näissä tapauksissa on se, että vain jälkimmäisessä syytetyt tulivat portin läpi – ja tällöinkin se oli valmiiksi auki. Muissa tapauksissa kiistat sattuivat suljetulla portilla. Janssonin tutkimien tapausten tapaan pelkkä portilla räihinointi riitti tuomioon. Kaikissa ovilla sattuneissa tapauksissa syytetty sen sijaan oli selkeästi tunkeutunut ovesta sisään – siinäkin tapauksessa, jossa tuomio oli syytteestä vapauttava. Eroa selittää se, että ovesta tunkeutuminen tapahtui kaikissa tapauksissa päivällä tai illalla ennen kello yhdeksää. Talojen ja pihojen portit olivat auki, joten hyökkääjä pääsi helposti ovelle ja siitä sisään. Myöhemmin illalla ja yöllä portit

olivat kiinni eikä hyökkääjällä ollut mahdollisuutta päästä ovelle asti hajottamatta porttia.

Tilannekohtaiset rajat

Se, kenelle mikin koti oli milloinkin avoin, riippui tilanteesta. *Hemgång*-tapauksista voimme löytää niin yhteisöllisiin sääntöihin kuin lain määritelmiin perustuvia vaikuttimia sille, kenelle ja miksi kodin raja kulloinkin oli tarkoitettu. Ei ole itsestään selvää, että jonkun kodissa rettelöinyt ja ihmisiä tai omaisuutta vahingoittanut ulkopuolinen henkilö olisi rikkonut kotirauhaa. Pelkkä toisen kodissa riehuminen ei kertonut laittomasta kodin rajan ylittämisestä, vaikka tapahtunut käytös itsessään olisikin ollut rangaistavaa. On myös vaikea sanoa, onko kanteita nostettu siksi, että on aidosti koettu kodin rauhaa rikutun vai siksi että on haluttu rangaista hyökkääjää syyttämällä mitä vakavimmasta rikoksesta. Toisaalta on voinut olla kyse siitä, että on haluttu puolustaa tai korostaa omaa asemaa yhteisössä.

Tätä artikkelia varten analysoiduista 21 jutusta viidessä ei erityisesti kuvailla syytetyn sisään-tuloa taloon tai tupaan. Kerrotaan vain henkilön saapuneen paikalle ja kuvataan hänen aiheuttamaansa häiriötä. Yhtäkään näistä hyökkääjistä ei todettu syylliseksi kotirauhan rikkomiseen, vaikka kolme sai sakkoja haavojen tai mustelmien aiheuttamisesta. Kyse ei ollut kotirauhan rikkomisesta, koska ei voitu osoittaa syytetyn tulleen tilaan pahoissa aikeissa.¹⁵ Näissä tapauksissa korostuu *hemgång*-rikoksen määritelmä, johon kuului luvottoman rajan ylityksen lisäksi väkivalta ja pahat aikeet.

12. TRO 9.6.1645, 352–357; TRO 13.11.1658, 194–224.

13. *Nu mötas män i en gård som vänner och skiljas som ovänner, där är ej edsöret brutet. Utom i det fall att han går ut gården vred, och hämptar sig vapen och hjälp...* MES, 214.

14. TRO 16.3.1647, 349–360; Raastuvanoikeuksien renovoidut tuomiokirjat, Turun kämnerioikeuden pöytäkirjat (TKO) 16.3.1647, 349–360, 389–390. Kansallisarkisto; TRO 10.10.1660, 301–306; 31.10.1660, 331–332.

15. TRO 20.12.1658, 270–274; TRO 4.5.1644, 296; TRO 31.10.1660, 331–332; TRO 18.7.1659, 311–314.

Kotirauhan rikkominen oli vakava rikos. Muiden rauhanvalan kaaren säädösten tapaan se johti maanlain mukaan lainsuojattomuuteen ja omaisuuden menettämiseen.¹⁶ Kaupunginlaissa rangaistus oli lievempi: suuri kolme kertaa 60 markan sakko. Kotirauhan lisäksi samassa lain kaassa suojattiin kansalaisia muun muassa raiskaukselta, ryöstöltä ja väkivallalta kirkossa, oikeushuoneessa sekä matkalla näihin.¹⁷ Lievä väkivaltarikos ja sen rangaistukset määriteltiin vamman tuottamisen kaassa, ja sakot haavojen ja mustelmien tuottamisesta (useimmiten 6 tai 12 markkaa jälkeä tai tekoa kohti) olivat yleisimpiä sakkotuomioita Turun oikeuspöytäkirjoissa.¹⁸

Mainituissa viidessä tapauksessa kantajat kuitenkin tekivät vakavan *hemgång*-syytöksen. Tapaukset olivat erilaisia: tyttö pakeni palvelupaikastaan tätinsä rouva Valborgin kotiin eikä tati halunnut antaa tyttöä heti takaisin häntä hakenneille miehille; väkivaltainen Erik Stång haki vaimoaan tämän isäpuolen luota; muutama humalainen porvari riehui Rouva Lucia Gråsin tuvassa; eräät opiskelijat tunsivat joutuneensa vuokraisäntänsä hyökkäyksen kohteeksi; räättäli tunsii kokeneensa liian kovaa kohtelua ammattikunnan edustajien käsissä.¹⁹

Rouva Lucia Gråsin tapauksessa oli mahdollisesti tarpeen nostaa *hemgång*-syyte, koska korke-arvoisemman henkilön arvovalta vaati sitä. Sosiaalisessa hierarkiassa ylemmällä tasolla olevan henkilön kodissa humalaisena riehuminen oli vakava asia, vaikka syytettyinä olivatkin tunnetut porvarit Christian Plagman ja Albert Rosskamp. He saivatkin tuomion rouva Lucian tyttären neito Maria Swinhufwudin rauhan rikkomisesta, vaikkei kotirauhariikosta todettu tapahtuneen.²⁰ Pahoja aikeita kun ei voitu todistaa. Sekä Erik Stångin että rouva Valborgin ja hänen sisarentyttärensä tapauksissa on saattanut olla kyse siitä, että henkilökohtaista koskemattomuutta on koettu rikotun. Toisaalta Stångin appipuoli tai Valborg ovat saattaneet nähdä hyökkääjät niin suurena ongelmana, että ovat halunneet

päästä heistä eroon vakavan rikossyytteen avulla. Opiskelijoiden tapauksessa on voinut olla kyse esimerkiksi oman arvokkuuden puolustamisesta tai tarpeesta puolustaa oikeutta vuokrahuoneeseen, vaikka vuokra oli jäänyt maksamatta. Opiskelijat ja heidän vuokraisäntänsä olivat myös jutun nostamisen jälkeen sopineet asiasta keskenään, mikä saattaa kertoa siitä, että *hemgång*-syytös on nostettu hetken vimmassa tai että jutun nostaminen on voinut kannustaa asian sopimiseen. Tilanteet, joissa kaupunkilaiset ajattelivat kotirauhaa rikotun, olivat joka tapauksessa hyvin erilaisia.

Siihen, kuka lopulta tuomittiin kotirauhan rikkomisesta, vaikuttivat fyysisten rajojen rikkominen ja väkivaltaisuus sekä vahingoittamisen tarkoitus. Näiden määrittelyyn taas vaikutti se, millaiset osapuolten väliset suhteet olivat olleet aikaisemmin ja mitä ihmisten välisistä suhteista ajateltiin yleensä. Erik Stångia ei tuomittu kotirauhan rikkomisesta, kun hän ryntäsi vaimonsa isäpuolen Eskillin kotiin hakeakseen vaimonsa takaisin kotiin. Ei voitu osoittaa, että Erikillä olisi ollut tarkoitus vahingoittaa Eskilliä eikä tämä voinut todistaa lyöntejä, joiden kohteena hän väitti olleensa. Vaimoon kohdistuva hyökkäys sen sijaan kuului Erikin oikeuden piiriin perheen päänä eikä tätä hyökkäystä käsitelty raastuvan-

16. MEL, Edsörebalken, 194.

17. MES, Edsörebalken, 213–222; MEL; Mia Korpiola, "The People of Sweden shall have Peace": Peace Legislation and Royal Power in Later Medieval Sweden. Teoksessa Anthony Musson (toim.), *Expectations of the Law in the Middle Ages*. The Boydell Press 2001, 41.

18. MFS, Särmlalabalken, 261–264.

19. TRO 20.12.1658, 270–274; TRO 17.12.1659, 454–458; TRO 30.3., 6.4., 3.5. & 4.5.1644, 246, 264, 290, 296; TRO 31.10.1660, 331–332; TRO 18.7.1659, 311–314; *Consistorii Ecclesiastici Aboensis Protokoller II*. Suomen kirkkohistoriallisen seuran toimituksia III, 473.

20. Kiinnostava kysymys on, mitä neito Marian rauhan rikomisella tarkoitettiin. Se vaatii tarkempaa tutkimusta, etenkin kun oikeuden pöytäkirjassa päätöksen perustelulle on annettu virheellinen pykälä rauhanvalan kaaresta eikä oikeaa pykälää ole ollut helppo päätellä. Muita vastaavia viittauksia en ole materiaalistani löytänyt.

oikeudessa, vaan pariskunnan välinen suhde vietiin tuomiokapituliin käsiteltäväksi.²¹

Nils Silli sen sijaan syyllistyi rikokseen, kun hän tunkeutui miniänsä rouva Kirstinin tupaan ja hyökkäsi hänen kimppuunsa. Kodin suojaavuus tai avoimuus ei ollut edes perheenjäsenten ja lähisukulaisten kohdalla yksiselkoinen asia. Nilsin ja Kirstinin tapauksessa vaikutti se, että osapuolilla oli aiempaa, jopa pormestarin tietoon vietyä kiistaa välillään, ja että Nils selvästi osoitti vihamielisyyttä toiminnallaan ennen ovesta sisälle tunkeutumista. Henkikirjoista selviää, että Nils asui eri taloudessa kuin poikansa perhe, vaikka ainakin yhtenä vuonna hänen vaimonsa näyttää olleen kirjatun pojan talon asukkaaksi. Lisäksi Nilsillä oli tupaan tullessaan puukko kädessä; Kirstin myös veti tuvan oven kiinni ja kielsi Nilsia tulemasta sisään.²² Se, miten juttuja nostettiin ja miten niitä tuomittiin kertovat kodin rajojen ja niiden rikkomisen tilannekohtaisuudesta. Yksinkertaista sääntöä siitä, mitä kodeissa ja kotien rajoilla saattoi tehdä, ei ollut.

Kodin saattoi rajata muille kuulumattomaksi sulkemalla ja lukitsemalla oven tai portin. Tämä oli yksi harvoista selkeistä tavoista, joilla muut kuin kodissa asuvat selvästi suljettiin ulkopuolelle.²³ Ovet lukittiin pääasiassa vain iltaisin joko iltakellon soiton jälkeen seitsemän tai kahdeksan aikaan tai yhdeksältä, kun oluen tarjoilu krouveissa oli määrä lopettaa. Edes yöksi lukitussa asumuksessa väkivaltaisesti riehuminen ei itsessään kuitenkaan ollut lain määrittelemää kotirauhan rikkomista. Esimerkkinä saa taas toimia Erik Stång.²⁴ Eräänä yönä Erik aiheutti kaaosta asianajaja Sveno Kallianderin talossa ja haavoitti talossa asunutta Anna Philipsdotteria. Erikiä ei kuitenkaan tuomittu kotirauharikoksesta, sillä kyseinen Anna oli avannut hänelle oven ja päästännyt hänet sisään. Vaikka Kalliander ei ollut itse kotona, olivat Erik ja hänen seurassaan ollut opiskelija Erikin sanojen mukaan sisään päästyään jääneet taloon lepäämään. Koska Erik kertoi menneensä taloon ystävälliselle vierailulle,

häntä ei voitu tuomita kotirauhan rikkomisesta, vaikka korkeasti oppinut talon isäntä häntä siitä syyttikin. Tapaus on erityisen kiinnostava, koska sen osapuolet vaikuttavat olleen yhteiskunnan eri tasoilla, mutta kumpikin mainitsi ystävyysvälillään. Sveno Kalliander oli kirkkoherran poika Åsbosta Linköpingistä ja tuli asianajaksi Turussa vuonna 1655 opiskeltuaan ensin Turun Akatemiassa. Erikistä ei löydy paljon tietoa, mutta hänen sosiaalisesta asemastaan kertoo se, että hän oli päätenyt värväytyksi armeijaan irtolaisena (vaikka hän lopulta pääsi palkkahästä ja haastoi oikeuteen värväyksen aikaansaaneet osapuolet). Kotirauhajutun käsittelyssä miesten välinen suhde ei kuitenkaan noussut suureen rooliin, vaan huomio kiinnitettiin siihen, että Erik ei tunkeutunut taloon väkisin eikä pahoin aikein.²⁵

21. TRO 17.12.1659, 454–458; *Consistorii Ecclesiastici...*, 473.

22. TRO 6.12.1658, 241–244; Henkikirjat 1656 (ES2527), 236, 237, 1657 (ES 2527), 217, 1658 (ES 2528), 219, Turun ja Porin läänin tilejä, Läänintilit, Kansallisarkisto.

23. Ovien auki tai lukittuna olemisen merkityksestä ks. myös *Consistori Academi Aboensis äldre protokoller I*. Finska historisk samfundet 1884, 418; *Consistori Academi Aboensis äldre protokoller II*. Finska historisk samfundet 1887, 481. Kiitos näistä viitteistä Mari Välimäelle.

24. Erik Stång esiintyy raastuvassa 1650-luvun lopulla ja 1660-luvun alussa joitakin kertoja. Ensimmäisen maininnan hänestä olen löytänyt vuodelta 1659, jolloin hän joutui mielestään väärin perustein värväytyksi armeijaan. Oikeuspöytäkirjan mukaan hän oli ollut vailla lain mukaista vuosisopimusta tai muuta laillista työtä, mikä teki hänestä irtolaisen. Tapaus ei saanut päätöstä, sillä värväyksen tehnyt kapteeni oli saavuttamattomissa. Seuraavien vuosien aikana Erik esiintyy oikeudessa velkatapauksissa ja perintökiistassa, joka koski hänen vaimonsa perintöä ja jossa vaimo ja Erik asettuivat vaimon isäpuolta Eskilliä vastaan. Viimeinen merkintä siinä materiaalissa, jota olen lukenut, on vuodelta 1662, jolloin lyhyesti tutkittiin Erikin tyttären kuolemaa. Asia raukesi nopeasti, kun selvisi, että pieni tyttö oli sairastanut yli viikon. TRO 28.3.1659, 177–180; TRO 1.6.1659, 250–252, 267–268; TRO 15.12.1660, 458–459; TRO 27.4.1661, 104–113; TRO 27.3.1662, 113; TRO 12.7.1662, 305–306; TRO 8.12.1662, 436, 438.

25. TRO 26.11.1660, 385–388; <http://www.helsinki.fi/ylioppilasmatrikkeli/henkilo.php?id=285>;

Oven sulkeminen antaa kiinnostavan näkökulman myös tutkijoiden julkisen piiriin sijoittamien talojen eli kievarien sekä yksityiseen piiriin yleensä sijoitettujen kotien yhteisiin piirteisiin. Esimerkkinä tästä on Matts Skomakaren lesken talo kahdelta aamuyöllä. Humalaisen peli-illan jälkeen palvelija Johan Brick pyrki neljän opiskelijan kanssa lesken taloon jatkamaan huvittelua talon tyttärien kanssa.²⁶ Brick ja opiskelijat käännytettiin suljetulta ovelta, koska kello oli liian paljon. Brick tuli kuitenkin pian takaisin ja pyrki sisään ikkunasta. Leski heräsi, kysyi, millä asialla mies oli, ja ilmaisi, että siihen aikaan ihmisten pitäisi saada nauttia rauhaa omassa talossaan. Tilanne johti herjaaviin sanoihin ja lyönteihin. Oikeudessa leski syytti Brickiä kotirauhan rikkomisesta. Brick puolustautui sanomalla, että pyrki sisään, koska näki kamarissa miehen. Leski puolustautui sanomalla, että mies oli sairastava perheystävä maaseudulta ja oli tullut kaupunkiin etsimään apua vaivaansa.²⁷

Lesken talo oli selvästi huonomaineinen, ja mainitsemalla miehen läsnäolon talon kamarissa Brick viittasi siihen, että talon täytyi olla vielä avoinna kävijöille, vaikka ovi olikin kiinni. Brickin tuomiossa pitäydettiin kotirauhan rikkomuksen määritteissä ja annettiin vapauttava tuomio, koska ei voitu todistaa hänen hyökänneen taloon tarkoituksenaan vahingoittaa asukkaita. Eli lesken taloa kohdeltiin kotirauhan suojan alaisena tilana, ei erityisesti huonomaineisenä tai palveluita tuottavana paikkana.²⁸

Skomakaren lesken talo on hyvä esimerkki siitä, miten kodit tai talot eivät ainoastaan olleet avoimia tai suljettuja tai ainoastaan perheen koteja tai vain yhteisöllisiä tiloja. Niissä yhdistyivät erilaiset toiminnot, esimerkiksi kaupallinen toiminta perhe-elämään tai seurusteluun ystävien kanssa. Turussakin oli virallisten krouvien lisäksi useita olutta myyviä taloja, joissa asumiseen ja muuhun toimintaan tarkoitetun tilan väliset rajat puuttuivat. Toisaalta taas virallisia kievareita koski sama kotirauhan oikeus kuin koteja.²⁹ Susanne Rau kirjoittaa 1600-luvun Lyonissa tapah-

tuneesta ”metelistä”, jossa kaksi miestä pyrki kymmeneltä illalla jo ovensa sulkeneeseen kievariin. Rau määrittelee kievarin julkiseksi tilaksi, mutta näkee jonkin muuttuneen, kun ovet illalla suljettiin. Hän tulkitsee tällöin kotirauhan koskeneen myös kievaria ja tämän olevan paradoksaalista, koska oli kyse julkisesta rakennuksesta.³⁰ Jos kaupungin taloja ei kuitenkaan luokitella joko julkiseksi tai yksityiseksi, kyse ei ole paradoksisista. Niin virallinen kievari kuin huonomaineinen lesken talo tai epävirallinen olutkellari olivat tiloja, jotka välillä olivat avoimia kaikille ja välillä vain tietyille henkilöille – aivan kuten niin sanotut tavalliset koditkin. Julkisen ja yksityisen tilan rajat hämärtyvät niin, että käsitteet käyvät hyödyttömiksi. Varhaismodernista yhteisöstä puhuttaessa onkin ongelmallista käyttää kyseisiä käsitteitä. Kuten Marjo Kaartinen kirjoittaa kaikki varhaismoderni elämä tapahtui tiloissa, joissa yksityinen ja julkinen olivat päällekkäin.³¹

Julkisen ja yksityisen käsitteiden käyttöä uuden ajan alun tutkimuksessa onkin pohdittu pitkään ja monipuolisesti. Monet tutkijat ovat sitä mieltä, että käsitteet tai niihin liittyvät ilmiöt

26. *Wij wele gå till Sahl: Matz Skomakares dottrar, der wij wäll få drifwa lust.*

27. TRO 1.6.1659, 246–250.

28. TRO 1.6.1659, 246–250. Samassa oikeuden päätöksessä kuitenkin kehoitettiin talon tyttäriä Margretaa ja Annickaa uusia pahennusta herättäviä tilanteita välttämään hankkimaan itselleen palveluspaikan, kuten kaupunginlakikin määräsi.

29. Ks. Sari Katajala-Peltomaa & Raisa Maria Toivo, Tila ja hoivan käytänteet keskiajalla ja uuden ajan alussa. *Historiallinen Aikakauskirja* 108 (2010), 22.

30. Susanne Rau, *Das Wirtshaus: Zur Konstitution Eines Öffentlichen Raumes in der Frühen Neuzeit*. Teoksessa Caroline Emmelius et al. (toim.) *Offen und Verborgen. Vorstellungen und Praktiken Des Öffentlichkeiten und Privaten in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Wallstein Verlag 2004, 223–224.

31. Marjo Kaartinen, *Public and Private. Challenges in the study of early modern women's lives*. Teoksessa Anu Korhonen & Kirsi Tuohela (toim.) *Time Frames*. Kulttuurihistoria – Cultural History 1. Kulttuurihistoria, Turun yliopisto 2002, 94–95.

ovat ongelmallisia ja vähintäänkin tarkoitukseltaan hyvin paljon modernista eroavia. Silti monet päätyvät käyttämään käsitteitä joko määrittellen niitä oman tutkimuskenttensä mukaan tai vain lisäten lukijaa varten lyhyen varoituksen käsitteiden periaatteellisesta ongelmallisuudesta. Toisaalta käsitteiden tai niiden nykymerkitysten takana olevien ilmiöiden luonnetta varhaismodernissa kulttuurissa on pyritty määrittelemään uusilla tavoilla.³² Kotirauhataipaukset Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa ovat osoittaneet, että suomalaisesta 1600-luvun kaupunkitilasta on järkevämpi puhua avoimena ja suljettuna kuin julkisena ja yksityisenä.

Koti yhteisön tilana

Kotirauhariikoksessa ylitettiin kodin raja väkivaltarikosta tehtäessä. Ja koska kodin raja oli helpposti ylitettävä, täytyy kysyä, millainen tila 1600-luvun turkulainen koti oli kaupunkilaisten yleisen liikkumisen suhteen. Raastuvanoikeuden pöytäkirjojen antaman yleiskuvan perusteella voi sanoa, että ihmiset liikkuiivat toistensa kodeissa suhteellisen avoimesti. Joachim Eibach arvioi naapuruston jäsenillä olleen tiiviin suhteen toisiinsa uuden ajan alun arkisessa kaupunkiympäristössä, mikä sopii hyvin kuvaamaan myös 1600-luvun Turkuja. Talojen pihat, ovien edusta ja niiden väliset kujat toimivat kodin näyttämön jatkumona. Ominaista arjen elinympäristölle oli myös Burkartin kuvaama sisä- ja ulkotilan rajojen huokoisuus ja se, että esimerkiksi kunniakysymyksissä ei tehty eroa talon sisä- ja ulkopuolisten asioiden välillä.³³

Kodit olivat yleisesti ottaen suhteellisen avoimia tiloja eikä niillä ollut samanlaista yksityisyyden suojaa kuin modernin ajan kodeilla. Yksityisyyden käsite häiriintymättömän yksinolon tai julkiselta huomiolta suojassa olemisen mielessä syntyi 1800-luvun alkupuolella.³⁴ Esimerkiksi yksityisyyden piiriin yleisesti sijoitetut seksuaalisen kanssakäymisen intimitteetti ja perheenjäsenten väliset suhteet voidaan nähdä osaksi yhteistä ja jaettua, ei suojatuksi yksityisasiaksi,

kuten Erica Longfellow on osoittanut tutkimuksessaan 1600-luvun Englannista.³⁵

Myös Ruotsin valtakunnan yhteisöissä öisten sänkyjen intimitteetti oli rajallinen niin yhteiskunnallisen valvonnan, hyveellisen elämän järjestämisen kuin asumisjärjestelyidenkin kannalta. Puhdasoppisuuden aikana kiellettiin ankarien rangaistusten uhalla avioliiton ulkopuolinen seksuaalinen kanssakäyminen. Suhteessa tähän yksityisyys tarkoitti lähinnä kielteistä salailua. Ja vaikka kaupunkilaisten näkemys seksuaalisen käytöksen rajojen sijainnista olisi eronnut lakien ja kirkonmiesten käsityksistä, seksuaalinen käytös oli silti tärkeää myös yhteisön näkökulmasta. Hyveellinen elämä ja kunnia muodostuivat ja ar-

32. Esim. Lena Cowen Orlin, *Locating Privacy in Tudor London*. Oxford University Press 2007, 9–10; Erica Longfellow, Public, Private, and the Household in Early Seventeenth-Century England. *Journal of British Studies* 45 (2006) 2, 313–314; Lucas Burkart, Der Vermeintliche Blick Durchs Schlüsselloch. Zur Kommunikation Zwischen Unterschiedlichen Sozialsphären in der Städtischen Kultur Um 1500. Teoksessa Caroline Emmelius (toim.) *Offen und Verborgnen. Vorstellungen und Praktiken Des Öffentlichkeiten und Privaten in Mittelalter und Früher Neuzeit*. Wallstein Verlag 2004, 168; Rau 2004, 214–215; Peter von Moos, "Öffentlich" und "Privat" Im Mittelalter. Zu einem Problem der Historischen Begriffsbildung. Universitätsverlag Winter 2004; Kaartinen 2002.

33. Joachim Eibach, Das Offene Haus. Kommunikative Praxis Im Sozialen Nahraum der Europäischen Frühen Neuzeit. *Zeitschrift Für Historische Forschung* 38: 4 (2011), passim; Eibach 2004, 195, 198; Burkart 2004, 174–175. Ks. myös Katajala-Peltomaa & Toivo 2010.

34. Longfellow 2006, 315–318; Burkart 2004, 168, viite 2; Eibach 2004, 189, 191. Ruotsalaisesta varhaismodernin tutkimuksesta ja 1800-luvun kotikäsitteestä ks. Elisabeth Gräslund Berg, Könsarbetsdelning. Teoksessa Benny Jacobsson & Maria Ågren, *Levebröd. Vad vet vi om tidigmodern könsarbetsdelning*. Opuscula Historica Upsaliensia, vol. 47, Historiska Institutionen vid Uppsala Universitet, 2011, 82–83.

35. Longfellow 2006, 318–326; Orlin 2007, 170–173. Ks. sängyistä, yksityisyydestä ja intimitteetistä myös Orlin 2007, 170–173; Raffaella Sarti, *Europe at Home. Family and Material Culture 1500–1800*. Yale University Press 2002, 121–123.

vioitiin yhteisössä, ja koti oli yksi muodostumisen ja arvioinnin näyttämöistä.³⁶

Myös Turun raastuvanoikeuden pöytäkirjoissa esiin tulevat tiedot yöpymisjärjestelyistä kertovat kodeista yhteiselämän näyttämönä. Turun ilta- ja yöelämä oli vilkasta; kodeissa ja taloissa liikkui kaikenlaista väkeä. Olutta ja viiniä tarjottiin virallisten kievarien lisäksi monissa muissa taloissa. Talon väkeä saattoi mennä sänkyihinsä ja penkeilleen nukkumaan ennen nuorten miesten yöelämän päättymistä. Niinpä riita- ja tappe- lutapauksissa esimerkiksi talon emännän silminnäkijätodistus saattoi perustua sängystä nähtyyn tai kuultuun tai hän saattoi osallistua kiistaan sängystään käsin.³⁷ Iltarienoillaan olleet nuoret miehet saattoivat myös jäädä yöksi muiden kuin oman asuinpaikkansa penkeille ja päätyä nukkumaan esimerkiksi päittäin talon tyttären kanssa. Juomispaikkaan jäämisen lisäksi ainakin yhdessä tapauksessa ajatus epämiellyttävän vuokraemännän kohtaamisesta, kun ovet ja portit oli jo lukittu, sai erään miehen pyytämään yösjaa toisesta talosta.³⁸

Muutamat aviorikostapaukset ja niissä esiintyvät selitykset vieraan miehen ilmaantumisesta omaan sänkyyn kertovat nukkumatilojen avoimuudesta lähiyhteisön piirissä. Matts Kiäppi syytti vaimoan aviorikoksesta opiskelija Laurentius Jacobin kanssa. Osapuolten kertoman mukaan kolme opiskelijaa oli tullut juomaan Kiäppin taloon kannullisen olutta. Laurentius oli heti sanonut haluavansa käydä lepäämään ja vaikka häntä oli pyydetty makaamaan penkillä, hän heittäytyi sängylle. Piika kertoi, että mies oli maannut sängyllä vielä kun hän oli lähtenyt omalle nukkumasijalleen keittotupaan. Rouva Karin itse kertoi menneensä sänkyyn iltasoiton aikaan, jolloin opiskelijat olivat istuneet ja juoneet olutta. Rouva oli herännyt yhdeltä yöllä ja huomannut opiskelijan nukkuvan vieressään. Hän kielsi ehdottomasti olleensa opiskelijan kanssa lähemmissä tekemisissä.³⁹ Oli kertomus illan tapahtumista totta tai ei, se paljastaa, että emännän sänky oli osa tupaa, jossa saattoi va-

paasti liikkua. Tila tai sen osa ei itsessään ollut yksityisyydessään muilta suojattu, vaan kyse oli siitä, miten kukin tilassa toimi suhteessa toisiin ihmisiin.⁴⁰

Perheenjäsenten väliset suhteet eivät olleet kodin tilan suojaan kuuluva asia. Niin lähiyhteisö kuin hallinnollinen valtakin valvoi, mitä kodeissa tapahtui. Ainakin oikeuteen asti päätyneissä, kodeissa tapahtuneissa kiistoissa ja tapeluissa oli lähes aina paikalla olleita tai paikalle tulleita todistajia naapurustosta. Ehkä ajalle tyyppillisessä yhteisöllisessä tarkkailussa oli ainakin osittain kyse, kuten Joachim Eibach tulkitsee, (vaarallisen) salatun näkyväksi ja siten turvallisiksi tekemisestä.⁴¹

Toisaalta esimerkiksi kotiväkivallassa ei ollut kyse vaarallisesta salatusta asiasta eikä sitä siten tarvinnut tuoda näkyväksi. Kodissa tapahtunut väkivalta oli usein yhteiskuntajärjestykseen kuuluvaa oikeutettua väkivaltaa. Kuten on usein osoitettu perhe ja koti (tai *hushåll*) olivat yhteiskunnan pienoismalli ja sen järjestelmän pienin toimiva kokonaisuus. Kuningas oli valtion pää, talon isäntä oli oman kotinsa ja talonsa pää. Talon isäntä oli vastuussa järjestyksestä ja kunnias- ta kodissaan, mutta hän oli myös vastuussa Jumalalle ja kuninkaalle. Kuninkaan edustajana

36. Ks. esim. Eibach 2011, 634; Katajala-Peltomaa & Toivo, 19; Jason P. Coy, *Strangers and Misfits. Banishment, Social Control, and Authority in Early Modern Germany*. Brill, 2008; Longfellow 2006, 325; Burkart 2004, 174–175; Jari Eilola, *Rajapinnoilla. Sallitun ja kielletyn määrittelemisen 1600-luvun jälkipuoliskon noituus- ja taikuustapauksissa*. SKS 2003, 195; Mika Jokiaho, *Suvun, perheen ja kotitalouden kunnian tähden: seksuaalisuus ja sivilisoituminen uuden ajan alussa Pohjanmaalla (1540–1690)*. Teoksessa Olli Matikainen (toim.), *Rikos historiassa*. Jyväskylän historiallinen arkisto 5. Jyväskylän historiallinen seura 2000; Seppo Aalto, *Kirkko ja kruunu siveellisyyden vartijoina. Seksuaalirikos, esivalta ja yhteisö Porvoon kihlakunnassa 1621–1700*. Suomen Historiallinen Seura 1996.

37. Esim. TRO 6.12.1647, 489.

38. TRO 11.5.1642, 271–279; TRO 16.4.1640, 118–123.

39. TRO 31.1.1646, 82–83.

40. Ks. Longfellow 2006, 327–328; Orlin 2007, 173.

41. Eibach 2011, 644.

kaupungissa taas toimivat pormestari ja raati. Heidän vastuulleen kuului lisäksi koti, jossa vallitsi epäjärjestys, sillä kodin epäjärjestys tarkoitti valtion epäjärjestystä. Perhe ja koti eivät näin ollen olleet ainoastaan valtion pienoismalli, vaan ne olivat elimellinen osa valtion hallinnon järjestelmää.⁴²

Voidaan ajatella, että talon isännän ja emännän valta ja kontrolli olivat osa yhteiskunnan järjestyksen ylläpitoa, eivät erillinen yksityistä kotia koskeva asia. Kun kuri ei isännän tai emännän johdolla säilynyt, perheen sisäisiin asioihin puuttuminen ei ollut perheen tai kodin yksityisyyteen puuttumista, vaan osa yhteisön ja yhteiskunnan järjestyksen ylläpitoa, joka aina ulottui myös kodin tilaan.⁴³ Järjestyksen ylläpidon ulottuminen koteihin näkyy myös esimerkiksi irtolaisten ja vieraiden majoituskysymyksessä. Kielto asuttaa ketään, joka ei ollut ilmoittanut pormestarille tai raadille kaupungissa olemisen tarkoituksensa, toistettiin usein. Laittomia asukkaita myös etsittiin tarkastuskierroksilla ja talon haltijoille annettiin tehtäväksi karkottaa ylimääräiset ihmiset pois kaupungista.⁴⁴ Sekään keitä kodeissa asui, ei siten ollut yksityisasiasia. Koti, jonka rajoja kotirauharikoksessa rikottiin, oli suhteellisen avoin sekä arkielämän liikkumisen että yhteiskuntarauhan suhteen eikä se tilana ollut lähtökohtaisesti perheen yksityisen elämän tyyssija, vaikka sen saattoikin sulkea ulkopuolisilta oven lukitsemalla. Tämä osaltaan selittää sitä, miksi useat kotirauhatapaukset, jotka nykytutkimuksesta näyttävät selkeiltä kotirauhan rikkomuksilta, eivät olleet sitä 1600-luvun ajattelussa.

Suojeltu koti

Koti oli kuitenkin rauhansäädöksillä suojeltu tila. Kuten Eibachkin kirjoittaa saksalaisen lainsäädännöstä ja yhteisöstä, kuninkaan valan suojaaman kodin pyhyttä ei saa sekoittaa modernin kodin suojeltuun yksityisyyteen ja intimitettiin.⁴⁵ Siksi on oleellista tarkastella kodin suojelua rauhansäädösten kontekstissa ja avata

vielä lyhyesti uusi näkökulma kodin ja sen rauhan merkityksiin sekä keskiajalla että 1600-luvulla.

Säädökset kaupunginlain rauhanvalan kaareissa kuuluivat keskiaikaisen lakiperinteen rauhanlakien joukkoon. Vaikka suoraa yhteyttä ruotsalaisten rauhan säädösten ja yleisten eurooppalaisten kirkollisten tai feodaalitaisteluihin liittyvien rauhanlakien välillä ei voida lähteiden puuttuessa osoittaa, lienee selvää, että on kyse samasta perinteestä. Rauhan säädösten perustana oli kuninkaan vala kansalaisten suojelemiseksi väkivallalta.⁴⁶

42. Inken Schmidt-Voges, *Das Haus und sein Frieden. Plädoyer für eine Ausweitung des politischen Friedensbegriffs in der Frühen Neuzeit*. Teoksessa Inken Schmidt-Voges, Siegrid Westphal & Tobias Bartke (toim.) *Pax Perpetua. Neuere Forschungen zum Frieden in der Frühen Neuzeit*. Olderbourg 2010, 200–205; Longfellow 2006; Eibach 2004, 191; Eilola 2003, 190, 193; Maria Ågren & Kenneth Johansson, *Ekonomiska Brott Och Egendomsbrott*, Teoksessa Kåre Toenneson (Toim.) *Det 22. Nordiske Historikermøte Oslo 13.–18. August 1994. Rapport 2. Normer Og Sosial Kontroll i Norden ca. 1550–1850 Domstolene i Samspill Med Lokalsamfunnet*. Avdeling for historie, Universitetet i Oslo & Den norske historiske forening 1994, 127–128; Kekke Stadin, *Stormaktskvinnor*. Teoksessa Stellan Dahlgren, Anders Florén & Åsa Karlsson (toim.) *Makt & Vardag. Hur Man Styrde, Levde Och Tänkte Under Svensk Stormaktstid*. Atlantis 1993, 178; Åsa Karlsson Sjögren, *Kvinnors Rätt i Stormaktstidens Gävle*. Swedish Science Press 1998, 164; Susan Dwyer Amussen, *Punishment, Discipline, and Power: The Social Meanings of Violence in Early Modern England*. *Journal of British Studies* 34 (1995) 1: 2, 4, 5, 12–18, 43. Vrt. Katajala-Peltomaa & Toivo 2010, 24. Ks. Eilola 2003, 192–194; Amussen 1995, 12–18.

44. Riitta Laitinen, *Sopimattomat: Kaupungista karkottaminen ja karkotetut 1600-luvun Turussa*. Teoksessa Marjo Kaartinen, Marika Räsänen & Reima Välimäki (toim.), *Turun tuomiokirkon suojissa. Pohjoinen hiippakuntakeskus keskiajan ja uuden ajan alun Euroopassa*. Turun Historiallinen Yhdistys 2012, 107–113; Eilola 2003, 195.

45. Eibach 2004, 205.

46. Jansson 2004, 9; Ågren & Johansson 1994, 125; Gösta Åqvist, *Kungen och rätten. Studien till uppkomsten och den tidigare utvecklingen av kungens lagstiftningsmakt och domsrätt under medeltiden*. Institutet för rätthistorisk forskning 1989, 50–51; Krötzel, *Joulurauhasta kylpyrauhan: keskiajan erillisrauhat*. *Rauhantutkimus* 4 (1988), 4–6; Korpiola 2002, 37–39.

Rauhansäännökset 1600-luvulle voimassa säilyneissä laeissa sisälsivät koti-, nais-, käräjä- ja kirkkorauhan säädökset. Lisäksi rauhan alaisiksi tiloiksi kuuluivat käymälä ja sauna. Ne sijoitettiin sekä maanlaisia että kaupunginlaisia kodin yhteyteen.⁴⁷ Mia Korpiola nostaa esiin myös muita paikkoja tai ihmisryhmiä, joita erityisesti suojeltiin erilaisissa säädöksissä, ja liittää pykälän suojelevuuden joko tapahtumien tai toimien yhteiskunnalliseen merkitykseen (tori, häät, sadonkorjuu) tai siihen, että henkilö oli avuttomassa tai suojaattomassa tilassa (nukkuminen, uiminen, peseytyminen, ulostaminen). Hän viittaa myös siihen, että oli halveksuttavaa tappaa henkilö, joka ei kyennyt puolustamaan itseään ollessaan hetkellisesti avuttomassa tilassa tai liian nuori, liian vanha tai naispuolinen. Myös ennalta varoittamaton teko oli halveksuttava.⁴⁸ Christian Krötzl taas kirjoittaa, että rauhansäädöksissä keskeistä oli ajattelu, ”jonka mukaan puolustuskyvyttömyyden ja avuttomuuden tila on suojeltava erikoismääräyksillä”.⁴⁹ Inken Schmidt-Vogesin mukaan kotirauhassa oli keskeistä myös se, että kodin nähtiin olevan yhteiskunnan rauhan ja järjestyksen ytimessä.⁵⁰

Nämä keskiaikaisen rauhanlain ominaisuudet eivät olleet vailla merkitystä 1600-luvun todellisuudessa. Kaupunkilaiset tiesivät olevansa asuinpaikkansa seinien sisällä lain suojaamia väkivaltaiselta hyökkäykseltä.⁵¹ Esimerkiksi eräs vuokraemäntä oli riepotellut vuokralaisen kirstua ja vienyt sen pois huoneesta, josta emännän mukaan oli vuokra maksamatta. Vuokralainen vetosi siihen, että myös vuokraemännältä kuuluisi nauttia kotirauhaa.⁵² Petrus Torpensis vetosi kotirauhaan juostessaan huoneeseensa hyökkääjiään pakoon.⁵³ Jutuissa saatettiin viitata myös omaan taloon tai omaan kamariin tunkeutumiseen.⁵⁴ Näyttää siltä, että kodin rauha liitettiin Turussa tietyn henkilön omistamaan tai vuokraamaan ja tämän ihmisen henkilökohtaisessa hallussa olevaan tilaan. On huomionarvoista, että ilmaisuisissa tulee esiin nimenomaan yksilön koti. Koko talonkin ollessa kyseessä pu-

hutaan minun talostani tai minun kodistani. Kotiin ei viitata esimerkiksi perheen kotina tai miehen talona. Myös vuokralaisilla oli oikeus kodin rauhaan omassa huoneessaan tai muussa vuoratussa tilassa. Jopa irtolaisiksi määritellyillä henkilöillä, jotka periaatteessa olisi pitänyt ajaa pois kaupungista, näytti lähtökohtaisesti olevan oikeus kotirauhaan asuintilassaan.⁵⁵

Kun kaupunkilaiset viittasivat yhden henkilön kotiin, jossa hänellä oli oikeus kodin rauhaan, ei lopulta ollut kyse niinkään kodista, vaan henkilöstä, jota laki suojeli väkivallalta. Vaikka kotirauhatapaukset ovat kertoneet meille kodin luonteesta ja kodin rajoista, ei pidä unohtaa, että kotirauhan suojelussa ei ollut kyse kodin yksityisyyden suojaamisesta, vaan kodissa olevan henkilön tai henkilöiden turvallisuudesta. Jotta päästäisiin vielä tarkemmin käsiksi siihen, millainen koti tilana oli 1600-luvun kaupunkilaisille, täytyykin tulevassa tutkimuksessa kääntyä myös muiden kuin kotirauharikosjuttujen puoleen ja tarkastella laajemmin, millaisia asioita kodeissa tehtiin ja millaisia ei tehty.

Abstract: Riitta Laitinen, Borders and Openness in Seventeenth-century Homes

The article discusses domestic space in cases of violent invasion of homes in Turku Town Court in 1640–1660. The crime, *heemgång*, was defined by law as an invasion of a person's home, where violence or

47. Krötzl 1988, 6–7; MES, 213.

48. Korpiola 2001, 41–42.

49. Krötzl 1988, 7.

50. Schmidt-Voges 2010, 204–205.

51. Ks. myös Eibach 2004, 204.

52. TRO, 18.9.1654, 305–309.

53. *ropade sigh opå hws och heemfrid*. TRO 4.2.1646, 98–99.

54. TRO 1646, 93–99; TRO 20.1.1558, 270–274; 13.11.1658, 194; 1.6.1659, 246–250; 18.7.1659, 311–314; 31.10.1660, 331–332.

55. TRO 18.9.1645, 305–309; TRO 3.4.1647, 265–268; TRO 15.11.1648, 314–316; TRO 13.11.1648, 314–316; TRO 20.12.1658, 270–274. – *Nyt julkaistu Riitta Laitisen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

threat of violence and bad intentions were included. Earlier research has suggested gates to be the primary border of the home, but in towns also doors were important as dwellings were often individual houses or rooms. Closing of the doors and gates was used to keep people out; no distinction was made in this respect between individual homes and houses that catered services. Even if reprehensible, violence inside somebody else's home was not necessarily deemed

heemgång. Bad intent played an elemental role: in court, earlier relations between the counterparts were examined as well as whether the fracas had begun when the counterparts were already inside the house. In general, the cases show that homes were open for many kinds of people to come and go, except at night time, and were not protected by privacy. The law on *heemgång*, instead, protected individuals against violence in their personal dwelling.

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy tästä numerosta alkaen myös sähköisesti. Sähköinen rinnakkaisversio on tilaajille maksuton.

Lukijatunnuksista ilmoitetaan tarkemmin myöhemmin, mutta kaikki voivat tutustua lehden kotisivuilla olevaan sähköiseen näytenumeroon.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet verkkosivut avataan osoitteessa www.haik.net.

Jenni Karimäki

Vastauksena vasemmistoporvarillisuus

KANSALLISEN EDISTYSPUOLUEEN HAASTEET 1920-LUVULLA

Euroopan liberaalipuolueet joutuivat ennen toista maailmansotaa taistelemaan kutistuvan kannattajakunnan, selkeän ideologian ja ohjelman puutteen sekä sisäisten ristiriitojen aiheuttamia haasteita vastaan. Suomessa liberalismin aatetta edustanut Kansallinen Edistyspuolue pyrki 1920-luvun puolivälissä vastaamaan näihin haasteisiin lanseeraamalla vasemmistoporvarillisen ohjelman.

Edistyspuolue omaksui 1920-luvun puoliväliin tultaessa poliittiseksi ohjelmakseen vasemmistoporvarillisuuden vastauksena kohtaamiinsa sisäisiin ja ulkoisiin haasteisiin. Puolueen kukoistuskautta oli ollut 1910–1920-luvun taitteessa, mutta vuosikymmenen puolivälissä puhalsivat sisäpolitiikassa muutoksen tuulet, jotka eivät luvanneet puolueelle myötäisiä virtauksia. Sen menestys ensimmäisissä eduskuntavaaleissa vuonna 1919, samana vuonna valittu edistyspuoluelainen presidentti ja hallitusvastuu olivat luvanneet loistavan alun vuonna 1918 perustetulle puolueelle. Mitä pidemmälle 1920-lukua mentiin, sitä heikommaksi kävi puolueessa valtiomuototaistelun ja tasavaltalaisuuden koossapitävä voima. Tasavalta oli vakiintunut eivätkä sitä enää kohdanneet akuutit uhat oikealta tai vasemmalta. Ulkoisen ja sisäisen uhan poistuminen vei puolueelta sen yhtenäisyyttä ylläpitävät tunnuksat ja jätti jälkeensä heterogeenisen tuottajista, kuluttajista, teollisuuden edustajista ja

sivistyneistöstä koostuvan puolueen, jonka keskinäinen koheesio riippui viitteellisestä liberaalista maailmankuvasta.

Edistyspuolue ei ollut poikkeus eurooppalaisten liberaalipuolueiden joukossa. Niiden oli vaikea taistella olemassaolostaan luokka-ismien puristuksissa. Agrarismi ja sosialismi voittivat alaa ja liberalismiin pitkäaikainen kilpakumppani konservatismikin tuntui, ainakin Suomessa, saavuttaneen vakiintuneemman aseman puoluekartalla. Liberaalipuolueet olivat erilaisista, joskus jopa toisensa poissulkevista painostusryhmistä kokoonpantuja. Niiltä puuttui selkeä poliittinen ohjelma, vakaa kannattajakunta ja sisäisesti yhtenäinen organisaatio. Nämä seikat johtivat maasta riippumatta vaalitappioihin ja vaikutusvallan heikkenemiseen.¹

Yleispuolueena luokkapuolueiden puristuksessa

Poliittisen kentän polarisoituminen ja kannattajien identifioituminen luokkataustan pohjalta johtivat Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen ja Maalaisliiton nousuun ja haastoivat yleispuolueena identifioituneen edistyspuolueen. Luokkapuolueiden paine näkyi myös puolueen sisällä muodostuneissa ryhmittymissä. Liberalismi aatteena ei tarjonnut tarvittavaa koheesioa lähdeksi, vaan pikemmin kannusti omaan ajatteluun. Eduskuntaryhmän sisälle muodostuikin lähinnä itäsuomalaisista kansanedustajista koostunut niin sanottu maalaisoppositio, joka haastoi puolueen linjaa 1920-luvun puolivälissä. Maalaisoppositiota edustaneet V. M. J. Viljanen, Erkki Pullinen, K. V. Vuokoski, Hannes Valkama ja Alpo O. Luostarinen tulivat Mikkelin ja Viipurin läänistä edistyspuolueen perinteisesti hyviltä kannatusalueilta, joilla maalaisliiton kannatus ei ollut yhtä voimakasta.

1. Chris Cook, *A Short History of the Liberal Party 1900–1997*. Macmillan Press LTD 1998, 78–123; David Dutton, *A History of the Liberal Party in the Twentieth Century*. Palgrave Macmillan 2004, 6.

Enemmän tasavaltalaiseen edistyspuolueeseen kuin monarkistiseen Kansalliseen Kokoomukseen liittyneet edustajat saivat lisänimen maalaisoppositio niin asuinpaikkansa kuin muutamien oppositioon kuuluneiden maanviljelijätaustan vuoksi. He kannattivat keskustayhteistyön kauden jälkeenkin yhteistyötä maalaisliiton kanssa, kun taas puoluejohdossa suunnattiin jo katseita punamullan suuntaan.²

Maalaisliitto oli 1920-luvulla edistyspuolueen kannalta vaikein vastus, sillä sekin oli valtiomuototaistelussa tasavallan kannalla ja sen kanssa oli toteutettu onnistunutta eheytysohjelmia useita vuosia. Kokoomuksen kanssa yhteisiä interressejä löytyi ajoittain, mutta edistyspuolueen kansallisen eheyttämisen pyrkimykset ja kokoomuksen monarkismin perintö ja vasemmistovastaisuus erottivat puolueita. Suhteessa vasemmistoon rajat olivat tässä vaiheessa selvät. Vaikka pyrkimystä yhteistyöhön vasemmiston suuntaan oli, oli sosialismin ja liberalismien raja kuitenkin vahvasti olemassa.

Presidentinvaalit 1925

Sisäistä rajankäyntiä edistyspuolueessa aiheuttivat sekä ideologiset syyt, kuten suhtautuminen kansallisuuskyömyykseen, että konkreettiset syyt, kuten ennen vuoden 1925 presidentinvaaleja käyty taistelu ehdokasasettelusta. Vuonna 1925 K. J. Ståhlbergin kausi oli lopussa ja pyynnöistä huolimatta hän kieltäytyi asettumasta uudelleen ehdolle. Keskustellessaan asiasta vuonna 1923 Eero Erkon kanssa Ståhlberg oli pitänyt Antti Tulenheimoa tai Risto Rytii mahdollisena seuraajanaan. Vaikka Ryti oli nuori, Ståhlberg piti häntä lupaavana: ”Hän on itsenäinen, hänen ei vaikuta suosio eikä panettelu. Hänellä on hyvä itsenäinen kurssi.”³ Puolueessa toivottiin syksyyn 1924 asti Ståhlbergin pyörittävän päätöksensä, sillä hänellä tiedettiin olevan kannatusta myös muissa puolueissa.⁴

Edistyspuolue oli ainoa, joka ryhmittyi etukäteen nimetyn ehdokkaan taakse, joskaan ei yksimielisesti. Keskusvaliokunnassa ehdokkaaksi

päätettiin esittää Risto Rytii. Erityisesti maalaisliiton kanssa pyrittiin neuvotteluihin ehdokasasiassa, mutta myös neuvottelut oikeiston kanssa porvarillisesta ehdokkaasta nostettiin esiin. Todettiin, että mikäli kokoomuksen suunnasta neuvotteluja ehdotettaisiin, ei olisi kieltäydyttävä. Edistyspuolueen ei kuitenkaan tulisi neuvottelukutsua esittää.⁵ Kokoomus ja sen ehdokkaat miellettiin edistyspuoluelaiseen makuun liian oikeistolaisiksi.

Puoluehallituksen mukaan ehdokkaan tuli olla ”uskollinen tasavallalle, kannattaa puolueettomuutta ja rauhan politiikkaa, asettua jyrkästi vastustamaan kaikkea seikkailupolitiikkaa, tukea ja vahvistaa parlamentaarista kansanvaltaa sekä olla fasismia ja bolsevismia vastaan, edistää yhteiskuntarauhan lujittamista ja kansan eheytymistä tarpeellisilla sosiaalisilla uudistuksilla, olla suomalaiskansallinen ja isänmaallisen hengen läpitunkema”. Lisäksi tulevalla presidentillä tuli olla riittävä sivistysmäärä ja kielitaito sekä perehtyneisyys hallintotohtäviin ja valtioelämään.⁶

Presidenttiehdokkaalle asetetut ehdot rajasivat monelta osin muiden puolueiden ehdokkaita ulkopuolelle. Tiukka vaatimus tasavaltalaisuudesta asetti rajoitteita kokoomuksen suuntaan ja toisaalta vaatimukset kielitaidosta, sivistyksestä ja hallinnollisesta kokemuksesta nostattivat kysymyksiä maalaisliittolaisten ehdokkaiden kyvykkyydestä.

2. Viljanen oli insinööri, joka v. 1935 sai vuorineuvoksen arvon, ja Valkama kirkkoherra. Valkama erosi puolueesta 1927 ja asettui ehdolle maalaisliiton listoilta v. 1927 eduskuntavaaleissa. Viljanen pysyi edistyspuolueessa.

3. Blomstedt Yrjö, *K. J. Ståhlberg. Valtiomieselämäkerta*. Otava 1969, 460.

4. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 24.4.1924, PR 60, puoluehallituksen kokous 4.5.1924, PR 56 ja puolueuuevoston kokous 12.10.1924, PR58, Kansallisen edistyspuolueen arkisto (KEPA), Kansallisarkisto (KA).

5. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 12.9.1924, PR 60, KEPA, KA.

6. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 11.10.1924, PR 56, KEPA, KA.

Ehdokasasettelu ei sujunut yksimielisesti. Pää- ja ulkoministerinäkin toimineella Juho Heikki Vennolalla oli oma, maalaisoppositioon lukeutuva kannattajakuntansa, joka vastusti Rytin ehdokkuutta. Vennolan kannattajat esittivät kahden ehdokkaan asettamista, sillä Rytiä pidettiin liian nuorena ja talouspoliittisilta näkemyksiltään vastenmielisenä maalaiskansalle. He katsoivat, että Vennolan ulkopoliittinen kokemus ja sovitteleva luonne puhuivat hänen puolestaan. Vennolan tukijoihin lukeutuivat muun muassa kansanedustajat Erkki Pullinen, Hannes Valkama ja Aaro Jaskari, K. V. Vuokoski, Alpo Luostari-nen sekä mikkeliäläisen *Länsi-Savon* toimittaja Viljakainen.⁷ Ryti kuitenkin äänestettiin ylimääräisessä puoluekokouksessa marraskuussa 1924 selvin numeroin 97–12 puolueen ehdokkaaksi, ja opposition ajama kahden ehdokkaan linja hävisi.⁸

Edistyslehdissä suhtauduttiin lojaalisti puoluekokouksen päätökseen. Erityisesti *Helsingin Sanomat* oli puoluejohdon kannattaja ja katsoi, että ehdokas oli hyvä ja lähes yksimielisesti valittu. Myös nimetyn ehdokkaan asettaminen ennen valitsijamiesvaaleja oli hallitusmuodon hengen ja tarkoituksen mukaista. Oululaisessa *Kalevassa* todettiin, että vaikka puolueella olisi ollut muitakin mitat täyttäviä ehdokkaita, tuli nyt tehtyä päätöstä tervehtiä tyytyväisyydellä. Länsi-Savon pääkirjoituksessa ilmaistiin niin ikään lojaali tuki puoluekokouksen päätökselle, vaikka lehti katsoi, että Rytiä olisi ennemmin tarvittu Suomen pankin johdossa.⁹

Valitsijamiesvaalit sujuivat puolueelta hyvin ja sen kannatus oli suurempi kuin edellisissä eduskuntavaaleissa. Rytin läpimeno ei kuitenkaan ollut edellytyksiä ja lopulta presidentiksi valittiin maalaisliiton ehdokas, Viipurin läänin maaherra Lauri Kristian Relander. Alkion kerrotaan kehottaneen Eero Erkkoa myötävaikuttamaan Vennolan valintaan, mutta tällaiseen ei edistyspuolueessa koettu olevan mahdollisuuksia, olihan koko valitsijamiesvaali käyty ja menestytty hyvin juuri Rytin ollessa puolueen eh-

dokkaana. Länsi-Savossa luopumista Vennolasta ja kahden ehdokkaan linjasta pidettiin vaalin jälkeen kohtalokkaana virheenä. Ståhlbergin oli pettynyt vaalin tulokseen. Relander oli hänen käsityksensä mukaan liian pinnallinen, impulsiivinen ja arvostelukyvytön. Lehdissä ratkaisun nähtiin voimistavan jo orastanutta oikeistosuuntausta niin maalaisliiton sisällä kuin yleisemmin sisäpolitiikassa.¹⁰ Vuoden 1925 presidentinvaalitaistelu osoitti, että edistyspuolue oli riitainen ja jakautunut. Maalaisliiton kutsu kaikui joidenkin jäsenten korvissa kovinkin houkuttelevana.

Uusi presidentti itse näki ratkaisevana juuri kokoomuksen vastenmielisyyden edistystä kohtaan. Relander myös uskoi, että Vennola olisi saanut taakseen maalaisliittolaiset valitsijamiehet, mikäli hänet olisi ehdokkaaksi asetettu. Jos Relander ei saanut osakseen suurta sympatiaa edistyspuolueen piirissä, oli tunne molemmin puolinen. Relanderin kaudella presidentin ja edistyspuolueen, erityisesti Helsingin Sanomien, suhteet olivat tulehtuneet. Relander kommentoi päiväkirjassaan heti valintansa jälkeen, että edistyspuolueen sanomalehtien hyökkäykset häntä vastaan eivät olleet vain tappion aiheuttamaa närkästystä, vaan merkkejä pysyvistä vastustusasenteista. Relanderia kaihersi myös edistyspoliitikkojen suhtautuminen maalaisliittoon apu-

7. Kansallisen edistyspuolueen puolueuuvoston kokous 12.10.1924, PR 58, KEPA, KA; *Länsi-Savo* kuului puoluejohtoa kärkeäimmin arvostelleisiin sanomalehtiin ja keskusvaliokunnan kokouksessa 5.11.1924 käsiteltiin mm. lehden puoluejohtoa arvostellutta kirjoitusta.

8. Kansallisen edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous Helsingissä 16.11.1924, PR 53, KEPA, KA.

9. *Helsingin Sanomat* (HS) 18.11.1924, Presidenttiehdokkaitten nimeäminen; *Kaleva* 19.11.1924, Edistyspuolue määrännyt kantansa presidentinvaaliin; *Länsi-Savo* (L-S) 19.11.1924, Presidenttiehdokkaat.

10. Hirvikallio Paavo, *Tasavallan presidentin vaalit Suomessa*. WSOY 1958, 43–45; Blomstedt 1969, 462; L-S 20.2.1925, Poliittista taitamattomuutta; HS 16.2.1925, Ratkaisun edessä, 17.2.1925 Presidentti valittu; *Turun Sanomat* (TS) 18.2.1925 Oikeistosuunnan merkeissä; *Kaleva* 17.2.1925, Uusi presidentti valittu.

puolueena ja armeijana, jota komensivat edistyskenraalit. Edistyspoliitikoista Relanderia lähimpänä olivat maalaisoppositio edustajat sekä puolueen pitkäaikainen puheenjohtaja Oskari Mantere, jota Relander yritti houkutellessa muodostamaan hallituksen jo joulukuussa 1925 Ingmanin hallituksen kaaduttua. Mantereen pääministerin ura jäi tällöin toteutumatta eduskuntaryhmän äänestettyä hallitukseen menoa vastaan. Maalaisoppositio ja Vennola olisivat olleet hallituksen kannalla, mutta enemmistö päätti toisin eikä keskusvaliokunta halunnut kyseenalaistaa eduskuntaryhmän päätöstä.¹¹

Maalaisoppositio vs. puoluejohto

Maalaisoppositio ja puoluejohtoon vastakkainasettelu presidenttiehdokaskysymyksessä oli alkusoittoa ristiriidoille, jotka kärjistyivät vuosien 1926 ja 1927 aikana ja näkyivät erityisesti eduskuntaryhmän työskentelyssä. Niitä soviteltiin alkuvuodesta 1926 ja ryhmässä hyväksyttiin uudet menettelytapaohjeet, joiden piti selkiyttää toimintaa.¹² Huhtikuun 1926 puoluekokouksessa eduskuntaryhmän toimintakertomuksesta keskusteltiin silti kriittisesti. Kärkkäimmän mielipiteen esitti W. A. Lavonius. Hän oli toiminut puoluehallituksen edustajana eduskuntaryhmän kokouksissa ja katsoi, että puolueen viime aikojen heikot saavutukset eduskuntapolitiikassa johtuivat juuri ryhmän riitaisuudesta ja uudistumiskyvyn puutteesta.¹³

Arvosteluun yhtyi myös Akseli Nikula, joka peräänkuulutti ryhmältä yhtenäistä tahtoa ja toimintaa. Tuomari Niemeläkin teki huomautuksen ryhmän toiminnasta ja erityisesti muutamista edustajista, joille ei hänen mielestään ole ”itselleen selvillä ne periaatteet ja ne suuntaviivat, joita edistysmielisen politiikan tulee toiminnassaan noudattaa”. Kriitikkiin vastasi eduskuntaryhmän valtuuskunnan jäsen Kustaa Emil Linna, joka totesi, että erimielisyydet olivat luonnollinen osa politiikkaa eivätkä leimallisia vain edistysryhmälle.¹⁴ Myös Helsingin Sanomissa ja *Turun Sanomissa* kiistoja pidettiin luonnollisina.

Vapaamieliset keskustapuolueet kaikkialla olivat joutuneet tällaisten keskustelujen eteen luokkapuolueiden puristuksessa.¹⁵

Vaikka puoluekokouksessa ja lehdistössä vaikuteltiin yhtenäisyyttä, johtivat ristiriidat joulukuussa maalaisoppositio julistautumiseen omaksi alaryhmäkseen eduskuntaryhmän sisällä. Viljanen, Pullinen, Vuokoski, Valkama ja Luostarinen ilmoittivat eduskuntaryhmän kokouksessa 9.12., ettei tämä merkinnyt ”eroamista puolueesta eikä ryhmästä, vaan toimintaa ruotsalaisessa ryhmässä olevan tavan mukaan alaryhmänä”.¹⁶

Keskusvaliokunta laati ryhmälle kirjeen, jossa kumottiin mahdollisuus toimia alaryhmänä. Edistyspuolueen olemassaolo perustui määrättyihin valtiollisiin, yhteiskunnallisiin ja taloudellisiin periaatteisiin, ja näiden tarkoituksena toteuttaminen ja puolueen eheys vaativat, että tärkeimmissä kysymyksissä eduskuntaryhmä esiintyisi yhtenäisenä. Maalaisoppositio vastineessa lähdettiin liikkeelle puolueen perustamisesta, jolloin osa kansanpuolueesta liittyi edis-

11. *Presidentin päiväkirja I. Lauri Kristian Relanderin muistiinpanot vuosilta 1925–1927*. Julkaissut Eino Jutikkala. Weilin+Göös 1967, 12–13, 15–16, 33–35, 82, 130, 154–164; Kansallisen edistyspuolueen keskusvaliokunnan kokous 15.12.1925, PR 60, KEPA, KA. Muutamaa vuotta myöhemmin Vennolan aseman heikentyminen maalaisoppositio jätettyä puolueen nosti Mantereen osakkeita aina pääministerin paikalle asti.

12. Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1926, MK B 11142, Helsingin yliopiston kirjasto (HYK); Kriitikkiä eduskuntaryhmän työskentelyssä kohdistettiin ryhmän esiintymiseen puhemiehenvaaleissa ja suhteessa Tulenheimon hallituksen kaatamiseen.

13. Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous Helsingissä 24.–25.4.1926, PR 53, KEPA, KA.

14. Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous Helsingissä 24.–25.4.1926, PR 53, KEPA, KA.

15. HS 24.4.1926 Puoluekokouksen johdosta, 26.4.1926 Puhuen asiat selvenevät, 27.4.1926 Puoluekokouksen päätyttyä; TS 27.4.1926 Hyvää yhteishenkeä;

16. Kansallisen edistyspuolueen eduskuntaryhmän pöytäkirjoja ei mainitusta kokouksesta ole säilynyt, vaan sitaatti on puoluehallituksen kokouksen pöytäkirjasta 6.2.1927, PR 56, KEPA, KA.

tyspuolueeseen. Nyt kansanpuoluelaiset kokivat, että keskustapolitiikan heikkenemisen myötä heitä oli alettu uuden vasemmistoporvarillisen politiikan myötä syrjiä. Uusi poliittinen suuntaus oli myös muuttanut puolueen politiikkaa tuotantoelämälle epäsuotuisammaksi. Yhtä aikaa ”kuluttajaintressien voimakkaan esille tulemisen kanssa” oli maatalouden edustajien määrää puolueen elimissä laskenut ja enemmän jalsijaa olivat saaneet kaupunkilais-, virkamies- ja sanomalehtimiespiirit. Eduskuntaryhmän hajaannus sysättiin puoluehallinnon ja enemmistön kontolle, sillä näiden olisi pitänyt pyrkiä sovittelemaan ilmenneitä ristiriitoja.¹⁷

Keskusvaliokunta vastasi väitteisiin toteamalla, että kansanpuoluelaisiin kohdistuvaa sortoa ei katsottu esiintyvän ja että kyseessä olevat henkilöt olivat olleet osallisina puoluekokousten päätöksenteossa. Väite maatalousväen aliedustuksesta puoluehallinnossa kumottiin taulukolla, joka osoitti, että maatalousväestön edustus oli koko puolueen olemassaolon ajan pysynyt jokseenkin samana. Myös väitteet keskustasuunnan hylkäämisestä kiistettiin jyrkästi.¹⁸

Erimielisyydet ratkaistiin helmikuun alun kokouksessa. Lehdistö suhtautui tilanteeseen lojjaalisti puoluejohdon ja kokouksen päätöksiä kunnioittaen. Erimielisyydet oli ratkaistu keskustelemalla ja alaryhmäksi eriytyneet kansanedustajat olivat palanneet eduskuntaryhmän yhteyteen. Väitteet puolueen hajaantumisen torjuttiin ennenaikaisina ja vakuutettiin, että puolue on yhtenäinen ja valmis vaalitaisteluun.¹⁹

Samansuuntaisia haasteita erityisesti suhteessa agraaripuolueisiin kokivat edistyspuolueen pohjoismaiset virkaveljet. 1900-luvun alkupuolen pohjoismainen yhteiskunta oli agraariyhteiskunta, jossa pelkkien kaupunkipuolueiden oli hankalaa tulla toimeen. Kaupungin ja maaseudun välinen välimatka, niin henkinen kuin fyysinen, oli kuitenkin suuri, joten puolueen sijoittaminen näiden kahden rajapintaan niin, että se sai kannatusta kummaltakin suunnalta, oli haastavaa.²⁰ Tanskassa liberaalista Venstre

puolueesta irtautui jo 1905 radikaali, vasemmistolainen ”kaupunkiälämystö”, joka perusti Radikale Venstre -puolueen, ja perinteinen Venstre ajautui tämän jälkeen entistä enemmän keskustaoikeisto puolueeksi. Sen kannattajakuntaa olivat erityisesti keskisuuret maanomistajat ja maanviljelijät. Juuri maanviljelijöiden osuus varsinakin Tanskan ja Norjan liberaalipuolueiensa erotti pohjoismaisia puolueita. Suomessa ja Ruotsissa maanviljelijät hakeutuivat muihin puolueisiin, Suomessa ennen muuta maalaisliittoon.²¹

Heterogeeninen puolue

Liberaalipuolueille tyypillinen monimuotoisuus näyttäytyi edistyspuolueessa myös siinä, että

17. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, KEPA, KA; Edistyspuolueen eduskuntaryhmän toimintakertomus vuodelta 1926, MK B 11142, HYK.

18. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, KEPA, KA.

19. Kaleva 10.2.1927, Edistyspuolue yhtenäinen, Minkä mitäkin poliittisesta näköpiiristä; TS 8.2.1927, Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous; HS 8.2.1927, Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous. Tärkeitä puolueen yhtenäisyyttä ja toimintaa edistäviä päätöksiä.

20. Edistyspuolueen haasteita oli, että vaikka sotien välinen Suomi oli mentaalisesti agraariyhteiskunta, oli se taloudellisesti siirtymässä kohti kaupungistuvaa teollisuusyhteiskuntaa. Maatalous ei enää 1920-luvun alussa tuottanut puoliakaan BKT:sta, mutta silti maa miellettiin maatalousyhteiskunnaksi. Ks. esim. Antti Karisto, Pentti Takala & Ilkka Ilkka, *Matkalla nykyaikaan. Elintason, elämäntavan ja sosiaalipolitiikan muutos Suomessa*. WSOY 1999, 44–47. Edistyspuolueen aktiivijäsenistöstä ja johdosta suurin osa oli kaupunkilaisia ja puolue yleisesti miellettiin kaupunkilaiseksi, vaikka suuri osa sen kannatuksesta tuli maaseudulta. Tämä vaikeutti politiikan ja ohjelman muokkaamista sekä jäsen- että äänestäjäkuntaa miellyttäväksi.

21. Janne Saarinen, *Liberalismen i Norden. En jämförelse mellan de liberala rörelserna i fyra nordiska länderna*. Pro gradu työ. Helsingin yliopisto 1993, 33–36; Alastair H. Thomas, *Liberalism in Denmark: agrarian, radical and still influential*. Teoksessa Emil J. Kircher (toim.), *Liberal Parties in Western Europe*. Cambridge University Press 1988, 279–282.

johdon linjaa haastoivat niin aitosuomalaisuuden ja kuin kieltolain kannattajat. Nimenomaan raittiuskysymys uhkasi puolueen yhtenäisyyttä ja jopa olemassaoloa. Molemmat ohjelmakohdat kuuluivat lähes tunnustuksellisesti eri puolueiden ohjelmiin 1920-luvulla ja erot syntyivät siitä, millaisella vakaumuksella niihin suhtauduttiin. Edistyspuolueen virallinen linja oli joustava ja liberaalien traditioiden mukaisesti molempia osapuolia ymmärtävä ja ristiriitoja välittävä. Tavoitteena oli pitää yhteistyömahdollisuudet auki koko puoluekenttään ja tyydyttää oman puolueen heterogeeninen jäsen- ja kannattajakunta.

Agrarismien ja sosialismin paineet eivät olleet ainoita, jotka haastoivat yleispuolueeksi identifioitunutta edistyspuoluetta. Suhtautuminen sisällissodan jälkeen vahvistunutta ”valkoista Suomea” yhdistäneeseen kielinationalismiin osoitautui puolueelle ongelmalliseksi. Sen selvittely tuli ajankohtaiseksi vuoden 1926 puoluekokouksessa, jossa aitosuomalaiset saivat erävoiton. Puoluejohto jättikin kysymyksen tietoisesti pois seuraavan vuoden esityslistalta. Suurinta aitosuomalaisuuden kannatus oli kenttäväen keskuudessa. Eduskuntapolitiikassa puolue ei ottanut yhtä voimakkaasti kantaa kielipolitiikan puolesta tai sitä vastaan, eikä suomalaistamisintoa esiintynyt eduskuntaryhmässä tai puoluehallinnossa yhtä runsaasti kuin kentällä.²² Edistyspuoluealaisessa ajattelussa kielikysymys ja valtionhallinnon suomenkielistäminen nähtiin kansanvaltaisuuden osana. Koska enemmistö kansasta oli suomenkielistä, tulisi myös hallinnon ja koulutuksen kielenä olla suomi. Edistyspuolue oli kuitenkin kykypuolue ja sen eduskuntaryhmä koostui korkeakoulutetuista ja ruotsinkieltä taitavista edustajista. Tämä teki puolueen politiikat vähemmän alttiiksi aitosuomalaisuuden houkutuksille. Periaatteessa kannatettiin aitosuomalaisen vaatimuksia, mutta oltiin myös valmiita kompromisseihin.

Valmistauduttaessa kevään 1926 puoluekokoukseen johdolle oli selvää, että kokouksessa tultaisiin vaatimaan tiukempaa aitosuomalaista

otetta. Vahvoja aitosuomalaisia painotuksia vastustivat erityisesti Zachris Castrén, W. W. Tuomioja ja W. A. Lavonius. Keskusvaliokunnassa Castrén katsoi, ettei puolue voi ottaa ohjelmaansa aitosuomalaisten vaatimuksia sellaisenaan, sillä ne olivat luonteeltaan negatiivisia ja epäkulturelleja. Suomalaisuuden asiaa tuli ajaa sivistystyötä tukemalla. Myös Lavonius vastusti periaatteessa kansallisuuskysymyksen ratkaisua lainsäädännöllä. Hän tunnusti kuitenkin kentällä vallitsevat aitosuomalaiset mielialat ja katsoi, ettei kansallisuuskysymystä voida ottaa puoluekokouksessa esille niin vaisusti kuin Castrén esitti.²³

Suomalaiskansallisten painotusten vastustajat ymmärsivät kuitenkin ajan hengen. Linnan mukaan ”ellei siitä mitään mainita, niin sanotaan, että puolueemme haluaa tappaa sen vaikeutemisella”. Aitosuomalaisuuteen kriittisesti suhtautuvat vastustivat herkemmin kansallisuuskysymyksen käsittelyä puoluekokouksessa, sillä he tunsivat kentän kannan, joka oli huomattavasti heidän maltillista kantaansa radikaalimpi. Tuomioja peräänkuuluttikin asian maltillista käsittelyä puoluekokouksessa. Mantere katsoi, että asiaa ei voinut sivuuttaa, sillä seuraavana vuonna edessä olevissa eduskuntavaaleissa se nousisi esille, ja puolueella tuli silloin olla siihen kanta.²⁴

Castrén painotti, että vallitsevaa suomalaiskansallisen innostuksen aikaa oli käytettävä sivistystyön hyväksi, muttei niin, että sitä voitaisiin pitää ruotsinkielisten oikeutettujen etujen sortamisena. Puoluekokoukselle esitettävässä ponsilausemaehdotuksessa myötäiltiinkin aito-

22. Hedman Arne, Kansallisen edistyspuolueen sisäiset eturistiriidat puolueen perustamisesta vuoden 1927 eduskuntavaaleihin. Pro gradu -työ, Helsingin yliopisto 1978, 64–65.

23. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 24.2.1926, PR 60, ja 3.3.1926, PR 63, KEPA, KA.

24. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 24.2.1926, PR60, KEPA, KA.

suomalaisia äänenpainoja ehdottamalla koulu-
jen rahoittamista tiukasti kieliryhmien lukumää-
rällisessä suhteessa ja suomenkielisen tutkimuk-
sen ja kirjallisuuden tukemista erityisin apura-
hoin.²⁵

Aitosuomalaisuudella oli kritiikistä huolimatta kannatusta. Talousmies, johtaja Jaakko Kahma kannatti ponsia sellaisenaan. Myös maakuntien ja lehdistön ääntä edustaneet *Etelä-Suomen Sanomien* toimittaja Niemi ja Kalevan Frans Keränen kannattivat ponsia. T. M. Kivimäki vastusti asian nostamista puoluekokouksen käsiteltäväksi, mutta mikäli näin tehtäisiin, oli ponsien oltava vähintäänkin esitetyn kaltaisia. Kivimäki totesi, että ”maan varakas toiskielinen yläluokka nautti sivistystarpeittensa tyydyttämisestä liian suuria etuoikeuksia valtiolta”. Myös Vennola oli sitä mieltä, ettei ”voida edelleen jatkaa sitä asian tilaa, että ¼ osa valtion kaikista sivistysmenoista käytetään suomalaisuudelle vieraisiin tarkoituksiin”.²⁶

Johto oli aavistellut kentän mielialat oikein, sillä huhtikuun 1926 puoluekokouksessa aitosuomalaisuuden kannattajat ajoivat läpi kansallisuusohjelman, joka oli sävyltään huomattavasti jyrkempi kuin puolueen aiempi linja ja melko lähellä puoluekentän aitosuomalaisinta osaa eli maalaisliittoa. Vaatimukset olivat yksiselitteisiä: Valtion oli vähennettävä tukeaan ruotsinkieliselle väestönosalle. Suomenkielisiä oppikouluja oli lisättävä vastaamaan väestösuhteita. Helsingin yliopiston kieliolot oli uudistettava enemmistön eli suomenkielisten tarpeita vastaaviksi. Myös armeijan kielioloihin otettiin kantaa: Suomenkielisten tuli saada armeijassa asema, joka vastasi kieliryhmien suhdetta. Myös kadettikoulun oppilaat oli valittava kieliryhmien suuruuden mukaisesti. Aivan vastalauseetta uusi aitosuomalaisempi näkemys ei pöytäkirjaan päätynyt. Sen katsottiin olevan ristiriidassa puolueen vapaamielisen perinteen ja eheytyämishengen kanssa. Jyrkkien kannanottojen pelättiin myös vaikeuttavan vaalien jälkeisiä hallitusneuvotte-
luja.²⁷

Kevään 1926 puoluekokouksen aitosuomalainen henki ei vallinnut enää kevään 1927 kokouksessa. Kieli- ja kansallisuuskysymyksen sulkemisen käsiteltävien asioiden joukosta kuvasti puolueen tulevaa kansallisuuspolitiikkaa ja vuoden 1926 puoluekokousta edeltänyttä maltillista kielipolitiikkaa.²⁸ Puoluekentän voimat riittivät kansallisuusohjelman juntaamiseen, mutta johdon ja eduskuntaryhmän asenteisiin ne eivät vaikuttaneet.

Myös kieltolakikysymyksestä käytiin kiivasta keskustelua, joka lähes johti puolueen hajaantumiseen. Virallisesti puolue kannatti kieltolakia.²⁹ Kieltolakikriittinen näkemys tuli pintaan 1920-luvun puolivälissä. Puolue ajautui sisäiseen kriisiin puoluehallituksen nostettua kieltolain kannatusta mittaavan kansanäänestyksen puoluekokouksen asialistalle. Osa johdosta suhtautui epäilevästi kieltolain toimivuuteen ja oli neuvoo-antavan kansanäänestyksen järjestämisen kannalla, osa taas katsoi, että kieltolain kyseenalaistaminen tulossa olevien vaalien alla koituisi puolueelle tappioksi. Hankkeelle ei ollut muista puolueista juuri luvassa kannatusta. Edistyspuolueen kenttäväki suhtautui huomattavasti puoluejohtoa intohimiosemmin kieltolakikysymykseen.

Puoluehallituksen ponsiehdotuksessa esitettiin tavoitteeksi selvittää kansanäänestyksellä, kannatettiin kieltolakia vai ei. Tuomioja kannatti kansanäänestystä keskusvaliokunnassa,

25. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

26. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

27. Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous Helsingissä 24.–25.4.1926, PR 53, KEPA, KA; Hedman 1978, 109; Hämäläinen Pekka Kalevi, *Kielitaistelu Suomessa 1917–1939*. WSOY 1968, 142–143.

28. Kansallisen edistyspuolueen puoluekokous Helsingissä 24.4.1927, PR 53, KEPA, KA; Hämäläinen 1968, 143.

29. Ks. esim. VP 1921 Soinin 72–73, 194–198, Kojonen 77–78, 2259–2265, Torppa 2257–2258; VP 1924 Valkama 1025–1026, 1140–1141; VP 1925 Valkama 289–291.

mutta sitä ennen tulisi olla valmiina vastaehdotus. Hänen kannallaan olivat myös Lavonius ja Viljanen. Linna, Teittinen ja Kahma kannattivat Kivimäen esittämää puoluehallituksen pontta. Epäilyksensä esittivät puoluesihteerit Jussi Oksanen ja puheenjohtaja Mantere. He pohtivat asian virallista sääntämisyjärjestystä ja erityisesti Oksanen uskoi, ettei kansanäänestykselle ollut saatavissa riittävää kannatusta eduskunnassa.³⁰

Kansanäänestyksen tarkoitus oli selvittää, oliko alkoholilainsäädäntö sopusoinnussa kansan oikeuskäsitysten kanssa. Eduskuntavaaleja ei pidetty sopivana näyttämönä tällaiselle yksittäiselle asialle. Kansanäänestyksen ajaminen ei tarkoittanut, että puolue olisi luopunut kieltoain kannattamisesta. Tarkoituksena oli vain saada selville kansan mielipide.³¹ Keskusvaliokunnan kokouksessa Hannes Salovaara, Uno Brander ja Oksanen vastustivat esityksen hyväksymistä, sillä he uskoivat, ettei sille ollut saatavissa kannatusta muista puolueista ja että se aiheuttaisi vakavan hajaannuksen edistyspuolueen sisällä. Esitystä puolsivat Tuomioja, Lavonius, Kasperinen, Kivialho, Ryti ja Mantere, jotka katsoivat, että vallinnut kieltoain tilanne vaati toimenpiteitä. Puoluehallitus ei myöskään voinut perääntyä keväällä puoluekokoukselle esittämäänsä kansanäänestysmyönteisestä kannasta. Vaikka tilanne aiheuttaisi kiistoja, kuului sen käsitteleminen asian tässä vaiheessa puoluekokoukselle. Esityksestä äänestettiin, ja se voitti äänin 5–2.³²

Kansanäänestyksen kannattajien ja vastustajien välienselvittelyn ensimmäinen osa käytiin joulukuussa 1926 pidetyssä ylimääräisessä puoluekokouksessa. Vastustajien äänitorvi oli K. N. Rauhalta, ja samalla kannalla olivat useat maakuntien edustajat. Asiaa kokouksessa valmistellut valiokunta esitti kansanäänestysesityksen hylkäämistä. Tätä valiokunnan enemmistön esitystä vastaan esitti Castrén omat vaihtoehtonsa. Valiokunnan ja Castrénin esitysten välillä äänestettiin, ja Castrénin esitys voitti äänin 71–50, minkä jälkeen Rauhalta ilmoitti, että raittiusväki

ei aio ottaa osaa seuraaviin äänestyksiin ja osa kokousedustajista poistui salista. Ylimääräisen puoluekokouksen päätöksen mukaan puolue kannatti edelleen kieltolakeja sekä vaati puolueelimiltään lojaalista suhtautumisista siihen ja valtiotalta tehokkaita toimenpiteitä sen valvomiseksi. Samalla pidettiin välttämättömänä, että ”ryhdytään tarpeellisiin lainsäädäntö- ja muihin toimenpiteisiin neuvoa-antavan kansanäänestyksen toimeenpanemiseksi siitä, onko kieltolaki pysytettävä voimassa vai ei.”³³

Puoluekokouksen päätös otettiin vastaan ristiriitaisin tuntein. Raittiusväki piti sitä demokraattian vastaisena, sillä päätöksen takana oli todellisuudessa vain puoluekokouksen vähemmistö. Kansanäänestyksen kannattajat sen sijaan edellyttivät raittiusväeltä nöyryytystä puoluekokouksen enemmistön tahtoon. Heidän ulosmarssiaan pidettiin tahdittomana ja asialle haitallisena. Edistyslehdistöistä muun muassa *Turun Sanomat* ja *Kaleva* olivat vahvasti raittiusväen kannalla, kun taas Helsingin *Sanomat* ja Länsi-Savo ihmettelivät puoluekokouksen tapahtumia eivätkä nähneet kokouksen päätöksissä mitään kyseenalaistettavaa.³⁴

Raittiusväelle päätettiin esittää puoluekokouksen päätösten toimeenpanon lykkäämistä, sillä voisihan kieltolakitilanteessa tapahtua

30. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.3.1926, PR 63 ja puoluehallituksen kokous 7.3.1926, PR 56, KEPA, KA.

31. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 8.10.1926, PR 60, KEPA, KA.

32. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 8.10.1926, PR 60, KEPA, KA; Puoluesihteerillä ei ollut äänivaltaa, minkä vuoksi vastustajia oli äänestyksessä vain 2; Asiasta keskusteltiin vielä 14.10.1926 keskusvaliokunnan kokouksessa, mutta argumentit pysyivät samoina.

33. Kansallisen edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous Helsingissä 5.12.1926, PR 53, KEPA, KA.

34. TS 7.12.1926, Kansanäänestyksen aika ei vielä ole tullut; *Kaleva* 8.12.1926, Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous; HS 7.12.1926, Puoluekokouksen päätösten johdosta, Puolueparlamentista; L-S 9.12.1926, Edistyspuolue ja kansanäänestyks.

muutos parempaan. Keskusvaliokunta hyväksyi raittiusväen ja puoluejohdon keskustelujen pohjaksi ehdotuksen, jossa vakuuteltiin puolueen kannattavan kieltolakia, mutta varaavan mahdollisuuden kansanäänestykseen, mikäli edelleen osoittautuisi, ettei kieltolakia saada toimeenpantua toivotulla tavalla. Vennola, Brander ja Mantere olivat valmiita lykkäämään puoluekokouksen päätöstä, jotta raittiusväkeä saataisiin lepytelyä. Kansanäänestyshankkeen suuri kannattaja Tuomioja sekä Lavonius sen sijaan kannattivat puoluekokouksen päätöksessä pitäytymistä. Puoluesihteeri Oksanen ja Kahma nostivat esiin reaalipoliittiset näkökulmat ja totesivat, että puolueen asema oli jo niin heikko, ettei sitä kannattanut raittiusväkeä karkottamalla ennestään heikentää.³⁵

Tilanne ratkesi raittiusväen neuvottelukunnan ja puoluejohdon erityisvaliokunnan välisissä neuvotteluissa. Kieltolakikannaksi eduskunta-vaalien vaalijulistuksessa tuli, että puolue kannatti edelleen kieltolakia eikä aktiivisesti ajanut kansanäänestyksen toimeenpanemista, mutta mikäli osoittautuisi, ettei kieltolaki riittävällä tavalla edistä raittiuskysymystä, voisi kansanäänestys tulla kyseeseen. Neuvottelujen tulos hyväksyttiin puoluehallituksen kokouksessa 6. helmikuuta 1927.³⁶

Edistyspuolue ei ollut ainoa liberaalipuolue Euroopassa, jonka yhtenäisyyttä raittiuskysymys koetteli. Erityisesti Ruotsissa se koitui liberaalipuolueen kohtaloksi. Sikäiläisen puolueen kuokistuskauti sijoittui 1910-luvulle, mutta kannatus kääntyi laskuun ensimmäisen maailmansodan vuosina. Sosiaalidemokraatit ja oikeisto ajoivat liberaalien ohi. Lopullisesti liberaalipuolue hajosi 1923 erimielisyyksiin raittius- ja maanpuolustuskysymyksistä. Vapaamielinen kansanpuolue saavutti kuitenkin merkittävän aseman 1920-luvulla puheenjohtajansa Carl Gustaf Ekmanin johdolla, sillä puolue oli vaañkieliasemassa Ruotsin sisäpolitiikassa vallinneella vähemmistöparlamentarismien kaudella. Ruotsin liberaalipuolueiden erosta ja uudelleen-

yhdistymisestä väitellyt Gösta Johansson on todennut, että liberaalit koostuivat erittäin heterogeenisistä aineksista, jotka pitivät ”luokattomuutta” ja yleispuolueluonnetta ylpeyden aiheenaan. Samalla se kuitenkin oli puolueen Akilleen kantapää.³⁷

Toteutuneet tavoitteet, puuttuva ohjelma

”Vapaamielisyys, liberalismi, on kansallisuusaatteen ohella ollut viime vuosisadan valtiollisen ja yhteiskunnallisen kehityksen tärkeimpänä vipusimena [– –] Se on valtiollisen, kunnallisen ja taloudellisen elämän alalla asettanut johtaviksi itsehallinnon ja vapauden periaatteet. [– –] Mutta sen jälkeen kun nämä oli saavutettu, astui tehtäväksi tosiasiallisten mahdollisuuksien hankkiminen laajoille kansankerroksille käyttäen hyväksensä vapauden tarjoamia etuja.”³⁸

Näin totesi W. A. Lavonius puolueen kymmenvuotisjuhliissa 1928. Tavoitteet olivat toteutuneet ja puolueen keskustaliberaali politiikka saavuttanut menestystä 1920-luvun alussa. Tasavallan voitto monarkiasta, edistyspuoluelainen presidentti, sosiaalipoliittiset uudistukset sekä kansallista eheytyä edistävä armahduspolitiikka toteuttivat edistyspuoluelaisen politiikan keskeisimmät tavoitteet. Enää puolueella ei ollut selkeitä ohjelmakohtia ajettavanaan, mikä karkotti kannattajia.

35. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokoukset 17.12.1926, PR 60, 17.1.1927, PR 63, 30.1.1927, PR 60, 4.2.1927, PR 63, KEPA, KA.

36. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen kokous 6.2.1927, PR 56, KEPA, KA.

37. Gösta Johansson, *Liberal splitting, skilsmässä – och återförening 1917–1934*. Göteborgs universitet 1980, 394–400; Ulf Lindström & Ingemar Wörlund, *The Swedish Liberal Party: The politics of unholy alliances*. Teoksessa Emil J. Kircher (toim.), *Liberal Parties in Western Europe*. Cambridge University Press 1988, 252–256.

38. W. A. Lavoniusen puhe Kansallisen edistyspuolueen 10-vuotisjuhliissa 15.12.1928. Teoksessa W. A. Lavonius, *Kansallisen edistyspuolueen toiminta ja tehtävä*. Kansallinen edistyspuolue 1930.

Keskustahallitusten armahdus- ja sosiaalipolitiikan päämäärä oli siirtää ”taistelulinja väkivaltaista ja turmioon johtavaa kumousta vastaan mahdollisimman kauas vasemmalle”. Poistamalla työväestöä ja kommunistien kannattajakuntaa eniten hiertävä vankikysymys toivottiin voitavan tukea parlamentaarisen yhteiskunnan sisällä toimivaa työväestöä kommunismin vastaisessa työssä. Puoluehallitus panikin toimintakertomuksessaan 1920–1921 merkille, että keskustapolitiikan hedelmät olivat kypsyneet, sillä kommunistikumouksen pelko oli laantunut ja sosiaalidemokraattien ja kommunistien välillä voitiin katsoa tapahtuneen pesäeron.³⁹

1920-luvun sosiaalipolitiikka keskittyi pääasiassa yhteiskunnallisten jännitteiden purkamiseen. Aikakautta onkin kuvattu hallinneen ylenmääräisen luottamuksen lakiin ja oikeudenmukaisen lainsäädännön tehoon. Keskeisiä sosiaalipoliittisia uudistuksia 1920-luvun taitteessa olivat oppivelvollisuuslaki, työlainsäädännön uudistukset, köyhäinhoitolaki sekä asetuslait. Kansan sivistystasoa pyrittiin kasvattamaan, turvaamaan työnteko ja tuottavuus, huolehtimaan vähäosaisista sekä integroimaan kaikki kansankerrokset työhön isänmaan hyväksi. Valtion toimenpiteillä pyrittiin ylläpitämään omillaan toimeen tulemisen perinnettä eikä edistämään kollektiivisen hyvinvointipolitiikan syntyä.⁴⁰

Puolueen ajautuminen toteutuneiden tavoitteiden ja puuttuvan uuden ohjelman oravanpyörään puhutti 1920-luvun puolivälissä. Vuoden 1926 varsinaisessa puoluekokouksessa puolueen ja eduskuntaryhmän sisäinen yhtenäisyys nousi agendalle, ja puolueen saamattomuutta ja ohjelman mitättömyyttä arvosteltiin. Vertailukohtia haettiin vuosikymmenen alun huippuvuosista ja nähtiin, että mitään uutta ei ollut saatu aikaiseksi. Puoluehallituksessakin toiminut Akseli Nikula pyysi puolueväkeä näyttämään eduskuntaryhmän tekemien aloitteiden listalta, ”mikä näistä on sellaista politiikkaa, joka ei ole kokoomuspuolueen, maalaisliiton, sosiaalidemokraattien

ja kommunistien politiikkaa. Eiköhän jokainen eduskuntaryhmä olisi voinut kirjoittaa kaikkien näiden anomusten alle.”⁴¹ Puolueen alkuvuosien selkeä yhteiskunnalliseen eheytymiseen ja edistykseen tähdännyt sosiaaliliberaali politiikka oli toteutunut ja löytänyt tiensä myös muiden puolueiden asialistalle.

Äänestäjäkuntaan vetoavan uuden ohjelman puute oli tunnistettavissa myös muissa eurooppalaisissa liberaalipuolueissa. Isossa-Britanniasa liberaalipuolue oli toinen suurista poliittisista puolueista 1800-luvun lopulla ja 1900-luvun alkupuolella. Alun perin klassista liberalismia kannattanut puolue siirtyi vuosisadan vaihteessa kohti sosiaaliliberalismia ja edustamaan keskustavasemmistoa. Muodostaessaan hallituksen ennen ensimmäistä maailmansotaa puolue toteutti reformeja, jotka johtivat kehityksen kohti hyvinvointivaltiota. Huolimatta saavutetusta menestyksestä joutuivat liberaalit luovuttamaan 1920-luvulla paikkansa keskustavasemmiston edustajina työväenpuolueelle. Liberaalien 1924

39. Jorma Ahvenainen, Erkki Pihkala & Viljo Rasila, Itsenäisen Suomen talouspolitiikka. Teoksessa *Suomen taloushistoria 2. Teollistuva Suomi*. Tammi 1982, 179–180, 185; Ilmari Kankari, *Kolmen vuoden taipaleelta. Eri puolueiden poliittinen tili hallitusmuotokysymyksen, rauhankysymyksen, armahduksen, oppivelvollisuusasian ja rahasääntötoimikeustaistelun valossa*. Edistysseurojen kustannus 1921, 46–48; Mikko Uola, Parlamentaarisen demokratian haastajat 1920- ja 1930-luvuilla. Teoksessa *Kansanvalta koetuksella. Suomen eduskunta 100 vuotta* III. Edita 2006, 171; Edistyspuolueen puoluehallituksen toimintakertomus vuosilta 1920–1921, MK B 12868, HYK.

40. Anneli Anttonen & Jorma Sipilä, *Suomalaista sosiaalipolitiikkaa*. Vastapaino 2000, 33–34; Pekka Haatanen, Elämän varjopuolelle joutuneiden parissa. Sosiaaliministeriö 1917–39. Teoksessa Pekka Haatanen & Kyösti Suonoja, *Suuriruhtinaskunnasta hyvinvointivaltioon. Sosiaali- ja terveysministeriö 75 vuotta*. Sosiaali- ja terveysministeriö, VAPK-kustannus 1992; Vaikka edistyspuoluelaiset kokivat edistäneensä kansallista eheytymistä, sisällissodan jälkeinen Suomi oli valkoinen Suomi, joka ei valtarakenteiltaan tai valtaapitävien mentaliteeteiltä edustanut kansaa kokonaisuudessaan. Aihepiiriä sivutaan mm. teoksessa Anttonen & Sipilä 2000, 45–46.

41. Kansallisen edistyspuolueen varsinainen puoluekokous 24.–25.4. 1926, PR 53, KEPA, KA.

kärsimää vaalitappiota käsiteltiin myös Turun Sanomissa, jossa veljespuolueen haasteina nähtiin sen sisäiset vaikeudet, puutteellinen organisaatio ja puuttuva kosketus kansaan. Puolueen sisällä taistelivat Turun Sanomien mukaan oikeisto- ja vasemmistosiipi.⁴² Liberaaleilta puutui selkeä poliittinen ohjelma, vakaa kannattajakunta ja sisäisesti yhtenäinen organisaatio.

Vastauksena vasemmistorvarillisuus

Valmistauduttaessa vuoden 1927 eduskuntavaaleihin edistyspuolue oli yhdeksän paikkaa tappiolla vuoden 1919 menestysvaalien tuloksesta, se oli sisäisesti hajanainen maalaisopposition ja raittiusväen haastaessa johdon linjaa ja sen poliittinen ohjelma oli pitkälti toteutunut. Tannerin hallituksen muodostaminen joulukuussa 1926 nostatti kuitenkin toiveita puolueen valoisammasta tulevaisuudesta. Tannerin tarjottua hallituskumppanuutta edistykselle, maalaisliitolle ja ruotsalaisen kansanpuolueen vasemmistolle, näytti siltä, että edistyspuolueessa jo pitkään haviteltu hallituskoalitio voisi toteutua. Lehdistössä suhtauduttiin myönteisesti sosiaalidemokraattien rohkeuteen ottaa hallitusvastuu kannettavakseen eikä eduskuntaryhmässäkään tyrmäty ajatusta. Toimintansa alusta alkaen edistyspuolue oli ollut valmis yhteistyöhön sosiaalidemokraattien kanssa.⁴³

Hallitusyhteistyön edellytykseksi asetettiin maalaisliiton osallistuminen siihen. Maalaisliiton J. E. Sunilan kanssa keskustellut Vennola totesi, ettei maalaisliitossa ennen vaaleja ollut halukkuutta vasemmistoyhteistyöhön, etenkin kun se oli juuri ollut hallituksessa kokoomuksen kanssa. Vennolan mukaan Sunila näki punamultahallituksen mahdollisuudet vaalien jälkeen parempina. Vaikkei edistyspuolue lähtisikään hallitukseen, haluttiin sen muodostumista tukea. Puoluekokouksessa uhkaavasta hallituspulasta alustanut Vennola totesi, että aika olisi edistyspuolueen kannalta otollinen punamultahallitukselle, mutta maalaisliittoa oli nyt mahdotonta saada mukaan. Magnus Lavonius olisi ollut val-

mis muodostamaan edistyspuolueen ja sosiaalidemokraattien koalition, ellei siitä eduskunnan tuolloisilla voimasuhteilla olisi tullut liian heikkoa.⁴⁴

Yhteistyö ei saanut puolueessa varauksetonta kannatusta, koska monet katsoivat, että edistyspuolue olisi liian heikko edustamaan koko porvarillista rintamaa, jos se menisi ainoana porvaripuolueena sosiaalidemokraattien kanssa hallitukseen. Varmasti myös pelättiin leimautumista vuoden 1918 saavutusten petturiksi. Puolue vetäytyi hallituksen muodostamisvastuusta.⁴⁵ Ylimääräisessä puoluekokouksessa joulukuussa 1926 kannatettiin kuitenkin Mantereen ehdottamaa myönteistä suhtautumista sosiaalidemokraattiseen hallitukseen, sillä oikeisto ei ollut johtanut maata parhaalla mahdollisella tavalla.⁴⁶

On myös esitetty, että Relanderin huonot välit edistyspuolueeseen ja Helsingin Sanomiin olisivat vahvistaneet hänen haluaan antaa vastuuta

42. *A Concise history of the Liberal Party, SDP and Liberal Democrats*. Liberal Democrat History Group, http://www.liberalhistory.org.uk/item_single.php?item_id=4&item=history, luettu 5.1.2012; Cook 1998, 78–123; Dutton 2004, 6; John Curtice, Great Britain – social liberalism reborn? Teoksessa Emil J. Kircher (toim.), *Liberal Parties in Western Europe*. Cambridge University Press 1988, 93–98; TS 23.11.1924, Englantilainen liberalismi.

43. 5.12.1926 Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous, PR 53, KEPA, KA; Keijo K. Kulha, *Sanasotaa ja sovittelua. Helsingin Sanomien poliittinen linja itsenäistymisestä talvisotaan*, Helsingin Sanomat. Toimituksia IV, 1989, 136; Tarponen Tyko, Kansallinen edistyspuolue, sen kannatuksen väheneminen ja puolueen loppu. Lisensiaatin työ (tarkastamaton) Helsingin yliopisto 1955, 256.

44. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 4.12.1926, PR 63 ja ylimääräinen puoluekokous 5.12.1926, PR53, KEPA, KA; Lauri Kristian Relander, *Presidentin päiväkirja* I. Weilin+Göös 1967, 328–329.

45. Relander 1967, 345–347; Mauno Jääskeläinen, Itsenäisyyden ajan eduskunta 1917–1938. Teoksessa *Suomen kansanedustajain historian VII*. Eduskunnan historia komitea 1973, 71.

46. 5.12.1926 Edistyspuolueen ylimääräinen puoluekokous, PR 53, KEPA, KA.

sosiaalidemokraateille. Edistyspuolueessa oltiin närkästyneitä presidentinvaalin tuloksesta ja Relanderia arvosteltiin säälimättä Helsingin Sanomien palstoilla. Relanderillakaan ei ollut järin korkeaa kuvaa edistyspoliitikoista, vaan hän kuvasi muun muassa Vennolaa tyyppilliseksi edistysjohtajaksi, jolla ei ollut ”mitään varmuutta, ei olennossa eikä sanoissa – aina vain samaa soutamista ja huopaamista”.⁴⁷ Yrityksistä huolimatta Relander ei saanut puhuttua sosiaalidemokraateille hallituskumppania, ja Tannerin vähemmistöhallitus muodostettiin joulukuussa 1926. Se toimi kommunistien ja ruotsalaisen kansanpuolueen vasemmiston turvin vuoden päivät.

Edistyspuolueen uutta suuntausta määritti porvarillinen vasemmistolaisuus eli vanhan keskustasuuntauksen voimistaminen ja yhteistyö vasemmiston suuntaan. Keskeisiä teemoja olivat kansallinen eheys, yhteiskunnallinen oikeudenmukaisuus ja kokonaisuuden etu luokkaedun sijaan. Porvarillisen vasemmistolaisuuden ohjelmaan vaikutti keskeisesti parlamentaarinen ja poliittinen pattitilanne, johon maassa oli ajautettu sosiaalidemokraattien, ruotsalaisen kansanpuolueen ja kommunistien ”epäpyhän hallituskolminaisuuden” myötä. Hallituksen nähtiin ajavan vain työläisten ja ruotsinkielisten luokkautuja. Porvarillinen vasemmistolaisuus nähtiin vastauksena pitkään jatkuneelle luokkapuoluesuuntaukselle.⁴⁸ Valtiollisten olojen kehitys saavutettaisiin, ei oikeiston konservatiivisella politiikalla eikä vasemmiston radikalismilla, vaan vasemmistoporvarillisella uudistuspolitiikalla.

Alkuvuodesta 1927 saavutetut sovitteluratkaisut niin raittiusväen kuin maalaisoppositiion kanssa siivittivät puoluelehdistön korostamaan kevään puoluekokouksen jälkimainingeissa puolueen yhtenäisyyttä vaalitaistelun edellä. Helsingin Sanomat totesi, että puolue oli yhtenäistynyt, kun siitä olivat eronneet henkilöt, jotka paremmin tunsivat kuuluvansa muihin puolueisiin, ja jäljelle jääneitä yhdisti uusi vasemmistoporva-

rillinen ohjelma. Turun Sanomien mukaan puolue oli nyt ehyt.⁴⁹

Vaaleissa puolueen koko 1920-luvun ajan laskenut äänisaalis hupeni entisestään, ja se saavutti enää kymmenen edustajapaikkaa, kun niitä vuonna 1924 oli ollut 17. Puolue kuhtui pienpuolueeksi erityisesti maalaisliiton kasvattaessa osuuttaan. Oppositioasema ei ollut tuonut edistyspuolueelle sen toivomaa piristystä, mutta näin huonoon tulokseen ei kaikesta puolueen sisäisestä kuohunnasta huolimatta ollut osattu varautua. Ajan henki suosi luokkapuolueita ja kielipolitiikkaa eikä yleiskansallisia tunnuksia. Kärsitty vaalitappio käännettiin kuitenkin puolueen aatteelliseksi voitoksi, sillä vaalikampanja ja uudet periaatteet olivat yhdistäneet puolueen.⁵⁰

Länsi-Savossa vaalitappion syy lastattiin oman piirin edustajien Vuokosken ja Luostariosen kontolle. Kunnallisneuvosten katsottiin tehneen myyräntöytä puolueen tappioksi, seilailleen eri puolueiden yhteisvesillä ja kallistuneen maalaisliittoa kohti. Kalevassa tappion synnä nähtiin eduskuntaryhmän eripuraisuus, mikä oli heikentänyt ryhmän toimintakykyä ja valitsijoiden luottamusta. Turun Sanomat kohdisti kritiikkinsä eduskuntaryhmän ohella puoluejohtoon ja syytti sitä pääkaupunkikeskeisyydestä. Syrjäseudut oli unohdettu.⁵¹

47. Jaakko Paavolainen, *Väinö Tanner. Sillanrakentaja*. Osa 3. Tammi 1984, 70–73; *Relanderin päiväkirja I* 1967, 343, 347.

48. 24.4.1927 Kansallisen Edistyspuolueen puoluekokouspöytäkirjat, PR 53, KEPA, KA; 29.5.1927 Puhe Lahdessa, Oskari Mantereen arkisto, kotelo 7, KA; HS 15.2.1927, Edistysmieliset kansalaiset kiinteässä rintamassa vaalivalmistuksiin. Puoluehallituksen keskusvaliokunnan julistus, 19.5.1927 Kansallisen Edistyspuolueen vaalijulistus, 1.5.1927 Puoluekokouksemme vaikutus.

49. HS 26.4.1927, Yhdistynein rivein eteenpäin, Puoluekokous pidetty; TS 26.4.1927, Ehyt puolue.

50. HS 10.7.1927, Vaalien tulokset selvenevät, 12.7.1927, Edistyspuolueen vaalitappio; ks. myös Kulha 1989, 142–144.

51. L-S 12.7.1927, Tulos; *Kaleva* 15.7.1927, Vieläkin edistyspuolueen vaalitappion syistä; TS 13.7.1927, Edistyspuolueen kärsimä vaalitappio.

Maalaisoppositio poistui puolueen eduskuntaryhmästä ja osa siihen kuuluneista lopulta myös puolueesta. Muutamia opposition jäsenistä valittiin myöhemmin takaisin eduskuntaan maalaisliiton listoilta. Maalaisoppositio poistettiin tarkoitti äänimäärien laskua juuri sen vaalipiireissä, lähinnä Itä-Suomessa. Eduskuntaryhmä yhtenäistyi ja puolueen linja siirtyi ”piirun verran” vasemmalle, kuten ryhmän varapuheenjohtaja K. E. Linna totesi puoluehallituksen kokouksessa huhtikuussa 1927. Pienentynyt eduskuntaryhmä menetti painoarvoaan tuntuvasti eikä ollut enää vaaankielenä porvarillisen ja sosiaalidemokraattisen katsomuksen välillä. Edistyspuolueen tulevaisuuden pyrkimykseksi muodostui maalaisliiton, sosiaalidemokraattien ja edistyspuolueen muodostama hallituskoalitio, mikä vuonna 1926 muodostetun Tannerin sosiaalidemokraattisen vähemmistöhallituksen jälkeen ei enää tuntunut täysin mahdottomalta.⁵²

Vaalit olivat edistyspuolueen näkökulmasta kaksijakoiset: yksiselitteinen tappio, mutta toisaalta entistä yhtenäisempi eduskuntaryhmä ja puolue. Eduskunnan voimasuhteissa ei juuri tapahtunut muutosta, jos tarkastellaan vain akseleita vasemmisto–oikeisto. Maalaisliitto kuitenkin vahvisti asemiaan porvaripuolueiden joukossa. Vaikka hallitusvaihdosta ei heti ollutkaan tiedossa, keskusteltiin uusista tuulista edistyspuolueen keskusvaliokunnassa jo elokuussa. W. A. Lavonius, joka tunnetusti kannatti vasemmistoyhteistyötä, esitti keskusvaliokunnalle promemorian, jossa hän hahmotteli puolueen vaalien jälkeistä linjaa. Lavonius vaati puolueelle yhteiskunnallista uudistusohjelmaa, jota eduskunnassa alettaisiin päättäväisesti ajaa:

Puolueen ohjelmaan kuuluvista kysymyksistä ovat luonnollisiaan etualalla pienviljelijäkysymys, asutustoiminnan ripeämmäksi saattaminen, maataloustyöväen asunto-olojen parantaminen ja sen muun elintason kohottaminen, sosiaaliset vakuutus-kysymykset sekä tullikysymys. [– –] Edellä mainittu-

jen uudistuskysymysten laatu jo osoittanee, että edistyspuolue yhteistoiminnassaan sosiaalidemokraattien kanssa ehdottomasti pitäisi kiinni nykyisestä kansalaisten vapaaseen toimintaan perustuvasta yhteiskuntajärjestyksestään eikä antaisi tukeaan sosialisoimisvaatimuksille.⁵³

Lavoniuksen mukaan sosiaalidemokraattien tuki ei riittäisi, vaan vahvistukseksi tarvittaisiin ruotsalaisen kansanpuolueen ryhmä. Tästä syystä kielitaistelu oli lopetettava tai ainakin sitä oli lykättävä. Maalaisliitto, joka olisi luonnollinen yhteistyökumppani, ei Lavoniuksen kaavailuissa tullut tällä erää kyseeseen, sillä se oli oikeistolaistunut ja muuttunut eturyhmäpuolueeksi. Vaalitulos varmasti vakuutti Lavoniuksen siitä, että edistyksen ja sosiaalidemokraattien koalitio olisi tavoiteltava. Kokoomus ei ollut laskelmissa mukana, koska sosiaalidemokraatit nähtiin maalaisliiton ohella toivottavimpana yhteistyökumppanina ja kokoomuksen ja sosiaalidemokraattien saaminen saman pöydän ääreen näytti jopa epätodennäköisemmältä kuin keskustayhteistyön palautuminen. Todellista tahtoa yhteistyöhön kokoomuksen kanssa ei tosin liene esiintynyt, lukuun ottamatta sellaisia oikeistolaisemmin suuntautuneita puoluelaisia kuin T. M. Kivimäki, Bruno Sarlin ja Sulo Heiniö.⁵⁴

Lavoniuksen ajatukset eivät saaneet kannatusta keskusvaliokunnassa. Linna, Tuomioja, Jyske, Kahma ja Toivola sanoutuivat niistä irti, mutta kannattivat kuitenkin punamultahallitusta joko edistyspuolueella tai ilman. Mantere top-

52. Tarponen 1955, 123.

53. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, KEPA, KA.

54. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, KEPA, KA; V. A. Lavonius, *Kansallisen edistyspuolueen tehtävä*. Kansallinen edistyspuolue 1926, 10; HS 18.6.1927, Väljemille vesille; Tarponen 1955, 264.

puutteli hallituskavailuja, sillä hän ei katsonut niiden olevan vielä aiheellisia.⁵⁵

Vasemmistoporvarillisuuden lanseeraaminen ei tuonut puolueelle sen toivomaa kannatuksen nousua, mutta yhtenäisti puoluetta. Yrittäjä selkiyttää puolueen poliittista linjaa oli reaalipoliittinen toimenpide, jolla uskottiin voitavan edistää keskustan ja oikeistososiaalidemokratien yhteistyötä tulevaisuudessa. Vasemmistoporvarillisuuden ytimenä nähtiin punamultayhteistyö, ei pelkkä vasemmistoyhteistyö, ja punamulta saikin odottaa tulemistaan vielä kymmenen vuotta.

Abstract: Left-wing bourgeois ideology as a solution – the challenges faced by the National Progress Party in the 1920s.

In the first half of the 20th century, European liberal parties struggled with the challenges of a shrinking support base, lack of a unified ideology and programme, and internal conflicts. Jenni Karimäki's

article describes the efforts of the Finnish liberal National Progress Party to respond to these European challenges in the 1920s, including the launch of a left-wing bourgeois programme. The research questions receive answers based on press materials and the archives of the National Progress Party, with background information from research literature. The article focuses on Finnish domestic politics, with reference to the international framework. The left-wing bourgeois programme aimed to combine the views of the bourgeois centre and right-wing social democrats. The programme emphasised national unity, social justice and overall benefit. The new programme was deemed necessary due to the party's internal disputes, waning support and the fact that the previous programme had, for the most part, been carried out to completion.

55. Kansallisen edistyspuolueen puoluehallituksen keskusvaliokunnan kokous 3.8.1927, PR 63, KEPA, KA. – *Nyt julkaistu Jenni Karimäen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Historiallisen Aikakauskirjan sisällöstä voi keskustella myös Internetissä:
<http://agricola.utu.fi/keskustelu/>

Mari K. Niemi

Naisten työläs taival puolueiden johtajiksi

NAISTEN PUOLUEJOHTAJUUDEN
MAHDOLLISTUMINEN
SOSIAALIDEMOKRAATEISSA, KESKUSTASSA
JA KOKOOMUKSESSA 1987–2010

Suomalaiset naiset saivat ensimmäisinä Euroopassa äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden, ja ovat olleet kansainvälisesti katsoen hyvin edustettuina parlamentissa. Silti naisten eteneminen etenkin suurten puolueiden johtajiksi on ollut hidasta. Mari K. Niemi tarkastelee artikkelissaan naisten puoluejohtajuuden mahdollistamista puheenjohtajavaalien uutisoinnin valossa. Ensimmäisten naisehdokkaiden mukaantulosta 1990-luvun taitteessa vilkastunut yhteiskunnallinen keskustelu huipentui 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä, jolloin naisia nousi ensi kertaa suurten puolueiden johtajiksi ja pääministeriksi.

Poliittisen edustuksen näkökulmasta suomalaisnaiset ovat olleet edelläkävijöitä: he saivat ensimmäisinä Euroopassa äänioikeuden ja vaalikelpoisuuden vuonna 1906. Vaikka naisia valittiin Suomessa jo ensimmäiseen eduskuntaan, valtiollinen politiikka säilyi 1990-luvun taitteeseen asti miesvaltaisena. Erityisen sukupuolittunutta on ollut poliittinen johtajuus.¹

Sukupuolittuneisuudella viitataan tilanteeseen, jossa tietyn alan tehtäviin rekrytoituu valtaosin vain toisen sukupuolen edustajia. Poliitikassa sukupuolittuneisuus on näkynyt miesvaltaisuuksena etenkin johtopaikoilla ja siinä, että naisten on ajateltu ajavan eri asioita ja osaavan toimia vain tietyillä politiikan lohkoilla. Vielä 1980-luvulla naiset myös rekrytoituivat hallituk-

siin eri väyliä kuin miehet; suurin osa nousi ministeriksi jonkin naisjärjestön johtopaikalta. Erillisjärjestöjen merkitys naisten etenemiselle oli alkuvaiheessa huomattava, sillä ne nostivat naiset voimakkaaksi intressiryhmäksi.²

Poliittisen johtajuuden sukupuolittuminen on heijastellut yhteiskunnan laajempaa sukupuolenmukaista työnjakoa. Julkisessa keskustelussa naisten sopivuus lähtökohtaisesti maskuliiniseksi miellettyyn politiikkaan kyseenalaistettiin pitkään: vielä 1980-luvun alussa naisten työtä politiikassa perusteltiin heidän tarjoamallaan yksityisen elämänpiirin kokemuksella ja hoivamistaipumuksella.³

Naisten ja miesten mieltäminen poliitikkoina erilaisiksi oli naisille alkuvaiheessa eduksi, sillä se perusteli heidän ottamistaan mukaan. Asetelma oli hierarkkinen, sillä naisten ajateltiin täydentävän yleispoliitikoiksi tulkittujen miesten työtä. Vaikka naisten osuus eduskunnassa alkoi 1970-luvulla nousta ja naiset saivat toisinaan muitakin ministeriöitä johdettavakseen kuin heille sopiviksi katsotut sosiaali- tai opetusministeriön, säilyi sukupuolenmukainen vallan- ja työnjako 1980-luvulle asti. Naisjärjestöille työnjako sopi, sillä ne katsoivat noiden salkkujen antavan parhaan mahdollisuuden toteuttaa poliittisia tavoitteita.⁴

Tasa-arvon periaatteella on politiikassa usein ollut laajempi kannatus kuin mitä puolueiden

1. Jaana Kuusipalo, *Sukupuolittunut poliittinen edustus Suomessa*, Tampereen yliopisto 2011, 9, 17, 109; Marianne Liljeström, *Nordic gender equality and Finland. – Challenges for Finland and Democracy. Parliament of Finland Centennial*. Edita 2009, 232.

2. Jaana Kuusipalo, *Suomalaiset naiset politiikassa. – Suomalainen nainen*, Otava 1999, 57; Kuusipalo 2011, 9, 69; myös Maria Lähteenmäki, *Vuosisadan naisliike. Naiset ja Sosialidemokratia 1900-luvun Suomessa*. Sosialidemokraattiset Naiset 2000, 238.

3. Erkki Railo, *Henkilökohtainen on poliittista. Neuvottelu politiikan sukupuolittuneesta työnjaosta Annan julkaisemissa poliitikkojen henkilökuviissa vuosina 1975–2005*. Turun yliopiston julkaisuja 2011, C 310, 250.

4. Kuusipalo 1999, 61.

tekemistä henkilövalinnoista voisi päätellä.⁵ Juuri puolueilla on kuitenkin ollut keskeinen rooli politiikan portinvartijoina: naisten etenemisen mahdollistajina tai jarruttajina.⁶ Suomalaisen politiikan johtotehtävien syvää sukupuolittumista kuvaa se, että myös emopuolueita edistyksekkömmiksi mielletyt nuorisjärjestöt ovat olleet lähes täysin miesten hallitsemia.⁷ Myös organisaatioiden rakenne on jarruttanut naisten etenemistä puolueissa. Keskeiset henkilövalinnat on tehty puoluekokouksissa, joissa on ollut selvä miesenemmistö. Esimerkiksi keskustan edeltäjän maalaisliiton puoluekokouksissa naisten edustus kohentui vasta vuonna 1977, kun puolueen naisosastot saivat oikeuden lähettää kokoukseen omat edustajansa.⁸

Naisehdokas oli Suomessa ensimmäistä kertaa mukana suuren puolueen johtajavaalissa 1980-luvun lopulla, 1990-luvulla sukupuolenmukainen työn- ja vallanjako politiikassa alkoi vähitellen murtua ja 2000-luvulle tultaessa nainen

nousi ensimmäistä kertaa suuren puolueen puheenjohtajaksi ja pääministeriksi. Tälle aikajännteelle osuvat myös median merkityksen voimistuminen politiikassa ja puoluejohtajien aseman vahvistuminen niin puolueorganisaatioissa kuin valtakunnanpolitiikassa, osin niin kutsutun pääministerivaaliasetelman myötä.⁹

Robert Putnamin 1970-luvulla esittämän havainnon mukaan naisten määrä johtotehtävissä on yleensä sitä vähäisempi, mitä merkittävämstä tehtävästä on kyse.¹⁰ Harriet Holterin mukaan valta karkasi naisilta; kun naisia valitaan heille aiemmin saavuttamattomiin tehtäviin, niiden painoarvo heikkenee.¹¹ Suomessa naisten valinta suuren puolueen johtajaksi kuitenkin mahdollistui samaan aikaan kun puoluejohtajien merkitys poliittisina johtajina – mahdollisina tulevina pääministereinä – kasvoi.¹²

Koska tiedotusvälineet ovat tehokkain keino tavoittaa äänestäjät, kysymys nais- ja miespoliitikkojen saamasta näkyvyydestä on tärkeä.

5. Suomessa SDP vaati jo Forssan ohjelmassaan (1899) naisten ja miesten täydellistä yhdenvertaisuutta. Ks. myös Diane Sainsbury, *Women's Political Representation in Sweden: Discursive Politics and Institutional Presence*. *Scandinavian Political Studies* 2004, Vol. 27, No. 1, 73–74; Vesa Vares, *Kokoomusnaisten matka kodista kabinettiin. Kokoomuksen Naisten Liiton ja Suomalaisen Puolueen Naisjärjestöjen Liiton historia 1906–1983*. Kokoomuksen Naisten Liitto 2009, 278.

6. Sheri Kunovich & Pamela Paxton, *Pathways to Power: The Role of Political Parties in Women's National Political Representation*. *American Journal of Sociology* 2005, Vol. 111, No: 2, 540; Brenda O'Neill, & David K. Stewart, *Gender and Political Party Leadership in Canada*. *Party Politics* 2009, Vol. 15, No. 6, 752.

7. Keskustanuorilla on ollut yksi naisjohtaja, Anu Vehviläinen 1989–1991. Kokoomusnuorten johto oli muuttaman kuukauden sijaisuutta (1991) lukuun ottamatta miesvalta vuoteen 2013, jolloin johtajaksi valittiin Susanna Koski. SDP:ssä Tarja Filatov johti nuorisjärjestöä 1992–1994 ja Heta Välimäki 2006–2010.

8. Vuonna 1970 naisia oli 6,2 % kokousedustajista, vuonna 1978 jo 22,3 %. Kerttu Palmunen: *Aitan polulta yhteiskunnalliseksi vaikuttajaksi. Keskustalaisen naisliikkeen toiminta 1906–1985*. Suomen Keskustanaiset ry 1992, 401, 494.

9. Tapio Raunio, *Why European Integration Increases Leadership Autonomy within Political Parties*. *Party Politics* 2002, Vol. 8 No.4, 405–422; Karina Jutila, *Yksillä säännöillä kaksilla korteilla? Empiirinen tutkimus Suomen keskustan sisäisestä päätöksenteosta*. Tampereen yliopisto 2003, 150–151, 156, 159, 197; 250–253; Heikki Paloheimo, *Let the Force Be with the Leader – But Who is the Leader?* Teoksessa Thomas Poguntke & Thomas Webb (toim.) *The Personalization of Politics*. Oxford University Press 2005, 257–260, 263–264; Terhi Anttila, *Eduskuntavaaleista pääministerivaaleiksi*. Teoksessa Ville Pernaa & Ville Pitkänen, *Politiikat taistelivat, media kertoo. Suomalaisen politiikan mediapelejä 1981–2006*. Ajatus Kirjat 2006, 159–160.

10. Robert Putnam, *Comparative Study of Political Elites*. N.J. Prentice-Hall 1976; vrt. Nina Cecilie Raaum, *The political representation of women: a bird's eye of view*. Teoksessa Lauri Karvonen & Per Selle (toim.) *Women in Nordic Politics. Closing the Cap*. Dartmouth Publishing Company 1995; O'Neill & Stewart 2009.

11. Harriet Holter, *Om kvinneundertrykkelse, mannsundertrykkelse og hersketeknikker*. Teoksessa S. Thordis & T.S. Wetlesen (toim.) *Kvinnekunnskap*, Gyldendal 1976, 61–82.

12. Vrt. Mari K. Niemi, *Kun huipulla tuulee*. SDP:n, keskustan ja kokoomuksen puheenjohtajavaihdokset 1987–2010. *Politiikka* 2011, 53:4, 273, 276.

Useat tutkimukset ovat osoittaneet tässä olleen eroja: naisten näkyvyys on ollut vähäisempää ja negatiivisempaa kuin miesten¹³, tosin asetelma näyttäisi muuttuneen aikaisempaa tasa-arvoisemmaksi.¹⁴

Naisten poliittisen johtajuuden yleistyttä aiheetta on jonkin verran tutkittu.¹⁵ Suomessa seikkaperäisin työ on Jaana Kuusipalon väitöskirja (2011), joka käsittelee naisedustusta eduskunnassa, hallituksessa ja tasavallan presidentin tehtävässä. Myös tarkasteltujen puolueiden naisjärjestöjen tarinat valottavat naisten etenemistä.¹⁶ Tässä artikkelissa keskitytään 1980-luvun lopun jälkeiseen aikaan ja naisten puoluejohtajaksi nousuun.

Kansainvälisten, naisten poliittiseksi johtajaksi rekrytoitumista koskevien tutkimusten tuloksissa on eroja. Yhtäältä on havaittu naisten voittamien puoluejohtajavaalien olleen yhtä kil-

pailtuja kuin miesten voittamien¹⁷, toisaalta naisten menestymisen on esitetty edellyttäneen vähäisempää kilpailua¹⁸. Vasemmistopuolueiden on huomattu valitsevan muita todennäköisemmin naisia johtajikseen¹⁹, samoin kriisissä olevat puolueet ovat olleet avoimempia naisten johtajuudelle²⁰. Yhtä kaikki, maskuliinisuuden ja vallan linkki on ollut kulttuuris-historiallinen: valtaan, voimaan ja auktoriteettiin liittyvät mielikuvat ovat perinteisesti maskuliinisia.²¹

Naisten julkisten valta-asemien mahdollistuminen on edellyttänyt mieheyteen ja valtaan liittyvien mielikuvien haastamista ja uudelleenmäärittelyä. Tässä artikkelissa kysytään, millainen julkinen keskustelu mahdollisti naisten poliittisen johtajuuden suurissa puolueissa? Miten ensimmäisiin naisten ehdokkuuksiin suhtauduttiin? Miten median ja politiikan tiivistynyt vuorovaikutus ja pääministerivaaliasetelman synty

13. Kim Fridkin Kahn, Does Being Male Help? An Investigation of the Effects of Candidate Gender and Campaign Coverage on Evaluations of U.S. Senate Candidates. *The Journal of Politics* 1992, Vol. 54, No 2, 497–517; Kim Fridkin Kahn, The Distorted Mirror: Press Coverage of Women Candidates for Statewide Office. *The Journal of Politics* 1994; Clare Walsh, Gender and Mediatized Political Discourse: A Case Study of Press Coverage of Margaret Beckett's Campaign for the Labour Leadership in 1994. *Language and Literature* 1998, Vol. 7, 199–214; Karen Ross, *Women, Politics, Media. Uneasy Relations in Comparative Perspective*. Hampton Press 2002; Elisabeth Gidengil & Joanna Everitt, Conventional Coverage/Unconventional Politicians: Gender and Media Coverage of Canadian Leader Debates 1993, 1997, 2000. *Canadian Journal of Political Science* 2003 Vol. 36, No. 3, 559–577; Railo 2011; Donatella Campus: *Women Political Leaders and the Media*. Palgrave 2013.

14. Dianne G. Bystrom, Terry A. Robertson, Mary Christine Banwart: Framing the Fight: An Analysis of media Coverage of Female and Male Candidates in Primary Races for Governor and U.S. Senate in 2000. *American Behavioral Scientist* Vol. 44, No. 12 2001; Lonna Rae Atkeson & Timothy B. Krebs, Press Coverage of Mayoral Candidates. The Role of Gender on News Reporting and Campaign Issue Speech. *Political Research Quarterly*, Vol. 61, No.2, 2008, 249; Campus 2013, 39–40, 47, 50.

15. Esim. Bruce O. Solheim, *On the Top of the World. Women's Political Leadership in Scandinavia and Beyond*.

Greenwood Press 2000; Linda Trimble & Jean Arscott, *Still Counting? Women in Politics Across Canada*. Broadview Press 2003; Farida Jalalzai, *Women Political Leaders: Past and Present. Women & Politics* 2004, Vol. 26, No.3/4; Jane S. Jensen, *Women political Leaders. Breaking the Highest Glass Ceiling*. Palgrave Macmillan 2008; Sylvia Bashevkin, When do outsiders break in? Institutional circumstances of party leadership victories by women in Canada. *Commonwealth & Comparative Politics* 2010, Vol. 48, No, 72–90; Farida Jalalzai & Mona Lena Krook: Beyond Hillary and Benazir: Women's Political Leadership Worldwide. *International Political Science Review* 31:1, 5–23, 2010; Drude Dahlerup & Monique Leyenaar (toim.): *Breaking Male Dominance in Old Democracies*. Oxford University Press 2013.

16. Vareksen (2009) kokoomusnaisten historia käsittää vuodet 1906–1983, Palmusen (1992) keskustanaisten historia vuodet 1906–1985, Lähteenmäen (2000) SDP:n naisliikkeen satavuotishistoria ulottuu vuoteen 2000.

17. O'Neill & Stewart 2009, 752

18. Bashevkin 2010, 87

19. O'Neill and Stewart 2009, 752; Bashevkin 2010, 87

20. Michelle K. Ryan, S. Alexander Haslam & Clara Kulich, Politics and the Glass Cliff: Evidence that Women are Preferentially Selected to Contest Hard-To-Win Seats. *Psychology of Women Quarterly* 2010 34, 56–64; Jensen 2008, 223; ks. myös John B. Thompson, *Political Scandal. Power and visibility in the media age*. Polity 2000.

21. Nannerl Keohane: *Thinking about Leadership*. Princeton 2010, 121; Campus 2013, 11.

heijastuivat keskusteluun? Miksi naisten läpimurto viivästy 2000-luvulle – ja millaisissa tilanteissa naisia lopulta valittiin?

Aihetta tarkastellaan kolmen perinteisen valtapuolueen, sosiaalidemokraattien, keskustan ja kokoomuksen vuosien 1987–2010 puheenjohtajavaaleja käsittelevän sanomalehtikirjoittelun (*Aamulehti, AL; Helsingin Sanomat, HS; Turun Sanomat, TS*) valossa. Aineisto käsittää kaikki aihetta koskevat pääkirjoitukset, uutisjutut, kolumnit ja kainalojutut noin kahdelta kuukaudelta ennen niitä 13 puoluejohtajavaalia, joissa puoluejohtaja on vaihtunut.²² Painopiste on vaaleissa, joissa naisehdokkaat menestyivät ja virisi keskustelua mahdollisuudesta valita johtajaksi nainen. Aineistoa täydentävät aihetta koskeva tutkimuskirjallisuus ja poliitikkojen muistelmat.

Kieli ymmärretään tässä Vesa Heikkisen esittämään tapaan ideologiseksi, useita tarkoituksia palvelevaksi systeemiksi, jota analysoimalla päästään kiinni tutkittavan ajan ja kulttuurin perustaviin merkityksiin. Samalla kun journalistien kielelliset valinnat kuvasivat ajankohtansa maailmaa ja ajattelutapoja, ne myös rakensivat sitä.²³ Sanomalehtiaineisto palvelee naisten läpimurron vaiheiden paikantamista ja tutkittavan ajan yhteiskunnallisen kontekstin ymmärtämistä.

Pienin askelin, meillä ja muualla

Myös Suomen kaltaisessa, tasa-arvoisuudestaan tunnetussa Pohjoismaassa naisten eteneminen politiikan huipulle on ollut työlästä. Monet sinänsä varhaiset läpimurrot jäivät pitkään yksittäisiksi. Suomi sai ensimmäisen naisministerin vuonna 1926 (Miina Sillanpää, Suomen Sosialidemokraattinen Puolue, SDP), mutta seuraava nimitettiin vasta vuonna 1948 (Hertta Kuusinen, Suomen Kansan Demokraattinen Liitto, SKDL). Puolueiden naisjärjestöt vaativat hallituksiin naisten edustusta, ja yhden tai kahden naisministerin ”kiintiö” vakiintui 1970-luvulla säännöksi.²⁴ Pääministeriksi naista harkittiin vakavasti ensi kertaa vuonna 1979 (Pirkko Työläjärvi, SDP)

ja ensimmäinen naisehdokas osallistui presidentinvaaliin vuonna 1982 (Helvi Sipilä, Liberaalinen Kansanpuolue, LKP).

Kysymys naisista merkittävimpien puolueiden johdossa ajankohtaistui vasta 1990-luvun vaihteessa. Heidän etenemisensä vauhdittui naisjärjestöjen ryhdyttyä systemaattiseen, puoluerajat ylittävään painostukseen naisten edustuksen parantamiseksi.²⁵ Vuoden 1987 jälkeen naisia on ollut ehdolla suurimmassa osassa sosiaalidemokraattien, keskustan ja kokoomuksen puheenjohtajavaaleista.²⁶ Tarja Halosen menestys sosiaalidemokraattien puheenjohtajavaaleissa jäi niukaksi, mutta nousu oikeusministeriksi ja ulkoministeriksi tasoitti tietä presidenttiyteen. Presidentinvaalissa naisten kansalaisaktiivisista nousut ”naispresidenttiliike” näytti voimansa jo vuoden 1994 vaaleissa²⁷; naispresidentin valintaan oltiin valmiita vuonna 2000, jolloin Tarja Halonen valittiin ensimmäiselle kaudelleen. Suuren puolueen johtajaksi nainen, keskus-

22. Kunkin vaalin aineiston keruujakso alkaa päivästä, jona tieto johtajavaihdoksesta tuli julkisuuteen. Mukana ovat myös valinnan ensimmäiset analyysit. SDP:llä johtajavaihdokseen johtaneita vaaleja oli aineistossa viisi, kokoomuksella ja keskustalla neljä.

23. Heikkinen, Vesa. *Ideologinen merkitys kriittisen tekstintutkimuksen teoriassa ja käytännössä*. SKS 1999, 13, 23, 40, 50, 71, 131, 178.

24. Jaana Kuusipalo, Nainen poliitikkona ja poliitikko naisena: Poliitiikan sukupuolittuminen Suomessa. Teoksessa Anna Moring (toim.) *Sukupuolen politiikka: Naisten äänioikeuden 100 vuotta Suomessa*. Otava 2006, 28.

25. Yhteistyön tulokset näkyivät esim. vuoden 1991 eduskuntavaaleissa, joissa naisten osuus nousi ennätyslukemiin (39 %). Jaana Kuusipalo, Sukupuolen rooli kampanjoinnissa. Teoksessa Pekka Isotalus & Eeva Aarnio (toim.) *Presidentti 2000. Mistä vaalit on tehty?* 2000, 42–43. Naisten aktivoitumista kuvaa, että SDP:n naisliitto teki vuoden 1981 puoluekokoukselle 17 aloitetta naisten osuuden lisäämiseksi puolueen valmistelu- ja päätöksentekokelemissä. Lähteenmäki 2000, 248, 280. Eduskunnan naisverkosto perustettiin 1991. Naisverkostosta ks. Maria Lähteenmäki, Naiset tasa-arvoisemman yhteiskunnan puolesta 1907–2003. Teoksessa *Naiset eduskunnassa. Suomen eduskunta 100 vuotta*. Edita 2008, 200–202.

26. Niemi 2011, 276.

27. Kuusipalo 2000, 41.

tan Anneli Jäätteenmäki, nousi ensimmäistä kertaa vuonna 2002.

Myös Suomessa naiset pääsivät varhemmin johtamaan pienehköjä puolueita, ensi kertaa vuonna 1986 (Kristiina Halkola, Demokraattinen Vaihtoehto, DeVa). Vahvin asema naisilla on ollut vihreissä. Koska liikkeessä oli alusta asti mukana runsaasti naisia, heidän oli luontevaa ottaa paikkansa puolueen kaikilla tasoilla. Vuosina 1987–2010 vihreiden yhdeksästä johtajasta viisi oli naisia.

Pohjoismaisittain Suomi oli jälkijunassa, sillä Norjassa työväenpuolueen Gro Harlem Brundtland oli puoluejohtaja ja pääministeri jo vuonna 1981. Islannissa Vigdís Finnbogadóttir toimi valta-asemaltaan muodollisessa presidentin tehtävässä vuosina 1980–1996. He olivat kuitenkin poikkeuksia, sillä naisten laajempi läpimurto politiikan huipulle tapahtui Pohjoismaissakin vasta 2000-luvun alussa. Islanti sai ensimmäisen naispääministerin, sosiaalidemokraatti Jóhanna Sigurðardóttirin, vuonna 2009, ja Tanska vuonna 2011, kun tehtävän otti vastaan sosiaalidemokraatti Helle Thorning-Schmidt. Ruotsissa sosiaalidemokraatit valitsivat ensimmäisen naisjohtajansa, Mona Sahlinin, vuonna 2007, eikä maalla ole ollut naista pääministerinä.

SDP:n uranuurtajanaiset

Sosiaalidemokraattisten naisten on ollut helppompaa edetä ministereiksi kuin oman puolueensa johtopaikoille²⁸, sillä miehet ovat pitäneet kiinni asemistaan. Tätä kuvastaa se, että naisten nousu varapuheenjohtajiksi onnistui vain varapuheenjohtajuuksia lisäämällä: Tyyne Leivo-Larsson valittiin ensimmäisenä naisena puolueensa varapuheenjohtajaksi vuonna 1955, kun puolue ryhtyi valitsemaan myös toisen varapuheenjohtajan. Asetelma ei jäänyt pysyväksi: vuoden 1960 puoluekokouksessa palattiin yhden varapuheenjohtajan malliin.²⁹ Puolueen puheenjohtajan, varapuheenjohtajan ja puoluesihteerin muodostama johtotroikka oli miehinen vuoden 1972 puoluekokoukseen asti, jolloin varapu-

heenjohtajien määrä nostettiin jälleen kahteen ja Margit Eskman valittiin tehtävään. Siitä pitäen toisen varapuheenjohtajan tehtävä vakiintui naisten epäviralliseksi kiintiöpaikaksi.³⁰ Vuonna 1990 puolueessa kokeiltiin varapuheenjohtajuuksien määrän nostamista kolmeen, mikä paransi naisten edustusta. Kokeilusta kuitenkin luovuttiin vuoden 1993 puoluekokouksessa, ja malliin palattiin vasta vuonna 2008.³¹

Suomessa naisten aliedustus on ollut selkeä myös valiokuntien johtajuuksissa ja eduskuntaryhmän johtajan tehtävissä; sosiaalidemokraateista nainen valittiin valiokuntaa johtamaan vasta 1978 (Sinikka Luja-Penttilä).³² Sukupuolitunutta työn- ja vallanjakoa puolueessa kuvaa se, että SDP:n 37:stä eduskuntaryhmän puheenjohtajasta naisia on toistaiseksi ollut yksi (Tarja Filatov 2007–2010) ja 22 puoluesihteeristäkin vain kaksi (Ulpu Iivari 1987–1991; Maarit Feldt-Ranta 2005–2008).

Ensimmäinen suomalaisnainen osallistui suuren puolueen puheenjohtajavaaliin vuonna 1987, kun sosiaalihallituksen pääjohtaja ja entinen sosiaali- ja terveysministeri Vappu Taipale asettui ehdolle Kalevi Sorsan seuraajaksi SDP:n johtoon. Taipaleen ilmoittautuessa mukaan puolueen sisäpiirissä oli ajan poliittista tapakulttuuria noudatellen jo sovittu Pertti Paasion valinnasta. Vaali ei ollut avoin tai aidosti kilpail-

28. Lähteenmäki 2000, 240.

29. Vuoden 1955 puoluekokouksessa esitettyä naiskiintiöpaikkaa varapuheenjohtajistoon vastustettiin mm., koska pian kiintiön haluaisivat myös nuorisoliitto, pienviljelijäliitto ja muut intressitahot. Säännöissä kuitenkin oli jo kiintiö ruotsinkielisten edustajalle, http://www.tyark.fi/lists/sdp_ptk_1955_sl133-248.pdf, 175–177. Luettu 18.11.2013.

30. SDP:n verkkosivu: <http://www.sdp.fi/fi/component/content/article/30-sdp/tutustu/taustat/4171-puoluekokoukset-puheenjohtajat-ja-puoluesihteerit-1899>.

31. <http://www.sdp.fi/fi/component/content/article/30-sdp/tutustu/taustat/4171-puoluekokoukset-puheenjohtajat-ja-puoluesihteerit-1899>. Luettu 18.11.2013.

32. Lähteenmäki 2008, 198.

tu.³³ Lehdissä teoreettisena uhkana Paasion valinnalle väläytettiin mahdollisuutta, että maaherra Pirkko Työläjärvi peruisi kieltäytymisensä, olihan tämä nainen arvioiden mukaan vaarallinen yhdistelmä – ”sekä suosittu että pätevä”.³⁴

Imeisesti vaalin muodollinen luonne oli syytä siihen, että Taipaleen ehdokkuus unohtui sanomalehdistöltä jo vuoteen 1990-mennessä, jolloin keskustan Eeva Kuuskoski-Vikatmaan ehdokkuutta juhlittiin naisen ensiesiintymisenä merkittävän suomalaispuolueen johtajavaalisissa.³⁵ Toisaalta vakava puheenjohtajuuden tavoittelu tuskin oli Taipaleen tavoitteena. Suomen ensimmäisenä avoimesti feministisenä ministerinä profiloitunut Taipale³⁶ ja SDP:n naisliitto olivat tyytymättömiä puolueen toimintakulttuuriin, jonka he haastoivat asettamalla naisia ehdolle kaikkiin keskeisiin tehtäviin. Taipale ilmaisi huolensa naisten pieneksi jäämässä olleesta edustuksesta ja totesi uutisoinnin piirtäneen kuvan, jossa ”pojat jakavat Kalevi Sorsan perintöä”.³⁷

Toimittajat ihmettelivät naisten intoa ”äänestytää” puoluekokouksen valinnoista: Arja Alho oli ”tyrkyllä” varapuheenjohtajaksi ja tarjolla oli

”ehdokas joka lähtöön”. Taipaleen tulkittiin pyrkivän puheenjohtajaksi ”huvin vuoksi”, toisaalta naisten arvioitiin yrittävän ”kiilata” ja ”vyöryttää” edustajansa puoluejohtoon.³⁸ Kirjoittelun tyyli-laji herättää kysymään, eikö naisilla katsottu olevan yhtäläistä oikeutta tavoitella johtotehtäviä. Ajan poliittisessa todellisuudessa SDP:n sisäpiirin valmisteleman listan ulkopuolisilla ehdokkailla ei kuitenkaan ollut aitoja mahdollisuuksia, joten naisliiton voitiin tulkita heittävän kapulointa miesten rasvaamiin rattaisiin. Uutisoinnin valtavrasta poiketen *Aamulehden* Päivi Rajamäki sivalsi SDP:n olevan epädemokraattinen, sen puoluejohdon ”koppavaa ja autoritaarista” ja naisten kelpaavan lähinnä pannulappuja virkkaamaan. ”Naiset tuntevat itsensä päähän potkittuiksi”, hän kirjoitti.³⁹

Naisjärjestön kritiikki jatkui puoluekokouksessa.⁴⁰ Vappu Taipaleen kannatus puoluekokouksen äänestyksessä (62–272) jäi vaatimattomaksi, mutta naisten aktivoituminen oli toisen historiallisen valinnan katalysaattori. Sorsan ja Paasion lähipiiriin kuulunut, vain vuorokausi ennen vaalia ehdolle asetettu Ulpu Iivari nousi ensimmäisenä naisena sosiaalidemokraattien puo-

33. Manttelinperijä-perinteestä esim. Kalevi Sorsa, *Kansankoti ja punamulta. Poliitiikan kuvioita 1972–1976*. WSOY 2003; Jukka Seppinen, *Kalevi Sorsa. SDP:n vallan vakauttaja*. Edita 2008, 475; Paavo Lipponen, *Muistelmat 1*. WSOY 2009, 420–423, 425. Sorsan ilmoitusta erostaan odotetaan, TS 30.4.1987; Sorsa jättää puoluejohdon, HS 29.4.1987; Paasio valmis SDP:n johtoon, HS 30.4.1987. Puheenjohtajuus Paasiolle. Sorsa vihjaisi jäävänsä pois, AL 29.4.1987; Paasion ja Sorsan jälkeen Paasio? SDP:n johto uudistuu, AL 30.4.1987; Paasio SDP:n johtoon, AL 8.5.1987. Myös Erkki Liikasen, Matti Ahteen ja Paavo Lipposen nimet mainittiin, mutta vakavaa haastajaa Paasio ei uutisoinnin perusteella saanut. Vaalitappio kypsytti Sorsan eropäättökseen, HS 30.4.1987; Liikane ei halua Sorsan seuraajaksi, HS 8.5.1987. Paasion valinta SDP:n johtoon varmistumassa, TS 8.5.1987; Vv-ministeri ei voi olla SDP:n johdossa, TS 8.5.1987.

34. Seuraaja Sorsalle, TS 9.5.1987, pk; Paasion ja Sorsan jälkeen Paasio? SDP:n johto uudistuu, AL 30.4.1987.

35. Naiset pyrkivät eturiviin HS 6.4.1990, pk; Keskustan puoluesihteeriksi tarjolla jo kolme ehdokasta, TS 3.4.1990; Keskustan suuri tilaisuus, TS 4.4.1990, pk. Mikko Elo vuo-

den 1987 vaalista: ”vaaka kallistuikin Paasion hyväksi eikä hänelle ilmaantunut todellista haastajaa”. Taipaleen ehdokkuutta Elo ei mainitse. Mikko Elo, *Poliittikka ja Persoonia*. Etukeno oy 2007, 64.

36. Kuusipalo 1999, 67.

37. Taipale SDP:n naisten ehdokas, TS, 27.5.1987; SDP:n linjat TS, 28.5.1987, pk; Paasion kilpasisko ei lähdä linjivaaliin. Taipaleelle ehdokkuus on jo voitto naisille, TS 31.5.1987; Taipale Paasion haastajaksi SDP:n puheenjohtajakilpaan, HS 27.5.1987; Taipale kisaan Paasion kanssa, AL 27.5.1987.

38. Naiset äänestytävät SDP:tä lähes jokaisesta valinnasta, TS 4.6.1987; SDP päättää Sorsan kauden HS 31.3.1987, pk; Ehdokkaita joka lähtöön. SDP:n naiset yrittävät kiilata puoluejohtoon, HS 4.6.1987; Kalevi Sorsa evästi seuraajaansa Pertti Paasiota, HS 6.6.1987; Taipale haastaa Paasion. Naiset aikovat vyöryä demarien johtopaikoille, AL 4.6.1987.

39. Valtionhoitaja kaipaa uudistusta. Nyt on SDP:n perestroikan aika. AL 31.5.1987.

40. http://www.tyark.fi/lists/sdp_ptk_1987_s1-100.pdf, 91, ks. myös 97–99. Luettu 18.11.2013.

luesihteeriksi.⁴¹ Puoluejohdolle valinta oli keino hillitä kritiikkiä naisten sivuuttamisesta, mutta naisjärjestölle tämä oli isku, koska Iivari ei ollut sen ehdokas.⁴² Lehdistöissä Iivaria luonnehdittiin poliitikkona pehmeäksi ja hänen valintaansa ”rohkeaksi”, puolueen imagoa kohentavaksi ratkaisuksi.⁴³ Vastaavat luonnehdinnat toistuivat jatkossa puheenjohtajaksi pyrkineitä naisia arvioitaessa.

Pertti Paasion vuonna 1987 alkanut kausi SDP:n johdossa jäi lyhyeksi: hän luopui kritiikin saatelemana vastaehdokkaaksi löydetyn Ulf Sundqvistin kannatuksen noustua nopeasti vuonna 1991. Vaikka tämänkin vaalin tulos oli tiedossa etukäteen, naisjärjestö esitti puoluejohtoon Tarja Halosta ja Liisa Jaakonsaarta sekä puoluesihteeriksi Tuula Haataista ja Arja Alhoa. *Helsingin Sanomissa* ihmeteltiin tutusti miltei jokaisen ”kynnelle kykenevän” ilmoittautumista ehdolle.⁴⁴ Kielikuvissa naisten aktivoituminen kuvattiin usein aggressiivisesti: ”vihaisten” demarinaisten uutisoitiin ”runnoneen” puoluetoimikuntaan kaksi nuorta naista.⁴⁵ Yhdeksänjäseniseen toimikuntaan oli kaavailtu vain kahta naista, mutta naisjärjestö onnistui kaksinker-

taistamaan määrän. Oikeudenmukaisuutta peränneet naiset kysyivät, millaisen kuvan puolue halusi itsestään antaa – oliko kyseessä vain miesten puolue?⁴⁶ Puheenjohtajavaalissa naiset eivät menestyneet; sen sijaan varapuheenjohtajaksi valitun Tarja Tenkulan valinta uutisoitiin ”tytön” ulkomuotoa ja puuhakkuutta kuvaillen⁴⁷.

Uusi johtajavaali oli sosiaalidemokraateilla edessä 1993, kun Ulf Sundqvist joutui luopumaan paikastaan STS-pankin johtajakauden epäselvyyksien vuoksi. Paavo Lipposen valintaan johtaneen vaalin alla naisjärjestö jatkoi yrityksiään vahvistaa naisten edustusta.⁴⁸ Naisten marginaalista roolia kuvastaa suhtautuminen Tarja Halosen ehdokkuuteen: mielipidemittauksessa hän oli neljästä ehdokkaasta ainoa, jonka kannatusta ei edes mitattu.⁴⁹

Paavo Lipposen pitkä kausi patosi johtajakilpailun vuosiksi. Hänen ilmoittaessaan erostaan vuonna 2005 naisjärjestö nimesi oman ehdokkaansa, opetusministeri Tuula Haataisen. Tämän mahdollisuudet olivat niukat, ja toisen naisehdokkaan, Arja Alhon, vielä vähäisemmät.⁵⁰ Kampanjan aikana kannatus kanavoitui puoluesihteeriksi Eero Heinälumalle niin nopeasti, että hänen valintansa vaikuttaa puolueen sisäpiirin

41. SDP:n johtoon tarjolla naisyllättäjä, HS 5.6.1987.

42. Kuten AL asian muotoili: naisliitolle Iivari oli puoluejohtoon linjoja tiukasti seuraava yleisehdokas. TS tulkitse naisliikettä näpäytetyn, koska naiset olivat ”kärjekkäällä kannanotoillaan pyrkineet kilvan nostamaan profiiliaan”. Ulpu Iivari nousee puoluesihteeriksi, AL 5.6.1987; Muutos, ei mullistus (pk), TS 6.6.1987; Puolueen äidin tehtävä on edessä, TS 11.6.1987. Jo vuoden 1981 puoluekokouksessa naisliitto oli pyrkinyt nostamaan tehtävään johtajansa Marianne Laxénin, mutta tämä hävisi vaalin Erkki Liikaiselle (226–139). Lähteenmäki 2000, 246, 249.

43. TS kuvaili Iivarin asua ja koruja, HS luonnehti tämän tulleen valituksi ”kansikuvatytönä”, jonka ”odotetaan pehmentävän puolueen kovin miehistä ilmettä”. TS kyseli puoluejohtajan itsetunnon perään, kun rinnalle ei valittu profiililtaan itsenäistä puoluesihteeriksi. TS 6.6.1987; Muutos, ei mullistus (pk); Iivari yllätysehdokas puoluesihteeriksi, TS 5.6.1987; ks. myös Puolueen sotilas ja Lotta Svärd, HS 6.6.1987; Puolueen äidin tehtävä on edessä, TS 11.6.1987; SDP hakee uutta ilmettä, HS 8.6.1987, pk.

44. Ulf Sundqvistin valinta varmistuu, HS 10.10.1991.

45. Naiset ottivat ohjat käsiinsä, HS 18.11.1991.

46. Naiset taistelivat johtopaikoista, AL 4.9.1991.

47. Tenkula ei jää koristeeksi, AL 18.11.1991

48. Kalliomäellä niukka johto, SDP:n puheenjohtajakilvassa, HS 1.6.1993.

49. Halosta tarjotaan SDP:n johtoon, HS 18.3.1993. HS:n mukaan mittauksessa kysyttiin, olisiko johtajaksi paras Louekoski, Lipponen, Kalliomäki vai joku muu. Mielipidemittaus: Kalliomäkeä pidetään parhaana SDP:n uudeksi puheenjohtajaksi, HS 1.5.1993.

50. Tuula Haatainen on asettumassa ehdolle SDP:n puheenjohtajaksi, HS 17.3.2005; Internet-äänestys lisäisi nuorten intoa vaaleihin, AL 13.3.2005; SDP:n väki vaikeni vielä Lipposen seuraajasta, HS 10.3.2005; Teemu Lukka, SDP matkalla kohti tuntematonta, HS 12.3.2005, kolumni. Haatainen harkitsee vajavasti pyrkimistä SDP:n puheenjohtajaksi, HS 13.3.2005; Pari piirua ihmisen suuntaan, AL 18.3.2005.

hyvin valmistelemalta.⁵¹ *Aamulehti* osui oikeaan ennakoidessaan, että tasa-arvosyistä ja julkisuuskuvaan vuoksi puoluesihteeriksi valittaisiin nainen; lehden mukaan Maarit Feldt-Ranta ”jyräsi” itsensä tehtävään.⁵² Vaikka naista ei vielä valittu puolueen johtajaksi, paine naisten nostamiseksi eturiviin näkyi rintaman leveytenä. Paitisi puoluesihteeriksi, myös varapuheenjohtajiksi valittiin nyt naiset: Pia Viitanen ja Tarja Filatov.

Vaikka SDP:n puheenjohtajavaaleissa on naisia ollut ehdolla hieman useammin kuin keskustan ja kokoomuksen vaaleissa, oli naisten merkitys vuoteen 2008 asti symbolinen. Esimerkiksi Tarja Halonen sai vuosien 1991 ja 1993 vaaleissa alle 20 ääntä, ja Tuula Haatainen vuonna 2005 vain 11 ääntä.⁵³ Joksikin aikaa painetta naisjohtajan valitsemiseen vähensi Tarja Halosen nousu tasavallan presidentiksi vuonna 2000, toisaalta Mona Sahlinin valinta ruotsalaisen sisarpuolueen johtoon 2007 ajankohtaisti kysymyksen Suomessakin.

SDP oli kärsinyt kevään 2007 eduskuntavaaleissa kirvelevän tappion: tulos oli puolueen historian toiseksi huonoin.⁵⁴ Vaikka julkisuudessa puolueen vaikeudet uudistua ja vedota nuoriin äänestäjiin olivat olleet vahvasti esillä⁵⁵, Eero Heinäluoman eroilmoitus yllätti kaikki.⁵⁶ Ensimmäistä kertaa kysymys naisen valitsemisesta nousi keskeiseksi: voisiko naisjohtaja palauttaa puolueen vetovoiman?⁵⁷

Helsingin Sanomien mukaan SDP:ssä kaivattiin ”uutta verta ja nuorempaa ehdokasta”, ja moni katsoi nyt olevan ”naisen vuoro”.⁵⁸ Naiselle arvioitiin olevan ”sosiaalista tilausta”⁵⁹, naisen valitseminen olisi myös ”vahva viesti”⁶⁰. Seuraavina viikkoina mukaan ilmoitautui yhdeksän ehdokasta, niin naisia kuin miehiä⁶¹. Jokin ilmapiiressä oli muuttunut, sillä usean naisehdokkaan ei enää ajateltu haittaavan toistensa kampanjoita.

Naisista parhaissa asemissa vaaliin lähti ministerinäkin kokenut puolueen varapuheenjohtaja ja ensimmäinen nainen eduskuntaryhmän puheenjohtajana, Tarja Filatov. Alun ennakkosuosikit Filatov ja Erkki Tuomioja joutuivat pian antamaan gallupkärjessä tilaa tuntemattomammalle, mutta raikkaaksi ja ryvettymättömäksi arvioidulle Jutta Urpilaiselle.⁶² Keskustelu osoitti perinteisten johtajakriteerien olleen murroksessa; mielikuvia ja imagopoliittista laskelmointia painotettiin poliittisen kokemuksen kustannuksella. Keski-ikäisen, turvallisen Filatovin valinnan ei uskottu riittävän uudistumiseen, vaan

57. Mm. toimittaja Hanna Kaarto linkitti kirjoituksessaan nuorille naisille avautuneen mahdollisuuden edetä puolueessa ja toisaalta puolueen ”paljon puhutun” imago-ongelman. Näkökulma-artikkeli, HS 11.2.2008.

58. Tarja Filatov ja Jutta Urpilainen demarisuosikit, HS 12.2.2008; Filatoville ja Urpilaiselle eniten tukea SDP:n johtoon piirien puheenjohtajilta, HS 12.2.2008; Kaikki on auki, HS 17.2.2008.

59. Avoin puheenjohtajakilpa tuo uutta eloa demareihin, HS 13.2.2008, pk.

60. Antti Kokkonen: Viikossa syntyi kutkuttava asetelma, HS 16.2.2008, kolumni.

61. Ehdokkaat olivat Erkki Tuomioja, Tarja Filatov, Piia Viitanen, Jutta Urpilainen, Mia-Petra Kumpula-Natri, Johannes Koskinen, Kimmo Kiljunen, Jouko Skinnari ja Ilkka Kantola

62. Tuomioja ja Filatov vahvoilla, TS 12.2.2008; Filatov ja Tuomioja kirikkaasti SDP:n kannattajien suosikit, HS 25.2.2008; Tuomioja kärjessä SDP:ssä, Urpilainen haastaa Filatovia, HS 5.4.2008; Urpilainen tavoittanut Tuomiojaa SDP:n puheenjohtajakilvassa: 30.4.2008.

51. Muut ehdokkaat Haataisen ja Alhon lisäksi olivat Erkki Tuomioja ja Johannes Koskinen. Kysely: Heinäluoma suosituin SDP:n johtoon, HS 20.3.2005; SDP:n ikävyyttävä puheenjohtajakisa, HS 6.5.2005, pk; Heinäluoma on suosikki, TS 29.5.2005; Eero Heinäluoma odotetusti SDP:n puheenjohtajaksi, HS 11.6.2005; Puheenjohtajan vaali lässähti Heinäluoman ylivoimaisuuteen, TS 11.6.2005.

52. SDP:n puoluesihteerin virka ei kiinnosta, AL 12.4.2005; Feldt-Ranta jyräsi puoluesihteeriksi, AL 11.6.2005.

53. Niemi 2011, 275–276.

54. Jarmo Huuhtanen, SDP:n feikki uudistumisleikki. HS 7.2.2008, kolumni.

55. SDP heikoilla nuorten keskuudessa, HS 7.2.2008, pk; Demarinuoret: Puolueen pitää nousta poterosta, HS 7.2.2008.

56. Heinäluoman luopuminen avaa SDP:n linjakeskustelun HS 11.2.2008, pk; Heinäluoma tyrmistytti eropäätöksellään. HS 11.2.2008; Täydellisesti rakennettu draama, HS 11.2.2008.

kaivattiin ”tuoretta kasvoa, fiksua, pätevää ihmistä, joka osaa esiintyä”.⁶³ Vauhtia keskusteluun antoi Paavo Lipponen, joka kannatti 30–50 vuotiaan henkilön, mikä ettei vieläpä naisen, valintaa⁶⁴. Kun Jutta Urpilainen valittiin ensimmäisenä naisena puolueensa johtajaksi, SDP:n tulkittiin nuorentaneen imagoaan ja pyrkineen rohkeasti uudistumaan, mutta ottaneen samalla riskin – esimerkiksi Urpilaisen paineensietokyvystä ei ollut näyttöjä⁶⁵.

EKV-iltiöstä ensimmäisten naispääministerien valintaan

Vaikka keskusta on toistaiseksi ainoana suurena suomalaispuolueena valinnut kahdesti naisen johtajakseen, on naisten eteneminen johtopaikoille ollut keskustassakin hidasta. Toistaiseksi kaikki keskustan eduskuntaryhmän johtajat ovat olleet miehiä, ja 12 puoluesihteeristä vain yksi on ollut nainen (Erja Tikka 1990–1994). Ensimmäisen naisvarapuheenjohtajan puolue sai, kun Kerttu Saalasti valittiin tehtävään vuonna 1964. Tämä oli joillekin miehistä vaikea pala, ja eräs heistä ehdotti varapuheenjohtajaksi valitun miehen mainitsemista ensimmäiseksi ja Saalas-

tin toiseksi varapuheenjohtajaksi. Puolueen säännöt eivät kuitenkaan tällaista luokittelua tunteneet.⁶⁶

Keskustan vuoden 1990 puheenjohtajakilpa käynnistyi maaliskuussa Olli Rehnin haastettua Paavo Väyrysen. Yllätys seurasi, kun Väyrynen haastajan saatuaan ilmoitti luopumisestaan.⁶⁷ Ilmeistä manttelinperiää hänelle ei ollut, ja jo ensimmäisissä arvioissa mukana oli naisia: kansanedustajat Hannele Pokka ja Eeva Kuuskoski-Vikatmaa.⁶⁸ Olli Rehnin ja Eeva Kuuskoski-Vikatmaan lisäksi ehdolle asettuivat Seppo Kääriäinen ja Esko Aho. Kampanjan alussa Kuuskoski-Vikatmaa kuvattiin vielä ”naisten ehdokkaaksi”, ja ”äänekkäiden” keskustanaisten kirjoitettiin ”työntävän” tätä eturiviin.⁶⁹

Vaalin varhaisuus huomioon ottaen on yllättävää, että kysymys sukupuolesta jäi toissijaiseksi. Lääkäri, kansanedustaja ja puolueensa varapuheenjohtaja Kuuskoski-Vikatmaa oli noussut sosiaaliministeriksi jo toisen kauden kansanedustajana. Hän sai kannatusta niin naisilta kuin miehiltä ja oli suosittu myös puolueensa ulkopuolella. Lehdet kirjoittivat pian innostuneesti ”EKV-iltiöstä”.⁷⁰ Kuuskoski-Vikatmaan eduiksi

63. Riskinotto nousussa, AL 3.5.2008, pk; Urpilainen toisi tuoreutta, TS 10.5.2008, Aimo Massisen kolumni; Paalu-paikalla, HS 11.5.2008, Unto Hämäläisen kolumni, Pari piirua oikealle, HS 24.5.2008, kolumni; Hanna Kaarto, Ensin tarvitaan suosiota, sitten rohkeutta, HS 1.6.2008.

64. Lipponen ei uskoi SDP:tä Tuomiojalle, HS 27.4.2008; Lipponen ei siekaile puuttua SDP:n puheenjohtajakilpaan, HS 29.4.2008.

65. Urpilaisen SDP pyrkii takaisin vallan ytimeen, TS 7.6.2008; SDP yrittää uudistua johdon sukupolvenvaihdoksella, HS 7.6.2008, pk; SDP nuorensi kasvonsa, HS 7.6.2008; Antti Kokkonen: SDP otti riskin, HS 7.6.2008, kolumni.

66. Maija Metsola, *Naiset tulkaa toimimaan eestä perheen, uskon, isänmaan! Porvarilliset naispoliittikot Suomessa vuosina 1945 – 1966*. Suomen historian pro gradu -tutkielma, Tampereen yliopisto, Historiatieteen ja filosofian laitos 2008, 41–42.

67. NKL haluaa Rehnin ehdokkaaksi, TS, 3.3.1990; Olli Rehn asettuu Paavo Väyrysen vastaehdokkaaksi, TS 13.3.1990; Väyrynen haluaa vastustajansa ja kannattajansa keskustan taakse, TS 30.3.1990; Aho kertoo Väyrysen

luopumisen olleen yllätys myös hänelle, ks. Aho 1998, 21 & Paavo Väyrynen, *On totuuden aika. Tosiasioita ja muistikuvia Mauno Koiviston Suomesta*. Osa 2. WSOY 1993, 411–412.

68. Aho lähti mukaan – Kääriäinen miettii TS 30.3.1990; Keskustan puheenjohtajakisaan haetaan naisia. Eeva Kuuskoski-Vikatmaa miettii vakavasti, TS 31.3.1990.

69. Naiset työntävät keskustan johtoon Eeva Kuuskoski-Vikatmaata. Kääriäinen, Aho ja Rehn ovat ilmoittautuneet ehdolle puheenjohtajaksi, HS 31.3.1990; Kuuskoski-Vikatmaa lähti mukaan kilpaan keskustan johdosta. Juhantalo työntää, keskustan naiset vetävät, HS 4.4.1990; Naiset pyrkivät eturiviin HS 6.4.1990, pk.

70. Kuuskoski-Vikatmaan kannatus oli huhtikuun alussa 38 % Esko Ahon jäädessä 13 %:iin. Esko Aho vahvimmillla Keskustan puheenjohtajaksi, TS 11.4.1990. Ks. myös: Suomen Gallup mittasi: Keskustan kolme johtajaehdokasta melko tasaväkisiä, HS 11.4.1990; Kuuskoski-Vikatmaa on keskustan puoluevaltuuskunnan suosikki, HS 22.4.1990; Päijät-Hämeen piiri kannatti EKV:n valintaa, TS 23.4.1990; Kuuskoski-Vikatmaa suosituin, TS 28.4.1990; Kuuskoski-Vikatmaalla eniten kannatusta keskustaryhmässä TS

arvioitiin mahdollisuus kohentaa puolueen julkisuuskuvaa ja vakuuttaa kaupunkien äänestäjät, Väyrysen vastaisuus ja yhteistyökyky.⁷¹ Kolumnistit esittivät ihannoivia tulkintoja hänen uudenaikaisesta, valtapeleistä ja pyrkyryydestä vapaasta johtajuudestaan.⁷² Tulkinnat olivat ristiriitaisia, sillä samalla kun Kuuskoski-Vikatmaan liitettiin ajatus ”pehmoilusta”, hänen kerrottiin olevan ehdokkaista ainoa Paavo Väyrystä vastustamaan uskaltautuva.⁷³ Kuuskoski-Vikatmaan asemaa vahvistivat puolueen riveistä sadut arvovaltaiset tuenilmaukset⁷⁴, Paavo Väyrynen tosin hyökkäsi julkisuudessa toistuvasti häntä vastaan ja varoitti muuttamasta puolueen linjaa.⁷⁵

Koska Väyrysen luopumisilmoitus oli ollut yllätys myös Esko Aholle ja tämän tukijoille, Aho lähti tuntemattomampana vaaliin takamatkalta.⁷⁶ Vielä ensimmäisellä kierroksella Eeva Kuuskoski-Vikatmaa sai äänten enemmistön, mutta Aho voitti hänet toisella kierroksella (1589–

1418). Ahon tuntemattomuus nähtiin puolueen sisäpiirissä eduksikin: hän oli mediataitoinen ja kulumaton ”kasvo”, jossa oli potentiaalia⁷⁷.

Vaikka useat toimittajat myönsivät Kuuskoski-Vikatmaan olleen lehdistön suosikki⁷⁸, Ahon valinnan katsottiin edustavan vakautta ja viisautta. Kuuskoski-Vikatmaan valitseminen olisi ollut ”hyppy tuntemattomaan” ja ”liian radikaali muutos”.⁷⁹ Kokonaisuutena vaalia kiiteltiin demokraattiseksi.⁸⁰

Keskustan ensimmäiseksi naisjohtajaksi valitun Anneli Jäätteenmäen tapaus osoittaa, miten tärkeä ponnahduslauta varapuheenjohtajuus voi naispoliitikolle olla. Puoluejohtaja Esko Ahon lähtiessä presidentinvaalitappionsa jälkeen Yhdysvaltoihin vuonna 2000 puolue tarvitsi tälle sijaisen. Paalupaikalla tehtävään oli varapuheenjohtaja Anneli Jäätteenmäki, jota yllättäen avautunut tilaisuus ja oman piirin tuki kannustivat tehtävään.⁸¹ Vuonna 2002 Jäätteenmäki oli

17.5.1990; Keskustajohto hermostui Kuuskoski-Vikatmaan kannatuksesta, TS 23.5.1990; Kuuskoski-Vikatmaa ehdoton suosikki, TS 4.6.1990.

71. Naiset pyrkivät eturiviin, HS 6.4.1990, pk; Ensimmäinen vapaa vaali, HS 7.4.1990; ”Eeva vie keskustan etelään ja tuo hirmuisen vaalivoiton” HS 22.4.1990; Keskustan jännitysnäytelmä, HS 15.6.1990, pk. Samat tulkinnat nousivat myöhemmin esiin puoluekokouksen kannatuspuheissa. Seppo Kääriäinen, *Sitä näyttää, mitä kylvää. Keskustan strategiset valinnat 1964–2001*. Gummerus 2001, 285–286.

72. Risto Uimonen: Onko Eeva riittävän kova? HS 10.5.1990, kolumni; Aimo Massinen: EKV vie punamultaan? TS 16.6.1990, kolumni.

73. Erkki Pennanen: Keskustan isäntien linjavaali, HS 14.6.1990, kolumni; Risto Uimonen: Onko Eeva riittävän kova? HS 10.5.1990, kolumni; Varjonyrkköilyä linjasta, HS 30.4.1990; EKV, uhka ja mahdollisuus, TS 9.6.1990, pk. Ks. myös Risto Uimonen: Nuori pääministeri. Wsoy 1995, 39.

74. Eeva Kuuskoski-Vikatmaa sai tuekseen Juhantalon TS 4.4.1990; Keskustan kellokkailta tukea EKV:lle ja Aholle, TS 7.4.1990. Kuuskoski-Vikatmaalla oli vaalin ehdokkaista nimekkäin tukijakaarti. heistä Kauko Juhantalo piti myös puoluekokouksessa vahvan puheen Kuuskosken puolesta. Kääriäinen 2002, 286.

75. Keskustajohto hermostui Kuuskoski-Vikatmaan kannatuksesta, TS 23.5.1990; Väyrynen kiittelee keskustan

”Aatameita” linjanvedoista. Eevan kannanotoissa olisi selvittämisen varaa, TS 8.6.1990; Väyrynen tivaa linjakantaa Eeva Kuuskoski-Vikatmaalta, HS 8.6.1990; Väyrynen jatkoi Kuuskoski-Vikatmaan epäsuoraa arvostelua, TS 16.6.1990; Keskustan jännitysnäytelmä, HS 15.6.1990, pk; Esko Ahon mukaan Väyrysen oma suosikki uudeksi puheenjohtajaksi oli ”ei-Eeva”, mihin kelpasivat yhtä lailla Seppo Kääriäinen kuin Aho itsekin. Esko Aho: *Pääministeri*. Otava 1998, 23; Väyrynen varoitti muuttamasta linjaa, TS 29.4.1990; Keskustan EKV-ilmiö, TS 1.5.1990, pk; Arvo Aalto: Eläköön naisten vallankumous! TS 1.6.1990, kolumni. Ks. myös Uimonen 1995, 39.

76. Risto Uimosen mukaan Ahosta petasi kulisissa puheenjohtajaa suurin piirtein sama joukko, joka aikanaan nosti Väyrysen puoluejohtajaksi. Uimonen 1995, 29–30, 38.

77. Kääriäinen 2002, 284–285.

78. Keskustan valinta, TS 17.6.1990, pk; Erkki Pennanen HS 14.6.1990; Keskustan isäntien linjavaali, kolumni; Aimo Massinen: EKV vie punamultaan? TS 16.6.1990, kolumni.

79. Keskustan valinta, TS 17.6.1990.

80. Keskustan suuri tilaisuus, TS, 4.4.1990, pk; Ensimmäinen vapaa vaali, HS 7.4.1990; Erkki Pennanen: Keskustan isäntien linjavaali, HS 14.6.1990, kolumni; Keskustan valinta, TS 17.6.1990, pk.

81. Anneli Jäätteenmäki, *Sillanrakentaja*. WSOY 2002, 43.

sijaisjohtajana hyvissä asemissa myös varsinaiseen puheenjohtajanvaaliin, ja hän asettui ehdolle jo ennen Ahon luopumisilmoitusta. Jätteenmäellä arveltiin olevan etulyöntiasema onnistuneen sijaisuuden, voitettujen kunnallisvaalien, naisen vuoro -ajattelun, tyylikkään imagon sekä kansalaisten ja naistenlehtien suosion vuoksi.⁸² Keskeinen kysymys kuului, kuka ehdokkaista nostaisi puolueen hallitukseen oppositio-kauden jälkeen. Ylivoimaiselta näyttäneen ennakkosuosikin lisäksi ehdolla olivat Olli Rehn, Hannu Takkula, Matti Vanhanen ja Paavo Väyrynen.⁸³

Lehdissä kysymystä sukupuolesta käsiteltiin maltillisesti. Ilmeisesti Jätteenmäen vahva asema ja näytöt nostivat hänet poliitikoksi muiden joukkoon. Silti myös tuttuja tulkintoja naisen vallinnan riskeistä ja puolueen ”ilmeen” raikastamisesta esitettiin.⁸⁴ Jätteenmäki voitti vaalin jo ensimmäisellä kierroksella saatuaan yli puolet äänistä.⁸⁵

Eduskuntavaalien jälkeen pääministeriksi nousseen Jätteenmäen kausi puoluejohtajana päättyi niin sanottuun Irak-gate-skandaaliin. Hänen seuraajakseen 2003 valitun Matti Vanhasen taipaleelle mahtui niin menestystä kuin kohuotikoita. Loppuvuodesta 2009 Vanhasen ilmoit-

taessa luopumisestaan puolueen asema oli hankala, eikä vähiten vaalirahakohun vuoksi. Ensimmäisenä ehdolle asettui Paavo Väyrynen⁸⁶, mutta asetelma suosi ryvettymätöntä kasvoa. Naisista suurin kiinnostus kohdistui ympäristöministeri Paula Lehtomäkeen, mutta lopulta ehdolle asettui kuntaministeri Mari Kiviniemi.⁸⁷

Vaikka Kiviniemi ei ollut yhtä suosittu kuin Lehtomäki, vaalin asetelma oli hänelle muutoin edullinen.⁸⁸ Ministerinä kokeneen 41-vuotiaan Kiviniemen uskottiin vetoavan kaltaisiinsa koulutettuihin kaupunkilaisäänestäjiin. Kuten naisehdokkaat usein, Kiviniemi oli alkuun suositumpi kaikkien äänestäjien kuin oman puolueväen keskuudessa.⁸⁹ Ajatus naisen valitsemisesta sai toimittajilta tutusti myönteisen vastaanoton: Kiviniemi nähtiin lupaavaksi ja nuhteettomaksi ”keulakuvaksi”. Vaalin toisella kierroksella Lahdessa hän voitti Mauri Pekkarisen selvin luvuin (1357–1035).⁹⁰

Kokoomuksen naisilla nostetta muttei läpimurtoa

Naisten eteneminen puolueorganisaatioissa tapahtui tyypillisesti systemaattisen työn tuloksena ja pienin askelin. Jo varapuheenjohtajuuksien saaminen oli työn takana, mitä kuvaa hyvin han-

82. Maija Siikala, Jätteenmäki astui vihdoin kehään, 11.1.2002, kolumni; Aho jätti keskustaväen vielä ymmälleen, TS 11.2.2002; Puheenjohtajakilpailut antavat potkua, AL 13.1.2002; Keskustan piiri johtajat mielissään Olli Rehnin ehdokkuudesta; Keskustajohtajasta kunnon kilpa TS 30.1.2002; Arto Astikainen, Haastajalla on mahdollisuus, HS 30.1.2002, kommentti; Keskustan naiset haluavat Jätteenmäen johtoon, TS 25.2.2002.

83. Matti Vanhanen lähti odotetusti keskustan puheenjohtajakisaan, TS 3.3.2002; Puheenjohtajaehtokkaat toivottivat Väyrysen tervetulleeksi kilpaan, TS 8.4.2002; Esko Ahon aika päättyi, HS 14.6.2002, pk.

84. Aimo Massinen, Kepu on puolueiden kummajainen, TS 23.3.2002, kolumni; Keskustan takaa-ajokisa, HS 30.1.2002, pk.

85. Jätteenmäki otti murskavoiton, TS 16.6.2002. Ks. myös Jätteenmäki otti itselleen kovan tehtävän, HS 17.6.2002, pk.

86. Väyrynen löysi itsestään johtajan, HS, 20.1.2010.

87. Kukaan ei vielä ilmoittautunut keskustan puheenjohtajakisaan, HS, 24.12.2009; ks. myös 17.1.2010, HS, Entäs nyt, keskusta?

88. Vielä on tilaa keskustan puheenjohtajakisassa, HS 23.1.2010, pk.

89. Ks. esim. Hanna Kaarto: Kiviniemi on valmis pääministeriksi, HS 23.1.2010, kolumni; Kiviniemi päihitti Väyrysen keskustan johtajakyselyssä, HS, 31.1.2010; Pekkarinen on keskustalaisten suosikki puheenjohtajaksi. Kansa valitsisi Kiviniemen, HS, 13.3.2010; Marko Junkkari: Kenen johdolla keskusta voittaa vaalit? HS 13.3.2010, kommentti; Keskusta tarvitsee uuden alkunsa, HS 27.4.2010, pk; Keskustan johtajapelin asetelmat selkiytyvät, 26.5.2010, HS, pk; Keskustan kokous ehkä historiallinen, HS, 11.6.2010, pk.

90. Muut ehdokkaat olivat Timo Kaunisto ja Paavo Väyrynen.

ke nostaa Naisten Liiton ehdokas Kyllikki Pohjala kokoomuksen varapuheenjohtajaksi vuonna 1955. Valinta kaatui siihen, että puolueessa pidettiin tärkeämpänä tyydyttää maanviljelijäväestöä kuin naisia. Myönnytyksenä rikottiin hieman matalammalla ollut lasikatto: Irma Hamarasta tuli puoluehallituksen varapuheenjohtaja.⁹¹ Vastaava asetelma toistui muissakin puolueissa: naiset eivät aina saaneet tavoittelemiaan tehtäviä, mutta heidän vaatimuksiinsa reagoitiin tekemällä vähäisempiä myönnytyksiä.

Kokoomuksella ei toistaiseksi ole ollut naisjohtajaa. Sen 30:stä eduskuntaryhmän puheenjohtajasta yksi on ollut nainen (Ulla Puolanne, 1984–1987) ja 20 puoluesihteeristä kaksi (Maija Perho 1995–1999; Taru Tujunen 2006–). Eduskunnan puhemiehenä kolme kautta toiminut Riitta Uosukainen oli pitkään puolueen näkyvin naispoliitikko (1994–2003); myös ensimmäinen nainen eduskunnan puhemiestöissä oli kokoomuksesta (Anna-Liisa Linkola, 2. varapuhemies 1975–1979).

Vuonna 1991 kokoomuksen kärsittyä kirvelävän eduskuntavaalitappion oli ilmeistä, että puoluetta 12 vuotta johtanut Ilkka Suominen jättäisi paikkansa kesän puoluekokouksessa. Jo ensimmäisissä arvioissa seuraajaehdokkaista mu-

kana olivat Pertti Salolainen ja Ilkka Kanerva sekä naisista Sirpa Pietikäinen: 32-vuotias ympäristöministeri, puolueen varapuheenjohtaja ja ääniharava. Tosin, kuten *Aamulehti* asian esitti, puolueväelle Pietikäinen oli ”hyvä tyttö, mutta vielä kevyen sarjan poliitikko”.⁹² Vaalin arveltiin tulevan hänelle liian varhain⁹³ ja hänen suosionsa perustuvan ensisijassa ikään ja sukupuoleen. Naisehdokas tulkittiin tutusti ”pehmeiden arvojen” edustajaksi, joka voisi kohentaa puolueensa julkisuuskuva.⁹⁴ Ennakkosuosikki Pertti Salolainen voitti vaalin 679 äänellä; toiseksi ja kolmanneksi tulleet Kanerva ja Pietikäinen saivat kumpikin alle kaksisataa ääntä.⁹⁵

Vuoden 1994 puheenjohtajavaalissa ei naisehdokasta ollut: Maija Perho-Santala⁹⁶ luopui ehdokkuudesta samasta vaaliipiiristä olleen Sauli Niinistön hyväksi.⁹⁷ *Aamulehden* toiveista huolimatta Pietikäinen ei asettunut ehdolle.⁹⁸ Niinistö voitti viiden miehen kesken käydyin vaalin jo ensimmäisellä kierroksella.⁹⁹

Naisten kannalta seuraava merkittävä puheenjohtajavaali käynnistyi vuonna 2004 Ville Itälän syrjäyttämisyrikkimysten tullessa julkisuuteen. Puoluejohtajaa kohtaan kytenyt tyytymättömyys roihahti eduskuntavaalitappion myötä. Puolueen sisäpiirin on väitetty pedanneen kulisessa puheenjohtajuutta vielä tuntemattomalle Jyrki Kataiselle¹⁰⁰, mutta julkisessa keskustelussa

91. Vares 2009, 199–200.

92. Suomiselle haetaan seuraajaa, AL 19.3.1991; Kokoomuskin tarvitsee vereksen vetojuhlan AL 20.3.1991, pk; Sirpa Pietikäisellä on nostetta puheenjohtajaksi AL 7.4.1991.

93. Salolainen nousi pääehdokkaaksi, AL 4.5.1991, pk. Aimo Massinen huomautti kolumnissaan, ettei naisjärjestökään kannattanut Pietikäistä, minkä hän tosin luki ”Sirpan” kunniaksi. Aimo Massinen: Kokoomus on eksyksissä, TS 25.5.1991, kolumni.

94. Ensimmäiset aseet on jo valittu, AL 4.5.1991; Kokoomus 90-luvulle, TS 25.4.1991, pk; Kokoomus kokeilee demokratiaa, AL 2.6.1991; Aimo Massinen: Kokoomus on eksyksissä, 25.5.1991, kolumni; Kokoomus on aatepuolue, AL 2.6.1991.

95. Salolaisen kuva kirkkain, AL 8.6.1991; Ei sentään alttarille asti, AL 2.6.1991; Salolainen sai murskavoiton, HS 9.6.1991; Salolainen sai selvän voiton, AL 9.6.1991; Kokoomuksen uudet eväät, HS 10.6.1991, pk.

96. Verot kypsyttivät Salolaisen, AL 4.6.1994; ks. myös Salolainen heitti hanskat tiskiini, AL 4.6.1994, pk; Pertti Salolainen luopuu kokoomuksen johdosta, HS 4.6.1994.

97. Salolaisen eropäätös sai monilta pelkkää kiitosta, AL 4.6.1994; Puheenjohtajavaihdos rauhoittaa kokoomusta, HS 10.6.1994, pk; Kokoomuksen kilpa tihenee, AL 22.6.1994, pk.

98. Niinistö ilmoittautui ehdokkaaksi, AL 10.6.1994; Sirpa Pietikäinen ei kerro vielä suunnitelmistaan, AL 27.7.1994; Saarikangas ei lähtenyt kilpaan, AL 5.8.1994, pk; Kokoomuksen puheenjohtaja heti tulee, AL 22.8.1994; Kokoomuksen kilpa tihenee, AL 22.6.1994, pk.

99. Niinistölle suurvoitto kokoomuksen puheenjohtajakisassa, HS 28.8.1994.

100. Tarmo Yli-Huttula, *Puolivallaton puolue*. Otava 2006, 173–201, 204–205, 225, 230.

virisi ajatus naisjohtajasta. Olisiko europarlamentaarikko Marjo Matikainen-Kallströmistä tai kansanedustaja Paula Risikosta puolueen pelastajaksi?¹⁰¹ Naisehdokkaan mukanaolo vaalis- sa katsottiin puolueelle symbolisesti tärkeäksi, mutta usean naisen pelättiin syövän toistensa kannatusta.¹⁰²

Matikainen-Kallström johti gallupeja pian selvästi. Toimittajat kuitenkin oudoksuivat hänen ajatustensa vähäistä tunnettuutta ja ponnetonta kampanjointia; puolueen sisäpiiriä hirvitivät myös hänen linjauksensa tasaverosta ja NATOsta.¹⁰³ Asetelmassa näkyi ristiveto puolue- eliitin ja laajemman äänestäjäkunnan välillä: vielä toukokuun puolimaissa Matikainen-Kallström oli niin kansalaisten kuin kokoomuslaisen äänestäjäkunnan suosikki.¹⁰⁴ Puoluekokouksen äänestyksessä toiselle kierrokselle selvisivät kuitenkin Jyrki Katainen ja Ilkka Kanerva (534–365), joista tuntemattomimpana vaaliin lähtenyt Katainen tuli valituksi.¹⁰⁵

Naisten keskeneräinen läpimurto

Vaikka suurissa suomalaispuolueissa valittiin ensimmäiset naisjohtajat vasta 2000-luvulla, Eeva Kuuskoski-Vikatmaan täpärä tappio keskustan vuoden 1990 vaalissa osoittaa valmiutta naisen valintaan olleen jo tuolloin. Naisten ehdokkuuksista 1990-luvun taitteessa käydyt keskustelut osoittavat ajatuksen naisesta puoluejohtajana vaatineen vielä totuttelua. Vaikka suhtautuminen on sittemmin muuttunut luontevammaksi, oli esimerkiksi SDP:n ensimmäisen puoluesihteerinaisen (1987) ja naispuoluejohtajan (2008) mediakäsittelyssä paljon samoja piirteitä.

Puolueiden naisjärjestöjen työ naisten etene- misen vauhdittamisessa oli ensiarvoisen tärkeä- tä, mutta menetti merkitystään 1990-luvulta al- kaen.¹⁰⁶ Joskus naisjärjestöjen tuki oli ristiriitai- nen siunaus, sillä se vaikeutti naisehdokkaan mieltämistä miestenkin äänestettävissä olevaksi yleispoliitikoksi. Sukupuolen tulkittiin pitkään määrittävän keskeisesti poliittikonaisia, mikä

jarrutti heidän etenemistään laajaa kompetens- sia edellyttäviin tehtäviin. Poliitiikan sitkeä suku- puolittuneisuus selittääkin osaltaan sitä, miksi naiset pääsivät selvästi varhemmin johtamaan heille soveliaiksi katsottuja ministeriöitä kuin suuria suomalaispuolueita. Johtotehtävien yle- nen kasautuminen miehille kavensi naisten rek- rytointipohjaa, toisaalta suosituimmat naiset ei- vät aina asettuneet ehdolle.

Naisten menestys puheenjohtajavaaleissa on edellyttänyt murtautumista marginaalistavasta ”nais(ten)ehdokkaan” kategoriasta. Puolueiden miespoliitikoilta saatu julkinen tuki oli tässä symbolisesti tärkeää. Ensimmäisenä haasteessa onnistui keskustan Kuuskoski-Vikatmaa vuonna 1990, mutta toden teolla asetelmaa murrettiin vasta sosiaalidemokraattien vuoden 2008 pu- heenjohtajavaalissa, jossa ehdolla oli useita nai- sia.

Niin sanottu manttelinperijäkulttuuri hidasti naisten etenemistä. Kuuskoski-Vikatmaan (1990), Matikainen-Kallströmin (2004) ja Urpi- laisen (2008) asemia paransi se, että nämä pu- heenjohtajavaalit tulivat kaikille ehdokkaille yl- lätyksenä. Tarkastelujakson aikana puolueissa

101. AL 2.3.2004: Tiura tarjoilee kokoomusjohtoon Mati- kainen-Kallströmiä; AL 4.3.2004: Itälän tilalle etsitään nyt naisjohtajaa; AL 4.3.2004: Kokoomuksessa käynnistyi nyt naisjohtajan metsästy; AL 5.3.2004: Kokoomuksen piiri- väki nostaa esiin kolme nimeä.

102. Yli-Huttula 2006, 231, 235–237.

103. Vain ehdokkaat puuttuvat. Riitta Järventien Ylänurk- ka-kolumni, AL 10.3.2004; Matikainen-Kallström suosi- tuin kokoomuksen puheenjohtajaksi, AL 10.3.2004; Val- tuustolla kaksi johtajasuosikkia, AL 11.3.2004.

104. Etsii, etsii, mutta löytääkö? AL 27.3.2004, pk; Mati- kainen-Kallström veisi Suomen välittömästi Natoon, AL 17.3.2004; Kokoomuksen järjestöväki pilasi lupaavan pa- neelin AL 27.4.2004; Matikainen-Kallström on suosituin kokoomuksessa AL 13.5.2004.

105. Kanerva ja Katainen kirivät toiselle kierrokselle, AL 29.5.2004; Puheenjohtajapeli ratkeaa vasta Seinäjoella, AL 30.5.2004.

106. Vrt. Jutila keskustanaisten roolista 2003, 186–191, Kuusipalo 1999, 56.

siirryttiin avoimemmin kilpailtuihin ja julkisempiin puoluejohtajavaaleihin, mikä näyttää parantaneen naisten mahdollisuuksia.

Yliä 1990-luvun alkupuoliskolla naisten haikutumista johtopaikoille oudoksuttiin. Toimitajien hämmennys naisten laajan rintaman aktivoitumisesta muuttui pian kannustavaksi ja jopa naisehdokkaita suosivaksi asenteeksi. Naisia ja miehiä käsiteltiin silti ehdokkaina eri tavoin. Sanomalehdissä naisehdokkaisiin liitettiin vahvoja stereotyyppioita: heidät arvioitiin nuhteettomiksi, kilteiksi, mediataitoisiksi ja äänestäjiin vetoaviksi. Naisen valitsemisen tulkittiin olevan puolueelta miehen valintaa vahvempi ja myönteisempi viesti mutta myös riski. Luonnehdinnat toistuivat 1990-luvun alusta 2010-luvulle, vaikka kokemukset osoittivat miestenkin voivan johtaa menestyksekkäästi mediassa tai osoittautua riskivalinnoiksi. Osa stereotyyppisistä tulkinnoista, kuten olettama naisista miehiä empaattisempina ja rehellisempinä, voi olla naisille eduksikin¹⁰⁷: skandaalin keskellä pelastusta etsivän puolueen vaalissa nainen voi hyötyä häneen liitetystä nuhteettomuuden aurasta.

Kielteistä julkisuutta politiikka sai keväällä 2008 eduskuntavaalien rahoituksesta nousseen vaalirahakohun myötä. Poliitiikan mainetta 2000-luvun ensimmäisellä vuosikymmenellä koetellut negatiivinen, poliitikkojen yksityiselämäkin koskenut julkisuus heijastui puolueiden johtajavalintoihin. Uuden alun mielikuvat auttoivat etenkin Jutta Urpilaista ja Mari Kiviniemeä nousemaan valtaan tilanteessa, jossa heidän puolueensa kaipasivat kipeästi vetovoimaa mediassa, tavoittelivat liikkuvia äänestäjiä ja yrittivät tehdä pesäeroa menneeseen.

Kuten tämä tutkimus osoittaa, poliittisen johtajuuden julkilausutut kriteerit ovat olleet murroksessa. Poliittisen linjan, kokemuksen tai näyttöjen sijaan entistä keskeisemmiksi ovat nousseet ehdokkaiden arvioitu kyky tuoda puolueelle myönteistä julkisuutta, vedota kansalaisten enemmistöön, viedä puolue vaalivoittoon ja toimia pääministerinä.

Poliitikkojen julkisuudessa esittämät, johtajalta toivotut ominaisuudet ovat osa strategista poliittista peliä. Arviot elävät vaalista toiseen sen mukaan, kenen valintaa pyritään tukemaan tai vastustamaan. Ollakseen vaikuttavia, näkemysten on oltava vastaanottajien hyväksyttävissä. Puoluejohtajaehdokkaista julkisuudessa esitetyt käsitykset ovatkin kollaasi, jossa ehdokkaiden vahvuuksista ja heikkouksista nostetaan esiin ne, joilla katsotaan kulloinkin olevan merkitystä.

Naisehdokkaiden sukupuoli ohjasi heistä esitettyjä tulkintoja. Johtajavalinnan kriteerit ovat kuitenkin joustaneet tilannekohtaisesti; Jutta Urpilaisen kokemattomuus ministerin tehtävistä ei estänyt hänen valitsemistaan kokoneempien ehdokkaiden sijaan. Koska puolue valitsi oppositiojohtajaa, keskeisimmäksi kriteeriksi nousi kyky viedä puolue vaalivoittoon. Keskustan Anneli Jäätteenmäen ja Mari Kiviniemen valintaan pääministerivaaliasetelman vaikutus heijastui vahvemmin. Heidän aiempia näyttöjään ministerinä painotettiin, valittiinhan Kiviniemi suoraan pääministeriksi ja Jäätteenmäki nousi johtajaksi puolueen kannatuksen ollessa nousussa.

Naisten aktivoitumista pidettiin ensijärkytyksen jälkeen myönteisenä ilmiönä, joka kuitenkin tulkittiin lähinnä poliittisen ja yhteiskunnallisen kansalaisuuden demonstroimiseksi. Naisehdokkaat nähtiin sukupuolensa symbolisina esitaiteilijoina, ja heidän mukanaolonsa vaaleissa ajateltiin olevan riittävä viesti puolueiden toimimisesta naistenkin areenana. Konkreettisten valtasemien saavuttaminen edellytti tämän ajattelun murtumista.

Naiseutta ja valtaa yhteen punova yhteiskunnallinen keskustelu on Suomessakin kesken. Naisiin ehdokkaina edelleen liitetty symboliarvo

107. Kahn 1992, 497; Jensen 2008, 46; Campus 2013, 44–45. – *Nyt julkaistu Mari K. Niemen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

ja heidän tulkitsemisensa sukupuolistereotyyppien valossa ovat tästä vastaansanomattomia esimerkkejä. Puoluejohtajuutta tavoittelevia naisia ei vielä 2010-luvun Suomessakaan luontevasti tulkita keskenään erilaisiksi, myös miehiä haastaviksi, valta-asemiin pyrkiviksi ja valtaa käyttäviksi poliitikoiksi, joilla on muitakin kuin sukupuolesta pääteltävissä olevia ja naiseuteen palautuvia ominaisuuksia.

Abstract: Favoured in times of trouble. The breakthrough of women to the leadership of large political parties in Finland, 1987–2010

Although female candidates began to appear in the leadership elections of the largest Finnish political parties already in the late 1980s, no women were elected before the 21st century. This article analyses the breakthrough of women to political leadership and the public discussion around it. The primary research

material consists of articles published in the three largest Finnish daily newspapers (*Aamulehti*, *Helsingin Sanomat* and *Turun Sanomat*) from about two months prior to the leadership succession of each of the three largest political parties in Finland: the Centre Party, the Social Democratic Party and the National Coalition Party. The research method is qualitative content analysis combined with methods of historical analysis. (*How were the first women's candidacies received? What were the arguments used to support or to resist choosing a female leader? What were the circumstances surrounding the election of the first female leaders?*) Newspapers greeted the appearance of the first female candidates with bewilderment: women's 'eagerness' to reach top positions was described as aggressive and exaggerated. However, the attitude soon changed; women candidates were encouraged and even favoured by the media, yet strong gender stereotypes remained typical in reporting. Women were especially favoured in times when parties were having image problems. Choosing a female leader was seen as a more positive 'message' but also as a riskier choice than choosing a male.

**Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy
tästä numerosta alkaen myös sähköisesti. Sähköinen
rinnakkaisversio on tilaajille maksuton.**

**Lukijatunnuksista ilmoitetaan tarkemmin myöhemmin,
mutta kaikki voivat tutustua lehden kotisivuilla
olevaan sähköiseen näytenumeroon.**

**Historiallisen Aikakauskirjan uudet verkkosivut
avataan osoitteessa www.haik.net.**

Jan Kuhanen

AIDS ja moraalinen menneisyys Ugandassa

HIV-viruksen ja AIDS:in vastaista taistelua Afrikassa ovat alusta alkaen ohjanneet paitsi tautiopilliset faktat myös poliittis-moralistiset päämäärät. Taistelu AIDS:ia vastaan voidaan nähdä perinteisen ja modernin samoin kuin afrikkalaisen ja ei-afrikkalaisen välisenä kamppailuna, jossa ”perinne” ja siitä kumpuavat historiatulkinnat on valjastettu AIDS-valistuksen tarpeisiin. Perinteiseksi mielletyille arvoille ja käyttäytymismalleille on vaikea löytää konkreetista vastinetta historiasta, kuten Ugandan tarjoama esimerkki osoittaa.

AIDS:in alkuperä on monille afrikkalaisille kiusallinen aihe, josta on vaikea saada aikaan kiihottontaa keskustelua. Afrikkalaisten on pitkään ollut vaikea hyväksyä tieteen väittämää, että HIV ja AIDS ovat lähtöisin Afrikasta. He muistuttavat, että AIDS-epidemia sai alkunsa New Yorkin ja Los Angelesin gay-kylpylöistä 1970- ja 1980-luvun vaihteessa. Niin ikään kysymys HIV:n nopeasta leviämisestä ja siihen olennaisesti liittyvästä sukupuolikäyttäytymisestä on herättänyt keskustelua. Afrikassa valtaosin heteroseksin kautta leviävä HIV-epidemia poikkesi länsimaiden selkeisiin riskiryhmiin rajoittuneista epidemioista. Tämä synnytti teorioita Afrikan AIDS:in erilaisuudesta.¹ 1980-luvun lopulta lähtien tutkijat ovat kiistelleet ”afrikkalaisen seksuaalisuuden” olemassaolosta, luonteesta ja merkityksestä HIV:n leviämisessä. Muutamat länsimaiset tutkijat ovat tulkinneet afrikkalaisen sukupuolikäyttäytymisen euraasialaista ”vapaammaksi”, jopa leväperäiseksi. Vastineeksi afrikkalainen yleisö ja joukko tutkijoita ovat syyttäneet länsimaisia tiedemiehiä rasistisesta, siirtomaa-aikaisiin stereotyyppioihin tukeutuvasta ”safaritietees-

tä”, jonka tavoite on samankaltainen sensaatiohakuisuus, joka leimasi länsimaisen median AIDS-uutisointia Afrikassa 1980-luvulla. Siinä AIDS tulkittiin seuraukseksi afrikkalaisten poikkeuksellisesta seksuaalikäyttäytymisestä, ja sen historiallis-yhteiskunnallinen konteksti sivuutettiin.²

Vaikka keskustelu AIDS alkuperästä ja leviämisen syistä on sitten 1980-luvun merkittävästi siistiytynyt, järkevöitynyt ja samalla vähentynyt, se ei ole poistanut kulttuurisia jännitteitä AIDS:n ympäriltä Afrikassa. Sitä mukaa kun vallitsevan seksuaalikulttuurin ja HIV:n laajan leviämisen syy-yhteys on tullut yhä selvemmäksi,³ on ilmiölle Afrikassa yritetty löytää poliittisesti ja moraalisesti korrekkeja selitysmalleja. Niillä on merkitystä, koska monissa Afrikan maissa ne asettavat poliittiset ja moraaliset reunaehdot HIV:n torjumiselle. Afrikassa AIDS ei ole pelkästään lääketieteellinen ja tautiopillinen kysymys, vaan myös kulttuurinen, moraalinen, taloudellinen ja poliiti-

1. Randall M. Packard & Paul Epstein, *Medical Research on AIDS in Africa: A historical perspective*. Teoksessa Elizabeth Fee & Daniel M. Cox (toim.), *AIDS. The Making of a Chronic Disease*. University of California 1992, 346–357; Renée Sabatier, *Blaming Others. Prejudice, Race and Worldwide AIDS*. The Panos Institute 1988, 85–96.
2. John C. Caldwell, Pat Caldwell & Pat Quiggin, *The Social Context of AIDS in sub-Saharan Africa*. *Population and Development Review* 15:1989, 185–234; Marie-Nathalie Le Blanc, Deidre Meintel and Victor Piché, *The African Sexual System: Comment on Caldwell et al.* *Population and Development Review* 17:1991, 497–505; Packard & Epstein 1992, 354.
3. Jean Sonnet, Jean-Louis Michaux, Francis Zech et al., *Early AIDS Cases Originating from Zaïre and Burundi (1962–1976)*. *Scandinavian Journal of Infectious Diseases* 19:1987, 511–517; Max Essex & Phyllis J. Kanki, *The Origins of the AIDS Virus*. *Scientific American*, Oct. 1988, 44–51; R. M. Anderson, R. M. May, M. C. Boily et al., *The spread of HIV-1 in Africa: sexual contact patterns and the predicted demographic impact of AIDS*. *Nature* 352:1991, 581–588; Bernadette Olowo-Freers (toim.) *Sociocultural Aspects of Sexual Behaviour Practices That Contribute to the Transmission of HIV/AIDS in Uganda*. UNICEF 1992; Martina Morris & Mirjam Kretzschmar, *Concurrent partnerships and the spread of HIV*. *AIDS* 11:1997, 641–48.

تين. Taistelu HIV:tä vastaan onkin nähty myös ideologisena taisteluna afrikkalaisen ja ei-afrikkalaisen, perinteisen ja modernin, sekä moraalisen ja moraalittoman välillä.⁴

AIDS:in vastaisessa taistelussa on tukeuduttu myös menneisyyteen. AIDS on paikoin johtanut menneiden aikojen ja ”perinteiseksi” miellettyjen arvojen ja tapojen nostalgisointiin osana HIV:n vastaista kamppailua. Nostalgia on toiminut normatiivisten, moralististen historiakonstruktioiden perustana, joille on ominaista esittää mennyt aika hyvänä, yksinkertaisena ja hallittavana, ja siten ikään kuin realistisena vaihtoehdona ongelmalliseksi koetulle nykyisyydelle.⁵ Hasu ja Setel tunnistavat Afrikan 1900-luvun historiasa kaksi suurta mullistusta, jotka ovat luoneet kontekstin yhteisön identiteetin, moraalien ja menneisyyden uudelleenmäärittelylle: integroitumisen maailmantalouteen kolonialismin aikakauden alkupuolella sekä 1980- ja 1990-luvun AIDS-epidemian.⁶ Ilmiöistä ensimmäinen voidaan nähdä Afrikan modernisaatioprosessin alkupisteenä, prosessin, joka mullisti peruuttamattomasti yhteisöjen elinoloja ja -tapoja sekä suhdetta menneeseen 1900-luvun alkuvuosisikymmeninä. Hasun mukaan erityisesti 1920- ja 1930-luvun nuori sukupolvi hylkäsi afrikkalaiset perinteet, kääntyi kristinuskoon, omaksui rahatalouden realiteetit hyvän elämän edellytyksinä ja sai osakseen vanhemman sukupolven paheksunnan. AIDS:in aikakauden kollektiivinen muisti ei kuitenkaan tunnista tätä 1900-luvun alun historiallista muutosta suurena murrokseena, joksi aikalaiset sen historian valossa mielsivät, vaan asemoi sen osaksi nykyään perinteisenä pidettyä arvo- ja normikehystä ja elämäntapaa, muokaten siitä vastakohtan 1970- ja 1980-luvun taloudelliselle muutokselle, väitetyille moraalille rappiolle ja sitä seuranneelle AIDS-epidemialle.⁷ Esimerkki havainnollistaa, kuinka historiallisen tietoisuuden rajoittuneisuus paikallistasolla ja yhteisöä kohdannut muutos ja kriisi mahdollistivat kollektiivisen muistin taantumisen nostalgiaan; perinteisen ja modernin

kohtaamisessa 1920- ja 1930-luvulla muovautunut elämänmeno, jota vasten nykyisyyttä peilataan, on ajan saatossa muuttunut ”perinteiseksi” ja moraalisesti oikeaksi.

Afrikassa AIDS assosioituu usein moderniin, länsimaiseen ja ”vieraaseen” elämäntapaan, joka ilmenee muun muassa rahan palvontana, kerskakulutuksena ja ahneutena. Se on tuhonnut perinteisen moraalien, yhteisöllisyyden ja yhteisöjen sisäisen sosiaalisen kontrollin.⁸ Tätä tulkittaa ovat ylläpitäneet konservatiiviset poliittiset johtajat ja kirkot, erityisesti katolinen kirkko. Näkemys sai tukea 1980-luvulla, jolloin HIV levisi aluksi vauraamman väen ja nuorison piirissä. AIDS nähtiin länsimaalaistuneen, kosmopoliitin eliitin ja kurittoman nuorison vitsauksena.⁹ Perinteisiksi miellettyjä ”afrikkalaisia” arvoja ja moraalikäsitteitä on puolestaan markkinoitu ”sosiaalisena estolääkityksenä” HIV:n leviämiseksi.¹⁰

4. Douglas A. Feldman, Conclusion. It's Not Just About AIDS: The Underlying Agenda to Control HIV in Africa. Teoksessa Douglas A. Feldman (toim.) *AIDS, Culture and Africa*. University Press of Florida 2008, 283.

5. Maria G. Cattell & Jacob J. Climo, Introduction: Meaning in Social Memory and History: Anthropological Perspectives. Teoksessa Jacob J. Climo, Maria G. Cattell (toim.) *Social Memory and History. Anthropological Perspectives*. AltaMira Press 2002, 12–13, 25, 33; John Tosh with Seán Lang, *The Pursuit of History. Aims, Methods, and New Directions in the Study of Modern History*. 4. painos. Pearson-Longman 2006, 17–18; Malcolm Chase and Christopher Shaw, The Dimensions of Nostalgia. Teoksessa Christopher Shaw and Malcolm Chase (toim.) *The Imagined Past. History and Nostalgia*. Manchester University Press 1989, 8–9.

6. Philip Setel, *Plague of Paradoxes. AIDS, Culture and Demography in Northern Tanzania*. Chigaco University Press 1999, 2–5; Päivi Hasu, *Desire and Death. History Through Ritual Practice in Kilimanjaro*. Gummerus 1999, 230–237.

7. Hasu 1999, 358–362.

8. Setel 1999, 2–5; Hasu 1999, 358–360.

9. Brooke Grundfest Schoepf, 'Mobotu's disease': A Social History of AIDS in Kinshasa. *Review of African Political Economy* 93/94:2002, 561–573.

10. Yoweri Museveni, *What is Africa's Problem?* University of Minnesota Press 2000, 247–256; Edward Green, Daniel Halperin, Vinand Nantulya et al., Uganda's HIV Prevention Success: The Role of Sexual Behavior Change and the National Response. *AIDS and Behavior* 10:2006, 335–346.

Yllä esitetty tulkinta pätee HIV:n leviämisen yhteiskunnalliseen ja taloudelliseen kontekstiin. HIV on seurannut kauppareittejä markkinatalouden rakenteiden ja uusien kulutustavaroiden ja -tottumusten kintereillä.¹¹ Perinteisten arvojen ja moraalien, erityisesti sukupuolimoraalin yhteydessä tulkinta on kuitenkin ongelmallinen, sillä se nostalgisoi perinteisiä afrikkalaisia moraalikäsitteitä ja sukupuolirooleja sekoittaen niitä kristilliseen avioliittokäsitykseen ja moderniin AIDS-valistukseen. Vaarana on, että nuorimmat AIDS-valistusta vastaanottaneet sukupolvet – aina 1980-luvulta tähän päivään – omaksuvat ristiriitaisia ajatus- ja käyttäytymismalleja, jotka eivät ole käytännöllisiä saati realistisia HIV-infektion välttämiseksi.

Tutkimuskysymys, metodit ja lähteet

Tämä artikkeli tarkastelee AIDS:in paikallisia ja ylätasoa konstruktioita ja niiden historiallista todellisuuspohjaa Ugandan kontekstissa. Artikkelin avaa perinteiseksi mielletyn moraalikäsitteen rakentamista historiallisen analyysin keinoin aina 1900-luvun alusta lähtien osoittaen, että jo kauan ennen AIDS:in aikakautta yhteisöt kamppailivat muutoksen, sukupuolimoraalin ja sukupuolitauteihin liittyvien seikkojen kanssa, ja että näissä kamppailuissa ”perinne”, sen eritullinnat ja kristinusko näyttelivät pääosaa. Artikkelin hahmottaa sitä, mistä AIDS:in aikakauden kansalliset moraalinvartijat oikeastaan puhuivat viitatessaan perinteiseen moraaliiin ja vanhoihin kulttuurisiin käytänteisiin, ja missä määrin heidän esittämänsä kuva vastaa historiankirjoituksen rakentamaa kuvaa menneisyydestä. Vai onko kenties kyseessä kansakunnan kollektiivisen muistin manipulointi, nostalginen menneisyyden kuvittelun yhteisön rakentaminen oikeutukseksi nykyhetken toimintatavoille?¹²

Artikkeli perustuu pääosin autenttisen dokumenttimateriaalin ja tutkimuskirjallisuuden analyysiin sekä haastatteluaineistoon, joka on kerätty Ugandassa vuosina 2007–2008 ja 2011–2012. Autenttinen dokumenttimateriaali jakau-

tuu painamattomiin arkistolähteisiin, kuten lähetysseurojen ja brittien siirtomaahallinnon tuottamiin asiakirjoihin, sekä sanomalehtiin, virallisiin ja epävirallisiin raportteihin, sekä akateemisiin tutkimuksiin. Virallisia AIDS:iin liittyviä asiakirjoja on Ugandassa saatavilla niukalti. Terveysministeriön arkistoista ei juuri löydy autenttista asiakirja-aineistoa tutkijoiden tarpeisiin. Siirtomaa-ajan moninaista asiakirja-aineistoa on saatavilla vaihtelevasti Ugandassa ja runsaasti esimerkiksi Isossa-Britanniassa. Tämä aineisto on keskeistä 1900-luvun elintapojen ja -olojen rekonstruoinnin kannalta. Hallitusten, kansainvälisten järjestöjen ja kansalaisjärjestöjen tuottama AIDS-aineisto on sellaisenaan usein määrällisesti ja laadullisesti riittämätöntä ja yksipuolista paikallistasolle menevän tutkimuksen tarpeisiin.

Virallisia asiakirjojen puutteita on täydennetty sanomalehdillä ja haastatteluilla. 1980-luvun alussa Ugandan sanomalehdistö alkoi toipua Idi Aminin diktatuurin aikaisesta sensuurista, mikä näkyi kriittisen uutisoinnin lisääntymisenä. Vaikka sanomalehdistöä sensuroitiin ja valvottiin aina 1990-luvun alkuun asti, uutisointi ja keskustelu AIDS:ista oli alusta alkaen varsin monipuolista ja kriittistä niin hallituksen kuin muidenkin tahojen lehdissä. Tutkimukselle sanomalehtien välittämä tieto AIDS:ista on erittäin tärkeää, sillä lehdet raportoivat tarkasti ajankohtaisista tutkimuksista, epidemian käänteistä ja

11. John Iliffe, *The African AIDS Epidemic. A History*. James Currey 2006, 1–2.

12. Ks. Benedict Anderson, *Imagined Communities. Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. Uudistettu painos, Verso 2006; Terence Ranger. *The Invention of Tradition in Colonial Africa*. Teoksessa Eric Hobsbawm & Terence Ranger (toim.) *The Invention of Tradition*. Cambridge University Press 1983, 211–262; Chase and Shaw 1989, 9–14. Ruandan historia esikolonialisista ajoista 1990-luvun puoliväliin on ääriesimerkki poliittisen eliitin harjoittamasta kollektiivisen muistin ja historian manipuloinnista ja sen tuhoisista seurauksista. Ks. Jan Vansina, *Antecedents to Modern Rwanda. The Nyiginya Kingdom*. James Currey 2004, 196–203.

paikallisista olosuhteista ja tuntemuksista, eli asioista, joista on vaikea löytää tietoa puutteellisesti säilyneistä virallisista asiakirjalähteistä.

Avointen, semi-strukturoitujen henkilö- ja ryhmähaastattelujen informantit valittiin ensisijaisesti iän, asumishistorian ja aseman mukaan. Haastateltaviksi valikoitui paikallisyhteisöjen johtomiehiä ja -naisia, terveydenhoidon ja lääketieteen ammattilaisia, poliitikkoja, uskonnollisia ja kulttuurisia johtajia sekä tavallisia miehiä ja naisia, jotka ovat eläneet, havainnoineet ja kokeneet AIDS:in vaikutuksia kotiseudullaan 1970-luvun lopulta alkaen. Heidän kokemuksensa ja tarinansa on pitkälti sivuutettu AIDS:in histori-soinnissa, vaikka niiden merkitys on koko epidemian ymmärtämisen kannalta oleellista. AIDS-epidemian syntyalueella Rakaisa sekä pääkaupunki Kampalassa tallennetut 80 haastattelua avaavat yhteisöjen sosiaalisen muistin sopukoi-ta tutkimuksen tarpeisiin ja elvyttävät osaltaan 1990-luvulla hiipunutta kiinnostusta AIDS:in historiaa kohtaan.

AIDS:in historialliset konstruktiot Ugandassa

Ugandassa AIDS:ia ei aluksi liitetty länsimaalaiseen kulttuurivaikutukseen, vaan yleiseen yhteiskunnallisen moraalin rappioon, joka oli alkanut pian itsenäistymisen jälkeen 1960-luvulla ja saavuttanut huippunsa Idi Aminin ja Milton Oboten sortohallitusten aikana. Tämä nähtiin syynä paitsi löyhään sukupuolimoraaliin myös yhteiskunnassa rehottavaan korruptioon ja laittomuuteen ylipäätään. Se ilmeni valtion ja yksityisen omaisuuden ja varallisuuden varastamisena, lahjuksina, salakuljetuksena, alkoholismina, välinpitämättömyytenä ja väkivaltana.¹³ Paikallisyhteisöissä, eritoten AIDS-epidemian syntyalueella, ihmiset liittivät AIDS:in 1970- ja 1980-luvulla lisääntyneeseen köyhyteen, sen oireena syntyneeseen salakuljetukseen (*magendo*) ja sitä seuranneeseen rahan, petosten ja holtittomuuden aikaan. AIDS:illa oli siten paikallisen mielessä selkeä syy-seuraus-suhde, ja se miellet-

tiin – paikallisen maailmankatsomuksen mukaisesti – rangaistukseksi ahneudesta ja pahoista teoista. Kaupungeissa AIDS, kuten sukupuolitaudit yleensä, miellettiin lähinnä ”muotitietois-ten”, löyhän sukupuolimoraalin omaavan kansanosan vitsaukseksi.¹⁴

Ugandan katolinen kirkko oli eturintamassa AIDS:in sosiaalisen etiologian ja syy-seuraus-suhteiden määrittelyssä. Kirkon mukaan AIDS:in leviäminen johtui perhe-elämän hajoamisesta ja perinteisten arvojen katoamisesta vuosikausia jatkuneen ”seksuaalisen häiriötilan” seuraukse-na. Sen olivat aiheuttaneet maan pitkään jatkunut sisäinen levottomuus, epävarmuus, köyhyys ja väkivalta sekä ulkomaalaisen median välittämät mielikuvat seksistä. Kirkko kritisoi näkemystä, jonka mukaan seksuaalinen kanssakäyminen nähtiin kaikkien oikeutena ja painotti seksin kuuluvan ainoastaan avioliittoon. Erityisen tuomion sai kondomi, jonka käyttöä maan terveysviranomaiset WHO:n kehotuksesta suosittelivat HIV-tartuntojen ehkäisemiseksi. Kirkon mukaan kondomien käyttö ei ollut moraalisesti hyväksyttävää, sillä se ei tarjonnut täydellistä suojaa HIV:tä vastaan eikä ratkaissut keskeistä ongelmaa AIDS:in leviämisessä eli sallivaa asennetta seksiin. Ainoastaan pidättäytyminen seksistä ennen avioliittoa ja uskollisuus puolisol-le avioliitossa tarjosivat kirkon mukaan varman ja moraalisesti hyväksyttävän suojan tartuntaa vastaan.¹⁵

13. Phares Mutibwa, *Uganda since Independence. A Story of Unfulfilled Hopes*. Hurst 1992, 117–122; *The Uganda Argus* 5.6. ja 7.6.1972; *The Weekly Topic* 11.1.1980; *The New Vision* 26.1.1987 sekä 11.1. ja 25.4.1988.

14. Haastattelu no. 22, 14.11.2007, Kyotera; Haastattelu no. 7, 3.11.2007, Lukunyu; Ryhmähaastattelu no. 8 (naiset), 13.5.2008, Kateera; Jan Kuhanen, Challenging power and meaning: outlining the popular epidemiology of HIV and AIDS in Rakai, Uganda, c. 1975–1990. *African Journal of AIDS Research* 9 (2010a), 85–87; *The New Vision* 24.6.1986.

15. *The AIDS Epidemic. Message of the Catholic Bishops of Uganda*. Marianum 1989, 3, 5, 10–11.

Maan ylimmän poliittisen johdon kanta myötäili katolisen kirkon kantaa. Presidentti Yoweri Museveni tuomitsi ulkoa omaksutut, länsimaiset tavat – ”poika- ja tyttöystävät” – syyksi seksuaalikuulttuurin muutokseen. Hän kehotti nuoria menemään naimisiin ja sen jälkeen pidättäytymään avioliiton ulkopuolisesta seksistä.¹⁶ Puhessaan kansainvälisessä AIDS-konferenssissa Firenzessä vuonna 1991 hän maalasi kuvan afrikkalaisesta perinteisestä yhteisöstä, jossa sukupuolitautien leviäminen estettiin esiaviollista ja avioliiton ulkopuolista seksiä koskevilla kielloilla. Musevenin mukaan penisiliinin keksiminen 1940-luvulla poisti tautien pelon, tuhosi kielot ja raivasi tietä ”seksuaaliselle vallankumoukselle”, joka 1960-luvulta lähtien levisi länsimaista Afrikkaan. Sen myötä sukupuolitaudit yleistyivät luoden pohjaa myös myöhemmälle HIV:n leviämiselle. Musevenin lääke HIV:tä ja AIDS:ia vastaan oli paluu vanhoihin kulttuurisiin arvoihin, jotka tuomitsivat esiaviollisen ja avioliiton ulkopuolisen seksin. Hän mitä ilmeisimmin viittasi arvoihin ja elämäntapaan, joiden hän näki vallinneen afrikkalaisissa yhteisöissä ennen 1960-lukua, eli itsenäisyyttä ja ”seksuaalista vallankumousta”. Hänen mukaansa ulkoa tuodut ratkaisut, ennen muuta kondomi, eivät voineet tuoda ratkaisua AIDS-ongelmaan, koska Afrikan maiden terveysinfrastruktuurin puutteiden takia kondomin saatavuutta ei voitu turvata kaikkialle.¹⁷ Lisäksi presidentti katsoi, jälleen katolista kirkkoa myötäillen, että kondomi antaisi väestölle keinotekoisien turvallisuuden tunteen ja rohkaisisi siten ihmisiä esiaviollisiin ja avioliiton ulkopuolisiin suhteisiin.¹⁸

Yksi keskeinen syy Musevenin tiukkaan moraalisuutta painottavaan linjaan oli halu miellyttää maan katolista enemmistöä. Piispojen ja pappien mielipiteillä oli merkitystä kansan tunteiden ohjailussa, eikä presidentti halunnut vaarantaa poliittista kannatustaan kansan parissa puhumalla kirkon kannan vastaisesti. Lisäksi yleinen afrikkalainen käsitys elämän synnyttämisen tärkeydestä oli samansuuntainen katoli-

sen kirkon oppien kanssa.¹⁹ Museveni oli myös usein todennut haluavansa laajan väestöpohjan tehdäkseen Ugandasta vahvan valtion ja tarjotakseen markkinoita maan kehittyvälle teollisuudelle. Kondomin suosiminen olisi ollut ristiriidassa presidentin pitkän linjan poliittisten, moraalisten, väestöllisten ja taloudellisten tavoitteiden kanssa.

Siinä missä paikallinen AIDS:in historisointi näki taudin seurauksena yhteiskuntaan pesiytyneestä sisäsyntyisestä korruptiosta, köyhyydestä ja laittomuudesta, katolinen kirkko ja ennen muuta maan ylin poliittinen johto näkivät länsimaisen kulttuurin ja sen perinteistä moraalista heikentävän vaikutuksen pääsyyinä HIV:n leviämiseen. Urbanissa Ugandassa, johon 1980-luvun lopulla kuului noin 10 prosenttia maan väestöstä, katolisen kirkon ja presidentin havainnot pitivät paikkansa paremmin kuin agraarissa Ugandassa, jonne länsimainen kulttuurivaikutus rantautui toden teolla vasta 1980- ja 1990-luvulla mittavien taloudellisten uudistusten seurauksena. Kuinka on siten mahdollista, että 1970- ja 1980-luvun vaihteessa HIV ja AIDS laajenivat ensin epidemiaksi Etelä-Ugandan syrjäisellä maaseudulla, taloudellisen ja seksuaalisen liberalismien ulottumattomissa?

Sivistys, moraalit ja siirtomaavalta

Brittiläisen siirtomaahallinnon vakiintuminen Ugandassa vuonna 1900 loi puitteet paitsi uuden protektoraatin taloudelliselle hyödyntämiselle, myös sen väestön sivistämiselle ja parantamiselle. Sivistäminen eli kristinuskoon kastaminen ja parantaminen olivat 1800-luvun lopulta lähtien olleet protestanttisten ja katolisten lähetyssaar-

16. *The New Vision* 22. ja 28.12.1989; *The Monitor* 27.3.1999.

17. *The New Vision* 26.6.1991.

18. *The New Vision* 21.11.1991.

19. John C. Caldwell & Pat Caldwell, The Cultural Context of High Fertility in sub-Saharan Africa. *Population and Development Review* 13: 1987, 409–437; Leonard Musisi Ssempijja, A Study of the Impact of Illnesses and Diseases in Buganda. Ph.D. Birmingham University 2006, 121–122.

naajien päätehtävät. Uudet alamaiset, taikauskon ja tautien vaivaamat, tuli parantaa sekä hengeltään että ruumiiltaan, sillä siirtomaahallinto ja -talous tarvitsivat fyysisesti tervettä työvoimaa ja ideologisesti suojeaa päällikköluokkaa.

Lääketiede osoittautui alussa Raamatun saanaa voimakkaammaksi kamppailussa ugandalaisien sieluista, sillä kansa oli paitsi tietämätöntä, syntistä ja köyhää, myös kipeää. Lähetyslääkäreiden ja hoitajien vastaanotot täyttyivät potilaista, joiden moninaiset vaivat ja komplikaatiot saattoivat orastavan trooppisen lääketieteen pioneerit usein hämilleen, mutta loivat lääkäreille nopeasti käsityksen eri kansankerroksia yleisimmistä vaivaavista sairauksista. Suurimpina vitsauksina endeemisen malarian ohella olivat raskauteen liittyvistä komplikaatioista johtuva alhainen syntyvyys ja suuri imeväiskuolleisuus, jotka vaivasivat erityisesti ganda-kansaa, brittiläisen siirtomaahallinnon liittolaista ja taloudellisten uudistusten ja lähetystyön hedelmien ensisijaista kohdetta. Lähetyslääkäreiden mukaan syyppää tilanteeseen olivat sukupuolitaudit, ennen muuta syfilis, jonka katsottiin tarttuneen suureen osaan väestöstä. Sukupuolitaudit olivat brittilääkäreiden mukaan seurausta pakanallisesta moraalittomuudesta, joka salli moniavioisuuden, jalkavaimot ja juopottelun. Mainitut paheet olivat erityisesti vallalla päälliköiden ja ylimystön keskuudessa, joiden tukeen ja valta-yrkimyksiin brittien siirtomaavalta Ugandassa 1900-luvun alkuvuosina nojautui.²⁰

1870-luvulta lähtien kristillistä käännytystyötä oli Ugandassa tehty lähinnä gandojen yläluokan piirissä. Ajatuksena oli, että jos kansan johtajat saadaan kastetuiksi kristinuskoon, kansa seuraisi perässä. Monet voimakkaat päälliköt omaksuivat kristinuskon lähinnä poliittisista ja taloudellisista syistä, eivät niinkään mieltymyksestä kristinoppiin tai kristilliseen elämäntapaan. Kantona kaskessa oli erityisesti moniavioisuus, joka oli normi päällikköluokan keskuudessa ja tavoiteltu asiantila myös rahvaan piirissä. Moniavioisuus ja jalkavaimojen pito kumpusi

gandojen perinteisestä käsityksestä hyvästä ja pahasta, jossa kaikki elämää synnyttävä, edistävää ja ylläpitävä koettiin hyvänä.²¹ Näin olen seksuaalisuus ja lisääntyminen, jotka tekivät perheistä, suvuista ja klaaneista sitä vahvempia mitä enemmän niissä oli jäseniä, nähtiin hyvänä. Perheen lapsiluku toimi eräänlaisena moraalise- na indikaattorina: mies, jolla oli varaa hankkia useita vaimoja ja siten paljon lapsia, oli paitsi rikas ja vaikutusvaltainen, myös henkien siunaama. Maallinen menestys, ennen kaikkea suuri lapsiluku ja hedelmällisyys, olivat merkkejä korkeasta moraalista.²² Gandojen perinteinen käsitys hyvästä ja pahasta, joka palautui vanhaan uskomukseen henkimaailman ja olevaisen maailman välisestä yhteydestä, ei pyrkinyt säätelemään etenkin miesten seksuaalikäyttäytymistä. Miehele, jonka oli perheen pää ja jonka yhteiskunnallinen rooli oli julkinen, sallittiin useita vaimoja, kun taas naisen sosiaalinen rooli rajoitui miehen valvoman kodin piiriin. Vaimolla oli oikeus vaatia mieheltään riittävää huomiota (myös seksuaalista) ja huolenpitoa. Vaimon, kodin ja lasten tarpeiden laiminlyönti oli miehelle häpeäksi ja naiselle hyväksyttävä syy avioeroon.²³

Kristinuskon ajatus yksiavioisuudesta ja avioliiton pyhydestä ja rikkomattomuudesta olivat lähetystyön suurin kompastuskivi 1900-luvun alkupuolella. Miellyttääkseen uusia herrojaan monet vaikutusvaltaiset ganda-päälliköt menivät naimisiin kirkollisin menoin, mutta eivät eronneet muista vaimoistaan, vaan pitivät jalkavaimoja ja rakastajattaria virallisen vaimon (eng.

20. Jan Kuhanen, *Poverty, Health and Reproduction in Early Colonial Uganda*. University of Joensuu 2005, 265–274, 282–284; Michael Tuck, *Syphilis, Sexuality, and Social Control: A History of Venereal Disease in Colonial Uganda*. Ph.D. Northwestern University 1997, 99–108.

21. Ssempija 2006, 122.

22. Vrt. Caldwell & Caldwell 1987.

23. M. N. Kisekka, *The Baganda of Central Uganda*. Teoksessa Angela Molnos (toim.) *Cultural Source Materials for Population Planning in East Africa Vol. 3; Beliefs and Practices*. East African Publishing House 1973, 148–163.

ring wife) rinnalla.²⁴ Lähetystyöntekijät ja paikalliset pappisvihkimyksen saaneet valittivat usein kristittyjen päälliköiden juopottelua, ”irstailua” ja moniavioisuutta.²⁵ Ylimystölle, jonka seksuaalikäyttäytyminen ja seksuaalinen autonomia heijastivat heidän valtaansa, vaurauttansa ja yhteiskunnallista asemaansa, kristillisen yksiavioisuuden vaatimus merkitsi symbolista sosiaalista kastratiota ja arvovallan laskua alamaisten silmissä.²⁶ Klaanien vanhimmat suhtautuivat kielteisesti kristinuskon ajatukseen yhdestä vaimosta, sillä sen katsottiin vaikuttavan kielteisesti klaanin kokoon ja siten heikentävän asemaa ja arvovaltaa. Perheissä miehet vierastivat ylimääräisistä vaimoista luopumista osittain samoista syistä. Naiset kauhistuivat kristillistä näkemystä avioliitosta rikkomattomana sopimuksena, joka sitoisi ja alistaisi heidät miestensä orjiksi ja palvelijoiksi.²⁷

Vastustuksesta huolimatta kristinuskon ja siirtomaahallinnon ensivuosisikymmenet muuttivat sukupuolimoraalia ja seksuaalikäyttäytymistä Ugandassa. Orjuuden kieltäminen 1890-luvulla loi niin sanotun vapaiden naisten ongelman: monet entiset orjat, joista valtaosa oli naisia, haikutuivat henkensä pitimiksi joko kirkon suojelukseseen tai paikallisten päälliköiden jalkavaimoiksi. Moni päätyi lisäksi prostituutioon, joka laajeni yhdessä kaupunkien kasvun, kaupankäynnin ja kasvavan siirtomaatalouden kanssa. Seksistä, joka aikaisemmin palveli sosiaalista reproduktiota ja oli siten ritualisoitu ja rajattu kodin piiriin, tuli kauppatavaraa, jota myytiin ja vaihdettiin julkisilla paikoilla kaupungeissa ja suurten työmaiden liepeillä.²⁸ Seksuaaliverkostot laajenivat tarjoten väylän sukupuolitautilien nopealle leviämislle. Vuonna 1908 Ugandan syfilisepidemiaa tutkineet brittilääkärit totesivat taudin uhkaavan jo gandojen olemassaoloa.²⁹

Syfilis ja sen nostattama keskustelu muutoksesta ja moraalien rappiosta on mielenkiintoinen, sillä se avaa perinteellisen ja moraalittoman käsitteitä siirtomaa-ajan kontekstissa. Ugandassa syfilistä tutkineet lääkärit käyttivät taudin etio-

logian hahmottamisessa apunaan paikallista eliittiä, jonka näkemyksiä täydennettiin varhaisen tutkimusmatkailijoiden ja Ugandassa toimineiden virkamiesten ja lähetysaarnaajien havainnoilla. Näin syntyneen tulkinnan mukaan syfilis oli saapunut Ugandaan ”arabikauppiaiden” myötä 1840- ja 1850-luvulla. Sittemmin eurooppalaisvaikutus ja kristinusko olivat romuttaneet vanhan yhteiskuntajärjestyksen vapauttamalla naiset miesten kontrollista ja luomalla puitteet moraalien rappiolle ja sukupuolitautilien leviämislle. Ensisijaiset syylliset epidemiaan olivat naiset, joiden aiemmin kahlittu seksuaalisuus oli nyt päästetty valloilleen.³⁰

Ganda-eliitti syyllisti kristinuskoa ja sen vaatimusta orjuuden ja moniavioisuuden kieltämisestä syfilisepidemiaan aiheuttajaksi. Näin se pyrki osoittamaan, että ”perinteinen” järjestys, joka alisti naiset miesten kontrolliin, ei antanut tilaa moraalittomuudelle ja sukupuolitautilien leviämi-

24. Kuhanen 2005, 302.

25. T. L. Dyke, 1.12.1904. CMS Annual letters 1904, 513/ Church Missionary Society Archives (CMS); M. S. Thomsett, 26.10.1908. CMS Annual letters 1908, 144; A. L. Kitching, 13.12.1922.G3/AL/1917-1934/CMS.

26. Nakanyike B. Musisi, Morality as Identity: the Missionary Moral Agenda in Buganda, 1977-1945. *The Journal of Religious History* 23:1999, 65-69.

27. John M. Waliggo, The Catholic Church in the Buddu Province of Buganda, 1879-1925. Ph.D. University of Cambridge 1976, 272-273, 291.

28. Michael W. Tuck, Women's Experiences of Enslavement & Slavery in Late Nineteenth- & Early Twentieth-Century Uganda. Teoksessa Henri Médard & Shane Doyle (toim.) *Slavery in the Great Lakes Region of East Africa*. James Currey 2007, 174-188; Jan Kuhanen, In Pursuit of Manliness: An Essay on Changing Sexual Cultures in Pre-Colonial Buganda (Uganda). Teoksessa Nicholas E. Peterson and Whitney Campbell (toim.) *Handbook on Sexuality. Perspectives, Issues and Role in Society*. Nova Science Publishers 2012; Musisi 1999,60-63.

29. F. J. Lambkin, Syphilis in the Uganda Protectorate. *Journal of the Royal Army Medical Corps* 11:1908, 153.

30. Colonel Lambkin's Mission to the Uganda Protectorate on the Prevalence of Venereal Diseases. Summary of Evidence. Colonial Office (C.O.) 536/15, National Archives (NA); Lambkin 1908.

selle. Vähiten tämä kuitenkin piti paikkaansa eliitin piirissä.³¹ Ganda-eliitti yhdisti taudin ulkopuoliseen lähteeseen (arabit) ja länsimaalaisen vapaamielisyyteen, joka romutti vanhan afrikkalaisen kulttuurin ja sen kontrollimekanismit ja uhkasi eliitin arvovaltaa ja sosiaalista asemaa.

Protestanttiset lähetyssaarnaajat puolestaan leimasivat syypääksi ”sivilisaation” ja vaurastumisen, sekä ugandalaisten haluttomuuden ottaa vastuuta uudesta ”vapaudestaan” brittivallan alla. Erityisesti laaja päällikköluokka, jonka esimerkkiä kansa herkästi seurasi, nähtiin moraalittomuuden, vanhojen pakanallisten tapojen, ahneuden, kerskakulutuksen ja hillittömyyden edistäjänä.³² Lähetyssaarnaajien ajatuksissa maaseudun rahvaan köyhyys yhdistyi terveyteen, ahkeruuteen ja korkeampaan moraaliin, jonka vastakohta olivat päällikköjen suuret asu-
mukset lukuisine vaimoineen ja palvelijoineen sekä orastavien kaupunkien kulttuurinen ja etninen sekaannus, laiskuus, löyhä moraalit ja sukupuolitautit.³³ Kyseinen konstruktio ihanoi maaseudun yksinkertaista ja työntäyteistä elämää, jonka keskiössä oli perhe ja sen toimeentulosta huolehtiminen. Siirtomaakauden agraari todellisuus ja osittainen pysähtyneisyys miellettiin ”perinteiseksi”, autenttiseksi sosiaalisesti ja moraalisesti järjestykseksi, jota kolonialismin mullistukset eivät negatiivisessa mielessä järkyttäneet. Todellisuudessa muutos oli ollut suuri myös maaseudulla; viljelijät olivat maanomistajien ja päälliköiden armoilla, ja verotus sekä alhaiset tuottajahinnat kurjistivat elinoloja ennen kokemattomalla tavalla. Kirkko toimi moraalin-vartijana tuomiten ”pakanallisen” kulttuurin, eritoten sen perinteiseen avioliittoon ja seksuaalisuuteen liittyvät piirteet. Kristinuskon leviämistä yhä laajemmalle pidettiin merkinä edistyksestä, sivistyksestä ja korkeammasta moraalisesta eli todisteena vanhan pakanallisen kulttuurin häviämisestä. Silti vain murto-osa avioliitoista solmittiin kristillisiin menoiin, sillä ihmiset kaivat kristinopin saarnaamaa avioliiton sitovuutta.³⁴

Taloudellinen muutos, elintason nousu ja seksuaalikäyttäytyminen

Näkemyks maaseudusta ”perinteisen” moraalijärjestyksen ja sosiaalisen kontrollin tyyssijana on ristiriidassa valtaväestön sosio-ekonomisten olojen kehittymisen ja niihin sopeutumaan pyrkivän avioliitto- ja sukupuolikäyttäytymisen kanssa. Vuonna 1900 laillistettu yksityismaanomistus aiheutti Ugandan vauraimmassa osassa keinotekoisien maapulan, joka ajan myötä teki erityisesti nuoren väen integroitumisen osaksi agraariyhteisöä entistä vaikeammaksi. Maankäytöstä perittävät vuokrat ja siirtomaahallinnon ja kirkkojen veroluonteiset maksut pitivät huolen siitä, että rahasta oli pulaa. Jo ennen ensimmäistä maailmansotaa rahatalous ja tiukka verotus tekivät avioitumisen perinteisin menoin monelle nuorelle miehelle mahdottomaksi.³⁵ Perhe, jonka tehtävä oli etsiä pojilleen vaimot hyvistä perheistä, kamppailivat pitkiä aikoja myötäjäisten keräämiseksi. Rahan tarpeessa suvut pyysivät tyttäristään korkeita myötäjäisiä.

Brittiläinen lähetystyöntekijä totesi 1920-luvun puuvillabuumin aikana, että ihmisten mielenkiinto oli korkean verotuksen ansiosta rajoittunut ainoastaan rahallisen hyödyn tavoitteeluun. Puuvillasta kertyneillä tuloilla saattoi korkeiden hintojen aikana ostaa tai vuokrata maata, tai maksaa myötäjäiset. 1930-luvun alussa maailmanmarkkinahintojen romahdus pakotti viljelijät kasvattamaan yhä enemmän puuvillaa tulo-

31. Michael W. Tuck, *Kabaka Mutesa and Venereal Disease: An Essay on Medical History and Sources in Precolonial Buganda*. *History in Africa* 30:2003, 309–325; Tuck 2007; Kuhanen 2012.

32. Albert R. Cook, Syphilis in the Uganda Protectorate. *The British Medical Journal*, Dec. 12:1908, 1780; J. J. Willis, *The Church In Uganda. A Charge to Missionaries of Uganda Mission 1913*. Longmans, Green & Co. 1914, 12–24; Walliggo 1976, 140–141.

33. Willis 1914, 20–21.

34. Ranger 1983, 213–214; Doyle 2010, 243.

35. *The Uganda Herald*, 28.3.1913; Société des Missionnaires d’Afrique. *Rapports Annuels 1923–24*, 467; Kuhanen 2005, 199–205, 312–313.

tasonsa ylläpitämiseksi, tai hakeutumaan kausityöhön plantaaseille.³⁶ Nuoret miehet, joilla ei ollut tarvittavaa pääomaa maan vuokraamiseen, avioitumiseen ja perheen perustamiseen, vaelsivat kaupunkeihin palkkatyön toivossa. Naiset, joiden työtaakka lisääntyi siirtomaatalouden myötä merkittävästi, kokivat maaseudun olot kuormittavina ja pakenivat pakkoavioliittoja ja raadantaa kaupunkeihin tai kirkon suojiin. Kirkko tarjosi ”emansipoituneille”, kristityille naisille koulutusta ja uuden elämän mahdollisuuden. Yhteisöjen kurjistuminen ja rahantarve vaikuttivat siihen, että avioitumisikä nousi sekä miehillä että naisilla. Aiemmin avioliitto merkitsi seksuaalielämän alkua osana sosiaalista aikuistumista, mutta nyt avioliitto ja seksuaalisuus erkanivat toisistaan, esiaviollinen seksi yleistyi ja ”perinteinen” avioelämä oli mahdollista yhä harvemmalle. Yhä suurempi osa nuorista aikuisista eli naimattomana ja harrasti esiaviollisia suhteita.³⁷

1930-luvun puolivälistä lähtien ja erityisesti toisen maailmansodan jälkeen maaseudun elin-olot paranivat puuvillan ja kahvin kohonneiden maailmanmarkkinahintojen takia. Nuoruutensa 1940- ja 1950-luvulla eläneiden ensisijainen mielikuva ajasta oli säädyllisyys; yhteisöissä vallitsi järjestys, eikä myöhempien aikojen, erityisesti 1970-luvun, kaltaista moraalittomuutta esiintynyt. Kertomukset avioliitto- ja seksuaalikäyttäytymisestä painottavat esiaviollisen seksin kieltoa ja sen rikkomisesta seuranneita kovia rangaistuksia. Tästä syystä monet pitivät esiaviolista seksiä 1950-luvulla vähäisenä maaseutuyhteisöissä. Jokainen perhe vahti tyttäriään, sillä kyseessä oli perheen ja suvun maine.³⁸

Tämä monella tapaa ”kristillinen” näkemys seksuaalikäyttäytymisestä agraariyhteisöissä on poliittisesti ja moraalisesti korrekti, mutta pitkälti epätos. Katolinen kirkko oli 1950-luvulla huolissaan ihmisten valmiudesta asettaa yksilölliset materiaaliset tarpeet hengellisten edelle. ”Moraalittomuus”, ”uus pakanallisuus” ja kristillisyyden hylkääminen yleistyivät niin nuorilla kuin

aikuisilla.³⁹ Elintason nousu ilmeni lisääntyneenä ”hyvän elämän” tavoitteluna, jolla ymmärrettiin ennen muuta ruumiillisten halujen tyydyttämistä. Puuvillan ja kahvin sadonkorjuu-aikaan lähikylien viljelijät, rengit ja vapaat naiset kokoontuivat alkoholin voitelemiin illanviettoihin. Äveriäimmät juomapaikkojen pitäjät houkuttelivat miesasiakkaita gramofonimusiikilla ja nuorilla naistarjoilijoilla.⁴⁰ Pikkukaupungeista ja markkinapaikoista, jotka usein muodostuivat vain muutamista kuoppaisen tien varrelle kyhätyistä pysyvistä rakennuksista, tuli maaseudun seksuaaliverkostojen solmukohtia. Näissä paikoissa myös nuoret, naimattomat miehet, joilla ei ollut varaa tai halua avioitua, saattoivat kuluttaa vähäiset ansionsa ”hyvään elämään” eli alkoholiin ja nautintaan. 1950-luvun vauraammat olot näyttävät siten ”vapauttaneen” myös maaseudun ihmisiä nauttimaan elämästä, ja ajan muuttuneet olosuhteet ja elämäntapa ovat säilyneet yhteisöjen kollektiivisessa muistissa.

Kysyttäessä esiaviollisen ja avioliiton ulkopuolisen seksin yleisyydestä haastateltavien nuoruudessa, kaikki myönsivät niiden olemassaolon. He kuvailivat eri tapoja vastakkaisen sukupuolen kiinnostuksen herättämiseksi, tunteitaan käytäntöjä paljastumisen välttämiseksi, sekä valottivat seksuaalisen seikkailunhalun syi-

36. A. L. Kitching, 20.11.1925. G3/AL/1917–1934/CMS; H. Bowers, 1.11.1933. G3/AL/1917–1934/CMS.

37. Kuhanen 2005, 217–218; Doyle 2010, 246–247; A.I. Richards & Priscilla Reining, *Report on Fertility Surveys in Buganda and Buhaya, 1952*. EASIR 1952, 22–23; Birgitta Larsen, *Conversion to Greater Freedom. Women, Church and Social Change in North-Western Tanzania under Colonial Rule*. Acta Universitatis Upsalensis 1991.

38. Ryhmähaastattelu no. 7 (miehet), 13.5.2008, Kateera; Ryhmähaastattelu no. 3 (miehet), 6.5.2008, Kampala.

39. Société des Missionnaires d’Afrique. Rapports Annuels 1950–51, 180; Société des Missionnaires d’Afrique. Rapports Annuels 1956–57, 358–359.

40. Fredrick Kaijage, AIDS Control and the Burden of History in Northwestern Tanzania. *Population and Environment* 14:1993, 279–300; Ryhmähaastattelu 17 (miehet), 24.4.2012, Ssanje; Ryhmähaastattelu 15 (miehet), 18.4.2012, Kybe.

tä, kuten kokemuksen tarvetta, ”hyvän elämän” kaipuuta, halua pönkittää miehisyttä tai tyydyttää herännyt seksuaalinen halu. Naisilla motiivina oli usein toimeentulon turvaaminen; monet maaseutujen alkoholia tarjoavista juomapaikeista olivat eronneiden tai leskinaisten ylläpitämiä. Nämä hankkivat elantonsa janoisten ja lemmentkipäiden miesten kustannuksella.⁴¹

Kaupungeissa, eritoten protektoraatin kaupallisessa pääkaupungissa Kampalassa, siirtotyöläisten ja nuorten miesten kannoilla seurasi pääosin naimatonta naisväkeä, joka tuli toimeen muun muassa tarjoamalla kotoaan lähteneille miehille majoitus- ja kestityspalveluja omistamissaan tai vuokraamissaan tiloissa. Monet naiset saivat merkittävää tuloa kotipolttosen alkoholin ja oluen myynnistä, johon osa yhdisti seksin myynnin. 1950-luvulle tultaessa Kampalaan oli kehittynyt kaupunginosa, joissa eri puolilta Ugandaa ja Itä-Afrikkaa kotoisin olevat naiset myivät majoitus- ja seksipalveluita kaupungeissa työskenteleville siirto- ja kausityöläisille.⁴²

Esiaviollisen ja avioliiton ulkopuolisen seksin yleistyminen näkyi sukupuolitautilien lisääntymisenä. Vuosisadan alussa syfiliksen ja tippurin osuus potilaskäynneistä Kampalan johtavassa lähetyssairaalassa oli noin kymmenen prosenttia. 1930-luvulla sukupuolitaudit olivat syynä keskimäärin viidennekseen pikkukaupungin klinikan potilaskäynneistä.⁴³ Pääkaupungissa kahdeksan prosenttia sairaalakäynneistä liittyi sukupuolitauteihin 1950-luvun alussa. Potilaista 15 prosenttia oli koululaisia ja 70 prosenttia naimattomia. Tilanne ei parantunut seuraavina vuosikymmeninä, vaan päinvastoin huononi entisestään.⁴⁴

Edellä esitetyn valossa näyttää siltä, että avioliitto ja seksuaalikäyttäytyminen olivat suuressa murroksessa koko 1900-luvun alkupuoliskon, lähinnä kolonialismin mukanaan tuomien maanomistuksellisten ja taloudellisten muutosten takia. Tämä ei vastaa kuvaa perinteisestä yhteisöstä, jossa tiukka sosiaalinen kontrolli säätelä seksuaalisuutta ja avioliittokäyttäytymistä ja jossa

irtosuhteet ja esiaviollinen ja avioliiton ulkopuolinen seksi olivat harvinaisia. Aikakaudelle oli sen sijaan ominaista esikristillisten avioliittokäytäntöjen säilyminen ja osittainen muuttuminen, sukujen ja klaanien vaikutusvallan heikkeneminen, uusien, perheestä ja suvusta riippumattomien sosiaalisten roolien hahmottuminen, irtosuhteet, seksin kaupallistuminen ja sukupuolitautilien leviäminen. Tämä kehitys vahvistui 1960-luvulla itsenäistymisen, modernisaation ja lisääntyneen taloudellisen vapauden myötä sekä 1970-luvulla Idi Aminin diktatuurin aiheuttaman taloudellisen ja moraalisen romahduksen aikana, luoden näin puitteet HIV:n ja AIDS:in leviämiseksi 1980- ja 1990-luvulla.⁴⁵

Kollektiivinen muisti, HIV/AIDS ja historia

Ugandan 1980-luvun alussa puhjennut AIDS-epidemia taittui 1990-luvun jälkipuoliskolla. Uganda profiloitui 1990-luvun lopulla ja 2000-luvun alussa maana, joka ensimmäisenä maailmassa oli taltuttanut valtavaestön keskuuteen levinneen AIDS-epidemian.⁴⁶ Terveysviran-

41. Ryhmähaastattelu no. 9 (miehet), 15.5.2008, Kangawe; Ryhmähaastattelu no. 7 (miehet), 13.5.2008, Kateera; Ryhmähaastattelu no. 2 (naiset), 6.5.2008, Kampala-Mulago; Ryhmähaastattelu 17 (miehet), 24.4.2012, Ssanje; Ryhmähaastattelu 15 (miehet), 18.4.2012, Kyebe.

42. Aidan W. Southall & Peter C. W. Gutkind, *Townsmen in the Making. Kampala and its suburbs*. EAISR 1957, 66–91; Grace Bantebya Kyemuhendo & Marjorie Keniston McIntosh, *Women, Work & Domestic Virtue in Uganda, 1900–2003*. James Currey 2006, 77; *The Uganda Herald*, 2.4.1920; *The Uganda Herald*, 24.2.1943.

43. Kuhanen 2005, 296–297; Hackett 1947, 89.

44. Maryinez Lyons, Sexually transmitted diseases in the history of Uganda. *Genitourinary Medicine* 70:1994, 141–142.

45. Seksuaalikulttuurin muutoksesta HIV/AIDS epidemian syntyalueella 1970-luvulla ks. Jan Kuhanen, 'Balinsalamu embawo?' AIDS and the context of sexual behaviour adjustment in Rakai, Uganda, c. 1975–1990. *Journal of Eastern African Studies* 4:2010b, 26–28.

46. UNAIDS, A measure of success in Uganda. The value of monitoring both HIV prevalence and sexual behavior. UNAIDS 1998; Janice Hogle (toim.) *What Happened in*

omaisten ja poliittisen johdon mukaan epidemian taittui seksuaalikäyttäytymisessä tapahtuneen laajamittaisen muutoksen, eritoten esiaviollisen ja avioliiton ulkopuolisen seksin vähene-
misen ansiosta.⁴⁷ Tämä tulkinta heijasti presidentin ja katolisen kirkon moralistista suhtautumista AIDS:iin ja sen torjuntaan. Esittämällä, että HIV:n leviäminen aiheutui ennen muuta seksuaalikäyttäytymisessä tapahtuneesta muutoksesta, presidentti ja terveysviranomaiset viestittivät kansalaisten väitetyn moraalisen ryhti-
liikkeen olleen seurausta perinteisiä arvoja painottaneesta AIDS-valistuksesta. Näkemyksestä muodostui virallinen totuus, joka tulevina vuosina lähes kritiikittömästi historisoitiin Ugandan ”menestystarinaksi.”⁴⁸ Se painui kansakunnan kollektiiviseen muistiin totuutena, koska sen esittivät laajaa poliittista ja symbolista valtaa käyttävät tahot eli presidentti ja terveysviranomaiset sekä heitä tukeneet muutamat kansainväliset asiantuntijat. Sitä vahvistivat entisestään useiden kansallisten ja kansainvälisten organisaatioiden toimijat ja konsultit, jotka yksinkertaistivat ja virtaviivaistivat Ugandan AIDS:in vastaisen taistelun historian muutamaksi helposti ymmärrettäväksi iskulauseeksi, joita voitiin soveltaa laajemmin koko Afrikan kontekstissa.⁴⁹ Koska kyseessä oli menestystarina, joka antoi toivoa Afrikan kamppailulle AIDS:ia vastaan, ei sen taustoja ollut tarpeen tutkia tarkemmin. Kritiikkiä esittävät tahot leimattiin vajavaisin tiedoin toimiviksi skeptikoiksi.⁵⁰

Poliittisen johdon ja asiantuntijoiden esittämä kuva AIDS:in vastaisen kamppailun vaiheista ja menestyksellisyydestä on ristiriidassa paikallisyhteisöjen kollektiivisen muistikuvan kanssa. AIDS-epidemian syntyalueella väitteisiin seksuaalikäyttäytymisen muutoksista suhtauduttiin varauksella. Kuvatunlaiset muutokset olivat olleet vähäisiä, eikä nuoriso juurikaan perustanut vanhempien saati viranomaisten varoituksesta.⁵¹ Vanhat kulttuuriset käytänteet määrittivät edelleen sukupuolirooleja ja eritoten miesten seksuaalikäyttäytymistä, johon kuuluivat sekä

moniaivioisuus että avioliiton ulkopuoliset suhteet.⁵² Seksuaalisen kyvykkyyden ilmentäminen, joka vertautui paitsi lapsilukuun myös seksipartnerien määrään, oli edelleen yksi miehen identiteetin ja miehuuden kulmakivistä.

Lisäksi 1990-luvun alusta lähtien eritoten nuorten käyttäytymistä muovasivat yhä enemmän länsimaiset kulttuurivaikutteet, joita välittivät ennen muuta videotelokuvat sekä taivaskanaalien musiikkivideot ja saippuasarjat. Talouden liberalisointi ja uudet kulttuurivaikutteet ja muotivirtaukset synnyttivät nuorison keskuudessa uusia materiaalisia tarpeita, joiden tyydyttäminen vaati rahaa. Vastikkeellinen seksi, jossa teini-ikäiset tytöt vaihtavat seksiä miesten tarjoamiin hyödykkeisiin tai rahaan, yleistyi 1990-luvulla. Prostituutio, joka AIDS-epidemian alkuvaiheessa vajosi aallonpohjaan, toipui no-

---

Uganda? Declining HIV Prevalence, Behavior Change, and the National Response. USAID 2002.

47. Godwil Asiimwe-Okiror et al., Change in sexual behaviour and decline in HIV infection among young pregnant women in urban Uganda. *AIDS* 11:1997, 1757–1763; Albert Kilian et al., Reductions in risk behaviour provide the most consistent explanation for declining HIV-1 prevalence in Uganda. *AIDS* 13:1999, 391–398; The New Vision, 29.5.1996.

48. UNAIDS, *Trends in HIV incidence and prevalence: natural course of the epidemic or results of behavior change?* UNAIDS 1999, 11–13; Emilie Dyer, *The Story of AIDS in Uganda.* Uganda AIDS Commission 2004; Hogle 2002.

49. Daniel Low-Beer & Rand Stoneburner, *In Search of the Magic Bullet. Evaluating and Replicating Prevention Programs.* Henry Kaiser Foundation 2001; USAID, *The ABC's of HIV prevention: Report of a USAID Technical Meeting on Behavioral Change Approaches To Primary Prevention of HIV/AIDS.* USAID 2003.

50. UAC 2004, 26; Peter Ghys, Neff Walker & Catherine Hankins, Correspondence. *The Lancet* 360:2002, 1425.

51. Ryhmähaastattelu no. 9 (miehet), 15.5.2008, Kangabwe; Haastattelu no. 9, 4.11.2007, Kinyiga; Ryhmähaastattelu no. 14 (miehet), 17.4.2012, Kasensero.

52. Stella Nyanzi, Barbara Nyanzi-Wakholi & Bessie Kalina, Male promiscuity. The Negotiation of Masculinities by Motorbike Taxi-Riders in Masaka, Uganda. *Men and Masculinities*, February 7:2008, 1–17; Robert Wyrod, Between Women's Rights and Men's Authority. Masculinity and Shifting Discourses of Gender Difference in Urban Uganda. *Gender & Society* 22:2008, 799–823.

peasti maaseutukeskuksissa ja pikkukaupungeissa tarjoten nuorille, köyhille ja kouluttamattomille naisille nopean tien materiaalisesti parempaan elämään. 2000-luvulla tehokkaiden AIDS-lääkkeiden huikeasti parantunut saataavuus vähensi osaltaan HIV-tartunnan pelkoa; HIV-infektio ei enää merkinnyt välitöntä biologista ja sosiaalista kuolemantuomiota, ja se alettiin yhä enemmän nähdä tautina muiden joukossa.⁵³

Maaseudun seksuaalikulttuurin muutos jatkui koko 1980- ja 2000-luvun. Siihen kuului sekä uusia että perinteiseksi miellettyjä piirteitä, mutta mikään seikka tue näkemystä, että se olisi AIDS-valistuksen aikakaudella kehittyneen maan poliittisen johdon esittämään suuntaan.⁵⁴ Kuten yllä on osoitettu, tämä näkemys ei perustu historiallisiin tosiseikkoihin, vaan nostalgiseen kansakunnan kollektiivisen muistin manipulointiin ja menneiden tapahtumien valikoivaan historiointiin ja yksinkertaistamiseen.⁵⁵ Sama koskee koko AIDS-epidemian historiointia Ugandassa. Menestystarinan synty tyypisti HIV:n ja AIDS'in historian kansallisen AIDS'in vastaisen kampanjan eri vaiheiden kronologiseksi kuvaukseksi, johon ei sisällynyt avoimia kysymyksiä eikä ongelmakohtia, ja jossa paikallistason kokemukset ja näkemykset sivutettiin täysin.⁵⁶ Poliittisen johdon ja keskeisten avustusorganisaatioiden tuottama ja vaalima kuva Ugandan AIDS-kampanjasta oli johdonmukaisesti etenevä, selkeä ja voittoisa. Tämä kuva, jonka omaksuivat muun muassa monet kansainväliset toimijat, ei vastannut AIDS'in vastaisen taistelun ja epidemian koko todellisuutta Ugandassa, eikä varsinkaan paikallisyhteisöissä, joiden sosiaalisessa ja kollektiivisessa muistissa AIDS säilyi aivan eri syistä.

Abstract: AIDS and the moral past in Uganda.

This article discusses the construction of moral past in the context of HIV/AIDS prevention in Uganda. It examines local and national representations of the AIDS epidemic and the motifs behind them. By means of historical analysis, it shows that the moral, traditional community as constructed by contemporary political and religious leaders as a guideline for HIV prevention has no match in recent history. Since the beginning of the 20th century, Ugandan communities have been shaped by powerful cultural and socio-economic forces which on one hand eroded old patterns of social reproduction and control, while they enhanced the continuation of some cultural and behavioural patterns on the other. Historicisation of the AIDS epidemic in Uganda, however, does not recognise its historical context, but rests on a biased historical imagination and the symbolic power of its investigators. The article derives from authentic documentary sources, newspapers, interviews and published academic literature on history and HIV/AIDS in Uganda and Africa.

53. Kuhanen 2010b, 20–43; *The Monitor* 27.2.1997; *Sunday Vision* 28.9.1997; *The New Vision* 26.4.1999.

54. Syntyvyys on ollut korkealla ja väestönkasvu historian nopeinta juuri AIDS'in aikakaudella, ts. 1980-luvun lopulta lähtien. Toisin kuin muutamat viranomaistahot ja tutkijat ovat esittäneet, iso osa raskauksista tapahtuu edelleen nuorille naimattomille naisille. Ks. *The Crusader* 3.12.1998; *The New Vision* 26.4.1999; UNFPA, *State of the Uganda Population. Report 2006*, 2–3; WHO Dept. of Making Pregnancy Safer. Uganda country profile 7–8, http://www.who.int/maternal_child_adolescent/countries/uga.pdf (5.12.2011).

55. Ks. Joseph Tumushabe, *The Politics of HIV/AIDS in Uganda*. UNRISD 2006, 7–12.

56. Douglas Kirby, *Success in Uganda. A History of Uganda's Successful Campaign to Decrease HIV Prevalence in the Early 1990s*. ETR Associates 2008, <http://program-services.etr.org/base/documents/Uganda-HistoryFormat.pdf> (luettu 8.5.2009); Noerine Kaleeba, *Open secret: people facing up to HIV and AIDS in Uganda*. Action Aid 2000; Dyer 2004; Hogle 2002. – *Nyt julkaistu Jan Kuhasen artikkeli on käynyt läpi tieteellisen vertaisarvioinnin.*

Heini Hakosalo

Terveys ja sairaus historiantutkimuksen kohteena

Heini Hakosalo ehdottaa käsitettä ”terveys-historia” suomenkieliseksi vastineeksi laajennetulle lääketieteen historialle (*history of medicine and health*), hahmottelee terveyshistorian määritelmää ja kysyy, mitä terveyshistorian kentällä on tekeillä.

Historiantutkimuksen, kuten minkä tahansa tieteenalan, rajat ja identiteetti määrittyvät paitsi sen perusteella, mitä se tutkii, myös sen perusteella, mitä se *ei* tutki – mitä sen piirissä ei pidetä kiinnostavana, tärkeänä tai aidosti tieteenalan kompetenssialueeseen kuuluvana. Jälkimmäiset preferenssit, tieteenalan negatiivinen identiteetti, jää usein julkilausumatta ja joskus myös havaitsematta. Nämä preferenssit luonnollisesti muuttuvat. Viime vuosikymmeninä ”historiallisen katseen” piiriin on ilmaantunut tutkimuskohteita, jotka ovat pitkään olleet sen ulkopuolella tai reunamilla: esimerkiksi ympäristön, tunteiden sekä sairauden ja terveyden historia.¹ Katsaukseni aiheena on viimeksi mainittu. Pohdin, millä käsitteellä terveyden ja sairauden historialliseen tutkimukseen voitaisiin viitata, millaisia asioita sen piiriin kuuluu ja missä suomalaisessa terveyshistoriassa mennään. Terveys-

historian historiaa en sen sijaan tässä katsauksessa käsittele.²

Miksi ”terveyshistoria”

Sopivan suomalaisen käsitteen löytäminen terveyden ja sairauden historialle ei ole aivan helppoa. ”Lääketieteen historia” on englannin ”*history of medicine*” vakiintunut suomenkielinen vastine. Se on kuitenkin tuskastuttavan kapea, jopa silloin kun puhutaan koulutettujen lääkärin tekemisistä, sillä suurimmalla osalla lääkärin ammattikunnasta ei ole ollut mitään tekemistä eksaktin luonnontieteen (*science*) kanssa. Englannin-sakin on nyttemmin tullut tavaksi käyttää käsitettä ”*history of medicine and health*”, kun lyhyempi ilmaus on alkanut näyttää liian rajoittavalta. Kuitenkin englannin ”*medicine*” on suomen ”lääketiedettä” paljon laajempi ja siinä mielessä käyttökelpoisempi termi, sillä se kattaa

1. Näillä erilaisilla vaikuttavilla tutkimuskohteilla on myös jotain yhteistä. Historiallisen katseen keskiössä ovat perinteisesti olleet ilmiöt, jotka ovat selvästi, usein myös nopeasti, muuttuvia ja muutosta tuottavia ja joissa tietoisien inhimillisen toiminnan rooli on keskeinen ja helppo osoittaa. Ympäristö, tunteet, sairaus ja terveys sen sijaan on ollut helppo mieltää biologisperäisiksi, hitaasti tai ei lainkaan muuttuviksi sekä vain osin tietoisien inhimillisen toiminnan vaikutuksille alttiiksi – ja siksi muiden tieteenalojen kuin historian kompetenssialueelle kuuluviksi.

2. Tästä ks. Frank Huisman & John Harley Warner (toim.), *Locating Medical History: The Stories and Their Meanings*. The Johns Hopkins University Press 2004; John C. Burnham, *What is Medical History?* Polity 2005.

myös käytännön medisiinan. Tästä syystä olen itse joskus turvautunut uudissanaan medihistoria.³

”Terveyshistoria” on yhtä kattava kuin medihistoria, mutta avautuu helpommin ilman lisäselityksiä. Terveyshistoriasta puhuminen tuntuu luontevalta myös siksi, että käsitteet terveyssoziologia ja terveystantropologia ovat jo vakiintuneet suomalaisen käyttöön. Terveyshistoriakäsitteen ongelmaksi jää sen eufemistisuus: valtaosa siitä tutkimuksesta, johon haluan käsitteellä viitata, käsittelee tosiasiaa *sairauksien* eikä terveyden historiaa.

Sen toiminnan, jonka jättämiä jälkiä terveyshistoria tutkii, on laukaissut terveyden menetys tai sen joutuminen uhatuksi, pikemminkin kuin terveys. Sairauden primaarisuus on helppo sekä havaita bibliografioita selaamalla että ymmärtää kokemuksellisella tasolla. Georges Canguilhem (1904–1995), ranskalainen historioitsija-filosofi, lainasi klassikossaan *Le normal et le pathologique* maanmiestään, kirurgi René Lericheä: ”Terveys on elämää elimistön hiljaisuudessa”, tai, kuten Canguilhem itse asian ilmaisi: ”Terveyden tilassa subjekti ja hänen ruumiinsa ovat yhtä. Kääntäen: ihminen tulee tietoiseksi ruumiistaan kun hän tuntee, että terveyttä rajoitetaan tai uhaataan.”⁴

Mitä terveyshistoria on?

Terveyshistorian lähtökohta on se tosiasia, että ihmiset sairastavat ja pyrkivät jollakin tavoin hallitsemaan sairautta ja sen uhkaa. Vaikka historioitsijat eivät mielellään puhu universaaleista ilmiöistä, lienee selvää, että sekä sairastavuus että tarve välttää, paeta, parantaa, korjata – ylipäätään tavalla tai toisella hallita – sairauksia on yleisinhimillistä. Sen sijaan sairauden muodot sekä sairauksien hallinnan keinot ja teho ovat kulttuurista ja aikakaudesta toiseen muuttuvia, hyvinkin partikulaarisia ilmiöitä.

Hallinnan konstit ovat aikojen saatossa olleet monet. Ne ovat käsitteellisiä (nimeämistä ja määrittelyä), konkreettisia (esimerkiksi ope-

raatit, menetelmät, ohjeet ja instrumentit), spatiaalisia (karanteenit, sairaalat ja muut parantamisen paikat), joskus myös hallinnollisia ja poliittisia. Hallintaa ovat harjoittaneet ammattiparantajat, mutta myös monet muut toimijat: potilaat, heidän lähipiirinsä, kouluttamattomat parantajat, yhteisö ja yhteiskunta. Sairausten hallinta on usein tuonut mukanaan myös sosiaalista valtaa. Toisen maailmansodan jälkeen hallinnan keinot ovat moninaistuneet ja tehostuneet suunnattomasti, mutta hallinnan *tarve* ei osoita heikkenemisen merkkejä – pikemminkin päinvastoin. Hallintapyrkimykset laajentuvat kaiken aikaa potentiaalisten sairauksien suuntaan, erilaisten riskitekijöiden tunnistamiseen ja hallintaan.

Kaikki tässä hahmotellun tutkimusalueen elementit ovat historiallisesti muuttuvia: Sairaudet ja erilaisten sairauksien keskinäiset suhteet, sairauspaletti (patokenoosi), muuttuvat ajasta ja paikasta toiseen. Vielä vaihtelevampia ovat tavat, joilla yksilöt ja yhteisöt ovat sairauksia käsitteellistäneet ja koettaneet hallita. Lääkärien tapa käsitteellistää ja käsitellä sairauksia ja niiden uhkaa on ollut vain yksi tapa muiden joukossa ja on siten vain yksi terveyshistorian osa-alue. Nyky-yhteiskunnissa se on dominoiva, muttei ainoa tapa koettaa ymmärtää ja hallita sairautta. Mitä etäämmälle historiassa mennään, sen pienemmäksi sen suhteellinen merkitys muuttuu.

Sairauksien hallinta on myös monitasoista. Ensimmäisen, perustavanlaatuisen sairauksien hallinnan kerrostuman muodostavat sellaiset suhteellisen yksinkertaiset asiat kuin nimeäminen, määrittely, selittäminen, leikkaami-

3. Heini Hakosalo, Lääketieteellisten käsitteiden historia – esimerkitapaus 1800-luvun aivotutkimuksesta. Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi (toim.), *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. k&h 2012, 27–57.

4. Teoksessa Georges Canguilhem, *On the Normal and the Pathological*. Reidel 1978, 46 (ranskankielinen alkuperäisteos 1966).

nen, pistäminen, ompeleminen, lääkitseminen, ravitseminen, puhdistaminen tai eristäminen. Tämän kerrostuman päälle on moderneissa länsimaisissa yhteiskunnissa rakentunut valtavia järjestelmiä ja koneistoja: ammattikuntia, hoitoon ja koulutukseen erikoistuneita instituutioita, sairauksia koskevan tiedon keräämiseen ja siirtämiseen erikoistuneita järjestelmiä ja viime kädessä tuo kaikille tuttu monoliitti, ”terveydenhoitojärjestelmä” eli yhteiskunnan tapa jakaa sairauden hallintaan tarvittavat tehtävät ja resurssit.

Näin määritellyn terveyshistorian kenttä on selvästi niin laaja, ettei sillä voi olla mitään omaa menetelmää tai menetelmiä. Mikä tahansa historiantutkimuksen menetelmä voi aineistosta ja kysymyksenasettelusta riippuen osoittautua hyödylliseksi valotettaessa yksilöiden ja yhteisöjen suhdetta sairauteen ja sen hallintaan.

Terveyshistoria Suomessa

Kansainvälisesti katsoen terveyshistorian kentän iso jakolinja on kulkenut ”teknisen” ja ”sosiaalisen” terveyshistorian välillä. Edellinen keskittyy tieteellisten käsitteiden ja teorioiden sekä tutkimuksen ja hoidon menetelmien usein hyvinkin yksityiskohtaiseen analyysiin. Tämä edellyttää paitsi kykyä innostua tieteellisten menetelmien ja ideoiden yksityiskohtaisesta analyysistä usein myös itsensä lukemista sisään vieraseen ”ajatustyyliin”, mikä voi olla haastavaa. Historiaa harrastavat lääkärit löytyvät usein tältä puolelta jakolinjaa, samoin terveyshistorian kentälle tieteenfilosofian tai tieteen sosiologian kautta tulleet tutkijat. Termi *history of medicine*, joskus yhdistettynä tieteen historiaan (*history of science and medicine*), viittaa yleensä tämän tyyppiseen tutkimukseen.

”Sosiaalisen” puolelle asettuvat tutkimukset, jotka lähestyvät sairauksia ja niiden hallitsemisen keinoja pikemmin sosiaalisina ja kulttuurisina ilmiöinä kuin tieteen sisäisinä kehityskulkuihin. Sosiaalista terveystutkimusta kiinnostavia kysymyksiä ovat olleet esimerkiksi lääkärikoulu-

tuksen kehitys, ammattikuntaistuminen, sairaalalaitoksen kehitys, potilaskunnan koostumus, terveydenhuollon organisoiminen eri aikoina sekä sairauksien, erityisesti epidemioiden demografiset, sosiaaliset, poliittiset ja taloudelliset taustatekijät ja vaikutukset. *Social history of medicine* on termi, jolla tämäntyyppiseen tutkimukseen englanninkielellä yleensä viitataan. Kulttuurihistoriallinen sairauden tutkimus sijoittuu pikemmin ”sosiaalisen” kuin ”teknisen” puolelle. Se täydentää sosiaalishistoriallista näkökulmaa tutkimalla kokemuksia ja merkityksiä, usein niin, että kohteena ovat maallikot enemmän kuin lääkärit ja että tutkimus liikkuu yksilön tai pienyhteisön tasolla.

Vaikka tämän kahtiajaon mielekkyyden voi sisällöllisin perustein kyseenalaistaa, se on yhtä kaikki edelleen käytännön realiteetti. Englanninkielisellä kielialueella ”teknisellä” terveyshistorialla on omat julkaisunsa ja konferenssinsa, joskus yhdessä tieteenhistorian (*history of science*) kanssa⁵, ja ”sosiaalisesti” orientoituneella terveyshistorialla omat julkaisunsa, seuransa ja konferenssinsa⁶.

Jakolinjan erottaa myös suomalaisen tutkimuksen kentässä – juuri ja juuri. ”Sosiaalinen” terveyshistoria on suomalaisen historiantutkimuksen kentällä ollut selvästi paremmin edustettuna kuin ”tekninen”. Tämä ei ole yllättävää, kun ottaa huomioon, miten pieni ala tieteenhistoria, tieteenfilosofia vahvistettunakin, on Suomessa ollut. Puhtaasti historiallisen koulutuksen saaneet tutkijat eivät helposti lähde seikkailemaan ”teknisen” puolelle: sen kysymykset saattavat tuntu esoteerisiltä ja vaikeasti lähestyttäviltä tai yhteiskunnan laajemman kehityksen kannalta epäkiinnostavilta. Usein arkaileminen on kuitenkin turhaa. Lääketieteen substans-

5. Esim. *History of medicine, Studies in History and Philosophy of Science Part C: Studies in History and Philosophy of Biological and Biomedical Sciences*.

6. Tärkeimpänä *Social History of Medicine*, jota julkaisee Society for the Social History of Medicine.

sin tuntemus ei ole koskaan haitta ja se on usein tärkeää, mutta harvoin kuitenkaan siinä mitta-kaavassa, että jonkin historiallisesti kiinnostavan aiheen tutkiminen edellyttäisi täysimittaista lääketieteellistä koulutusta.

Suomalaisen tutkimuskentän suhteellisella jäsentymättömyydellä on myös etunsa. Kun jakolinjat eivät ole vakiintuneet, niitä on helpompi ylittää. ”Teknisen” ja ”sosiaalisen” terveyshistorian yhdistäminen joko yhdessä tutkimuksessa tai ainakin hankkeessa olisi kansainvälisestikin uutta. Tulokulmien yhdistäminen voi olla työlästä, mutta myös potentiaalisesti palkitsevaa: sosiaalinen perspektiivi suojelee ”teknistä” tieteenhistoriaa sitä toisinaan vaavaavalta likinäköisyydeltä ja perusteettomalta edistysuskolta ja muistuttaa laajemman kontekstin tärkeydestä. ”Teknisen” terveyshistorian tunteminen puolestaan estää ylenkatsomasta ”pienten” tieteellisten ja teknisten innovaatioiden tärkeyttä ja niiden joskus hyvinkin laajoja sosiaalisia, taloudellisia ja poliittisia vaikutuksia.

Suomen tilanteessa on positiivista myös se, että meillä on paljon mahdollisuuksia yhteistyöhön eri tieteenalojen terveystutkijoiden kesken. Tällaisia ovat terveysantropologia, terveys sosiologia, paleopatologia ja *medical humanities* ka-peassa merkityksessä (filosofian, taiteentutkimuksen ja lääketieteen leikkauspinnoilla liikkuva tutkimus). Esimerkiksi Helsingin sosiologian laitoksella on tehty paljon terveys sosiologista tutkimusta, etenkin väitöskirjoja, joista monet ovat myös historiallisesti kiinnostavia. Turkuun on muutama vuosi sitten perustettu kulttuurisen terveystutkimuksen oppituoli, jonka oheen on kasvanut oma opintokokonaisuus ja useita tutkimushankkeita. Kokoomateos *Terveyttä kulttuurin ehdoilla* (2013) on tuore esimerkki kulttuurisesta terveystutkimuksesta, jossa myös historiantutkimuksella on paikkansa.⁷

Suomessa ei ole terveyshistorialle omistettuja yliopistovirkoja eikä kausijulkaisuja lääketieteen historian seuran perinteikästä vuosikirjaa *Hippokratesta* lukuunottamatta. Kasvavasta

kiinnostuksesta ja jonkinasteisesta vakiintumisesta on kuitenkin merkkejä. Parin viime vuoden aikana on järjestetty esimerkiksi poikkitieteellinen seminaari aivojen ja mielen suhteesta historiassa ja nykytutkimuksessa Oulussa (2012), suomalaiselle terveyshistorialle omistettu seminaari myös Oulussa (2013), Pohjoismainen lääketieteen historian konferenssi Helsingissä (2013), ja kansainvälinen Crises of Mind -seminaari Jyväskylässä (2013).

Rahoitettuja, terveyshistorian alueella liikkuvia tutkimushankkeita löytyy ainakin Turusta (*Hauraat subjektit. Lapsuus suomalaisessa kirjallisuudessa ja lääketieteessä 1850–2000-luvuilla*) ja Oulusta (*Mielenterveys, lääketiede ja sosiaalinen insinööri taito 1900-luvun Suomessa* sekä *Satavuotinen sota: Tuberkuloosin historia Suomessa 1880-luvulta 1980-luvulle*). Mielenkiintoisia yksittäisiä tutkimuksia on Suomessa julkaistu paljon – niin paljon, ettei niiden luettelemiseen kannata tässä ryhtyä. Terveystieteelliset aiheet kiinnostavat myös niin sanottua suurta yleisöä, esimerkkinä vuoden 2013 Tieto-Finlandian voittaja, Ville Kivimäen myyntimenestys *Murtuneet mielet*.⁸ Kasvavan kiinnostuksen merkinä voit kenties nähdä myös alan klassikoihin kuuluvan Michel Foucault'n *Klinikan synnyn* julkaisemisen suomeksi (2014).⁹

Tukevampien institutionaalisten rakenteiden – oppituolien, vähäisempien virkojen tai tutkimuskeskusten – perään lienee nykytilanteessa turha haikailla, eikä tutkimusalueen kehittyminen ja liikkeessä pysyminen sellaisia välttämättä edellytäkään. Kenties sairauden ja sen hallinnan historia tulee valotetuksi jopa paremmin ja mo-

7. Marja-Liisa Honkasalo & Hannu Salmi (toim.), *Terveyttä kulttuurin ehdoilla. Näkökulmia kulttuuriseen terveystutkimukseen*. k&h 2012.

8. Ville Kivimäki, *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*. WSOY 2013.

9. Michel Foucault, *Klinikan synty*. niin & näin 2013 (ranskankielinen alkuperäisteos *Naissance de la clinique* julkaistu vuonna 1963)

nipuolisemmin, kun sitä tarkastellaan historian erityisalueiden edustamista, toisistaan jossain määrin poikkeavista ja toisiaan täydentävistä näkökulmista. Sen sijaan jatkuva keskustelu ja

verkostoituminen yliopistojen, historian erikoisalueiden ja tieteenalojen rajojen yli on enemmän kuin suotavaa.

Laura Kolbe

Suomen unohdetuin väitöskirja

KTM ERKKI ALHANGON HYLÄTTY
VÄITÖS KOLUMBIAN PAPERI-
JA VANUKETEOLLISUUDEN
MAHDOLLISUUKSISTA

Lokakuun 22. päivänä vuonna 1953 oli *Uuden Suomen* sisäsivulla lyhyt otsikko ”Uusi tohtori” ja sen alla nuoren miehen valokuva. Siinä nähtiin vienosti hymyilevä ja hieman alaspäin katsova kauppatieteen maisteri Erkki Alhanko, joka oli kaksi päivää aikaisemmin puolustanut väitöskirjaansa *Pulp and Paper Problem in Colombia*. Artikkelin referoi tilaisuudesta perusasiat. Kustoksesta toimi Helsingin Kauppakorkeakoulun rehtori, talusmaantieteen professori Kaarlo Hildén ja opponentteina olivat metsätaloustieteen professori Eino Saari Helsingin yliopistosta ja professori R. H. Roschier Teknillisestä korkeakoulusta. Väitöskirja tarkastettiin vastavalmistuneen Kauppakorkeakoulun juhlasalissa. Komeat puitteet korostivat tilanteen juhlallisuutta ja loivat akateemisuuksiin opinauhjooon, jonka historiassa väittely oli nuori ilmiö. Alhangon väitös oli Kauppakorkeakoulun historian seitsemäs opinnäytteen puolustus. Illalla vietettiin iloinen karonkka KY:n tiloissa Kampissa kollegoiden, ystävien ja sukulaisten läsnäollessa.¹

Väitöstilaisuudesta löytyy kustoksen pinta-puolinen ja päiväämätön kuvaus Kauppakorkeakoulun opettajaneuvoston vuoden 1954 arkiston liitteistä. Hildén kehui aluksi esitarkastajien ja opponenttien pätevyyttä ja asiantuntevuutta. Väittelijä oli puolustautunut rauhallisesti ja asiallisesti. Itse tilaisuudessa kaikki tuntui sujuneen formaalisti ja hyvän akateemisen kaavan mukaan. Hildén referoi Roschierin ja Saaren lau-

suntojen loppupäätelmiä – arvosanaksi oli ehdotettu ”korkeintaan *lubenter approbatur*”. Sitteen selviää, että tapahtumassa oli esiintynyt myös ylimääräisiä vastaväittäjiä. Näiden kriittiset kommentit eivät olleet saaneet virallisia lausunnonantajia muuttamaan kantaansa. Rivien välistä on kuitenkin luettavissa, että sekä varsinaisten että ylimääräisten vastaväittäjien kritiikki oli suunnattu teoksen tieteellisesti ohueen rakenteeseen. Hildén puolusti valittua metodia: ”Tekijä on suorittanut tutkimustyönsä kaukaimaassa maassa vailla tieteellisiä kirjastoja ja vailla mahdollisuuksia olla kiinteässä kosketuksessa monitahoista kysymyskompleksia edustaviin asiantuntijoihin [– –] Hän on itsenäisesti, usean vuoden ajan kerännyt laajan ja valaisevan aiheiston ja täydentänyt lähdekirjoista saamiaan tietoja Colombian luonnon- ja talousoloista ahkerasti retkeilemällä maan eri osissa. Tutkimus perustuu täten melkoiselta osalta omakohtaisiin havaintoihin ja kokemuksiin sekä ennen julkaisemattomaan aineistoon, mitä ei suinkaan voida sanoa väitöskirjoista yleensä. Mielestäni on annettava tunnustus siitä, että tekijä on muun toimensa ohella peräti vaikeissa olosuhteissa, joista kulttuurimaailmassa toimivat tieteenharjoittajat tuskin voivat muodostaa itselleen oikeata käsitystä, saattanut työnsä päätökseen ja saavuttanut useita arvokkaita tuloksia.”²

Prosessin kulku

Prosessin virallinen liikkeellelähtö tapahtui elokuussa 1953, kun esitarkastajat, professorit Saari ja Roschier jättivät puoltavat esitarkastuslausuntonsa Kauppakorkeakoulun opettajaneuvos-

1. *Uusi Suomi* 22.9.1953, Uusi tohtori. Kirjallisia muistitietoja Marja-Liisa Sarkko, helmikuu 2013.

2. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto, pöytäkirjan liitteet vuodelta 1954. Kokouspöytäkirjoista ei suoraan selviä, milloin Hildénin lausunto on ollut käsitellyssä. Sen vasempaan nurkkaan on käsin kirjoitettu 1.54, mikä voinee viitata vuoden 1954 ensimmäiseen kokoukseen.

tolle. Painatuslupa myönnettiin ja työn ohjaaja, rehtori Hildén ilmoitti syyskuussa opettajaneuvostolle, että kauppatieteen maisteri Erkki Alhangan väitöskirjan julkinen tarkastus on maanantaina lokakuun 19. päivänä kello 12. Kaikki eteni perinteisen tieteellisen kaavan mukaan väitökseen saakka.³

Tämän jälkeen prosessiin tuli poikkeuksellista hitautta, sillä vasta lokakuussa 1954 opettajaneuvosto teki dramaattisen päätöksen esittää väitöskirjaa hylättäväksi.⁴ Tunnelma kokouksessa oli käsin kosketeltavan tiheä – sen voi lukea pöytäkirjan kommentista. Koettiin Suomen tiedehistoriassa harvinainen väitöskirjan hylkääminen esitarkastuksen läpäisemisen, väittelyn ja vastaväittäjien puoltavien lausuntojen jälkeen. Tapahtunutta seurasi *damnatio memoriae* eli eräänlainen ”muiston kiroaminen”.⁵ Jokainen Erkki Alhangan väittelyn ja väitöskirjan jättämä jälki poistettiin Kauppakorkeakoulun julkisesta historiasta ja historiakerronnasta, ikään kuin tapahtumaa ei ikinä olisi ollut. Helsingin kauppakorkeakoulun vuoden 1953 vuosikertomuksesta, myöhemmistä historioista tai tilastoluetteloista ei löydy mainintaa Alhangan väitöksestä.⁶ Kunnian menetyksen jälkeinen tyhjiö vaikutti Alhangan elämään: hän ei viittaa lainkaan väittelyynsä

vuonna 2007 ilmestyneessä muistelmateoksessaan *Konsulina Kolumbiassa – kauppaa kaukomailla 50 vuotta*.⁷ Unohdus on ollut niin täydellinen, että Alhangan tapausta ei mainita edes hylättyjen suomalaisten väitöskirjojen listoilla.⁸

Mitä todellisuudessa tapahtui?

Miksi Erkki Alhangan väitöskirjasta tuli jo sen ilmestymisvuonna Suomen unohdetuin akateeminen opinnäyte? Aalto-yliopiston arkistosta löytyvien opettajaneuvoston kokouslähteiden mukaan tapahtumien kulku on rekonstruoitavissa. Ongelmat saattoivat alkaa jo kuukautta ennen väittelyä. Opettajaneuvoston pöytäkirjan liitteistä syyskuulta 1953 löytyy Alhangan anomus, joka koski 80 000 markan apurahahakemusta väitöskirjan viimeistelyä ja painatuskulujen kattamista varten. Sivun ylälaitaan on ohuella käsialalla kirjoitettu: ”Opettajaneuvoston kokous Hylätty.”

Anomuksesta selviää Alhangan henkilöhistoriaa, johon hän muistelmissaan lyhyesti viittaa. Hän suoritti ekonomintutkinnon vuonna 1943 rintamapalveluksessa olleille myönnetyn opintoloman aikana. Kauppatieteen kandidaatin tutkinnon Alhanko suoritti kolme vuotta myöhemmin. Jatkosta hän toteaa seuraavaa: ”Vuodesta

3. Ks. nootti yllä.

4. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto, pöytäkirja opettajaneuvoston kokouksesta 15.10.1954.

5. [*D*]amnatio memoriae oli roomalainen käytäntö, jolla osoitettiin halveksuntaa pettureina pidettyjä kohtaan. Jokainen jälki ihmisestä poistettiin, ikään kuin tätä ei ikinä olisi ollutkaan. Esimerkiksi epäsuosittu hallitsija saatettiin kirotta hänen kuoltuaan. Tuomion julistamisen jälkeen tuomitun nimi poistettiin kaikista kirjakääröistä, keisarien tapauksessa myös piirtokirjoituksista. Myös patsaat tuhottiin.

6. *Helsingin kauppakorkeakoulun vuosikertomus 1953–1954*. Helsinki 1954, 72, luettavissa http://web.lib.hse.fi/Fl/muisti/hse/vuosikertomus_1953-1954.pdf (luettu 2.4.2013), Michelsen, Karl-Erik, *Vuosisadan tilinpäätös. Helsingin kauppakorkeakoulu 1911–2001*. Edita 2001; Elina Pöykkö & Veijo Åberg (toim) *Tulkintoja, tosiasioita, tarinoita. Helsingin kauppakorkeakoulun historiaa*. WS Book-

well 2010 ja Elina Pöykkö & Aaro Jalas, *Lükkeessä! Kauppakorkeakoulun vuosisata*. BTJ Finland Oy 2011. Yleiset tiedot tässä artikkelissa perustuvat näihin teoksiin.

7. Tieto tapahtumasta on elänyt perheen muistitiedossa hahmottomana tapauksena, eikä siitä juuri ole puhuttu.

8. <http://www.kysy.fi/kysymys/kysyisin-tohtorinvaitoksesta-onko-koskaan-kenenkaan-vaitoskirjaa-hylatty> (luettu 10.6.2013). Helsingin kaupunginkirjaston Kysy.fi-sivustolla luetellaan muut tunnetut tapaukset: Israel-Jacob Schur (uskontotiede, 1937), Paavo Hiltunen (lakitiede, 1951), Karmela Belinki (naistutkimus, 1984) ja Riitta Nelimarkka (taiteiden tutkimus, 2000). Viimeksi mainittu tapaus tulee lähimmäs Alhankoa: Nelimarkan tutkimus sai vuonna 2000 painatusluvan ja vastaväittäjät ehdottivat sen hyväksymistä. Taideteollisen korkeakoulun tutkintoneuvosto kuitenkin hylkäsi työn. Nelimarkka valitti päätöksestä, tutkintolautakunta hyväksyi valituksen ja väitöskirja hyväksyttiin. Väittelijä on käsitellyt asiaa kirjassaan *Väitösfarssi: taistelu hatusta* (Seneca 2003).

1947 alkaen toimin Colombiassa suomalaisten vientitavaroiden edustajana sekä Suomen varakonsulina, josta viimeksi mainitusta tehtävästä ei ole tuloja. Tulot vaihtelevat suuresti, vv. 1951–1952 ei niitä ollut lainkaan, koska tuotantokustannustemme ollessa kohtuuttoman korkeat, kaupankäynti Suomen ja Colombian välillä oli mahdotonta. Colombian kalliiden olojen sekä lukuisten, pakollisten matkojen takia menot ovat erittäin suuret tuloihin verraten.⁹ On mahdollista, että Alhanko ei saanut viimeistelyrahaa, koska kirja käytännössä oli jo painossa. Tukea työlle olivat antaneet Suomen Liikesivistysrahasto (kolme apurahaa) ja Keskuskauppakamari.

Erkki Alhangon ja Helsingin Kauppakorkeakoulun vaiheet kietoutuvat Suomen sodanjälkeiseen tilanteeseen, kansalliseen selviytymiseen uudenlaisen kansainvälistymisen paineessa. Yksityisesti käynnistetty ja rahoitettu koulu tasapainotteli monenlaisten odotusten välimaastossa. Oli tarve modernisoida alan koulutusta sekä vahvistaa tutkimuslinjaa ja siihen pohjautuvaa tieteellistä opetusta. Koulun perustamisideologiaan oli vuonna 1911 kuulunut vahva tarve luoda toimivat suhteet suomalaiseen elinkeinoelämään ja kunnallishallintoon, mikä näkyi koulun yliopistomaailmasta poikkeavassa hallintokulttuurissa. Helsingin kaupunginvaltuusto valitsi edustajan ja Suomen Yleinen Kauppasiikokous kaksi edustajaa koulun hallitukseen. Koululle annettiin 1910-luvulla kolme tehtävää: sen tuli antaa ”perusteellista taloudellista ja kauppassivistystä” nuorille henkilöille, kasvattaa päteviä opettajia koulutuksen alemmille tasoille eli kauppaopistoihin ja -kouluihin sekä tuottaa tieteellisesti korkeatasoista kauppa- ja taloustieteellistä tutkimusta. Perustamisvaiheessa 1910-luvulla todettiin viime mainitun tosin olevan ”kaukaisen tulevaisuuden tavoite”.¹⁰

”Kaukaista tulevaisuutta” saatiin odottaa 1930-luvulle saakka. Käytännössä Kauppakorkeakoulu sai ammatillisen korkeakoulun luonteen: päätehtävä oli valmistaa liike-elämän rutinit hyvin tuntevia kaupallisen alan ”käytännön

miehiä”. Koulun johto koostui suomalaisen sivistysperinteen kasvateista, joiden toiveena oli vahvistaa teoreettista opetusta ja yleistä akateemisuutta. Sen toivottiin antavan opiskelijoille ymmärrystä yhteiskunnan ja liikeyritysten välisestä monitahoisesta vuorovaikutuksesta. Kauppakorkeakoulusta rakennettiin 1920- ja 1930-luvulla akateeminen instituutio, jonka virkarakenteeseen ja toimintakulttuuriin omaksuttiin piirteitä yliopistollisesta perinteestä. Vanhemman opettajan virat muutettiin vuonna 1920 professuureiksi, kaksivuotista perustutkintoa seurasi mahdollisuus kandidaatin tutkintoon vuonna 1921 ja vuodesta 1931 oli mahdollista suorittaa tohtorin tutkinto. Oppilaskunta järjestäytyi Kauppakorkeakoulun Ylioppilaskunnaksi vuonna 1923. Symbolimaailman kärkihahmoksi nostettiin roomalainen kaupan jumala Merkurius ja akateemisia arvoja alettiin myöntää juhlallisissa promootiossa vuodesta 1945. Ensimmäinen promootio järjestettiin keväällä 1946 – tässä akateemisissa juhlissa kauppatieteen kandidaatti Erkki Alhanko vihittiin maisteriksi.¹¹

Alhangon väitös oli koulun seitsemäs. Tavoitteena oli tuolloin muuttaa kauppassivistys kauppatieteeksi. Pohjoismaiden ensimmäinen kauppatieteiden tohtori oli Vilho Nurmilahti, kirjanpidon lehtori ja kirjastonhoitaja, jonka väitöslaisuudesta lokakuussa 1937 tuli suuren luokan mediatapahtuma. Saksankielinen väitöskirja oli nimeltään *Der formale Aufbau der Jahresvermögensbilanz*. Seuraava väitös oli seitsemän vuoden kuluttua. Kauppatieteen kandidaatti Matti Saario jätti väitöskirjansa keväällä 1945. Se käsitteli yritysten kustannuslaskennassa tärkeitä käyttöomaisuuden poistoja.¹² Saarion väitöskirjan kä-

9. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto 1953, liite Erkki Alhangon anomus 23.9.1953.

10. Pöykkö & Jalas, 15–21.

11. Pöykkö & Jalas, 26–29, Alhanko, 27–29.

12. Matti Saarnio, *Realisaatioperiaate ja käyttöomaisuuspoisto taulukkolaskennassa*. Liiketaloustieteellinen Tutkimuslaitos 1945, 3–4.

sittely Opettajaneuvostossa antoi esimakua tulevasta ja osoitti, kuten Kauppakorkeakoulun historian kirjoittanut Karl-Erik Michelsen toteaa, oppilaitoksen tieteellistä kypsyyttä. Sääntöjen mukaan Opettajaneuvosto päätti väitöskirjan hyväksymisestä, antoi lopullisen arvosanan ja lausunnon. Kollegiaalisuuden nimissä jokainen neuvoston jäsen esitti ensin mielipiteensä ja yhteiskeskustelussa päätettiin työn arvosanasta. Mahdollisia arvosanoja oli kolme: *approbatur, cum laude approbatur* ja *laudatur*. Saarion työtä arvioidessaan opettajaneuvosto jakautui ja keskusteli työn teoreettisesta taustasta ja tavoitteista, teorian soveltuvuudesta käytännön kirjanpitoon ja liiketaloustieteen merkityksestä laajemmin. Keskustelun sävyn määräsi rehtori O. W. Louhivuori, jonka suhtautuminen oli kriittinen. Arvosanaksi määrittyi lopulta uusi, kokouksessa synnytetty *non sine laude approbatur*.¹³

Saarion työ sijoittui murroskohtaan. Michelsenin mukaan työn käsittelyyn heijastui kaksijakoinen paine. Liiketaloustieteestä haluttiin oma tutkimuksellinen kivijalka, jonka varassa Kauppakorkeakoulussa tehtävä tutkimus voitaisiin erottaa Helsingin yliopiston tutkimusperinteestä. Toisaalta akateemisten kriteerien määrittely oli yliopiston kasvattien käsissä. Todellisuudessa korkeakoululla ei ollut omaa tieteellistä traditiota, ja kuvaa sekoittivat uudet läntiset kansantaloustieteen virtaukset. Ne mursivat Suomessa pitkään vahvana olleen saksalaisen historiallisen koulukunnan vaikutusta. Kauppakorkeakoulussa voitiin panostaa laajamittaisesti jatko-opintoihin, kun Suomen Akatemia alkoi myöntää apurahoja nuorille tieteenharjoittajille, ja Kauppakorkeakouluun saatiin rakennettua omaa tutkijakuntaa. Opettajaneuvosto päätti suosia väitöskirjantekijöitä, joiden tutkimus kohdistui joko liike- tai kansantaloustieteeseen. Jatko-opinnoista tuli todellinen ammatillinen vaihtoehto Kauppakorkeakoulun opiskelijoille vasta 1950-luvun taitteessa.¹⁴

Tieteellinen ambitio kohdistui tavoitteeseen saada 1950-luvun alussa professuurit kansanta-

loustieteeseen, kauppa- ja liikkeenhoito-oppiin, liikelaskentaoppiin ja kauppaoikeuteen. Yhdestätoista uudesta assistentin virasta yksi suunnattiin talusmaantieteeseen. Tutkimustoiminnan vilkastuminen tuotti tulosta ja ensimmäinen uuden aikakauden väitöskirjojen tihentymä sijoittui 1950-luvun taitteeseen. Reino Heino väitteli vuonna 1948 vähittäismaksukaupan organisatiosta ja rahoituksesta. Vuotta myöhemmin valmistui kaksi historiaan painottuvaa väitöskirjaa. Jorma Pohjanpalon *Suomen kauppamerenkulku* oli talusmaantieteellinen yleisesitys Suomen kauppamerenkulusta purjelaivojen aikakaudelta maan itsenäistymiseen ja sen jälkeiseen aikaan. Sitä leimasi kansallinen näkökulma ja siinä korostui itsenäistymisen suuri vaikutus talouselämään. Pohjanpalo kuului talusmaantieteen professori Kaarlo Hildénin ”talliin”.¹⁵ Unto Virtasen väitöskirja oli syvälinen katsaus Suomen teollisuuden sodanaikaisiin rakenteisiin.¹⁶

Kaupallista, konsulaarista vai tieteellistä toimintaa?

Ennen 1950-luvun alkua mikään vuonna 1917 Hämeenlinnassa syntyneen Erkki Alhangon elämänsäkaudessa ei viitannut vahvaan tieteelliseen ambition tai akateemiseen kunniahimoon. Opinnot, tiede ja tutkimus saattoivat olla yksi vaihtoehto monien joukossa 1940-luvun jälkipuolella, kun tulevaisuus oli auki ja noin 30-vuotias vastavalmistunut maisterismies mietti urasuuntautumistaan. Hän oli sota-ajan ja jälleenrakennuskauden nuori: sodan lopputulos muutti maailmaa, mikä edellytti uudenlaista osaamista.

13. Väitösprosessin kuvaus Michelsen, 132–136.

14. Michelsen, 146–147.

15. Tätä kirjoitettaessa huhtikuussa 2013 vanhimmat Kauppakorkeakoulun väitöskirjat ovat luettavissa osana Aalto-yliopistonkirjaston Töölön sivupisteen (ent. Domuksen kirjasto) vanhojen kirjojen kokoelmaa.

16. Unto Virtanen, *Suomen teollisuuden rakenne 1944 ja sen kehityksen yleispiirteitä*. Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos 1949, 16.

Kääntöpuolella oli kova kysyntä kriisi- ja kenttäkokemusta saaneista miehistä. Alhangan tausta ja opinnot, sota-ajan harjaantuneisuudet ja kansainvälinen toiminta 1940-luvulla avasivat monia ovia ja mahdollisuuksia uran luomiseen.

Konsulina Kolumbiassa -kirja piirtää esiin opintoihin pohjaavan sosiaalisen nousun. Alhanko syntyi vahvasti agraaritaustaiseen perheeseen; äiti oli ratsutilan tytär Tyrvännöstä ja Hugo-isä kirkonkylän kaupan apulainen. Kauppiaisän vanavedessä perhe muutti aluksi Hämeenlinnaan ja pian Helsinkiin, jossa avattiin kolme sekatavarakauppaa. Hugo Alhainen oli Maakauppiaiden Osakeyhtiön jäsen; se oli yksi tukkuliikkeistä, joista myöhemmin tuli Kesko Oy. Kirjoitettuaan ylioppilaaksi Erkki Alhanko pääsi vuonna 1938 Kauppakorkeakouluun, oltuaan sitä ennen harjoittelijana Leipzigissä Edeka-nimisen tukkukaupan konttorissa. Leipzigissa oli tuohon aikaan maailman ensimmäiseksi arveltu kauppakoulu, joka oli jakautunut kahteen linjaan, kaupalliseen ja konsulaariseen. Saksassa syttyi, kuten Alhanko kuvaa, ”ajatus ja toive opiskella konsulilinjalla, joka valmisti asiantuntijoita ulkomaankauppaan”. Jännitteinen politiikka Euroopassa pakotti Alhangan palaamaan Suomeen – ”laivamatkani kulki miinakenttien väliin jätetyllä väylällä” – ja aloittamaan opinnot Kauppakorkeakoulussa.¹⁷

Kodin odotuksista Alhanko mainitsi: ”Isäni oli toivonut, että perustaisin Suomeen ensimmäiset valintamyymälät, supermarketit, jotka olivat vastikään tulleet muotiin.” Kauppias- ja elämäkokemusta kertyi armeijasta, ja Alhanko suoritti ekonomitutkinnon toisen vuosikurssin rintamalla 1943. Hän alkoi järjestää rykmenttiinsä ohjelmaa, kielikursseja ja viriketoimintaa, kuten elokuvia. Korsutoveri I. Nemeksen kanssa toteutetun hankinta- ja myyntitoiminnan pohjalta sotilaiden puhdetöinä tekemiä puisia leikkikaluja ja hyötyesineitä myytiin ”vaunulasteittain” OTK:lle. Rintamamiehet saivat lisätuloja, ja kauppiaatkin keräsivät muutaman roposen itselleen.¹⁸

Vapauduttuaan armeijasta 1944 Alhanko siirtyi työelämään. Hän toimi aluksi Uudenmaan läänin liikevaihtoverotoimiston verotarkastajana ja myöhemmin saman konttorin toimistopäällikkönä. Hän opiskeli iltaisin kauppatieteen kandidaatin tutkintoa varten ja sai opinnot valmiiksi lyhyessä ajassa. Pääaineina olivat teollisuuskustannuslaskenta ja talousmaantiede. Laudaturtyön Alhanko teki myllyteollisuuden kustannuslaskennasta, johon tutkimusaineisto tuli OTK:n myllystä Helsingissä. Valmistuttuaan Alhanko toimi Elannon liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen päällikkönä, tehtävänään yhdistää uuden lain edellyttämä kustannuslaskenta ja kaupallinen kirjanpito. Tämän aineiston pohjalta Liiketaloustieteellinen tutkimuslaitos julkaisi vuonna 1947 Alhangan teoksen *Teollisuuskirjanpidon näyte- ja harjoitus esimerkkisarjoja*, joka perustui leipomon kustannuslaskentaan. Kirja oli myös Kauppakorkeakoulun kurssikirja ja Alhanko piti aihepiiristä sekä yksityisiä luentoja että antoi opetusta yliopiston metsätieteellisen laitoksen luentosalissa.¹⁹

Pulp and Paper Problem in Colombia

Erkki Alhangan pääasiassa Bogotassa kirjoitettu väitöskirja on 107-sivuinen teos Kolumbian metsävarallisuudesta ja luonnonvaroista paperi- ja vanuketeollisuuden näkökulmasta. Ensisijainen tutkimuskysymys liittyy siihen, oliko Kolumbialla luontaisia edellytyksiä vanuke- ja paperiteollisuuden harjoittamiseen. Esipuheessa viitataan Kolumbian monipuolisiin mahdollisuuksiin metsäelinkeinojen kehittämiseksi ja verrataan maata Suomeen, Kanadaan ja Yhdysvaltoihin, metsäteollisuuden keskuksiin. Samalla selviää, että Alhanko hankki tutkimuksensa pääaineistot näistä maista, erityisesti Kolumbiasta, jossa hän

17. *Konsulina Kolumbiassa*, 18–20.

18. *Konsulina Kolumbiassa*, 22–23.

19. *Konsulina Kolumbiassa*, 31. Teollisuuskirjanpitokirja oli Liiketaloustieteellisen tutkimuslaitoksen julkaisu N:o 9.

oli ollut viisi vuotta ”Suomen hallituksen ja vientiteollisuuden edustajana”.

Väitöskirja jakautuu kolmeen osaan. Ensimmäisessä esitellään Kolumbiaa ja maan elinkeinoelämää. Toisessa tarkastellaan haasteita, joita mahdollinen paperi- ja vanuketeollisuuden laajamittainen kehittäminen maassa edellyttäisi. Kolmas osa esittelee alaan liittyvää tuontia Kolumbiassa. Esipuheessa kiitellään erityisesti työtä edesauttaneita tutkijoita. Kiitosten kärkeen nousee Alhankoa koko ajan rohkaissut rehtori Kaarle Hildén. Myös professorit Mikko Tamminen ja Pekka Heinänen sekä tulevat vastaväittäjät, professorit Roschier ja Saari saavat tunnustusta. Käsikirjoituksen lukemisesta ja kommentoinnista kiitetään vielä Suomen Paperiteollisuuden Yhdistyksen toimitusjohtaja Holger Nysteniä, tärkeää taustavaikuttajaa Alhangon siihenastisessa elämässä, ja samassa liitossa vaikuttanutta diplomi-insinööri Kaj O. Hammarénia.²⁰

Kun väitöskirjaa luetaan 2010-luvun tieteellisin silmin, vaikuttaa kirja ohuehkolta ja tutkimusote pikemmin kuvailevalta kuin analyttiseltä. Aihepiiri on kuitenkin uusi suhteessa Kauppa- ja teollisuuden aikaisempiin kansallisiin väitöskirjoihin. Suuri ansio on siinä, että kirja välitti suomalaiselle lukijakunnalle laajasti ja kootusti tietoa keskeisen, väestöltään lähes 12 miljoonaisen Latinalaisen Amerikan maan maantieteestä ja ilmasto-oloista sekä tuotantorakenteesta ja teollisuuden haasteista. Väitöskirja liittyy siten konkreettisesti toimiin, joilla haluttiin edistää kauppaa Suomen ja Kolumbian välillä. Suorat ja säännölliset laivayhteydet oli saatu Etelä-Amerikan maihin 1920-luvulla ja ensimmäiset kauppasopimukset solmittiin seuraavalla vuosikymmenellä Suomen, Argentiinan ja Brasilian välille. Argentiinalainen vilja ja brasilialainen raakakahvi olivat tuontituotteiden kärjessä, Suomen vinnin perustuessa paperi- ja pahvituotteisiin. Perinteinen valtiollinen diplomatia alkoi näissä maissa samaan aikaan. Sota vaikutti kauppasuhteisiin, mutta kiinnostus vientiin kasvoi, ja erityi-

sen aloitteellisia olivat suomalaisen paperiteollisuuden edustajat, kärjessä Suomen Paperiteollisuuden Yhdistys.²¹

Alhangon väitöskirja täydensi suomalaisten ja mahdollisten kansainvälisten lukijoiden Kolumbia-tietoutta. Varsinaisia lähteitä ei tutkimuksessa ole lueteltu, mutta kirjallisuusluettelosta selviää, että Alhanko perusti tutkimuksena kolumbialaisiin, kanadalaisiin, suomalaisiin ja yhdysvaltalaisiin virallisiin asiakirjoihin ja julkaisuihin. Alhanko arvioi Kolumbian kauppapolitiikkaa suopein silmin, ja esitti, että maa oli pitkään ollut viennissään ja tuonnissaan riippuvainen Yhdysvalloista. 1940-luvulla lopulla se oli vahvasti avautumassa Eurooppaan, myös Suomeen ja ensimmäiset vaihtokauppasopimukset (*barter agreements*) oli solmittu maitten välillä vuonna 1951.²²

Laajassa kakkosluvussa Alhanko pohtii Kolumbian kotimaisen paperi- ja selluloosateollisuuden kehittämismahdollisuuksia. Niitä hän pitää huonoina trooppisten olosuhteiden, hintatason ja puiden ominaisuuksien takia. Niinpä Alhanko tarkastelee – osin laboratorioanalyysiin pohjautuen – muiden raaka-aineiden käyttöä metsäteollisuuden raaka-aineena. Niihin kuuluivat bambu, olki ja *bagasse* (engl.), sokeri-ruo’osta sokerin irrottamisen jälkeen jäävä kuitumassa, sekä trooppinen Yarumo-puu.²³ Paperi- ja selluloosateollisuuden kehittäminen Kolumbiassa edellyttäisi Alhangon mukaan huomattavia pääomia, suuria ulkopuolisia investointeja ja tutkimustoimintaa. Koska sellaisia ei ollut näköpiirissä, Alhanko toteaa: ”Colombia must cover its pulp and paper demand by imports”.²⁴

20. Erkki Alhanko, *Pulp and Paper Problem in Colombia*. Helsinki 1953. Foreword.

21. Aaro Jalas, Kahvia kaamokseen – paperia tropiikkiin. Teoksessa Jussi Pakkasvirta & Jukka Aronen (toim.) *Kahvi, pahvi ja tango. Suomen ja Latinalaisen Amerikan suhteet*. Gaudeamus 1998.

22. *Pulp and Paper Problem in Colombia*, 34–36.

23. *Pulp and Paper Problem in Colombia*, 64–77.

24. *Pulp and Paper Problem in Colombia*, 103–104.

Tihentyvä lausuntokierros

Elokuussa 1953 Kauppakorkeakoulun opettajaneuvostossa käsiteltiin esitarkastajien ja tulevien opponenttien lausuntoja Erkki Alhangon väitöskirjasta. Professori Saaren käsinkirjoituksessa, kolmisivuisessa lausunnossa todetaan tutkimuksen vastaavan ”sellaisia vaatimuksia, joita meillä väitöskirjassa yleensä asetetaan” ja suositetaan painatusluvan myöntämistä. Saari ohjeisti tekemään muutamia rakenteellisia parannuksia, mutta totesi, että ”aihe on kiintoisa ja ajankohtainen sekä Suomen ulkomaankaupan kannalta hyödyllinen”. Saaren mukaan väitöskirja osoitti, että käytännön työssä saavutettu tieto ja kokemus voidaan jalostaa tieteen palvelukseen. Itse aihe, tropiikin metsien mahdollisuudet paperiteollisuuden raaka-ainelähteenä, oli olennainen. Saari oli kuitenkin tekijää optimistisempi: ”Selluloosateollisuuden teknillisen nopean kehityksen synnyttämiin mahdollisuuksiin olisi ehkä ollut syytä viitata vähän enemmän, sillä ne voivat ehkä olennaisesti muuttaa tämän hetken kuvaa.” Professori Roschier totesi sivun mittaisessa lausunnossaan, että tekijän perehtyneisyys tutkimusmaan oloihin oli kiistaton etu. Roschierin kritiikki suuntautui tutkimuksen teknilliseen osaan ja tietoihin, jotka koskivat suomalaisten tehtaiden tuotantoa. Hänkin suositteli painatusta.²⁵

Väitöksen jälkeen maisteri Alhanko sai odottaa yli vuoden lopullista hyväksyntää. Hän palasi syksyllä 1953 Kolumbiaan, mukanaan raskaana ollut nuori vaimo ja vuonna 1951 syntynyt poika. Tytär Anneli tuli maailmaan joulukuussa 1953 Bogotassa. Kauppakorkeakoulun asiakirjoista ei selviä, milloin ja miten kriittinen yhteisö muodostui ja tuli esiin. Kun asia tuli opettajaneuvoston päätettäväksi 15. lokakuuta 1954, oli rintama saanut korkeakoulun sisällä jo yhden äänen ja kahdet kasvot: kansantaloustieteen professori Mikko Tamminen ja laskentatoimen vt. professori Henrik Virkkunen hyökkäsivät rajusti väitöskirjaa ja siinä esitettyjä tulkintoja vastaan. Opettajaneuvoston pöytäkirjan liitteenä olevat

lausunnot ovat Tamminsen ja Virkkusen kirjoittamat (liitteet A ja B). Oman kirjallisen vastineensa niihin antoi rehtori, työn ohjaaja Kaarlo Hildén (liite C) ja muistion kokoukselle oli laatinut myös kauppaoikeuden professori, korkeakoulun vararehtori Kalle Kauppi (liite D). Lisäksi pöytäkirjan liitteenä on päiväämätön kommentaarimuistio, tekijänä ulkopuolinen asiantuntija eli teollisuusmies ja dipl.ins. K. H. Pentti. Tältä muistiota olivat pyytäneet Virkkunen ja Tamminen. Kaikista lausunnoista voi lukea, että väitöskirjan epävirallista taustatarkastusta oli tehty jo pitkään; niissä viitattiin muun muassa Erkki Alhangon aikaisempaan vastineeseen. Sellaista ei kuitenkaan löydy opettajaneuvoston aikaisempien kokousten pöytäkirjaliitteistä, ei myöskään Tamminsen ja Virkkusen ensimmäisiä kriittisiä muistioita.²⁶

Seuraavassa rekonstruoidaan kritiikin ja puolustuksen jakolinjoja, esitellään opetusneuvoston äänestystulos ja äänestäjät sekä yritetään rivien välistä lukea Alhangon kadonneen vastineen pääkohtia. Virkkusen kritiikin keskeinen kohta liittyi siihen, voiko Alhangon työtä lainkaan tarkastella tieteellisenä tutkimuksena. Siitä puuttui tutkimukselle leimallinen ”olennaisten seikkojen valikointi”, millä viitattiin aiheen rajamiseen. Virkkusen mukaan tiedot oli nyt koottu sattumanvaraisesti ja ”teoksen aihepiiri paisuu hallitsemattoman laajaksi ja tekijän asennoituminen muodostuu epätieteelliseksi”. Virkkunen kyseenalaisti työn keskeiset väitteet kolumbiaisten puulajikkeiden käytöstä paperinvalmistuksen raaka-aineena. Epävirallinen opponentti viittasi lisäksi siihen, että tuotantokustannuksia, kysyntä- ja kulutustietoja oli tutkittu epätas-

25. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto, pöytäkirja opettajaneuvoston kokouksesta 12.8.1953, liitteet: Eino Saaren ja R.H. Roschierin lausunnot, molemmat päivätty elokuulle 1953.

26. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto, pöytäkirja opettajaneuvoston kokouksesta 15.10.1954. Liitteet A, B ja C sekä Kaupin ja Pentin lausunnot konekirjoitusversioina.

lisesti, ja ”paperin nykyisen menekin ja sen tulevan kehityksen tutkiminen” oli hataralla pohjalta. Erityinen piikki suunnattiin Alhangon käyttämää ”in every respect” -metodia kohtaan. Se oli tuottanut lopputuloksena näkökohtien pinta-puolista esittämistä ja niiden pohjalta tehtyjä johtopäätöksiä ja väittämiä, joiden todistusvoima oli ohut. Lisäksi työtä kuormittivat asiavirheet ja epätarkkuudet.²⁷

Professori Tammisen perusteellisempi ja yksityiskohtiin tarkemmin pureutuva muistio nosti esiin osin samoja asioita. Hän viittasi suuremmin Alhangon kirjoittamaan vastineeseen, mikä tekee mahdolliseksi rekonstruoida kiistelyn pääjakolinjat. Ensimmäinen koskee aiheen valintaa ja jäsentelyä; Tammisen kritiikki suuntautuu siihen, että ”kansantaloudellisia aspekteja” oli liian vähän eikä Alhanko ollut ottanut hänen kommenttejaan huomioon. Alhanko puolustautui vetoamalla siihen, että kyseessä ei ollut kansantaloudellinen tutkimus ja viittasi Tammiselta saamaansa ohjaukseen. Henkilöön menevä taso nousi nyt esiin, ja syytökset koskivat ohjauksen luonnetta, joka oli tapahtunut ”aamiaisikaan Kauppakorkeakoulussa”. Tammisen vastineesta paistaa antipatia koko prosessia kohtaan: ”Haluan aluksi mitä voimakkaimmin korostaa, että alun perin jouduin puuttumaan asiaan yksinomaan siitä syystä, että rehtori Hildén nimenomaan pyysi minua lukemaan osan Alhangon väitöskirjan käsikirjoituksesta. [– –] esitin rehtori Hildénille useaan otteeseen, että valitusta aiheesta voidaan käsittääkseni laatia ansiokas ja mielenkiintoinen komiteamietintö tai siihen verrattava selvitys, mutta ei hevillä sanan varsinaisessa mielessä tieteellistä tutkimusta, koska lopputulokset eivät missään tapauksessa ole verifioitavissa.” Auktoriteettinaan Tamminen käytti professori Eino Kailan näkemystä ”koeteltavuuden periaatteesta” ja professori Oiva Ketosen ajatusta ”relevanssin probleemin ratkaisemisesta”. Hän viittasi myös professori Ernst Nevanlinnan ”ilmehikkääseen nimitykseen” henkisestä siisteystä, joka tarkoitti ”kokonaisprobleeman ja

jokaisen osaprobleeman selvää ja loogista asetelua”.²⁸

Tamminen kaipasi väitöskirjaan ”luontevaa taustaa”, kontekstia, johon tutkimus olisi voinut nojata. Alhangolle oli annettu luettavaksi P. T. Ellsworthin tutkimus *The International Economy* (New York 1950), joka on väitöskirjan lähdeluettelossa, mutta johon ei viitata Tammisen toivomalla tavalla. Taustoitus jäi näin tekemättä ja ”ajankohtainen kysymys ns. kehittymättömien maiden talouselämän kehittämisestä” jäi tekijältä ymmärtämättä. Tamminen kaipasi työltä selkeämpää kysymyksenasettelua siten, että Kolumbiaan perustettava paperiteollisuutta olisi arvioitu kirikkaammin joko maantieteellisesti, teknillisesti tai liiketaloudellisesti sekä osana kansainväliseen erikoitumiseen liittyvää työnjakoa. Nyt Alhanko oli tyytynyt vain toteamaan, ”ettei tällaisen teollisuuden perustaminen ole ’suositeltavaa’ – määrittelemättä mitään selvää kriteeriota, jonka mukaan tällainen väittäjä on oikeutettu”. Perimmältään kiista jakautui oppiainepohjaiseksi, kuten Tamminen totesi:

Probleemin kansantaloudellisen puolen selvä oivaltaminen [alleiviivaus Tammisen] ei nähdäkseni millään tavoin estä tutkimusta olemasta silti talousmaantieteellinen. Tärkeintähän on, että tutkija näkee koko probleemansa selvästi hahmottuneena ja jäsennehtynä, vaikka tyytyisikin seikkaperäisesti tutkimaan vain osaa siitä. Itse asiassa tekijä olisi päässyt sangen vähällä kansantaloudellisella resonemangilla, kunhan se vain olisi tapahtunut selkeän kysymyksenasettelun puitteissa. Olisi miltei riittänyt, jos hän olisi todennut, että vaikka paperi- ja vanuketeollisuuden perustaminen Colombiaan ei olisikaan liiketaloudellisesti kannattavaa, niin se silti saattaa olla muilla perusteilla ”suositeltavaa”. Jos tekijä taas on sitä mieltä, ettei riittävästi muitakaan

27. Yllämainittu kokous, Liite A. Vt. professori Henrik Virkkusen lausunto.

28. Yllämainittu kokous, Liite B, Professori Mikko Tammisen lausunto, sivu 2.

perusteita ole olemassa ja lisäksi haluaisi lukijansa päätyvän samaan tulokseen, hänen olisi tietenkin se pätevästi osoitettava.²⁹

Kritiikin muut kohdat Tamminen ohjasi kahdenvälisen ohjauksen kommunikaatiovaikeuksiin ja muutamiin yksityiskohtiin, kuten lähtöiden luotettavuuteen. Sitten hän meni henkilökohtaisuuksiin viittaamalla Alhangon ”erikoisopintojen” ohuuteen ja naiviin käsitykseen tieteellisen tiedon luonteesta. Kiista kulminoitui koskemaan tutkimuksen aineistohankinnan tieteellisyyttä, ja siihen saadaan Alhangon vastineesta suora sitaatti: ”Eivätkö professorit Tamminen ja Virkkunen katso edes Amazons-joen lähdealueille, Magdalena-jokialueelle ja muuallekin Colombiassa tekemieni matkojen osoittavan, että olen harjoittanut erikoisopintoja?” Sitätaattia reunustaa Tamminen huudahdus: ”Mikä on siis tieteenhaara, jonka Alhanko todella hallitsee?” Muistio jatkuu viittauksilla Alhangon tutkijanmoraalin heikosta tasosta (”hän ei yksinkertaisesti ole selvillä tieteellisen tutkimuksen luonteesta”) edeten kieliasua kohtaan suunnatun kritiikin kautta itse väitöstilaisuuden kulkuun. Selviää, että Tamminen oli esittänyt tilaisuudessa kriittisiä kysymyksiä, mutta kustos oli rajannut ylimääräisten opponenttien liikkumatilaa. Tamminen mukaan työn pääongelmana oli hajanaisuus ja heterogeenisuus: ”Yritin väitöstilaisuudessa kärsivällisesti ottaa selville, oliko asia lopultakaan valjennut hänelle sen kirjallisuuden avulla, jota olin hänelle suositellut, jolloin todella useaan otteeseen tiedustelin hänen käsitystään tietyistä asioista sellaisessa tapauksessa, että tehdään tiettyjä oletuksia.” Tamminen mukaan ongelman ydin oli siinä, että ”on kuin Alhanko ei tajuaisi, että hän ei puolusta akateemista väitöskirjaansa käytännön liikemiehen, vaan tieteenharjoittajan ominaisuudessa”. Lopupäätelmä oli karu. Tamminen mukaan Alhangon väitöskirjan hyväksyminen vahingoittaisi Kauppakorkeakoulun mainetta tieteellisenä laitoksena.³⁰

Opposition avainsana oli tieteellisyys. Kauppakorkeakoulun tutkimuksellinen pohja oli vahvistunut jo sotavuonna 1944, kun alettiin jakaa Antti Wihurin ja Liikesivistysrahaston apurahoja väitöskirjatutkimuksiin. Liiketaloustieteilijä, teollisuuden laskentatoimeen perehtynyt Henrik Virkkunen, joka oli syntynyt vuonna 1917 kuten Erkki Alhankokin, kuului ensimmäisten rahoitettujen sukupolveen, jonka odotettiin rakentavan Kauppakorkeakoululle itsenäistä tutkimustraditiota. Näkemyksiin vaikuttivat sodan jälkeiset kansantaloustieteen uudet virtaukset ja kotimaassa tapahtunut korkeakoulujen sekä ammattiin johtavien oppialojen tieteellistymiskehitys. Kilpailu Helsingin yliopiston ja sen uuden valtiotieteellisen tiedekunnan kanssa puristi Kauppakorkeakouluun uudenlaista akateemista puhevirtaa; jo rehtori Louhivuoren aikana päädyttiin kaksijalkaisen tutkimustradition luomiseen. Toinen olisi kansantaloustiede ja toinen liiketaloustiede. Tavoitteena oli tehdä Kauppakorkeakoulusta ”Taloudellinen Korkeakoulu” palvelemaan sekä yksityisen sektorin, että valtion ja kuntien hallintoa ja kauppaa.³¹

Vuonna 1913 syntynyt Mikko Tamminen oli nimitetty vuonna 1949 Kauppakorkeakoulun kansantaloustieteen dosentiksi ja seuraavana vuonna saman tieteenalan toiseksi professoriksi. Harvardissa ja Cambridgessa opiskellut Tamminen oli hyvin selvillä Kauppakorkeakoulun tutkimuksen uusista haasteista. Hän ajoi tutkimukseen vahvempaa kansainvälisyyttä ja erityisesti angloamerikkalaisen, makroekonomisiin ja teoreettisiin tutkimuskysymyksiin liittyvän suuntauksen voimistamista. Kansantaloustieteen menetelmä- ja peruskysymyksistä kirjoittaessaan hän edisti uuden metodisen otteen ja keynesiläisen talusteorian läpimurtoa Suomessa.

29. Yllämainittu kokous, Liite B, Professori Mikko Tamminen lausunto, sivu 5–6.

30. Mainittu kokous, Liite B, Professori Mikko Tamminen lausunto, sivu 11–13.

31. Michelsen, *Vuosisadan tilinpäätös*, 129, 136–139.

Tamminen kuului niihin harvoihin tutkijoihin, jotka alkoivat suunnitella akateemista uraa Kauppakorkeakoulussa. Jatko-opiskelusta tuli todellinen vaihtoehto vasta 1940-luvun lopussa. Taloudellisen tilanteen parantuminen mahdollisti uusien opetusvirkojen perustamisen ja uusien professorinvirkojen saamisen kauppa-oikeuteen, liikelaskentaoppiin, kansantaloustieteeseen ja liikkeenhoito-oppiin.³²

”Ehdotan väitöskirjan hylättäväksi...”

Kauppakorkeakoulun opettajaneuvoston kokouksessa 15. lokakuuta rintamalinjat olivat jo asettuneet. Väitöskirjan puoltamista ajoi voimakkaimmin rehtori Kaarlo Hildén, tukenaan viralliset tarkastajat Roschier ja Saari, Saari tosin asiaa ”aprikoituaan”. Tilanne ajoi opetusneuvoston muut jäsenet vaikeaan tilanteeseen, mihin Kauppakorkeakoulun entinen rehtori, vararehtori ja kauppa-oikeuden professori Kalle Kauppi viittasi kirjallisessa muistiossaan. Keskusteluissa oli viitattu mahdollisuuteen saada ulkopuoliselta, ehkä kansainväliseltä tutkijalta lausunto, mikä olisi Kaupin mukaan ”saattanut vielä auttaa objektiivisessa arvioinnissa sekä lisätä subjektiivista turvallisuudentunnetta ratkaisun oikeaan osuvaisuuden suhteen”. Tähän ei kuitenkaan menty, ja päätös tehtiin niiden asiakirjojen pohjalta, joihin tässäkin tekstissä on viitattu. Kauppi nosti esiin painavimmaksi argumentiksi sen, että teoksen käsittely ”juuri kansan- ja liikelähdölliseltä kannalta näyttää olevan käsitteiden epätäsmällisyyden takia ja kysymysten asetelun puolesta hämärää ja sekavaa”. Lopputuloksena oli Kaupin asettuminen kriittiseen rintamaan.³³

Kokouksessa kuultiin vielä puolustuksen puheenvuoro eli kustos, professori Hildén oli jättänyt kommentoivan muistion opettajaneuvostolle. Hildénin tekstistä paistoi avoin antipatia oppositiota kohtaan:

Herrojen Virkkusen ja Tammissen muistiota luonnehtivat toisaalla ylimielinen ja loukkaava sävy, joka on

epätavallista akateemisissa asiakirjoissa, toisaalla ehdoton varmuus, jolla oikeutta haetaan ja tuomioita langetetaan. Kirjoittajat löytävät tutkimuksesta pelkästään puutteita, he katsovat, että aineiston valinta ja sijoitus on sattumanvaraista ja epätydyttävää, he julistavat, että kirjan ensimmäinen luku sisältää yleistietoa, joka lienee saatavissa hakuteoksista eikä edusta mitään tieteellisesti arvokasta tutkimussuoritusta, että tutkimuksen metsälliset ja teknologiset osat eivät sisällä sellaisia ansioita, että ne yksinään voisivat puoltaa väitöskirjan hyväksymistä [– –] Eikä tässä kyllin. He langettavat syytöksiä tekijän tutkijamoraalia vastaan, väittäen tekijän salaavan tosiseikkoja ja suhtautuvan kevytmielisesti tieteellisen totuuden etsintään. Ja lopuksi he täydentävät langettamansa kuolemantuomion kategorisesti julistamalla, että teoksen kieliasu on siinä määrin arvostelun alapuolella, että kirjan julkaiseminen englanninkielellä on suoranainen skandaali.

Hildén asettuu puolustamaan koko arvovallallaan Alhankoa ja tämän perehtyneisyyttä ”Colombian oloihin yleensä ja maan paperikysymykseen erityisesti”. Hildén osoittaa Virkkusen ja Tammissen kritiikin puutteet ja ”tendenssimäisyyden”, ja toteaa lopuksi: ”Ilman epäilyksiä olen valmis puoltamaan väitöskirjan hyväksymistä ja yhdyn niinmuodoin siihen käsitykseen, johon virallisina vastaväittäjinä toimineet asiantuntijat ovat tulleet otettuaan tasapuolisesti huomioon

32. Michelsen, *Vuosisadan tilinpäätös*, 144–147. Mikko Tamminen (1913–1965) oli 1950- ja 1960-luvulla Suomen huomattavimpia ekonomisteja. Kauppakorkeakoulun professorina hän perehtyi valuuttakurssien ja -politiikan, kilpailuteorian sekä taloudellisen kasvun ongelmiin. Henrik Virkkunen (1917–1963) nimitettiin Kauppakorkeakoulun vakinaiseksi professoriksi vuonna 1955. Sekä Tamminen että Virkkunen vaikuttivat ennen varhaista kuolemaansa Kauppakorkeakoulun rehtoreina.

33. Aalto-yliopiston arkisto, pöytäkirja opettajaneuvoston kokouksesta 15.10.1954. Liite D: Professori Kalle Kaupin lausunto, sivut 4,7.

teoksen sekä ansiot että puutteet.”³⁴ Lopullinen äänestys suoritettiin avoimin kortein ja keskustellen. Lyhyen yleiskeskustelun jälkeen vt. professori Virkkunen esitti väitöskirjaa hylättäväksi. Häntä kannattivat professorit Tamminen ja Kauppi sekä liiketaloustieteen professori Martti Saarnio ja Huugo Raninen. Kauppaoikeuden professori Väinö Vihma vetosi virallisten vastaajien kannanottoihin ja ilmoitti kannattavansa väitöskirjan hyväksymistä. Häntä kannattivat kemian ja tavaraopin professori Pekka Heinänen, talousmatematiikan professori Ensio Kivikoski ja rehtori Kaarlo Hildén. Äänin 5–4 opettajaneuvosto päätti Alhangon väitöskirjan hylkäämisestä.³⁵

Tieteellistä vai kaupallista?

Tätä kirjoitettaessa on kulunut 60 vuotta Erkki Alhangon väitöskirjan hylkäämisestä. Tapaukset ovat olleet hyvin harvinaisia Suomen tieteen historiassa – siksi perusteellinen käsittely on paikallaan. Mikä prosessia meni pieleen? Jälkikäteen voidaan vain spekuloida, että monet ristikkäiset akateemiset paineet koituivat Erkki Alhangon kohtaloksi, yhdessä mahdollisten tulehtuneiden henkilösuhteiden ja selvästikin väitöskirjan puutteellisen ohjauksen vuoksi. Tieteellisyydestä oli tullut Kauppakorkeakouluun uusi päämäärä, jonka turvin rima asetettiin korkealle – ja joka kelpasi leimakirveeksi, kun kritiikille piti löytää pohja. Alhangon väitöskirjan aihepiiri oli uusi, lähdeaineisto haasteellinen ja koko näkökulma suomalaisissa kauppatieteen kuvioissa selvästi totuttua kansainvälisempi. Hänen uransa globaalikaupan parissa oli vielä 1950-luvulla harvinainen ja mahdollisesti kateuden aihe. Ymmärrystä ei löytynyt edes samanikäisten tutkija-

kollegojen (Tamminen, Virkkunen) keskuudessa. Työn valmiiksi saattaminen oli mahdollista ilmeisesti rehtori Kaarlo Hildénin vahvan tuen takia.

Väitöskirjan hylkääminen on jo sinällään harvinaista, mutta Alhangon tapaus on vielä erikoisempi. Väitös hylättiin vasta väitöstilaisuuden jälkeen, ja päätöksen hylkäämisestä teki Opettajaneuvosto vastoin molempien vastaajien ja kustoksen suositusta. Jo pitkään on ollut periaatteenä, että väitöskirjan hylkäämistä pitää esittää viimeistään väitöstilaisuudessa. Sen jälkeen hylkääminen on myöhäistä. Prosessi soti kaikkia kirjoitettuja ja kirjoittamattomia akateemisia sääntöjä, tutkimusetiikkaa ja väittelijän oikeus- turvaa vastaan. Voidaan puhua oikeusmurhasta, tai Kauppakorkeakoulun rehtori Kaarlo Hildénin mukaan ”tieteellisestä kuolemantuomiosta”, joka lankesi hirvittävänä Erkki Alhangon ylle. Nykyisen näkemyksen mukaan Alhangolla olisi ollut oikeus valittaa saamastaan kohtelusta Opetusneuvoston yläpuoliseen tasoon. Kauppakorkeakoulun kohdalla se olisi ollut koulun hallitus. Näin ei kuitenkaan tapahtunut, ja syntynyt näytelmä vahvistaa kuvaa 1950-luvun Kauppakorkeakoulusta tutkimuksellisesti hapuilevana ja epäkypsänä instituutiona. Jos eläisimme Yhdysvalloissa, voisi Kauppakorkeakoululta vaatia anteeksiapyyntöä.

Erkki Alhangon väitöskirjan hylkäämisestä on käsitelty aiemmin esimerkiksi Hiltunen ja Hiltunen 2007, 10–11.

34. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto, pöytäkirja opettajaneuvoston kokouksesta 15.10.1954. Liite C: Professori Kaarlo Hildénin muistio.

35. Aalto-yliopiston arkisto, Kauppakorkeakoulun Opettajaneuvoston arkisto, pöytäkirja opettajaneuvoston kokouksesta 15.10.1954.

Nykyajan historia

Pertti Ahonen aloittaa yleisen historian professorina Jyväskylän yliopistossa 1.8.2014.

Mitä historia on? Ja mikä on historiaa? Näistä aiheista on väitely niin kauan kuin historiaa on tutkittu eikä kiistely varmasti tule jatkossakaan loppumaan. Mutta vaikka historiantutkijoilla onkin monista asioista erimielisyyksiä keskenään, yksi raja on aika yleisesti hyväksytty: historia ei ole ainakaan mitään futurologiaa. Tieteenalamme keskittyy penkomaan menneisyyden mysteerejä ja tulkintamalleja ja jättää tulevaisuudesta spekuloinnin muille. Silti tämäkään rajanveto ei ole niin selkeä juttu kuin ensi katsomalta voisi luulla. Milloin menneisyys nimittäin loppuu? Ja mitä siirtyminen menneisyydestä nykyhetkeen tarkoittaa historiantutkimuksen kannalta? Onko hyvin läheisen menneisyyden ja jopa nykyhetken tutkiminen oikeutettua historioitsijoille?

1900-luvun alkupuolella monet johtavat historiantutkijat painottivat niin sanotun lähihistorian ongelmallisuutta. 1920-luvun Britanniasa esimerkiksi R. G. Collingwood korosti mahdollisuutta pitkäaikaiseen pohdiskeluun keskei-

senä seikkana, joka erotti historian pinnallisesta, nykyhetkeä luotaavasta journalismista. Hänen näkökantansa mukaan historian kirjoittaminen oli mahdollista vasta monien vuosikymmenien, jopa vuosisatojen, päästä tutkittavista tapahtumista. Vähitellen näin jyrkät ajatusmallit toki murenivat, ja lähihistorian tutkiminen yleistyi nopeasti 1900-luvun toisella puoliskolla, etenkin toisen maailmansodan jälkeisessä Euroopassa, jossa lähihistorian tutkimisella katsottiin usein olevan suurta poliittista ja pedagogista merkitystä. Länsi-Saksassa esimerkiksi Hans Rothfels, sikkäläisen *Zeitgeschichte*-tutkimuksen suuri pioneeri, piti tehtävänäään demokraattisen järjestelmän pönkittämistä historiantutkimuksen avulla, etenkin oppimalla Weimarin tasavallan virheistä ja kansallissosialistisen diktatuurin vaaroista. Näin historiantutkimuksesta tuli tavallaan ase myös kylmän sodan aikaisessa kamppailussa kommunismia vastaan, etenkin kun natsijärjestelmää yleisesti verrattiin Neuvostoliittoon, pääasiassa lähihistorian pohjalta koottuihin totalitarismin teorioihin vedoten.

Vaikka lähihistoria siis vähitellen nousi yhä laajemmin hyväksytyksi historiatieteen alalajiksi, raja nykyisyyden suuntaan säilyi ainakin potentiaalisena ongelmana – ja on sitä vielä tänä päivänä. Kuinka lähelle nykyhetkeä lähihistorian tutkija saa tulla? Voidaanko nykyisyyden ja menneisyyden välille vetää selvä rajaviiva – ja jos voidaan, mitä kriteerejä tässä rajanvedossa pitäisi käyttää?

Yksi yleisesti käytetty rajapyykki pohjautuu lähteiden – ja etenkin arkistolähteiden – saataavuuteen. Useimmat historioitsijat pitävät melko läheisenkin menneisyyden tutkimista hyväksyttävänä, kunhan kohtalaisia määriä keskeistä arkistomateriaalia on tutkijoiden käytettävissä. Fiksaatiolla arkistolähteiden käyttöön on pitkät juuret historian alalla, aina Rankesta lähtien, ja lähihistorian tutkimuksen varovainen kronologinen eteneminen on heijastanut samoja perinteitä. Toisen maailmansodan jälkeisen ajanjakson tutkimus on siirtynyt pikkuhiljaa vuosikymmeneltä seuraavalle pitkälti länsimaiden arkistolakeja seuraten. Jos tutkijat ovat saaneet arkistomateriaalin käyttöönsä vasta noin kolmenkymmenen vuoden kuluttua itse tapahtumista, historialliset tutkimukset ovat alkaneet ilmestyä muutamaa vuotta tämän jälkeen. Kunnon vauhtiin on yleensä päästy noin 40 vuoden viiveellä. Niinpä esimerkiksi 1960-luvun historiaa on jo käyty läpi melko huolellisesti eri puolilla Eurooppaa, kun taas 1970-luvun tutkimus on edelleen pitkälle lähtökuopissa.

Poikkeuksiakin toki on, muun muassa omalta lempialaltani, Saksan lähihistorian saralta. Natsi-Saksan historian tutkimus alkoi hyvin nopeasti toisen maailmansodan päätyttyä. Useita huomattavia teoksia ilmestyi jo 1940-luvun lopulla ja 1950-luvun alussa, ja uusia tutkimuksia satelisen jälkeen tasaista tahtia. Myös toinen Saksan diktatuuri, DDR, pääsi kukoistavan historiallisen tutkimuksen kohteeksi poikkeuksellisen nopeasti. Perusteellinen DDR:n tutkimus alkoi heti Saksan yhdistymisen jälkeen ja on säilynyt yhtenä Euroopan lähihistorian vilkkaimmista tutkimuskentistä. Mutta vaikka kummassakin tapauksessa vakava historiallinen tutkimus lähtikin käyntiin huomattavasti lyhyemmällä viiveellä kuin yleensä, toiminta oli kuitenkin lopulta paljon konventionaalisempaa kuin ensi katsomalta voisi luulla. Natsijärjestelmän sisäinen lähdeaineistohan tuli poikkeuksellisen nopeasti tutkijoiden

käyttöön Saksan antauduttua ehdoitta ja liittoutuneiden otettua materiaalit haltuunsa. Samanlainen kuvio toistui DDR:n romahduksen yhteydessä. Sielläkin kaatuneen järjestelmän sisäiset asiakirjat jäivät voittoisien vastustajien käsiin sillä seurauksella, että monet arkistomateriaalit, jotka normaalisti tulisivat tutkijoiden käyttöön vasta vuosikymmenien jälkeen tai eivät koskaan, olivat saatavilla vain muutaman vuoden viiveellä.

Nämäkään poikkeustapaukset eivät oikeastaan anna vastauksia kysymyksiin kaikkein läheisimmän lähihistorian tutkimisesta. Miten toimitaan vaikkapa viimeksi kuluneiden viiden tai kymmenen vuoden historian alueella, tilanteessa jossa arkistomateriaalit eivät vielä ole käytössä ja tapahtumien kulkusuunta on monella tavalla avoin? Useimmat historiantutkijat ovat perinteisesti jättäneet alueen muille, lähinnä journalisteille ja yhteiskuntatieteilijöille. Mutta meidän ei tarvitse tehdä näin. Alan ehkä suurinta auktoriteettia Timothy Garton Ashia mukailen väittäisin, että nykyajan historia (*history of the present*) on yhtä käypä historianala kuin mikä muu tahansa. Vaikka pitemmän perspektiivin puute aiheuttaakin omia ongelmiaan, historiantutkijat voivat tuoda omat metodinsa myös äskettäisten tapahtumien analysointiin. Arkistolähteet eivät ole välttämättömiä. Nykyajan historian lähdeaineisto on muutenkin laajaa. Ja, kuten Garton Ash toteaa, silminnäköjien, myös tutkijoiden itsensä, arvopaino on suuri, paljon suurempi kuin Ranken opeille pohjautuva perinteinen metodologia on väittänyt. Tilanteen ”fiilis” on myös tärkeä seikka, jonka historioitsija voi tuoda esiin osittain omien kokemustensa pohjalta. Ei siis jätetä nykyajan historian tutkimusta muille tieteenaloille. Historiallinen perspektiivi ja huolellinen tutkimustyö sopivat myös nykyyhetkeen ja sen haasteisiin. Kaikki tämä tekee nykyajan historiasta tärkeän tutkimusalan, jota kannattaa kehittää systemaattisesti eteenpäin.

Keskustelua

Heikki Oja

Riimuja Ulvilan sinetissä

Oli kiintoisaa lukea Visa Immosen esittely Ulvilasta löytyneestä leimasimesta.¹ Olen juuri kirjoittamassa kirjaa riimuista, ja sinetin keskellä oleva puumerkki näytti hyvin tutulta. Siinä on selvästi yhdistelmäriimu, jossa samaan pystyvarteen on piirretty kahden riimukirjaimen oksat, yksi oksa vasemmalle ja kaksi oikealle. Yhdistetyt merkit ovat siten ʃ ja ʆ. Molemmat ovat tuttuja riimuaakkosista. Ne eivät kuitenkaan esiinny yhtä aikaa samoissa aakkosissa. Ensimmäinen, ar nimeltään, on keskiaikaisissa riimuaakkosissa a-kirjaimen päätyyppi.² Toinen, ansuz nimeltään, on taas vanhojen germaanisten riimujen a-kirjaimen päätyyppi.³ Olisiko Alff-herra ollut niin ihastunut nimensä alkukirjaimen, että olisi valinnut sen puumerkkiinsä kahdella eri tavalla kirjoitettuna?

Riimukirjoitusta käytettiin 1300-luvulla vielä aktiivisesti esimerkiksi Gotlannissa ja Norjassa, vaikka Suomessa riimujen käyttö näyttää rajoit-

tuneen pääasiassa riimusuavoihin ja puumerkkeihin. Paavo Ekko on todennut, että esimerkiksi Ulvilan talojen puumerkeistä liki 20 prosenttia on muodostettu riimukirjaimista.⁴ Kun tutkii Immosen mainitsemia kokoelmia Suomen ja Ruotsin keskiaikaisista sineteistä⁵, huomaa helposti, että rälssiin kuulumattomien miesten puumerkeissä olivat keskiajalla riimukirjaimet paremmin sääntö kuin poikkeus. Usein riimun vartena oli käytetty pitkävartista ristiä, mutta ristin poikkipuuta ei Ulvilan sinetistä ainakaan selvästi erotu.

-
1. Visa Immonen, Esine tulkittuna, esimerkkinä keskiaikainen sinetileimasin Ulvilasta, *Historiallinen Aikakauskirja* 111 (2013), 477
  2. Odd Einar Haugen, Gullskoen Runefont, 1996, www.hd.uib.no/Runefonter/Gullskoen.html.
  3. Odd Einar Haugen, Gullhornet Runefont, 2001, www.hd.uib.no/Runefonter/Gullhornet.html.
  4. Paavo Ekko, *Puumerkit ja riimut menneisyyden avaimina*, Suomen Heraldinen Seura 1984, 74
  5. Reinhold Hausen, *Finlands medeltidssigill*, Finlands statsarkiv 1900 (verkossa osoitteessa www.arkisto.fi/uploads/Aineistot/Muita%20tietokantoja%20ja%20hakemistoja); Bror Emil Hildebrand, *Svenska sigiller från medeltiden*, Stockholm 1862 (verkossa osoitteessa books.google.com).

Ville Okkonen

EVA patosi sosiaalireformismia

Jukka Tarkka (HAik 4/2013) moitti artikkelini (HAik 3/2013) lähtökohtia ideologisiksi ja esitti oman tulkintansa Elinkeinoelämän valtuuskunnan perustamisesta sekä järjestön suhteesta SDP:n johtoon. Tarkan mielestä sivuutin keskeisiä tosiasioita EVA:n roolista 1970-luvun puoluepolitiikassa ja yhteiskunnallisen ilmapiirin muokkaamisessa. Tarkan mukaan EVA perustettiin purkamaan lukkiutunutta poliittista ilmapiiriä ja patoamaan kommunismin sekä Neuvostoliiton vaikutusta.

Artikkelissani argumentoin lähdepohjaisesti, että EVA perustettiin vahvistamaan ei-sosialististen puolueiden asemaa ja yhteistyöedellytyksiä. Aluksi EVA ei tavoitellut suhteita SDP:n ylimpään johtoon, vaan toteutti huomattavan vaali-offensiivin koko vasemmistoa vastaan.

EVA:n lähdemateriaali asettaa tutkijan kotimaisten yhteiskunta-, talous- ja puoluepolitiikan äärelle. Julkisen sektorin laajeneminen, valtiösääntöuudistus sekä tulkinta vasemmiston eheytymisestä käynnistivät elinkeinoelämän aikaisempaa koordinoitumman vastareaktion. EVALaiset kokivat valtiollisten valtarakenteiden vahvistumisen ja vasemmiston paineen uhkaksi elinkeinoelämän itsenäisyydelle ja yhteiskunnan sisäiselle vapaudelle.

Synkimmissä EVA-skenaarioissa valtiollisten valtarakenteiden vahvistumisen katsottiin avaavan portteja hallitusmuodon omaisuussuojasäännöksen väljentämiselle, yksityisomaisuuden sosialisoinnille ja suunnitelmataloudelle. Lähdeaineiston sallimissa rajoissa muodostin EVA:n yhteiskunnallisista havainnoista kontekstin, jossa painottuivat syksyn 1975 eduskuntavaalit, vasemmiston menestyminen gallupeissa ja vasemmistoenemmistöisen eduskunnan

mahdollisuus. EVA:n aktivoituminen vaaleissa ei perustunut kommunistien vyörytykseen, vaan koko vasemmiston mahdolliseen menestykseen.

Tarkka on oikeassa siinä, että kuvaukseni jättää EVA:n ja SDP:n suhteet ylimalkaisiksi ja ehkä merkityksensä puolesta syrjään. Toisaalta artikkelini pääkysymys ei ollut EVA:n ja SDP:n suhde. Viittasin vain Mika Tiivolan ja Max Jakobsonin aikalaismuuttamisiin, jotka korostivat SDP:n sosialisoinnissuunnitelmien jatkuvuutta ja työväenliikkeen pyrkimyksiä keventää valtiopäiväjärjestyksen määräänemmistöisäädöksiä.

Välittömästi perustamisensa jälkeen EVA järjesti vaalitukea oikeistolle ja keskiryhmille sekä rahoitti porvarillista järjestökenttää, kuten Vapaan koulutuksen tukisäätiötä (VKTS) ja Suomalaisen Yhteiskunnan Tuki -säätiötä (SYT). Siksi on vaikea hyväksyä Tarkan tulkintaa EVA:sta lukkiutuneiden asenteiden purkajana. Yhtä hyvin voisi sanoa, että EVA purki uudistuneita yhteiskunnallisia asenteita ja siten pyöritti historian pyörää taaksepäin. 1970-luvulla kommunismin eristämisestä ei vallinnut samanlaista konsensusta kuin 1950-luvulla.

Tarkka väittää, että EVA toimi ”kommunismia vastaan ja torjuakseen Neuvostoliiton vaikutuksen Suomen politiikkaan”. Kommunismia kuitenkin tulkittiin melko laajasti. EVA:n tukema koulutuspoliittinen väki piti esimerkiksi opetusministeri Ulf Sundqvistia hitaan vallankumouksen valmistelijana ja kesän 1974 koulujärjestelmälain 14 §:n muutosta sosialismin vyörytyksenä. Riittikö kommunismin kriteereiksi epämieluisa sosiaalidemokratia tai sosiaalireformismi? Yksityisoppikoulujen liiton ja EVA:n rahoittaman VKTS:n aktiiveille peruskoulu-uudistus merkitsi sosialismin etenemistä, mutta työväenluokkaisten perheiden lapsille sosiaalisen nousun mahdollisuuksia. EVA:n tukema VKTS vastusti nimenomaan sosiaalidemokraattista koulutuspolitiikkaa. Länsinaapurin sosiaalidemokratia ja lujatahtoinen Olof Palme tarjosivat varoittavia esimerkkejä demokraattisesta sosialismista.

Näin asettuu kyseenalaiseksi Tarkan väite, että EVA ja SDP vastustivat kommunismia ”pelikentän samalla puolella”. EVA ja sosiaalidemokraatit eivät olleet samassa leirissä monissakaan kysymyksissä, vaikka istuivat samoissa kokoushuoneissa.

Vasemmistolle tärkeintä olivat yhteiskunnalliset, verovaroin rahoitetut hyvinvointiudistuk-

set ja valtiopäiväjärjestyksen määrävähemmistösäännösten lieventäminen työväenliikkeen historiallisen linjan mukaisesti. Näihin myös EVA kiinnitti päähuomionsa, ei yksin kommunismiin. Sosiaalireformismi jakoi rintamalinjoja selkeämmin kuin kommunismi.

Maijastina Kahlos

Kauan sitten Ateenassa

Muinaisessa Ateenassa oli ruukuntekijöiden työpaja.

Työpajan mestarit tarvitsivat uutta ruukuntekijää, ja niinpä he päättivät palkata yhden lisää. Mestarit päättivät kuuluttaa Ateenassa ja kaikkialla Kreikassa, että he etsivät pajaansa ruukuntekijää. Työtä haki seitsemäntoista ruukuntekijää koko Kreikasta, kokeneita ja vähemmän kokeneita, mutta kaikki he olivat etevä. Työpajan mestarit valikoivat neljä ruukuntekijää, joita he kuulusivat, valitakseen näistä itselleen työntekijän.

Nämä neljä olivat Khrysispos, Platon, Aristoteles ja Speusippos.

Khrysispos oli ollut alalla varsin pitkään. Hän oli osoittanut ammattitaitonsa tekemällä kuusi vaativampaa ruukkuja ja kymmeniä pienempiä ruukkuja. Hänellä oli jo mestarin arvo, ja hän oli opettanut ruukuntekoa nuoremmille. Khrysispos oli aikaisemmin asunut Ateenassa, mutta tyranni Hippiaan aikana hän oli joutunut pakenemaan Spartaan. Spartassa hänet oli otettu hyvin vastaan, ja sen vuoksi hän oli viihtynyt siellä vuosia. Khrysispos oli käynyt ruukuntekijöiden opissa myös Miletoksessa, Efesoksessa ja Smyrnassa.

Platon ei ollut ehtinyt olla alalla kovinkaan kauan. Itse asiassa hän oli tehnyt ensimmäisen vaativamman ruukkunsa viitisen vuotta aikaisemmin, mutta teki nyt intohimoisesti ruukkuja. Hän ei ollut saanut vielä mestarin arvoa. Hän oli myös kuunnellut mestareita, jotka kertoivat, miten ruukun tekemistä voidaan opettaa. Hän oli asunut Ateenassa, mutta käynyt ruukuntekijöiden opissa Korintossa. Ateenalaisena hän tunsu työpajan mestarit ja oli tehnyt heille töitä ennenkin.

Aristoteles oli myös alalla varsin nuori. Hän oli myös valmistanut ensimmäisen vaativam-

man ruukkunsa vasta joitakin vuosia sitten. Hän teki antaumuksella ruukkuja, mutta ei ollut vielä ehtinyt saada mestarin arvoa. Platonin tapaan hänkin oli kuunnellut mestareita, jotka opettivat ruukun tekemisen opettamista, ja hän oli opettanut ruukun tekemistä. Hän ei ollut Ateenasta, vaan Argoksesta. Hän oli käynyt ruukuntekijöiden opissa muualla, aina Syrakusassa saakka.

Speusippos oli ollut alalla pitkään, pitempään kuin kukaan näistä nuoremmista ruukuntekijöistä. Hän oli saanut mestarin arvon. Hän oli siis kokenut, ateenalaisena hän tunsu työpajan mestarit hyvin, he olivat hänen ystäviään. Mutta siihen nähden, että oli ollut ruukuntekijänä pitkään, Speusippos ei ollut ehtinyt valmistaa kovinkaan monta ruukkuja, vain kaksi isoa ja muutamia pienempiä. Varsinkin ensimmäisen vaativamman ruukun tekemiseen oli vierähtänyt aikaa. Ei hän laiska ollut, mutta jostakin syystä ruukkuja ei noin vain valmistunut. Ehkä hän hioi muutamia ruukkujaan niin pitkään. Siten syntyi varmasti hienoja ruukkuja, kun niitä joskus valmistui. Ja oli hän toki opettanut ruukun tekemistä nuoremmille.

Mestarit antoivat ruukuntekijän työn Speusippokselle. Ateenalaiset kuiskivat, että Speusipposta mestarit olivat alun perinkin ajatelleet työntekijäkseen. Sanottiin, että itse asiassa mestareilla oli ollut mielessään jo alusta alkaen Speusippos, sillä tämä oli silloin tällöin ollut heidän apunaan. He luottivat häneen, olihan hän heidän kestiystävänsä. Ateenalaiset supisivat, etteivät mestarit olleet uskaltaneet palkata häntä noin vain: sellainen herättäisi vihaa ateenalaisissa, ja kaikki muut kreikkalaiset nauraisivat heille.

Protagoras sanoi: ”Mestarit päättivät myös, että jos Speusippos ei ota vastaan ruukuntekijän paikkaa, työ annetaan Platonille.”

Theaitetos kysyi: ”Miksi?”

Protagoras: ”Mestarit sanoivat, että koska hän on nuori ja lupaava, niin hänellä on edessään loistava tulevaisuus. Ja hän on työpajan kasvatti.”

Theaitetos: "En ymmärrä. Eihän tulevaisuudesta tiedä kukaan mitään? Eikö sen pitäisi merkitä, mitä on saanut aikaan ja mitä nyt osaa?"

Alkibiades puuttui puheeseen: "Poikaparka, et ymmärrä tosiaankaan mitään. Mestarit ovat kunniallisia miehiä, jotka tekevät Ateenalle hyödyllisiä päätöksiä. Ateenan työpajoihin pitää ottaa vain ateenalaisten omia miehiä, veljiämme, jotka ennestään tiedetään työpajaan sopiviksi. Ei kukaan Ateenassa halua metoikkeja Argoksesta tai Spartaan muuttanutta epämääräistä väkeä."

Theaitetos: "Olen ymmälläni. Eikö valinta pitäisi tehdä sen mukaan, mikä on hyvää, oikeaa ja kaunista?"

Alkibiades: "Äh, oletko taas kuunnellut sitä Sokratesta? Sitä paitsi ei Ateenassa kukaan halua mustakuvioisia ruukkuja, joita Khrysispos tekee. Hippiasikin inhosi niitä. Kaikki muut kuviot käyvät: Speusippos tekee punakuvioisia ruukkuja, vaikkakin harvakseltaan, mutta hän voi opettaa niiden tekemistä muille."

Theaitetos: "Miksi mestarit eivät sitten saman tien palkanneet Speusipposta?"

Euripides puuttui puheeseen: "Voi, Theaitetos, he ovat järjestäneet meille mitä parhaita teatteria."

Mitä mieltä Khrysispos? Aivan ensimmäinen ajatus oli heittää savet seinään ja luopua ruukuista. Mutta hän purki sydäntään ruukuntekijäystävillään ympäri Kreikkaa, Sisiliaa ja Jooniaa. Sitten hän kiiruhti gymnasioniin palaistralle ja lostamaan kiukkuaan hikipisaroiksi. Harjoittelun jälkeen Khrysisposen oli helpompi palauttaa mieleensä, miksi hän oikeastaan teki ruukkuja. Ei hän tehnyt niitä Ateenan työpajan mestareiden takia. Hän teki ruukkuja niiden kauneuden tähden. Niin, se oli tärkeintä, hän ei lannistuisi. Hän jatkaisi ruukkujen tekemistä ja tekisi lisää erilaisia ruukkuja, mustakuvioisia ja vaikka punakuvioisia, geometrisia ja orientalisioivia; amforoita, skyfoksia, kantharoksia... Hän palasi dreijansa ääreen.

Heikki Mikkeli

Mikä Eurooppa? Ketkä eurooppalaiset?

Heikki Mikkeli arvioi Tuomas Heikkilän ym. toimittaman kaksiosaisen Euroopan historian.

Werner Söderström Osakeyhtiö on kustantanut muhkean kaksiosaisen *Euroopan historian*¹, jota markkinoidaan ylväästi koristeellisessa pahvikotelossa. Kyse on suurteoksesta, jossa pyritään tyydyttämään sekä näyttävän lahjakirjan tarvisijoita että antamaan uudenlainen tulkinta maanosan vaiheista. Teoksen kirjoittajakuntana ovat valtaosin Suomen nuoremman polven historioitsijat muutamin täydennyksin lähitieteenaloilta. Ensimmäinen nide on nimeltään ”Valta ja asema” ja se käsittelee ennen muuta Euroopan määrittelyjä. Sen osat ovat ”rajat ja maailmankuva”, ”yhteiskunta ja hallinto” sekä ”talous ja toimeentulo”. Toinen nide on saanut nimen ”Henki ja elämä” ja se puolestaan keskittyy aate- ja kulttuurihistoriaan osinaan ”ihminen ja omakuva” sekä ”tieto ja taito”.

Kirjan yleisiä tavoitteita ei suuremmalti avata, sillä ensimmäisen niteen alussa on vain yhden aukeaman mittainen päätoimittaja Tuomas Heikkilän kuvaus teoksesta. Muuten osien alkuun on sijoitettu sivun mittaiset lyhyet johdan-

not teemoihin ennen kirjoittajien artikkeleita. Valinta on varmaan harkittu, mutta tällaisenaan teoksen yleiset päämäärät jäävät melko hämäräksi kun kirjoittajilla näyttää olevan erilaisia näkemyksiä siitä, mitä Eurooppa ja sen historia oikein ovat. Tietoinen valinta olla viittaamatta perinteisiin historian osa-alueisiin, kuten poliittiseen historiaan, kulttuurihistoriaan tai vaikkapa taloushistoriaan, on kiinnostava yritys ylittää näitä usein keinotekoisia raja-aitoja. Tuloksena on kuitenkin hieman hahmoton kokoelma eritasoisia artikkeleita, joissa on lisäksi suhteellisen paljon toistoa.

Heikkilän mukaan Eurooppa on entistä tiiviimmin mukana suomalaisten elämässä ja arkipäivässä, mutta eurooppalaisuuden merkityksiä voi etsiä vain historian avulla. Eurooppalainen menneisyys ei kuitenkaan tiivisty yhdeksi kertomukseksi, vaan on päätoimittajan mukaan lukeuttomien vaihtoehtoisten kertomusten kudelma. ”Euroopalla ei ole oikeaa, alkuperäistä tai lopullista muotoaan, joka olisi nyt saavutettu tai joka voitaisiin joskus saavuttaa” (s. 9). Teoksen uutuuksina Heikkilä mainitsee vuosilukujen vähyden ja aikakausiajon suhteellisuuden. Vaikka teoksen osat jakaantuvat väljästi viiteen ajanjaksoon – mainitsematta erikseen, mitä ne ovat –, korostetaan alkusanoissa nimenomaan histo-

1. *Euroopan historia. Osa I: Valta ja asema* 453 s., *Osa II: Henki ja elämä* 395 s. Toim. Tuomas Heikkilä (päätoimittaja), Marjo Kaartinen, Taneli Kukkonen, Liisa Suvikumpu, Teija Tiilikainen. WSOY 2012.

rian jatkuvuutta. Heikkilälle ”historia on liikettä ilman päämäärää”. Tämänkaltaiset valinnat eivät välttämättä tee teosta kovin helposti lähestyttäväksi, sillä ne tahtovat hämärtää tulkintojen merkityksen. Historia näyttäytyy pitkälti ihmisten toiminnasta riippumattomana voimana, jota nämä voivat ainoastaan sivusta seurata. Alun viittaus historian merkityksestä myös nykypäivän Suomessa on paikallaan, mutta lukijalle jää hämäräksi seuraavan kappaleen sanoma:

Historiaa kirjoitetaan voittajien sanelemana ja jättäiläisten harteilla. Tämän teoksen lukijat ja kirjoittajat ovat osa sukupolvien ketjua. Vuosisatojen saatossa syystä tai toisesta menestyksekkäiksi nousseet teemat tuntuvat nykyisin tärkeiltä, koska oma maailmamme rakentuu niille. Sen sijaan tappiolle jääneet aatteet jäävät väistämättä pölyttymään menneisyyden varjoihin, vaikka ne olisivat olleet oman aikansa totuuksia. Tähän kirjaan valikoituneet kiinnostuksen kohteet, ajatukset ja tulkinnat kertovat paitsi menneisyydestä, myös nykyhetkestä. Minkälaisia asioita pidetään tärkeinä 2000-luvun alun Suomessa?

Halutaanko tällä tähdentää, että kirjan tarkoitus on kertoa ainoastaan voittajien historiaa? Kukin sukupolvi tunnetusti kirjoittaa oman tulkintansa menneisyydestä, mutta on rajoittunutta tarkastella menneisyyttä yksinomaan voittajien perspektiivistä. Tietty aate voi jäädä ”tappiolle” tai ”unohduksiin” lukuisista syistä eikä aatteiden arvo voi yksinomaan mitata sillä, kuinka monet ihmiset ovat tänä päivänä valmiita heiluttamaan lippua niiden puolesta. Mikäli nykyiset ”voittajien” arvot nähdään historiassakin tärkeinä, ollaan sekä oikeuttamassa nykyistä politiikkaa että luomassa vääristynyttä kuvaa maanosamme menneisyydestä.

Onneksi teoksen kirjoittajakunta suhtautuu menneisyyteen paljon monimuotoisemmin kuin päätoimittajan saatesanat antavat ymmärtää. Poimin seuraavassa esiin joitakin huomioita kirjan artikkeleista. Kun niitä on yhteensä kaksi-

kymmentäyhdeksän, on ilmeistä, että kaikkia ei voi käsitellä yhden kirja-arvion suomassa tilassa. Siten nostan esiin muutamia havaintoja kummankin niteen eri osista. Kirjan alussa ”rajoissa ja maailmankuvissa” pohditaan rajojen merkitystä eurooppalaisen määrittelyille eri aikoina. Ensimmäisessä luvussa Taneli Kukkonen lähtee oivasti liikkeelle ajatuksesta, että vaikka antiikissa yksikään ihminen ei sinänsä ajatellut olevansa eurooppalainen, niin antiikin jälkivaikutus on olennainen osa myöhempiä eurooppalaisuuden määrittelyitä. Tämä eurooppalaisen itseymmärryksen ja kulttuurisen perinnön välinen ero on olennainen eurooppalaisuuden pohtimisessa. Kukkonen päätyy kuitenkin kertomaan antiikin eeposten ja muiden kirjallisten lähteiden avulla melko tavanomaisen tarinan Kreikan ja Rooman ajasta. Vaikka Välimerellä tapahtuneella merenkululla oli ”petollinen taipumus hävittää etäisyydet ja rajat” (s. 29), mikä saattoi todella olla uhka vierasta hapatusta pelkäävälle Rooman valtakunnan poliittiselle eliitille, oli samalla kyse monimuotoisista kulttuurien kohtaamistilanteista, joita olisi voinut analysoida laaja-alaisemmista näkökulmista.

Tuomas Heikkilän ja Jaakko Hämeen-Anttilan keskiaikaa käsittelevän artikkelin läpikäyvä teema tuntuu olevan ajatus yhtenäisyyden ihanteesta, jonka toteutumista jatkuvat ristiriidat, erimielisyydet ja rajanvedot vaikeuttavat. Parhaimmillaan artikkeli on tiivis yhteenveto kristikunnan roolista keskiajalla ja sen suhteesta ennen muuta islamilaiseen maailmaan. Pahimmillaan artikkelissa esitetään katteettomia väitteitä ja raflaavia yleistyksiä keskiajan eurooppalaisten ajattelusta. ”Menneisyyttä ja antiikin maailman perintöä ihailtiin keskiajalla suunnattomasti” (s. 47). ”Keskiaika ei ollut staattista, vaan sen halli eli jatkuvasti voimakas uudistumisen henki” (s. 48). ”Rajoiltaan nykyisen kaltainen Eurooppa syntyi keskiajan kuluessa” (s. 48). Tämänkaltaiset anakronistiset ja yltiömodernit väitteet keskiajan maailmasta johtuvat osaltaan siitä, että tarkastelukohteena on paljolti kapean eliitin

kulttuuri. Lisäksi kyseessä on tapa kirjoittaa historiaa passiivimuodossa, jossa keskiaika jopa personifoidaan toimijan muotoon. Ehkä avartavampaa olisi ollut kirjoittaa, ketkä nimenomaiset henkilöt esittivät tuonkaltaisia ajatuksia ja milloin ne esitettiin.

Eva Johanna Holmbergin ja Maria Lähteenmäen artikkeleissa määritellään Eurooppaa sen rajoilta käsin uudella ajalla. Molemmat artikkelit ovat suhteellisen suppeita vaikka tänä aikana eurooppalaiset kiistatta olivat tekemisissä muiden maanosien ihmisten ja kulttuurien kanssa paljon aiempaa enemmän, uusia maanosia löydettiin ja kolonialismi alkoi kukoistaa. Holmbergin artikkelin lähtökohta on kiinnostava ajatus eurooppalaisten ylemmydentunnosta muiden maanosien asukkaita kohtaan (s. 59), mikä on melko lailla ristiriidassa Heikkilän ja Hämeen-Anttilan näkemyksen kanssa. Siinä eurooppalaiset olivat nöyrinä omaksumassa muiden kulttuurien parhaita piirteitä (s. 56). Ylittäessään maanosan rajat eurooppalaiset korostivat mielellään yhteisiä piirteitä yli kansallisten tai uskonnollisten rajojen ja tulivat siten samalla määritelleeksi itseään. Holmberg päätyikin tulokseen, että monin tavoin jakautuneessa maapallon kolkassa ”Eurooppa” oli ennen muuta kuvitteellinen yhteisö, joka oli ladattu monilla sosiologisilla ja poliittisilla tarkoituksilla.

Ensimmäisen niteen toinen osio käsittelee yhteiskuntaa ja hallintoa. Pasi Ihalainen pyrkii artikkelissaan uuden ajan alusta yhdistämään aatehistorian ja poliittisen historian ja onnistuu-kin siinä kiinnostavalla tavalla. Anssi Halmesvirran artikkeli 1800-luvun Euroopasta on sinänsä toimiva, mutta en täysin ymmärtänyt, miksi siinä toistuu samoja teemoja kuin ensimmäisen osan vastaavaa aikaa käsittelevissä artikkeleissa, esimerkiksi rotukysymys ja ensimmäisen maailmansodan syttyminen. Teija Tiilikaisen artikkeli on luonteeltaan selkeä ja enemmän Euroopan yhdentymistä pohtiva kuin Marko Lehden aiemmassa osiossa ollut samaa aikaa käsittelevä nationalismista ja kansallisvaltioista ponnistava

teksti, mutta tässäkin lukija jää pohtimaan, miksi kirjassa toistetaan samoja asioita.

Ensimmäisen niteen viimeinen osio käsittelee taloutta ja toimeentuloa tasapainotellen yhtäältä talous- ja sosiaalishistorian ja toisaalta kulttuurihistorian välillä riippuen kunkin kirjoittajan koulutuksesta ja mieltymyksistä. Koko ensimmäisen niteen kiinnostavimmat artikkelit antavat kuitenkin odottaa itseään niteen loppuun. Kai Häggmanin taidokas ennen muuta 1800-luvun sosiaalishistoriaan keskittyvä artikkeli kuvaa havainnollisesti 1800-luvun ihmisen elämää. Kirjoittajalle ominaiseen tapaan yksityiskohdat yhdistetään laajempiin kokonaisuuksiin ja saadaan luotua elävä ja monissa suhteissa kiinnostava aikalaiskuva. Myös Juhana Aunesluoman 1900-luvun taloushistorian varaan rakentuva kertomus on etevä kooste ja tulkinta laajasta aihepiiristä, jossa monilla vähemmän taidokkailla kirjoittajilla olisi mennyt sormi suuhun materiaalipaljouden edessä. Aunesluoma kuitenkin nitoo tyylikkäästi viime vuosisadan monet talouden ja yhteiskunnallisen kehityksen ilmiöt yhteen selkeäksi kertomukseksi Euroopan matkasta kohti globaalia kapitalismia.

Teoksen toinen nide käsittelee eurooppalaisen hengenelämän historiaa. Ensimmäiseen osioon johdattelevalla sivulla todetaan ensin, miten eurooppalainen ihminen on peilannut omaa itseään yhteiskunnan antamiin arvoihin ja omiin valintoihin. Kuitenkin päädytään johtopäätökseen, jonka mukaan ”vaikka vaateparsa, kamppaus ja muoti ovat muuttuneet vuosituhanten vieressä, niiden alta löytyy perimmiltään edelleen sama eurooppalainen” (s. 9). Mutta mikä on tämä ”sama” eurooppalainen? Olettaanko olevaksi jokin vuosisadoista ja vuosituhansista riippumaton eurooppalaisen ihmisen ikuinen prototyyppi vai mitä tällä lauseella halutaan kertoa?

Kun ensimmäisen osan monet artikkelit olivat eliitin maailmaan painottuvia, on virkistävää lukea heti toisen osan aluksi Majastina Kahloksen antiikkia tarkasteleva artikkeli, jossa orjien

asemalla on keskeinen osuus. Lukijalla on kuitenkin ajoittain hieman hankala hahmottaa, miten kirjoittajat ovat ymmärtäneet artikkeliansa kohdennuksen ja rajauksen. Esimerkiksi teoksen ensimmäisessä niteessä Marjo Kaartinen käsittelee ”talous ja toimeentulo” osiossa arjen historiaa uuden ajan alussa ja puhuu muun muassa vanhemmuuden haasteista. Teoksen toisessa osassa hän kirjoittaa ”ihminen ja omakuva” osiossa ihmisenä olemisesta samalla aikakaudella ja pohtii siinä muun muassa tyttöjen koulutusta. Teemat ja käsittely ovat kyllä sinänsä kiinnostavia, mutta molemmissa käsitellään kasvatusta, jolloin jää hieman epäselväksi, miten teoksen rakenne on tarkkaan ottaen hahmotettu. Tässä toisessa niteessä ehkä kiinnostavin artikkeli on kirjan lopussa, jossa Hannu Salmi kuvaa 1800-luvun lopun ja 1900-luvun kulttuurihistoriaa. Teema on laaja, mutta kirjoittaja onnistuu tehtävässään hyvin, koska hän kykenee nousemaan sattumanvaraisten detaljien yläpuolelle ja pohtimaan kiinnostavasti sellaisten sanojen kuin ”kulttuuri”, ”tieto” tai ”historia” merkitysten muutoksia näkemättä niitä ylihistoriallisina käsitteinä.

Kirjasta välittyy kuva Euroopasta, jota eurooppalaiset itse ovat määritelleet. On mukana tietysti artikkeleita, joissa kerrotaan kuinka esimerkiksi islamilainen tiede keskiajalla tai amerikkalainen populaarikulttuuri 1900-luvulla ovat osaltaan määrittäneet maanosaa. Kuitenkin vaikkapa kolonialismissa ja imperialismissa kyse on kirjan mukaan pitkälti yhdensuuntaisesta liikenteestä eli Euroopasta kohti siirtomaita. Postkoloniaalinen tutkimus on jo vuosikymmenten ajan osoittanut, kuinka siirtomaat myös muuttivat eurooppalaisia ja eurooppalaista identiteettiä. Silti näyttää kuin monien kirjoittajien mielestä vasta 2000-luvun kynnyksellä eurooppalaisuus kohtaa monikulttuurisuuden haasteen, kuten Marko Lehden artikkelissa (s. I, 135). Samaten Hanna Kuusi kirjoittaa ihan sattuvasti, että ”Euroopan yhtenä suurimmista 2000-luvun haasteista on monikulttuurisuus ja se, kuka kel-

paa eurooppalaiseksi” (II, s. 167). On totta, että Euroopan haasteet ovat tässä suhteessa lisääntymässä, mutta kyllä menneinäkin vuosituksina muut kulttuurit ovat vahvasti vaikuttaneet siihen, miten eurooppalaiset ovat itsensä ja maailman hahmottaneet.

Kirjan kuvitus on monipuolista ja siinä on toteutettu kiinnostavasti ideaa, jonka mukaan yhdellä aukeamalla on laaja kuva jostain teemasta, vaikkapa maalauksesta, ja seuraavalla yksityiskohta samasta kuvasta. Tämä auttaa lukijaa kiinnittämään tarkemmin huomiota kuvien välittämään informaatioon. Valitettavasti suurennot eivät paikoin ole teknisesti korkeatasoisia, ja kuvista jää suttuinen vaikutelma. Myös tiettyjen aikakausien kuvaratkaisut ovat outoja. Esimerkiksi Tuomas Heikkilän toisessa niteessä olevaa keskiajan ihmiskuvaa pohtivaa artikkelia on kuvitettu renessanssiajan maalauksilla, kuten Jan van Eyckin ja Sandro Botticellin töillä. Vaikka 1400-luku voitaisiinkin jossakin mielessä laskea kuuluvaksi keskiaikaan, ei renessanssin maalauksista sinänsä liity keskiaikaiseen maailmankuvaan.

Kirjaan sisältyy myös muutama erillinen teema-aukeamaksi nimetty tietoisuus, joissa seurataan jonkin asian, kuten kirjeiden muuttumista eri vuosisadoilla. Ne ovat sinänsä valaisevia, mutta ensimmäisen osan kaupunkien muutosta kuvaavaan teema-aukeamaan on erehdyksessä tullut seuraavan, eurooppalaista ruokakulttuuria käsittelevän aukeaman otsikko. Muutenkin näin suurellisen kirjan viimeistelyssä olisi kaivannut enemmän huolellisuutta, sillä esimerkiksi heti sisällysluettelosta lukija löytää painovirheen Hannu Salmen artikkelin kohdalta.

Kaikkienensa teos välittää perinteisen näemyksen Euroopan historiasta. Koska henkilöiden ja vuosilukujen määrä on tarkoituksella pidetty minimissään, jää kirjasta pikemminkin suuria kaaria maalailtava tunnelma, jossa ei täysin ole vältytty ajatukselta eurooppalaisen sivilisaation ylivertauudesta. On totta, että eurooppalaiset ovat saavuttaneet paljon ja vieneet mo-

nia sivistyksen hedelmiä maapallon eri osiin. Kuitenkin nykyisen globalisoitumisen aikakaudella tämänkaltaisen sisäsiittoisen teoksen tarkoitusta voi kysyä. Emmekö me olisi jo riittävän valveutuneita lukemaan Euroopan menneistä

vaiheista osana laajempaa maailmanhistoriaa, missä erilaiset vuorovaikutussuhteet tulisivat paljon kirkkaammin esiin? Tämä *Euroopan historia* tarjoaa valitettavasti suhteellisen harvoja oivalluksia lukijalle.

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy tästä numerosta alkaen myös sähköisesti. Sähköinen rinnakkaisversio on tilaajille maksuton.

Lukijatunnuksista ilmoitetaan tarkemmin myöhemmin, mutta kaikki voivat tutustua lehden kotisivuilla olevaan sähköiseen näytenumeroon.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet verkkosivut avataan osoitteessa www.haik.net.

Arvosteluja

Laaja katsaus toiseuden tutkimukseen

Marja-Leena Hänninen (toim.): Vieras, outo, vihollinen. Toiseus antiikista uuden ajan alkuun. SKS 2013. 458 s.

Toiseuden ja vierauden tutkimus on ollut vahvasti esillä historiatieteissä viime vuosina, minkä vuoksi arvosteltavana oleva artikkelikoelma on tervetullut katsaus aihepiiriin. Marja-Leena Hännisen toimittama teos ulottuu ajallisesti antiikista uuden ajan alkuun ja etenee temaattisesti. Kunkin teeman sisällä artikkelit etenevät kronologisesti. Esipuheen mukaisesti kokoelman tavoite on käsitellä identiteetin ja toiseuden kuvia ja osoittaa, millä perusteilla joku ryhmä tai henkilö kuvataan vieraaksi. Koska ihmisten ryhmäidentiteetti syntyy aina suhteessa toisiin ryhmiin, artikkelit ovat relevantteja myös tämän päivän kannalta. Ne osoittavat kuinka vierauden määrittely on suhteellista ja muuttuvaa.

Kokoelmassa on 18 artikkelia, jotka kattavat tasaisesti antiikista uuden ajan alkuun ulottuvan jakson. Teoksen avaa Tua Korhosen artikkeli ”Eläin kreikkalaisessa maailmassa”, joka on sijoitettu yksin teeman ”Peruuttamattomasti toinen” alle. Se käsittelee ihmisen

ja eläimen suhdetta antiikin Kreikkassa. Näkökulma onkin raikas, sillä kreikkalaisessa filosofiassa pohdittiin muun muassa sitä, mikä erottaa ihmisen eläimestä.

Otsakkeen ”Vihollisen kuva” alla Marja-Leena Hänninen, Päivi Kuosmanen, Antti Lampinen ja Marika Rauhala käsittelevät sitä, miten erilaisia viholliskuvia on tuotettu paitsi yksilöistä myös ryhmistä. Hännisen artikkeli käsittelee Hannibalia, johon henkilöityi roomalaisten tuntema vastenmielisyys puunilaisia kohtaan. Kuosmanen osoittaa artikkelissaan, kuinka roomalaisissa teksteissä odotukset ja tekstin tyyliilaji sanelivat sen, miten hunneja kuvattiin vihollisryhmänä. Sama vihollisryhmän *topos* toistuu Lampisen tekstissä, jossa tutkimuksen kohteena on Ammianus Marcellinuksen Gallia-kuvaus. Kaikki kolme artikkelia osoittavat, kuinka tärkeää oli luoda raja roomalaisen sivistyksen ja barbaarisen, vieraan kansan välille. Tämän barbaarikuvan pohjalta roomalaiset rakensivat omaa identiteettiään ryhmänä, jonka keskeinen tuntomerkki oli sivistys – mitä kaikkea se sitten merkitsikään. Rauhalan artikkeli Kybelen kultin palvojista murtaa myyttiä siitä, että antiikin aikana ihmiset olisivat olleet suvaitsevaisia toisia uskontoja kohtaan. Kreikkalaisen poliiksen asukkaiden tuli kunnioittaa poliiksen omia kultteja, sillä epäkunnioitus niitä kohtaan olisi merkinnyt epälojaalisuutta kaupunkivaltiota kohtaan. Aiheensa puolesta Rauhalan

artikkeli olisi sopinut myös kirjan seuraavaan teemaosioon, joka on ”Toisin uskovat”. Kaikkia ”Vihollisen kuva” -osion artikkeleita yhdistää se, että yksi keskeinen ryhmäidentiteetin määre on kuvitelma oman ryhmän paremmuudesta ja ylemmyydestä suhteessa ulkopuolisiin ryhmiin.

Maijastina Kahloksen artikkelissa annetaan perusteellinen selvitys pakana-sanana taustasta ja käytännötosta. Uskonto olikin keskeinen ryhmiä erottava tekijä keskiajan Euroopassa ja raja kristittyjen ja pakanoiden välillä oli jyrkkä. Kristityt kirjoittajat tarkastelivat jälkikäteen pakanallisia esi-isiä ja heidän kääntymystään kristityiksi eli samalla ”meiksi”. Esi-isien kääntymys kristinuskoon on keskeinen teema useissa keskiaikaisissa teoksissa tyyliilajista riippumatta.

Katja Ritarin tutkimuksen kohteena on Irlannin kansallispühimys Pyhä Patrick ja tämän pühimyselämäkerta. Sini Kankaan artikkeli käsittelee saraseenien ja kerettiläisten kuvaa ristiretkiajan niin kutsutuissa pseudohagiografioissa, jotka olivat nurinkurisia tai parodioivia pühimyselämäkertoja. Vaikka saraseenit esitetään niissä kristinuskon arkkivihollisiksi, Kangas muistuttaa, että saraseenikuvauksilla oli myös konkreettinen tarkoitus: niiden avulla tarkasteltiin kerrettäilyä ja sen määreitä oman yhteisön sisällä. Antti Ruotsala esittelee keskiaikaisen oppineen Roger Baconin ajatuksia ihmiskunnan uskonnoista. Ruotsalan artik-

keli osoittaa, että keskiajalla oli niitäkin, jotka eivät vain leimanneet toisin uskovia, vaan pyrkivät myös ymmärtämään muita uskontoja, joskin omista lähtökohdistaan käsin. Päivi Räisänen-Schröder kirjoittaa uskonnosta erottavana tekijänä reformaatioajan Württembergissä. Luterilaisen Württembergin yhtenäisyyttä uhkasi niin sanottu kastajien liike, joka pyrittiin tukahduttamaan. Uskonnolla on ollut ja on edelleen keskeinen asema vierauden määrittelyssä. Kuten teemaosion artikkelit paljastavat, viholliskuvan tai vierauden rakentamisessa ei ole usein kyse tosiasioista, vaan siitä, millaisia mielikuvia toisista ryhmistä luodaan tietoisesti.

Sukupuoli ja seksuaalisuus ovat olleet toiseuden määreitä yksilötasolla. Niiden pohjalta luodut toiseuskuvat ovat kulttuurisesti rakennettuja, mutta artikkelit pistävät miettimään, ovatko ne ajattomia ja löydämmekö vastaavia omasta ajastamme. Jussi Rantalan artikkeli keisari Elagabaluksesta osoittaa, kuinka kaksi historioitsijaa, tässä tapauksessa Herodianos ja Cassius Dio, voi rakentaa erilaisen henkilökuvan samasta henkilöstä. Herodianos antaa kuvan nuoresta keisarista, jolla on outo itämainen olemus ja joka harjoittaa outoja rituaaleja, mutta jonka mahdollinen homoseksuaalisuus ei ole maininnan arvoinen. Cassius Dio puolestaan korostaa Elagabaluksen outoa sukupuolisuutta eli halua pukeutua naiseksi ja olla siten alistetussa asemassa suhteessa miehiin, mikä ilmeisesti koetteli roomalaisten käsitystä siitä, mitä kuuluu ”oikeaan” roomalaisuuteen. Marjo Kaartinen käsittelee munkkien kuvaa reformaatioajan alun Englannissa. Munkkien selibaattilupaus kyseenalaistettiin ja heidät leimattiin kaikin tavoin ahnaiksi hurjastelijoiksi. Tämä kuva palveli reformaation kannattajia. Anu Korhosen artikkeli tuo esiin huumorin merkityksen toiseuttaja-

na, kun kohteena ovat vitsien vanhat naiset varhaismodernissa Englannissa. Se osoittaa, kuinka huumorin avulla asiat voivat kääntyä päinvastoin: tarinoissa nokkela vanha nainen voi saada viimeisen sanan ja nousta siten alistetusta asemastaan.

Tietyt stereotyypit ryhmistä elävät pitkään historiassa. Tämän osoittavat esimerkiksi Jussi Hanskan ja Eva Johanna Holmbergin artikkelit juutalaisten toiseuskuvista keskiajalla. Juutalaisten ”luonnonvastaisuuden” osoittamisessa käytettiin mitä erilaisimpia tarinoita, kuten kertomuksia ihmisyönistä tai juutalaisten miesten kuu-kautisista. Näitä hyödynnettiin ja muokattiin vuosisatojen ajan juutalaisten syrjinnän perustelemiseksi. ”Muukalaiset keskuudessamme” -osio, johon nämä kaksi artikkelia kuuluvat, avaa muutenkin vierauden määrittelyä yhden ryhmän sisällä. Miikka Tamminen käsittelee ristiretkeläisten sisäisiä linjajakoja 1200-luvulla, jolloin osa ristiretkeläisistä oli asettunut asumaan Pyhään maahan ja omaksunut sieltä tapoja. Länneistä saapuneiden ristiretkeläisten silmissä nämä *pullanukset* olivat turhankin läheisissä suhteissa vihollisten kanssa ja siten epäilyttäviä. Satu Lidman kirjoittaa yhteiskunnan marginaaliin joutuneista 1500- ja 1600-luvun Baijerin herttuakunnassa. Heidä olivat muun yhteisön silmissä rikolliset ja synnintekijät, jotka joutuivat oikeuslaitoksen syyniin. Lidman kiinnittää huomiota siihen, että ”toiseuden” pelko ei ole muuttunut kovinkaan paljon Euroopassa neljässä sadassa vuodessa.

Marko Lambergin artikkeli suomalaisen toiseudesta varhaismodernissa Ruotsin valtakunnassa päättää artikkelikokoelman. Kuten Lamberg toteaa, suomalaisuuden tulkinnosta ruotsalaisten silmissä on vaikea tehdä yleistyksiä, koska käytettävissä oleva aineisto on hajanaisista ja sivuaa usein tavalla tai

toisella konflikteja (esim. oikeudelliset pöytäkirjat). Sen perusteella, mitä lähteet antavat ymmärtää, suomalaisia ei ainakaan stigmatoidu. Olisiko niin, että uskonnollinen ja kulttuurinen läheisyys yhdistivät suomalaisia ruotsalaisiin huolimatta kielellisestä eroavuudesta?

Vaikka kokoelman artikkelit ovat laadukkaita ja viittauksia tehdään kansainväliseen kirjallisuuteen, on hieman yllättävää, ettei yksikään artikkeli viittaa historian lähitieteissä tehtävään toiseuden ja vierauden tutkimukseen. Erityisesti historiallisessa antropologiasa on pohdittu toiseuden ilmentymistä ja määreitä. Esimerkiksi Aron Gurevich otti aikanaan esiin toiseuden käsitteen keskiajan tutkimuksessa. Koska vieraus ja toiseus ovat olennainen osa ryhmäidentiteettien muodostumista, humanistinen tutkimus voisi hyödyntää vaikkapa sosiaalipsykologian teorioita. Sosiaalipsykologinen tutkimuksen aineistot eivät ole historiallisia, mutta historiantutkijat voisivat pohtia, mitä annettavaa niillä olisi menneisyyden tutkimukselle. Kuten artikkelikokoelma itessään osoittaa, ihmisen ryhmäidentiteetti ja sen muodostuminen toiseuden kautta eivät ole aikaan eivätkä kulttuuriin sidoksissa olevia ilmiöitä.

Artikkelikokoelma on onnistunut siinä mielessä, että se on sisältöään tasapainoinen ja artikkelit ovat kauttaaltaan laadukkaita. On ilo lukea hyvää tutkimuskirjallisuutta suomeksi, vaikka nykyään tutkijoita kehoitetaan kirjoittamaan melkein millä tahansa muulla kielellä.

– SIRPA AALTO

Flanderin sydänkeskiajan poliittisessa järjestelmässä

Eljas Oksanen: *Flanders and the Anglo-Norman World, 1066–1216*. Cambridge University Press, 2012. 305 s.

Huolimatta kaikesta nationalistisen historiankirjoituksen kriittisestä historian – varsinkin poliittisen historian – tutkimus on yhä kansallinen harrastus. Tämä ymmärrettävä tilanne tuskin muuttuu niin kauan kuin inhimilliset yhteisöt rakentavat identiteettinsä historiansa varaan. Ja jos historian ja identiteetin yhdistävä lanka ihmeen kaupalla katkeaisi, tämä todennäköisesti romahduttaisiin historiantutkimuksen kysynnän ja rahoituksen. Historioitsijoina meidän täytyy siis sopeutua. Samalla on totta, että nykypäivän valtiolliset rakenteet toimivat vääristävinä linssinä, kun katsotaan kauemmas menneisyyteen. Karolingisen valtakunnan romahduksen jälkeen Eurooppaan syntyi monia valtakeskittyviä, joista ei kehittyneet moderneja kansallisia valtioita ja joiden muistoa eivät ole vaalimassa minkään maan tiedeinstituutiot. Tällaisia olivat esimerkiksi Toulousen, Normandian ja käsillä olevassa kirjassa tarkasteltavan Flanderin kreivikunnat.

Flanderin alueen taloudellinen merkitys Pohjois-Euroopan kehitykselle 1000-luvulta alkaen tunnetaan varsin hyvin. Kreivikunnan paikka aikakauden poliittisessä järjestelmässä ei kuitenkaan ole saanut kaikkea ansaitsemaansa huomiota. Erityisesti englantilaisessa tutkimuksessa Flanderin näyttelee ikuista sivuosaa. Kreivikunnan ja sen asukkaiden vaikutus ”Englannin historiassa” tiedetään, mutta harva tutkija on yrittänyt ymmärtää, miltä poliittinen elämä kanaa-

lin rannoilla näytti flaamilaisesta perspektiivistä. Eljas Oksasen *Flanders and the Anglo-Norman World* on täten erittäin tarpeellinen lisäyksen pohjoisen Euroopan sydänkeskiajan tuntemukseen. Kansalliset rajat ylittävä tutkimusaihe nousee osittain tutkijan omasta kansainvälisestä taustasta. Oksanen on asunut lapsuutensa Helsingissä mutta käynyt koulunsa yläasteistä alkaen Brysselissä. Hän on suorittanut akateemiset tutkimuksensa Cambridge’ssä ja muokannut käsillä olevan teoksen väitöskirjastaan Lontoon King’s Collegessa.

Oksanen tarkastelee Flanderian englantilaisesta keskiajantutkimuksen perinteestä käsin, ja Englannin ja Normandian poliittinen yhteys määrittää kirjan kronologiset rajat. Vuoden 1066 valloituksesta aina 1200-luvun alkuun Englannin kuningas oli samalla Normandian herttua. Tämän siteen syntyminen saattoi Flanderin uuteen poliittiseen tilanteeseen. Siinä missä Normandian herttuakunta oli ollut Flanderin kanssa tasaveroisen poliittinen toimija, oli anglo-normannien kuningaskunta paljon sitä voimakkaampi. Lisäksi Flanderialla oli kaksi muuta mahtavaa rajanaapurina – Saksalainen keisarikunta ja Ranska. Ranskan kuninkaat alkoivat 1100-luvulla tiukentaa otettaan valtakunnastaan, jonka hallinta oli sitten karolingisen ajan kuitustunut varsin nimelliseksi. 1200-luvun alussa Ranskan kuningas Filip II valloitti Normandian Englannilta ja löi Flanderin kreivin ja Saksan keisarin joukot Bouvinesin taistelussa (1214). Nämä tapahtumat ja Englannin kuningas Juhanan kuolema vuonna 1216 päättävät tarkasteltavan ajanjakson. Ranskan kuninkaan valta kasvoi tästä eteenpäin tasaisesti, ja Flanderin liikkumatila itsenäisenä poliittisena toimijana kapeni.

Aikavälillä 1066–1216 Flanderin toimi kuitenkin vaa’an kielenä Englannin ja Ranskan välissä ja näytteli tärkeää roolia anglo-normannien

valtakunnan sisäisissä sodissa. Oksasen kirjan ensimmäinen luku käy läpi aikakauden poliittisen historian Flanderin näkökulmasta keskittyen Englannin ja Ranskan väliin sekä Englannin ja Normandian sisäisiin konflikteihin. Osio on tarpeellista taustaa, ja luulen, että monet englantilaistutkijat tulevat käyttämään sitä käskirjamaisesti tarkistaessaan poliittisen historian faktoja. Kirjan kokonaisuuden kannalta alkuluvun raskassuutus on kuitenkin hienoinen ongelma. Tehdessään selkoa monimutkaisista dynastisista suhteista ja esitellessään näyttämölle uusia ja uusia hahmoja (joilla useilla tietysti on sama etunimi) Oksanen on epäkiitollisen tehtävän edessä.

Kirja pääsee kunnolla käyntiin toisessa luvussaan, *Military treaties and diplomatic culture*. Englannin ja Flanderin välisen poliittisen yhteistyön ytimessä oli sarja sopimuksia sotilaallisesta avusta, jota Flanderin kreivi sitoutui tarvittaessa toimittamaan Englannin kuninkaalle. Vastineeksi 500 tai 1 000 ratsusotilaan tarjoamisesta palvelukseen kreivi sai huomattavan vuotuisen rahasumman. Kyseistä järjestelyä on kutsuttu rahalääni-tykseksi (*money fief*). Niin kutsuttu feodaalinen järjestelmä – käsite, jota ei keskiajalla edes tunnettu – ei koskaan ollut hallitsijoiden ainoa asevoiman lähde, vaan he turvautuivat myös palkkasotureihin läpi keskiajan. Englannin ja Flanderin väliset sopimukset takasivat kuninkaan käyttöön eräänlaisen palkatun läänitysarmeijan. Kyse oli huomattavasta määrästä sotilaita: 1100-luvun puolivälissä Englannin kuningas pystyi teoriassa kutsumaan omilta mailtaan palvelukseen 5 000–6 000 ritaria. Oksanen korostaa, että toisin kuin eräät tutkijat ovat väittäneet, sopimuksilla oli todellista sotilaallista merkitystä. Samalla sopimukset sitoivat Flanderin kreivin ja ylemmän aateelin (jolle raha kanavoitui) Englannin kruunuun. Kuningas saattoi

helposti lopettaa vuotuiset mak-
sut, jos kreivin toiminta kansainvä-
lisen politiikan näyttämöllä ei miel-
lyttänyt häntä.

Sopimuksista Oksanen siirtyy tarkastelemaan niiden laatimisen kontekstia: Englannin ja Flanderin välistä diplomatiaa. Keskiajan diplomaatiasta syntyi vain vähän kirjallisia dokumentteja, sillä sitä harjoitettiin yksilöiden, ei hallintovirastojen, välityksellä. Niukasta lähdeaineistosta Oksanen onnistuu puristamaan esiin yllättävän elävän kuvan valtakuntien välisestä kanssakäymisestä. Sen avainhahmoja olivat aristokraatit, joiden omistukset tai perhesuhteet sitoivat heidät molempien hallitsijoihin.

Seuraava luku – yksi kirjan kiinnostavimmista – käsittelee turnajaisien roolia Flanderin, Englannin ja Ranskan aristokratian elämässä ja kansainvälisessä diplomatiasa. Lukijan mieleen kenties nouseva epäily siitä, onko kiehtovan teeman sisällyttäminen kirjaan jonkinlaista yleisön kosiskelua, haihtuu nopeasti. Ajoittain turnajaiset on jopa viimeaikaisessa tutkimuksessa nähty alhaalta nousevana, anarkistisena, ja kirkon sekä kruunun vastustamana ilmiönä. Oksanen kumoaa vakuuttavasti tällaiset turnajaisia marginalisoivat tulkinnot. Ne olivat ajan suurimpia maallisia massatapahtumia, jotka kokosivat yhteen satoja ritareita ja tuhansia avustajia ja katsojia. Osio näyttää, miten tärkeää kehittyvä turnajaiskulttuuri oli aristokratian identiteetin, valtakuntien välisen diplomatian, ja armeijoiden kokoamisen kannalta. Luku antaa avauksen siitä, miltä 1100-luvun aristokratian elämä politiikan näyttämöllä tuntui, ja miten sodan ja rauhan asioita käytännössä hoidettiin.

Kirjan alkupuolisko tarkastelee ennen muuta aristokratian maailmaa – diplomatiaa, politiikkaa, sotia ja turnajaisia. Kolme viimeistä lukua kääntävät katseensa yleisempään talous- ja sosiaalishistoriaan. Viides luku – *The politics of*

cross-Channel commerce – on hyvä esimerkki teoksen koulukuntarajoja ylittävästä luonteesta. Oksanen kuvaa Flanderin talouden dynamiikkaa ja sen riippuvaisuussuhdetta Englantiin selkeästi ja informatiivisesti. Käsittely tarjoaa avartavia näkökulmia myös muun Pohjois-Euroopan kaupankäynnin historiasta kiinnostuneille.

Kaksi viimeistä lukua käsittelevät flaamilaisia ja heihin liittyneitä mielikuvia Englannissa. Jo kauan on tiedetty, että normannivalloituksen jälkeen suhteellisen paljon Flanderista lähtöisin olleita ihmisiä asettui Englantiin. Oksanen tutkimus on tietääkseni ensimmäinen kattava selvitys ilmiöstä. Vaikka lähdeaineiston niukkuus estää täsmällisen kvantitatiivisen tarkastelun, Oksanen onnistuu luomaan kuvan flaamilaisen immigraation kronologiasta ja mittasuhteista. Hän osoittaa, että flaamilaiset eivät juuri näy normannivalloitusta seuranneessa maaomaisuuden uusjaossa tai itse valloitusarmeijassa. Flanderista lähtöisin olleita aatelisia asettui kuitenkin Englantiin jo muutamaa vuotta myöhemmin 1060-luvun lopussa. Tällöin Vilhelm Valloittaja alkoi kasvavissa määrin turvautua vaimonsa, Matildan (Flanderin kreivin tytär), suhteisiin ja sukusiteisiin valta-asemansa vakiinnuttamisessa.

Lähteet tuovat esille enimmäkseen aatelisia, mutta Englannissa liikkui flanderilaislähtöisiä ihmisiä kaikista yhteiskunnan kerroksista. Englantilaisessa aikalaiskirjallisuudessa flaamilaiset alettiin 1100-luvun lopulla nähdä matalan sosiaalisen statuksen palkkasotureina, joita kutsuttiin halventavasti kutojiksi. Kirjan viimeisessä luvussa Oksanen jäljittää tämän näkemyksen syntyä. Käsittely kytketty viikkaaseen keskusteluun, jota englantilaiset tutkijat ovat käyneet 1100-luvun etnisistä identiteeteistä. Sen perinteinen kiistakapula on ollut, milloin uusi, yhtenäinen englantilainen identiteetti korvasi eril-

liset normanni- ja ”anglosaksi”-identiteetit. Tässä kontekstissa flaamilaisen kuvan tarkastelu muistuttaa tervetulleella tavalla, että etnisten määritelmien käyttö on tietyissä rajoissa tilannesidon-naista ja poliittista, ja että etniset erottelut voivat olla myös sosiaaliluokkien välisiä erotteluja.

Oksanen kirja tulee varmasti kulumaan englantilaisten 1100-luvun tutkijoiden käsissä. Se tarjoaa kavatun perspektiivin siihen, miltä anglonormannien valtakunta näytti kanaalin toiselta puolelta ja rajojen takaa katsottuna. Tapa, jolla teos ylittää historian erikoisalojen välisiä raja-aitoja tekee siitä kiinnostavan myös englantilaisen tutkimustradition ulkopuolisille tutkijoille. Oksanen on yhtä lailla kotonaan niin diplomatian, talouden, aristokratian kulttuurin kuin etnisyyksikäsitysten historian parissa. Hän tarkastelee kaikkia ilmiöitä niiden yleiseurooppalaisessa keskiaikaisessa kontekstissa. Niinpä käsillä on kirja, joka käsittelee paitsi Flanderia ja sen suhteita Englannin kuningaskuntaan, myös feodalismia, palkkasotureita, diplomatiaa ja sydänkeskiajan kaupan logiikkaa, vain muutamia kiinnostavia teemoja mainitakseni.

– JAAKKO TAHKOKALLIO

Pyhän Tuomaan muisto

Marika Räsänen: *The Restless Corpse. Thomas Aquinas' Remains as the Centre of Conflict and Cult in Late Medieval Southern Italy* (Rauhaton ruumis. Tuomas Akvinolaisen pyhäinjäännökset kamppailun ja kunnioituksen kohteena myöhäiskeskiajan Etelä-Italiassa). Turku 2013. 276 s.

Marika Räsänen väitöskirja on erinomainen. Väitöksen aihe saattaa

ensin vaikuttaa merkitykseltään vähäiseltä, mutta se valaisee merkittävällä tavalla keskiajan uskonnollista kulttuuria. Tuomas Akvinolaisen esittämien ajatusten laajasta vaikutuksesta on kirjoitettu tuhansia sivuja tekstiä, mutta juuri kukaan ei ole kiinnittänyt huomiota hänen eräällä tavalla konkreettimpaan vaikutukseensa: hänen fyysisten jännösten merkitykseen pyhänjäännöksenä. Aiheen valinta on erityisen merkittävä sen monitahoisen tilanteen vuoksi, joka kehittyi, kun keskiajan loistavin teologi, saarnaajaveljien eli Dominikaanisen kerjäläismunkkiveljeskunnan jäsen, kuoli Fossanovan sisterssiläisluostarissa Rooman eteläpuolella ollessaan matkalla kirkolliskokoukseen. Elämä sisterssiläisluostarissa perustui vakautta korostavaan valaan ja oli siten periaatteiltaan hyvin erilaista kuin dominikaaniveljeskunnan keskuudessa. Räsänen kiinnostavasti nimetty tutkimus vangitsee erinomaisesti jännitteet niin tiukan luostarielämän ja vaeltavien kerjäläismunkkien veljeskunnan välillä kuin kaikkien niiden yhteisöjen välillä, jotka pyrkivät hallitsemaan Tuomas Akvinolaisen ruumista. Tuomaan paradoksiksi voitaisiinkin sanoa sitä, että hän oli monien ryhmien suuresti ihailema, mutta yksikään niistä ei pystynyt saavuttamaan yksinoikeutta hänen muistonsa vaalimiseen.

Väitös ei käsittele niinkään jännösten siirtämistä Italiasta Ranskaan (mikä olisi Räsänen looginen seuraava tutkimusaihe), vaan vielä vähemmälle huomiolle jäänyttä aihetta eli Tuomas Akvinolaiseen Italiassa kohdistunutta kulttia hänen kuolemansa (1274) ja jännösten pääosan Toulouseen siirtämisen (1368/1369) väliin jääneen vuosisadan aikana. Väitös näyttää, miten paljon lisätietoa voidaan saada ensinnäkin siitä, miten suurta kunnioitusta Tuomas Akvinolainen nautti Etelä-Italiassa, ja toiseksi siitä, miten monin tavoin hänen jännök-

sensä olivat tärkeitä suurelle määrälle ihmisiä. Räsänen tuo esiin asiakirjalähteitä, joiden huomattava runsaus on seurausta Tuomas Akvinolaisen asemasta oppineena ja merkittävän eteläitalialaisen aristokraattiperheen jäsenenä, joka satumoisin kuoli sisterssiläisluostarissa (Fossanova), mutta jonka fyysiset jännökset Dominikaaninen veljeskunta pyrki aktiivisesti saamaan haltuunsa. Kyse ei siis ole vain yhteen pyhimykseen liittyvistä asioista, vaan Tuomas Akvinolaisen avulla voidaan saada tietoa niistä moninaisista tavoista, joilla pyhimyksen ruumis voi olla kiistan kohteena.

Väitös tarkastelee syvällisesti Tuomas Akvinolaisen konkreettista vaikutusta ja muistuttaa siitä, miten todelliselle (tai kuvitellulle) fyysiselle läsnäololle omistautuminen saattoi olla yhtä merkittävää kuin teologiset ajatusrakenteet. Kyseessä ei ole pelkkä pyhimyskultin tutkimus, jossa keskityttäisiin vain valtaan ja oman edun tavoitteluun liittyvään problematiikkaan. Räsänen herättää henkiin Tuomas Akvinolaisen messun liturgian pyhimyksen elämän intensiivisenä esittämisenä ja antaa näin esimerkin siitä, miten liturgian historiaa tulisi kirjoittaa uudelleen: paikallisympäristön ja -muistin eloon herättämisen pohjalta. Räsänen kehittää pyhimyksen muistopäivänä luettavien lyhennettyjen elämäkertatekstien analyysiin menetelmän, jota voidaan hyödyntää keneen tahansa pyhimykseen liittyvien liturgisten tekstien tutkimuksessa. Historioitsijat keskittyvät yleensä tutkimaan elämäkertoja, eivät niiden liturgista dokumentaatiota. Räsänen asettaa keskiöön pyhimyksen palvelon hänen varsinaisen elämänsä sijasta, jolloin saavutetaan syvempi ymmärrys sekä siitä, miten tärkeä Tuomas Akvinolainen Etelä-Italiassa oli, että suhtautumisesta pyhimysten jännöksiin yleensä.

Väitöskirja on erinomaisesti kirjoitettu ja dokumentoitu. Lähteiden laajuus on vaikuttava, ja mu-

kana on myös visuaalisia ja liturgisia lähteitä. Kanonisointiprosessia on tulkittu erittäin tarkasti, kiinnittäen huomiota pyhänjäännösten kanssa tekemisissä olleiden henkilökohtaisten lausuntojen runsauteen. Saamme tietää, että Tuomas ei ollut vain veljeskunnan jäsen, vaan myös kiinteästi mukana Napolin hovin aristokraattisessa maailmassa. Räsänen ei keskitytään kanonisaation politiikkaan, vaan paikalliseen palvelukseen niiden keskuudessa, jotka eivät olleet koskaan lukeneet Tuomas Akvinolaisen kirjoituksia.

Koska väitös keskittyy nimenomaan Tuomas Akvinolaisen kunnioittamiseen Etelä-Italiassa, se ei ota suoraan kantaa Tuomaksen asemaan laajemmassa kirkkokunnassa. Tuomaan kultti yleisemmällä tasolla on erittäin laaja aihepiiri. Mark Jordanin *Rewritten theology: Aquinas after his readers* (2006) ei käsittele samoja nimenomaisia kysymyksiä kuin nyt arvioitavana oleva väitös, mutta Jordan varoittaa Tuomas Akvinolaisen paikalliseen hyötyyn tähtäävien manipulointirytysten ideologisesta luonteesta. Samoin kuin Jordanin teos, myös Räsänen väitös liikkuu aatehistorian sijaan kulttuurin ja uskonnon historian alueella. Räsänen keskittyminen aineellisiin seikkoihin on näkökulma, jota Tuomas Akvinolaisen tutkimuksessa ei ole vielä tähän mennessä käytetty pyrittäessä ymmärtämään Tuomaan kultin merkitystä. Tutkimuksesta saamme tietoa keskeisestä roolista, joka pyhimyksen ruumiilla oli rakennettaessa pyhimyskulttia eri yhteisöissä. Räsänen tarjoaa itse asiassa kiehtovan vaihtoehdon Jordanille, joka tutkii Tuomas Akvinolaisen vaikutusta tämän tekstien, ei fyysisten jännösten pohjalta. Räsänen väitös on arvokas lisä tutkimukseen, selvästi korkeimman arvosanan (laudatur) arvoinen ja ehdottomasti julkaistava.

– CONSTANT MEWS

Sama- sukupuoliset suhteet keskiajalla

Tom Linkinen: Stinking Deed, Deepest Love. Same-Sex Sexuality in Later Medieval English Culture (Haiseva teko, syvin rakkaus: Samasukupuolinen seksuaalisuus myöhäiskeskiajan englantilaisessa kulttuurissa). Turun yliopisto 2013.

Tom Linkisen väitöskirja on merkittävä interventio seksuaalisuuden historian alalla. Se menee monin tavoin pidemmälle kuin aiempi samasukupuolisia suhteita Euroopassa keskiajalla käsittelevä tutkimus. Ensinnäkin Linkinen määrittää tutkimusalueensa laajasti koskemaan "samasukupuolista seksuaalisuutta" tiedostaen samalla että ihmiset keskiajalla eivät olisi kokeneet tätä yhtenäisenä diskursusina. Hänen mukaansa "homoseksuaalisuus" on liian aikasidonnainen termi ja "queer" liian laajasti käytetty suhteessa kaikkeen, joka millään tavoin häiritsee valtarakenteita. Toiseksi, hänen tutkimuksensa on syvästi historiallista, vaikka aiemmin hänen tutkimusaihettaan ovat käsitelleet enimmäkseen kirjallisuudentutkijat. Linkinen toki käyttää kirjallisuutta lähteenään, sillä se tarjoaa paljon materiaalia kysymyksen käsittelyyn, mutta hän keskittyy siihen, miten teksti toimii maailmassa, sen sijaan että keskittyisi siihen, miten teksti toimii itsessään. Kolmanneksi, hän keskittyy siihen, miten ihmiset kommunikoivat samasukupuolisista suhteista sen sijaan että keskittyisi siihen, mitä ihmiset niistä ajattelivat. Neljänneksi, hän tekee käsitteellisen eron sellaisten käsitteiden välillä, jotka usein sekoitetaan niiden päällekkäisyyksien takia, esimerkiksi ero synnillisen ja inhottavan

teon välillä. Viidenneksi, Linkisellä on syvälinen näkemys siitä, miten termi "sodomia" toimii. Tutkijoilla on tapana puhua "antisodomiittisesta diskurssista", mutta käsitteellä ei itse asiassa ole mitään "sodomiittista diskurssia" vastaparinä. Sen sijaan sodomian määrittelmä on itsessään väite, hyökkäys samasukupuolista käyttäytymistä ja halua kohtaan. Tämä ei ole vain semanttinen seikka, vaan keskeistä sille, miten historioitsijat ovat ymmärtäneet menneisyyttä.

Väitöskirjan suuri vahvuus on sen lähteiden laajuudessa. Vaikka se rajoittuu yhteen maahan kahden vuosisadan ajalle, se on huomattavan kattava käsitellessään muun muassa kirjallisuutta, teologiaa, didaktisia tekstejä ja hovin muistiinpanoja. Tällä strategialla on kuitenkin hintansa, sillä se tarkoittaa, että Linkisellä ei ole mahdollisuutta keskittyä yhteenkään tekstiin kovin syvällisesti. Aika ajoin olisi ollut kiintoisaa kuulla, miten se, mitä jossakin tiettyssä teoksessa sanotaan "luonnonvastaisesta synnistä", vertautuu siihen, miten kyseinen teksti käsittelee jotakin muuta aihetta. Tästä huolimatta väitöskirja on kuitenkin hyödyllinen tarkennus niille, jotka tutkivat syvällisesti vain yhtä tekstiä tai genreä. Suurin jatkotutkimukseen kohdistuva toive olisi tilanteen eksplisiittisempi vertailu Englannin ja muiden maiden välillä. Englannin valinta tapaustutkimukseksi on perusteltua jo pelkästään lukuisten säilyneiden tekstityyppien takia. Jotkin väitöskirjassa kehitetyt ajatukset kuitenkin koskevat koko läntistä kristikuntaa huomattavasti pidemmän ajan kuluessa, jotkin taas eivät. Erityisen hyödyllistä olisi ollut verrata sodomian ja harhaoppisuuden suhdetta, josta muodostuu lollardien ajan Englannissa huomattavasti merkittävämpi kuin muualla.

Linkisen tärkein johtopäätös liittyy samasukupuoliseen seksuaalisuuteen liittyvien ajatusten moni-

naisuuteen. Kirkko piti samasukupuolista käytöstä syntinä, ja siitä keskusteltiin myös rikoksena. Tämä on ehkä yleisin tapa, jolla siitä puhuttiin säilyneissä teksteissä. Samaan aikaan kuitenkin vaiettiin "synnistä, jota ei pitänyt edes mainita". Linkinen osoittaa, miten vaikeutensa saattoi joskus hyödyttää yksilöitä, joilla oli halu samaa sukupuolta kohtaan: jos kukaan ei puhu siitä, kukaan ei myöskään tuomitse sitä ja asian annetaan ehkä olla. Mutta hän tekee myös erittäin hyödyllisen eron vaikenemisen ja vaientamisen välillä. Kuten Linkinen osoittaa, jälkimmäinen oli useimmiten käytäntönä.

Samasukupuolisia suhteita voitiin puhua epäsuorasti. Linkinen osoittaa, että tätä käytettiin stigmatointiin, etenkin kun haluttiin arvostella vallanpitäjiä, kuten kahta Englannin kuningasta, Edvard II:ta (paremmin tunnettu tapaus) ja Rikhard II:ta, ja sitä käyttivät niin lollardit kuin ortodoksiset kirkot toisiaan vastaan. Tämänkaltaisten syytösten käyttö poliittisiin tarkoituksiin näyttäisi olleen yleisempää Englannissa kuin muualla ja olisi mielenkiintoista tietää, miksi näin on. Sen lisäksi, että samasukupuolisia suhteita käytettiin poliittisena lyömäaseena, niihin kohdistui myös inhoa ja vihaa, joka ilmaistiin usein pilkkanaurulla. Entisaikojen tunteiden ymmärtäminen on aina vaikeaa, mutta Linkinen osoittaa kykenevänsä siihen uskottavalla tavalla.

Hän päättää väitöskirjansa positiivisesti esittelemällä lopuksi joukon lähteitä, joiden kuvaamat intohimoiset ystävyysuhteet kahden miehen tai kahden naisen välillä sisältävät rakkauden mahdollisuuden. Linkinen luo väitöskirjassaan kattavan ja tasapainoisen kuvan, joka heijastaa keskiaikaisen kulttuurin monia tasoja.

— RUTH MAZO KARRAS

Matkalla 1600-luvun Pohjois- Euroopassa

Ingemar Oscarsson (toim.): Den franske kammartjänarens resa. Minnen från länderna i norr på 1660-talet. Atlantis 2013. 287 s.

Vuonna 1663 arkeensa kyllästynyt 19-vuotias pariisilaisnuorukainen pestautui Ruotsista saapuneen vierailijan palvelijaksi ja seurasi häntä kaukaiseen Pohjolaan. Matka kesti vuoden, ja sen aikana etelämaalainen ja katolilainen matkamies oppi yhtä ja toista uskonpuhdistuksen läpikäyneistä Pohjois-Euroopan maista, sillä hänen reittinsä vei Hollantiin, Tanskaan, Ruotsiin ja Englantiin. Kaksikymmentä vuotta myöhemmin matkamies kirjoitti näkemästään ja kokemastaan matkakuvauksen, jota ei kuitenkaan painettu ennen kuin Orléansin kaupunginkirjastoon päätyneet käsikirjoitukset herätti tutkijoiden mielenkiinnon. Kirjallisuudentutkija Ingemar Carlsson, joka on aiemminkin käsitellyt varhaismodernia tiedonvälitystä, on nyt kääntänyt matkakuvauksen ruotsiksi ja julkaissut sen taustoitusten kera.

Matkakuvaukset ovat kulttuurintutkijoille antoisia lähteitä, koska ne kertovat yhtä paljon kuvausten kohteista kuin niiden laatijoista ja heidän kulttuuritaustoistaan. Historioitsijaa matkakuvauksissa kiinnostavat tapakulttuurin ja arjen historian ohella myös monenlaiset yksityiskohdat, jotka voivat liittyä esimerkiksi henkilö-, yhteiskunta- tai taloushistoriaan. Myös Carlssonin ruotsintama käsikirjoitus sisältää kaikkia näitä piirteitä. Etenkin varhaismodernin matkanteon vaarat ja vaikeudet tulevat havainnollisesti kuvatuiksi. Toisaalta nykylukija voi yllättyä esimerkiksi siitä, miten nopeasti posti näyt-

tää kulkeneen maasta toiseen 1600-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. Toistuva teema kuvauksessa näyttää olleen uskonpuhdistuksen ja uskonotien jättämä juopa Euroopan kansojen välille. Silti katolilaiset ja protestantit kykenivät arjessaan myös rauhanomaiseen vuorovaikutukseen, jolleivät muuten, niin kiistelemällä uskonjärjestelmänsä paremmuudesta.

Pohjoismaisen historian kannalta erityisen arvokkaaksi teoksen tekee se, että kuvaus keskittyy suureksi osaksi suurvalta-ajan Ruotsiin ja sen kansanelämään. Ranskalainen matkamies vietti pitkään talven Tukholmassa nähden niin kuninkaallisia kuin rikoksista rangaistuja. Ilmaston kylmyys, pohjoismaiset juomatavat ja kainostelematon saunomiskulttuuri tulivat hänelle tutuiksi. Aihepiirit vaihtuvat kuvauksessa nopeasti, minkä vuoksi kerronta tuntuu väliin hyppivältä, mutta vaikka kirjoittaja alleviivaa kokemattomuuttaan kirjallisissa taidoissa, hän onnistuu pitämään lukijan mielenkiinnon yllä.

Matkamies näki ja koki Ruotsia laajemmaltakin, mutta Suomeen asti hän ei päässyt. Silti hän kuuli Suomesta ja suomalaisista, ja hän mainitsee heidät parissa kohta. Lisäksi matkamies näyttää tunteen erityistä mielenkiintoa saamelaisia kohtaan, koska hän omisti heidän kulttuurilleen useita lukuja. Samalla hän tuli valottaneeksi kiinnostusta, jota 1600-luvun Tukholman eliitti tunsivat valtakunnan eksoottisia vähemmistöjä kohtaan.

Käsikirjoitukseen ei ole merkitty kirjoittajan nimeä, eikä Carlssonkaan ole kyennyt sitä selvittämään. Kirjoittaja näyttää olleen porvarillisesta perheestä, ja hänellä oli jonkin verran opillista sivistystä. Vaikka kuvaus on laadittu vasta pari vuosikymmentä itse matkan jälkeen, siitä kuultaa ajaton piirre eli nuoren yksilön halu nähdä ja kokea uusia, jännittäviä asioita ja nähdä maailmaa kotiseutunsa ul-

kopuolelta. Kiinnostuksen vaihtuminen koti-ikävään on sekin yleisin ihmellinen tuntemus.

Carlsson on lähdekriittisissä kommentteissaan nostanut esiin yksityiskohtia, jotka kirjoittaja on ehkä muistanut tai käsittänyt väärin tai jotka hän kaikesta päätellen on lainannut jo olemassa olleesta kirjallisuudesta. Pääpiirteisään teos näyttäisi kuitenkin olevan luotettava silminnäkijämuistelma nuoruuden matkasta. Muistikuviansa ja muun kirjallisuuden ohella kirjoittaja on käyttänyt teoksen pohjana kirjoituksia, joita hän lähetti kotiin perheelleen. Matkakuvauksen täydentää kiintoisalla tavalla kuva, joka voidaan muodostaa 1600-luvun arjesta tuomiokirjojen, piispantarkastuskertomusten ja muiden aikalaiskuvausten pohjalta.

— MARKO LAMBERG

Saamelais- tutkimus näyttää voimansa

Veli-Pekka Lehtola: Saamelaiset suomalaiset, kohtaamisia 1896–1953. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1351/Tiede, SKS 2012. 528 s.; Lehtola, Veli-Pekka, Ulla Piela & Hanna Snellman (toim.): Saamenmaa. Kulttuuritieteellisiä näkökulmia. Kalevalaseuran vuosikirja 91. SKS 2012. 320 s.

Saamelaisen kulttuurin professori Veli-Pekka Lehtola on useiden vuosien ajan valistanut suomalaista lukijakuntaa artikkeleilla ja julkaisuilla, jotka ovat koko ajan edustaneet korkeaa tutkimuksellista tasoa. *Saamelaiset suomalaiset* on hieno, yli 500-sivuinen ja upeasti

kuvitettu yhteenvedo pitkästä tutkimushistoriasta. Etnisten suhteiden ja etnopolitiikan historiasta kiinnostuneelle Lehtolan magnum opus on todellinen aarreaitta, täynnä tietoa, haastavia kysymyksenasetteluja ja ajatuksia herättäviä havaintoja.

Lehtola on tiivistänyt kantavan näkökulmansa kirjan otsikkoon: *Saamelaiset suomalaiset* kertoo siitä, kuinka saamelaisväestö asettui kontekstiin, johon rajojen vetäminen pohjoisessa heidät 1800-luvun kuluessa asetti. Rajojen vetäminen ja Pohjolan valtioiden nationalistinen politiikka teki saamelaisista kunkin maan saamelaisia pirstoen perinteisen ”rajattoman” Saamenmaan kansallisiin karsinoin. Rajat loivat uusia ehtoja elinkeinoille, saivat aikaan muuttoliikkeitä ja ennen muuta kiinnittivät etelän vallanpitäjien ja virkamiesten mielenkiinnon uusiin rajalajeisiin. Etelästä jo vuosisatoja tulleet muuttajat alkoivat edustaa paitsi itseään, myös valtaväestöä. Tämä loi uusia jännitteitä ja uusia sopeutumishaasteita, joihin eri alueiden saamelaisyhdistykset reagoivat toisistaan poikkeavilla tavoilla.

Kohtaamiset, vuorovaikutus eri muodoissaan, on tutkimuksen kantava juoni. Lehtola jakaa tutkimusaikansa kolmeen periodiin, 1896–1919, 1920–1944 ja 1944–1953, jotka perustuvat keskeisiin käännekohtiin seikoissa, jotka määrittivät suomalais-saamelaisen suhteiden kehitystä. Taitavasti Lehtola nivoo yhteen valtiollisen politiikan, aluetasolla tapahtuneiden väestöllisten ja kulttuuristen muutosten ja eri saamelaisyhdistysten elinkeinojen ehtoissa tapahtuneet muutokset. Tuloksena on havainnollinen ja eloisa kuvaus saamelaiselintilanteiden kehityksestä, väestökehitykseen vaikuttaneista tekijöistä, saamelaiskulttuurin erilaisista historiallisista kerroksista, suomalaisten toimijoiden vaikutuksesta ja samalla saamelaisen omasta työstä ja toiminnasta omien taust-

taryhmiensä toiveiden ja pelkojen tulkkeina.

Lehtolan teoksen suuri ansio on, että siinä sormella osoittelemaa ja rautalangasta väännelemättä kuvataan historiallisen kehityksen saamelaisväestölle tuottamat muutokset ja samalla se, kuinka saamelaisväestö itse aktiivisesti pyrki tähän kehitykseen vaikuttamaan. Saamenmaa oli toki eräänlaisen kolonialismin kohteena ja Lehtola näyttää selkeästi myös kenellä ja millaisia kolonialistia asenteita ja tavoitteita oli. Mutta Lehtola osoittaa lisäksi, että kehitys ei ollut yksioikoista eikä ristiriidaton. Saamelaisväestö ei ollut yhtenäinen, ei elinkeinoiltaan, ei tavoiltaan eikä asenteiltaan, vaan saamelaisyhdistysten omat sisäiset ristiriidat (ja eturistiriidat) tulevat havainnollisesti esille. Lehtola ei rakenna kuvaa kolonialismin avuttomista uhreista, vaan hänen lähestymiskulmansa on aina saamelaisväestössä itsessään. Tässä kohtaa Lehtolan kuvaus ei varmasti miellytä kaikkia aktiivisia saamelaispoliitikkoja, joiden ohjelman kannalta on ollut ja on edelleen edullista korostaa yksipuolista uhri- ja kärsimyshistoriaa.

Lehtolan teos avaa myös kiintoisan näkökulman Suomen tiedehistoriaan. Siinä käydään läpi saamelais tutkimuksen vaiheet, esitellään saamelais tutkijat ja heitä avustaneet paikalliset toimijat, niin saamelaiset kuin lantalaisetkin. Ihana kuvitus paljastaa myös tämän puolen, romantisoivat kuvat, stereotyyppit ja ylimieliset asenteet – totuuden nimissä samaa ylenkatsetta ja stereotyyppien varassa toimimista osasivat välittää myös eri saamelaisyhdistykset ja -toimijat toisistaan. Tässä suhteessa erityisesti koltta väestön vaiheiden kuvaus on paikoin rankkaa luettavaa.

Ei ole mieltä ryhtyä yksityiskohtaisesti kuvailemaan Veli-Pekka Lehtolan lukijalle tarjotun aarreaitan sisältöä; vaikka se avaa upeasti yleisiä poliittisia ja ideolo-

gisia kehityskulkuja, se kuvauksena rakentuu ennen muuta elävälle, yksityiskohtien ja yksittäisten toimijoiden kautta luodulle historialle, josta puuttuu kaikki kuiva teoreettisuus. Tässä kohtaa ei voi olla korostamatta runsaan kuvituksen omaa, jo itsessään avartavaa merkitystä. Kun Lehtola vielä on pystynyt identifioimaan lähes kaikki kuvissa esiintyvät henkilöt ja kertomaan heidän elämästään, kirja toimii myös visuaalisena aivomyrskylähteenä.

Veli-Pekka Lehtolan upea tutkimus, niin elävää kerrontaa kuin onkin, nojaa valtavan laajalle tutkimuspohjalle. Kirjan lähte- ja kirjallisuusluettelot muodostavat itsessään tärkeän Lapin-tutkimuksen bibliografian. Kaiken lisäksi Lehtola on lisännyt kirjaan lyhyen sanakirjan, jonka avulla lantalainenkin lukija pystyy ymmärtämään Lappispesifiä sanastoa.

Jos Lehtolan tutkimus vetää yhteen kaiken sen, mitä tutkimus tähän mennessä on tuottanut, niin Kalevalaseuran julkaisema *Saamenmaa – kulttuuritieteellisiä näkökulmia* antaa välähdyksiä siitä, mihin suuntaan tutkimus on jatkossa menossa. Kokoelmassa on 18 artikkelia, jotka on ryhmitelty kolmen pääotsikon alle: ”Arki, asema ja paikallisuus” avaa muun muassa nimitystutkimuksen antia (Taarna Valtonen), naisten uskonnollista roolia (Ritva Kylli), seitoja (Tiina Äikäs) ja Lokan allas-evakkojen muistelmia-aineistoja (Anna-Liisa Väyrynen). Veli-Pekka Lehtolan ja Anni-Siiri Länsmanin artikkelia ”Saamelaisliikkeen perintö ja institutionalisoitunut saamelaisuus” voi pitää eräänlaisena etnohistoriallisen ja etnopolitiikan analyysin avaintekstinä. Länsman ja Lehtola analysoivat saamelaisliikkeen luomaa retoriikkaa ja avaavat saamelaisuus-käsitteistön historiallista kehitystä erityisesti etnopolitiikan kehityksen kontekstissa. He pohtivat aktiivisten saamelaiskuvopölvien avainkäsitteitä,

tavoitteita ja organisoitumisprinsippejä. Saamelaisliikkeen historiallinen analyysi on monella tapaa mielenkiintoinen, ja vertailua laajemminkin etnopolitiittisen järjestäytymisen logiikkaan olisi mielenkiintoista tehdä. Esimerkiksi romaniien etnopolitiittisen organisoitumisen historiassa voidaan hyvin nähdä samantyyppiset vaiheet, ja samaa vertailua olisi syytä tehdä laajemminkin kansainvälisenä vertailuna. On todella jännittävää, miten radikaalin vaiheen aikana luodut kuvastot ovat jääneet elämään ja vaikuttavat liikkeen myöhemmissä vaiheissa.

Tero Mustosen artikkeli ”Kohti saamelaistutkimuksen uutta tulkitakehystä” avaakin näkökulmaa siihen, kuinka kansainvälinen yhteistyö, niin saamelaisten kesken kuin alkuperäiskansakontekstissa, vaikuttaa poliittiseen retoriikkaan ja samalla kansalliseen itsemymmärrykseen. Itsehallinnollisen kehityksen luoma väistämätön integraatio toisaalla, radikaali retoriikka ja postkolonialismin käsitteistöä ammentava konfrontaatio toisaalla tuottavat kiintoisaa moniäänisyyttä ja samalla ryhmän sisäisiä rajujakin ristiriitoja. Taistelu siitä, kuka on oikea saamelainen ja mitä on oikea saamelaisuus, on yhtä kiihkeää kuin romaniyhteisön sisäinen taistelu ”oikeasta mustalaisuudesta”. Nämä kerroksellisuudet ja sisäiset jakaantumiset ovat kova haaste niin kulttuurin kuin politiikan tutkijoillekin.

Artikkelikokeelman toinen pääjako keskittyy erityisesti musiikin ja runouden tutkimukseen. Thomas A. DuBois analysoi ensimmäisen saamelaiskirjailijan Johan Turin aineistoja, Leena Valkeapää ja Kari Sallamaa Nils-Aslak Valkeapään taiteellista työtä ja Marko Jouste saamelaista lauluperinnettä, joka osoittautuu paljon monipuolisemmaksi ja -sävyisemmäksi kuin on yleensä musiikintutkimuksessa ymmärrettykään. Lisäksi Jorma Lehtola etsii kiintoisalla tavalla

suomalaisten säveltäjien yrityksiä tuoda saamelaisuutta omiin töihinsä. Kulttuurintutkimuksellisessa ”Valvotut teot ja taidot” -osiossa analysoidaan museoiden saamelaiskulttuurinäkemystä (Niko Potinkara) ja saamelaisopetuksen tutkimusta (Pigga Keskitalo, Kaarina Määttä & Satu Uusiautti). Sigga-Marja Magga avaa kiintoisalla tavalla saamelaisen käsityön kehittämishankkeita kulttuurihistoriallisesta näkökulmasta. Lopulta ”Haasteita”-osiossa analysoidaan muun muassa saamelaisiin kohdistuvaa rasismia (Vesa Puuronen) ja saamelaistutkimuksen erään keskeisen toimijan, Väinö Tannerin, tutkimuksia ja niiden vastaanottoa.

Katsauskokoelmien tapaan *Saamenmaa* on hieman hajanainen kokonaisuus, mutta antaa havainnollisen kuvaan siitä, kuinka uudet kysymyksenasettelut ovat hedelmöittäneet tutkimuksen eri kenttiä. Näyttää siltä, että saamelaisuuden ja Saamenmaan tutkimus elää hyvin hedelmällistä kehitysvaihetta, jossa niin arkeologia, nimistöntutkimus, taiteentutkimuksen laaja kenttä kuin perinteentutkimus on ymmärtämässä saamelaisuuden tutkimuksen haasteellisuuden ja monivärisyyden.

Suomalaisessa vähemmistöhistoriallisessa ja etnisyytutkimuksessa on Veli-Pekka Lehtolan vana vedessä nousemassa uusi sukupolvi, jonka tuloksia jää odottamaan mielenkiinnolla. Jatkossa voi toivoa, että saamme yhä enemmän myös kansainvälistä vertailua ja näkökulmaa, samaan tapaan kuin vaikkapa Marjut Anttosen on Pohjois-Norjaa koskeissa tutkimuksissa.

– PANU PULMA

Lapsi matkalla maailmaan ujostelemattomien kättilöiden avulla

Kirsi Vainio-Korhonen: Ujostelemattomat. Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa. WSOY 2012. 256 s.; Pasi Saarimäki, Kirsi-Maria Hytönen ja Heli Niskanen (toim.): Lapsi matkalla maailmaan. Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään. SKS 2012. 418 s.

Kirsi Vainio-Korhosen teos *Ujostelemattomat: Kättilöiden, synnytysten ja arjen historiaa* ja Pasi Saarimäen, Kirsi-Maria Hytösen ja Heli Niskanen toimittama *Lapsi matkalla maailmaan: Historiallisia ja kulttuurisia näkökulmia syntymään* nostavat esiin melko vähän tutkitun aiheen eli lapsenpäästön ammatillistumisen sekä syntymän biologisena ja sosiaalisena prosessina. Molemmat teokset kuvaavat lähinnä kulttuurisia näkemyksiä. Itse raskaudelle ja synnytykselle ruumiillisena kokemuksena annetaan vähän tilaa lähteiden niukkuuden takia. Teosten pääpaino on varmaankin tästä syystä synnytysten lääketieteellistymisessä ja lapsen sosiaalisesta syntymässä eli siinä, miten lapsesta erityisin riitein ja rituaalein muokattiin perheen ja yhteisön hyväksymä ja normaalina pitämä yksilö.

Lapsi matkalla maailmaan -kirjassa liikutaan vajaan tuhannen vuoden aikavälillä keskiajalta nykypäiviin, kun taas Vainio-Korhosen *Ujostelemattomat* keskittyy 1700-lukuun, aikaan, jolloin lapsenpäästämisestä tuli naisammatti. Lähteinä on käytetty varhaisten lääketieteen ja kättilöoppikirjojen ohessa niin kirkonmiesten kirjoit-

tamia tekstejä, eliitin kirjeitä ja päiväkirjoja kuin 1900-luvulla kerättyjä ja luokiteltuja kansankertomuksia, muistelmia, käräjäpöytäkirjoja, seurakuntien arkistoja ja haastatteluja. Analyysin viitekehys on länsieurooppalainen kulttuuripiiri ja sen toimijat, ylhäisaatellisista rahvaaseen. Tutkimuskohteisiin kuuluvat yksilöt, kyläyhteisöt ja suuverkostot. Analyysin kohteena näyttävät olleen ne harvat raskaus- ja synnytykertomukset, jotka tutkijat ovat löytäneet lähteistä muuta tutkimusta tehdessään. Nämä niin sanotut spin-off-tutkimukset vetävät molemmissa kirjoissa taidokkaasti johtopäätöksiä rivien välistä.

Vainio-Korhonen tarkastelee synnytyslääketieteen historiaa kättilöammattin varhaisista juurista ja lupaa syventyä myös synnytyksien ja syntymän historiaan osana suomalaisen arjen historiaa. Synnytysperspektiivi on kuitenkin enimmäkseen normatiivinen. Se kertoo, mitä tiedettiin synnytyksistä ja millaisia synnytyksen *piti olla* lääketieteellisestä ja kansansivistämisen näkökulmasta. Pääpaino on eliitin näkemyksissä ja kokemuksissa; tästä yhteiskuntaluokasta Vainio-Korhonen on ammentanut paljon tietoa aikaisemmista tutkimuksistaan. Ujostelemattomat onkin oiva ja hienosti kirjoitettu tutkimus Suomen varhaisista kättilöistä, kättilöammattiin valikoituneiden naisten taustoista, motivaatioista ja elämänkuluista. Se on positiivinen puheenvuoro naisten ammatillisesta historiasta ja sen juurista kaupunkien killoissa.

Kirja on uusi avaus ennen kaikkea keskusvalta-periferia-tutkimukselle yksilön näkökulmasta sekä tutkimusalan sukupuolittuneisuudelle kuvaamalla, miten suomalaiset kaupunkilaisnaiset kykenivät hankkimaan uutta osaamista edistyksestään Tukholmasta. Koulutautumisen esteenä olivat paitsi ruotsin kieli myös suomalaisten vileys uudistuksia kohtaan.

Suomesta matkaavat varhaiset kättilöoppilaat tarvitsivat perheen tai suvun sosiaalista tukea voidakseen kouluttautua Tukholmassa. Raha oli kuitenkin suurin kompastuskivi, mikä käy ilmi myös Ruotsin keskusvirastojen ja lääkintökollegion jatkuvista kehotuksista Suomen kaupungeille pestata tai kouluttaa ammattikätilö kaupungin tarpeisiin. Kehotusta ei seurattu kovin herkästi kaupunkien rahahuolien vuoksi. Halukkaita koulutettavia oli vähän, mikä selittää sen, että kättilöiden keskuudessa oli myös ”kunniaattomia” naimattomia äitejä. Kättilöoppi takasi kuitenkin yleensä taloudellisesti kannattavan uran.

Lapsi matkalla maailmaan -teoksen tarkoitus on saada lukija pohtimaan syntymän merkityksellisyyttä ja syntymäkokemuksen monitasoisuutta kautta historian. Tässä kirja onnistuu hyvin. Alkuosassa esitellään laajasti tutkimuksen nykytilaa eri tieteenaloilla. Kirjoittajina on kymmenen historian, uskontotieteen ja folkloristikan tutkijaa. Kuva syntymästä jää kuitenkin pirstaleiseksi, mitä on paikattu kirjan loppuartikkelissa ”Modernisoituvaa syntymä”, jossa yksi toimittajista, historian tutkija Pasi Saarimäki, tuo esiin syntymän paradoksaaliset muutokset historian kuluessa. Lyhyesti voidaan sanoa, että syntymän rituaalit ja riitit hävisivät lääketieteellistyneen syntymän mukana. Vain kastejuhla on säilynyt keskiajalta lähtien.

Lapsen syntymä oli alun perin kollektiivinen asia, joka lääketieteellistymisen myötä piilotettiin synnytyssairaalaan, missä paikalla ovat vain synnyttäjät, hänen miehensä tai doulansa alan ammattilaisten ohella. Raskaudesta ja synnytyksestä puhumisesta on menty päinvastaiseen suuntaan. Aiemmin raskauksista ja synnytyksistä vaiettiin ja niitä saatettiin jopa piilotella. Puhekuulttuuri muuttui äitien alettua käydä äitiysneuvoloissa 1930-luvulta alkaen, jolloin he

saivat myös malleja siitä, miten puhua raskaudesta ja synnytyksestä. Raskauden ja synnytyksen tabu-luonne alkoi hälventyä. Tämä kulttuurinen prosessi ei kuitenkaan näytä koskeneen lapsenmurhaajia ja sikiön salaajia, mikäli Saarimäen omaan artikkeliin aviottoman raskauden ongelmista 1800-luvulla on uskomista. Rikos on kautta historian selitetty naimattoman äitiyden häpeällä, kuten oikeudellinen retoriikka antoi ymmärtää. Todellisuudessa näitä rikoksia ei tehty raskaus- ja synnytyksenkulttuurisessa tyhjiössä. Monet raskaudet olivat ei-toivottuja ennen ehkäisymenetelmien keksimistä, vaikka ne lopulta hyväksyttiin Jumalan tahdona sekä naimisissa olevien että naimattomien naisten keskuudessa. Kristinuskon vahva rooli raskauden, synnytyksen ja varhaislapsuuden hetkillä onkin kirjassa hyvin dokumentoitu.

Lapsi matkalla maailmaan -teoksen ensimmäinen osio koskee keskiajan fantasioita ja oletuksia sikiöistä ja vastasyntyneistä. Historiantutkija Susanna Niiranen selvittää keskiajan synnytysooppiin liittyvästä aineistosta syntymään liitettyjä pelkoja ja sitä, miten lapsen terveyttä pyrittiin turvaamaan lääketieteen ja magian avulla. Artikkelit osoittaa hyvin, että jokainen lapsi oli koko yhteisön tulevaisuuden investointi ja vanhemmilleen vanhuuden turva sekä toiveiden ja tulevaisuuden odotusten kohde. Historiantutkija Jenni Kuuliala pohtii saarnojen opettavaisia tarinoita lapsen haavoittuvuudesta ja lapsen suojelusta yliluonnollisia voimia vastaan, joiden keskiajalla uskottiin aiheuttavan sairauksia, onnettomuuksia ja fyysisiä vammoja. Uuden ajan alun historioitsija Anu Lahtinen ammentaa aateliston kirjeistä ja muistikirjoista tietoa aristokraattien ristiriitaisista peloista, odotuksista ja suunnitelmista lapsen syntymän yhteydessä. Aatelisnaisten kirjeistä saamme tietoa myös naisten ker-

tomasta synnyttämisen pelosta ja aatelisten isien surusta lapsen mennehtyessä.

Kirjan toisessa osiossa käsitellään syntymää 1700–1900-luvulla vastasyntyneen ja vastasyntyneen naisen näkökulmasta. Pasi Saarimäki tarkastelee oikeuspöytäkirjoissa 1800-luvun lopulla esiintyneitä salattuja raskauksia ja synnytyksiä maaseudulla. Hänen mukaansa rikosten motiivina toimivat naisten heikot tulevaisuudennäkömät aviottomana äitinä, kun taas ympäristön avioliitto-odotukset heikensivät sosiaalista kontrollia ja siten rikosten estämistä. Uskontieteilijä Marja-Liisa Keinänen tarkastelee niitä moninaisia rituaaleja, joilla 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun maalaisyhteisö muokkasi vastasyntyneen yhteisön hyväksyttäväksi jäseneksi ottamalla huomioon vastasyntyntä uhanneet vaarat. Riiteillä ja rituaaleilla haluttiin vaikuttaa paitsi lapsen kehoon ja terveyteen myös lapsen persoonaan, sieluun ja sosiaalisiin suhteisiin. Sukupuoliominaisuudet ja äylliset kyvytkin pyrittiin manipuloimaan riittien ja rituaalien avulla. Historiantutkija Sofia Kotilainen selvittää kirkonkirjoista ja kansankertomuksista nimenantoa 1700-luvun alusta 1950-luvulle. Lapselle annettiin suvussa pitkään esiintynyt nimi korostamaan jatkuvuutta tai siveellisyyteen viittaava nimi hyvän tulevaisuuden takaamiseksi. Nimenanto alkoi muuttua vasta 1900-luvulla muotinimien ja aatteellisten nimien myötä.

Kirjan kolmas osio käsittää kolme erilaista artikkelia työläislapsista moderneihin ensisynnyttäjiin. Historiantutkija Pirjo Markkola ammentaa muisteluaaineistosta ja työväenliikkeen aineistosta tietoa syntymästä kaupunkilaisessa työväenkodeissa, jossa synnytystä ei asumisahtauden takia pystytty salaamaan. Lapsia syntyi paljon, mutta harva näki aikuisiän. Rakkautta osoitettiin kurjissakin elinoloissa

jokaista lasta kohtaan. Etnologi Kirsi-Maria Hytönen perehtyy naisten muistelukerrontaan työn ja perheen yhteensovittamisesta 1940–1950-luvulla, jolloin ideaalina oli kotiäiti, kun taas moni työläisvaimo kykeni toimimaan sekä äitinä että työntekijänä ilman yhteiskunnan tukea. Suurin ongelma oli lastenhoito, ja sen perheet ratkaisivat eri tavoin kunnallisen päivähoiton puutteessa. Folkloristi Lena Marander-Eklundin ensisynnyttäjien haastattelututkimus 1990-luvulta antaa ensikäden tietoa tavallisen synnyttäjän kokemuksista. Artikkelit vahvistaa sen, että jokainen raskaus ja synnytys on koettuna tapahtumana ainutlaatuinen.

Raskauksien ja synnytysten merkitysten historiallistaminen on haasteellinen tehtävä hajallaan olevien lähteiden takia. *Ujostelemattomat* ja *Lapsi matkalla maailmaan* luovat erinomaisen pohjan jatkotutkimuksiin. Kumpikaan teos ei valitettavasti hyödynnä kovin näkyvästi sukupuoliteoreettista tutkimusta raskaus- ja synnytyskemmuksesta. Vainio-Korhosen tutkimusteoreettinen osio kirjan lopussa jää ylimalkaiseksi valta- tai toimijuus-keskusteluksi ja korostaa tutkimusnäkökulmien välillä olevaa jännitettä. Vainio-Korhosen tutkimus keskittyikin lähinnä naisten toimijuuteen. Rakenteisiin sisältyvät valtajännitteet jäivät pitkälti tarkastelematta. Hyvä niinkin. Suomen kättilöhistorian varhaisvaiheita kättilöiden näkökulmasta ei ole aiemmin tutkittu näin laajasti. Jäin kuitenkin kaipaamaan sellaista keskustelua kättilötoiminnan rakenteista, joka ei olisi ”kurjuustutkimusta”, vaan tutkimusta rakenteiden merkityksistä ammattialan sisällössä ja sen kehittämisessä. Tosiasia on, että miehet (lääkärit ja lääkintäkollegio) vastasivat kättilökoulutuksesta ja kättilötoiminnan sisällöstä ja sen kehittämisestä. Mitä tämä merkisi kättilöammatille ja -ammattikunnalle? Miten hyvin

kättilöiden ”hiljainen” tietotaito naisten kovin henkilökohtaisiksi kokemista tapahtumista on otettu huomioon synnytyslääketieteessä? Ovatko kättilöt pystyneet vaikuttamaan esimerkiksi siihen, mikä määritteli normaalisynnytykseksi, normaalaraskaudeksi, riskiraskaudeksi ja riskisynnytykseksi? Vastaus lienee, että kättilöammatin ja synnytyslääketieteen välillä on säilynyt kiulu, jota ylläpidetään juuri ammattikuntaeroilla ja alistamalla kättilötoiminta lääketieteelle.

Kättilötoiminta on kuitenkin oma alansa. Se keskittyy synnyttäjän kuulemiseen, tukemiseen ja hoivaan, kun taas synnytyslääketiede keskittyy diagnostiikkaan ja interventioihin. Lopputulokset näyttävät olleen kaikkien raskauksien ja synnytyksien lääketieteellistämisen luonnollisen syntymän kustannuksella. Naisten oikeudesta oman ruumiinsa haltuunottoon synnytysketessä on tullut lääketieteelle toisarvoinen asia. Lääketieteen ylivalta luotiin 1700-luvulla kättilöiden avulla, mutta miksi kättilöt hyväksyivät sen mutisematta?

On myös harmillista, että historiakuvamme agraariajan raskauksista ja synnytyksistä on luotu enimmäkseen normatiivisista lähteistä eli eliitin, kirkon tai lääketieteen näkökulmasta, kylläkin moniäänisten kansankertomusten avulla. Agraariajan raskaustutkijana olisin mielelläni lukenut enemmän siitä, millaista oli olla raskaana, kun raskautta oli fyysisesti vaikea määrittellä, eikä sitä voinut valita ehkäisyn puutteessa. Tai millaista oli valmistautua synnytykseen, kun sen ajankohtaa ei voinut määrittellä tarkasti? Kokemattoman naisen riski päätyä oman ruumiinsa uhriksi lienee ollut suuri, mikäli nainen ei osannut tulkita raskaus- ja synnytysmerkkejä oikein. Tilanne muuttui vasta, kun raskauksista ja synnytyksistä ruvettiin puhumaan toden teolla. Hyödyntämällä raskauksista ja synnytyksistä kertovia lapsenmurhaajien ja sikiön salaa-

jien tunnustuksia ja todistajanlausuntoja, joita on runsaasti oikeusakteissa, agraarinen syntymähetki olisi voinut tarkentua.

Suurimman hyödyn teoksista saa lukemalla ne lomittain. Pidän itse Marja-Liisa Keinäsen artikkelia vastasyntyneen muovaamisesta lapseksi kaikkein kiinnostavimpana *Lapsi matkalla maailmaan* -kirjassa. Keinänen itse asiassa selittää Vainio-Korhosen toteamuksen, että maalaiskansa suhtautui pitkään nuivasti ammattikätilöihin. Kouluttautuneena hygienistinä ja rationalistina ammattikätilö ei antanut taikauskoisuuden leimata työtapojaan siten kuin se leimasi kouluttamattomien lapsenpäästäjien työtä. Kansan näkökulmasta oli loogista turvautua lapsenpäästäjiin, koska he tekivät synnyttäjälle ja lapselle tarvittavat ja merkitykselliset syntymäriitit. Epäluulo ammattikätilöä kohtaan vähensi sitä mukaa, kun lääketiede pystyi vastaamaan moniin fyysisiin uhrin. Riittien merkitysten vähene- misen myötä ammattikätilö pääs- tettiin myös maalaistaloihin.

– MONA RAUTELIN

Kolme näkö- kulmaa hyödyn aikakauden talous- politiikkaan

**Sami Louekari: Hyödyn poli-
tiikka. Kokemäkjokilaakson
ympäristöhistoriaa 1720–1850.
Turun yliopiston julkaisuja C
365, 2013. 314 s.**

Sami Louekarin historiantutkimuk- sen useita traditioita yhdistelevä väitöskirja tutkii ”hyödyn politiik-

kaa”. Se alkaa ”hyödyn aikakau- desta” (jostain 1720-luvun lopulta 1770-luvulle saakka aatehistorias- sa määritelty aikakausi), joka ilme- ni ruotsalaisen virka- ja yliopistoe- liitin uusissa talouspoliittisissa avauksissa, hyödyllisissä hankkeis- sa. Työn näkökulma jatkuu – koska kyse on myös politiikasta, toisin sanoen esitettyjen hyödyllisten aja- tusten käsittelystä ja toteuttami- sesta tai hylkäämisestä – 1850-lu- vulle saakka paikallistasoiseen ta- paustutkimukseen (tai niiden sar- jaan) Kokemäenjoen suiston kylis- tä ja taloista. Näiden ääripäiden, koko valtakuntaa koskevan talous- poliittisen keskustelun ja paikallis- tasoisien elinkeinotoiminnan käy- tännön, välillä katsastetaan vielä kolmantena aspektina paikallisen eliitin toimintaa ja sen johtavien edustajien esittämiä näkökohtia hyödyllisestä politiikasta.

Louekari on siten työssään 1700- ja 1800-luvun ”hyödyn poli- tiikasta” ottanut laajan ja monita- hoisen ilmiön käsiteltäväkseen. Kysymyksenasettelun itsenäisyys, sen monitahoisesta näkökulmasta johtuva laajaperäisyys ja käytetty- jen aineistojen monipuolisuus joh- tavat helposti siihen, että työtä olisi monessa kohdassa voinut vie- dä paljon pidemmälle, kunkin eri- koisalueen harrastajan intohimoja tyydyttäväksi erikoistutkielmaksi. Sellainen olisi tietysti tehnyt työstä varsin laajan ja esityksestä hajanai- sen. Työtä arvioidessa onkin sen monialaisuus otettava huomioon, eikä sitä voi lukea vain yhdestä his- toriantutkimuksen traditiosta kä- sin. Eri näkökulmiin keskittyvät työn jaksot on kuitenkin kaikki vie- ty läpi niin pitkälle, että on saavu- tettu esitetyn kysymyksenasettel- lun puitteissa relevantteja tuloksia.

Ongelmana laajaperäisessä ky- symyksenasettelussa on myös se, että tilanteessa, jossa käytännön pakosta olevalta ruotsalaiseen ja suomalaiseseen tutkimukseen, eten- kin aatehistoriaan niin sanotun

hyödyn aikakauden luonnehdin- nasta, aiempi tutkimus on osoit- tautunut vinoutuneeksi ja paikka paikoin epäluotettavaksi. Jostain syystä tämä ruotsalaisen ja suoma- laisen historiantutkimuksen erään- lainen heikkous näyttää kulminoit-uvan juuri 1700-lukua koskevaan tutkimukseen. Useat sukupolvet eri alojen historiantutkijoita ovat tyytyneet toistelemaan maa- ja kirkkoherrojen itsekehua pysähty- mättä miettimään, millaisella kou- lutus pohjalla 1700-luvun upseeri tai teologi saattoi antaa ohjeita käytännön maataloustyöhön ja sen kehittämiseen. Tuloksena on ollut, että pappiloden kulttuurivai- kutus ja kirkkoherrojen talousope- tus ovat saaneet samanlaisen sä- dekehän kuin luterilaisen kirkon kansanopetus, jonka jokunen vuosi- kymmen sitten vielä yleisesti aja- teltiin saaneen aivan ihmeitä ai- kaan täällä Pohjolassa. Louekari kutsuu haastavalla tavalla tätä so- vinnaista ja epäkriittistä ruotsalais- ta ja suomalaista historiantutki- musta koskevaa erityistä asennetta ”eliitin kulttuurihistoriaksi”, näkö- kulmaksi, jonka mukaan aatteet ja ideat saattoivat liikkua vain (maan- tieteilisest) länneestä itään ja (so- siaalisesti) ylhäältä alas.

Hyödyn aikakauden keskuste- luissa tämä aatteiden ja ideoiden liikkuminen vain länneestä itään nä- kyy useassa asiakokonaisuudessa. Talousajattelun uusien ideoiden ylipäättänsä ajateltiin aiemmin tul- leen vain Isosta-Britanniasta ja jois- sain poikkeustapauksissa Ranskas- ta, isojakoideankin väitettiin omaksutun Isosta-Britanniasta ja aikakauden tärkeä taloudellinen lähestymistapa ”poliittinen aritme- tiikka” määritellään edelleen usein pelkästään brittijäitteluksi sen en- simmäisen edustajan sir William Pettyn mukaan, vaikka suuntauk- sen kärkiedustajat 1700-luvun puolivälissä olivat jo mannermaala- ta, etenkin Saksasta.

Louekari toteaa onnistuneesti (mutta tietysti aatehistorian kan-

nalta ohuesti) lähinnä Eli F. Heckscherin 1940-luvun jälkipuoliskon vaikutusvaltasiin töihin perustuvat ristiriitaisuudet 1700-luvun talousajattelun luonnehdinnoissa – ja nämä heikkoudet todella koskevat joltain osin aivan uusintakin ruotsalaista ja suomalaista aatehistoriaa – ja esittää vaihtoehdoksi tarkempaa perehtymistä saksalaisissa yliopistoissa harjoitettuun kameralismin perinteeseen. Tämä on luonnollisesti hyödyllistä vain, jos hylätään Hecksherin määritelmä mannermaisesta kameralismista eräänlaisena merkantilismin surkastuneena muotona, ja paneudutaan sen omaperäiseen kontribuutioon. Saksalaisen keskustelun valossa monet hyödyn aikakauden keskustelun vaikeasti hahmottavat piirteet selittyvät luontevalla tavalla (kuten on käynyt tanskalaisessa talous- ja maataloushistoriassa jo 1970-luvun lopulta asti), eikä hyödyn politiikan tausta-ajattelun selittämisessä tarvitsisi käyttää ”reformimerkantilismin” tai ”ruotsalaisen fysiokratiasmin” kaltaisia epäluonteivia ja ristiriitaisia ilmauksia.

Sami Louekarin työn sosiaali- tai yhteiskuntahistoriallisemmat tulokset hyödyn politiikan tuloksellisuudesta ovat haastavia ja suhteutuvat kriittisellä tavalla suureen osaan aiempaa tutkimusta. Eliitin ajatukset hyödyllisestä politiikasta, erilaiset aloitteet maataloustuotannon ja väestönkasvun lisäämisestä ja kruunun verotulojen kasvattamisesta ja niiden vuotuisten vaihteluiden tasaamisesta osoittautuvat joko epäkäytännöllisiksi tai ainakin toteuttamisen kannalta niin hankaliksi ja turhiksi, että ne lähes kauttaaltaan jäivät puheeksi ja kirjoitteluksi vailla käytännön merkitystä.

Hyödyn politiikan suuri poikeus oli isojako, joka yllättävää kyllä jopa aloitettiin Suomen puolelta ja johon käytettiin myös kruunun varoja (maanmittareiden peruspalkka, jonka päälle tulivat palk-

kiot mittaustoimituksista). Yleensä 1700-luvulla ei Suomen puolella käytetty kruunun tuloista kuin veropäivätöitä näihin hyödyllisiin projekteihin (esim. koskenlaskuihin ja suonkuivauksiin). Samanlainen Tanskan isojako ei ulottunut lainkaan Norjaan. Louekari tyrmää kohta kohdalta ”eliitin kulttuurihistorian” väitteet talonpoikien konservatiivisuudesta, laiskuudesta ja ennakkoluuloisuudesta. Köyhän vain oli pakko – ja viisasta – olla varovainen, koska viljelyalat olivat niin pieniä, että epävarmoin kokeiluihin ei ollut varaa eikä mahdollisuuksia. Saman kantan esitti jo 1970-luvulla Arvo M. Soinin 1800-luvun viljelytapojen kehittämishankkeista. Paikallistasonen eliitin hyödyttömyyttä maatalousopettajina vahvistivat Louekarin mukaan kartanoiden poissaolevat omistajat (olivat upseereita tai liikemiehiä) ja kirkkoherrojen tapa vuokrata pappiloiden maat talollisille. Monissa asioissa suurin asiantuntemus olikin vielä 1800-luvun alkupuolella maata viljelevillä talonpojilla. Talonpoikia sekä lyhyellä että pitkällä aikavälillä hyödyttävä isojakouudistus onnistui, koska myös talonpojat sitä kannattivat ja tekivät aloitteita sen edistämiseksi. Tämä seikka on todettu jo 1980-luvulta alkaen sekä tanskalaisessa että ruotsalaisessa agraarihistoriassa. Verrattuna sukupolvensa moneen muuhun väitöskirjantekijään Sami Louekari erottuu omaäänisenä ja ajattelevana tutkijana, joka näkee myös vallan ja politiikan kysymykset keskeisinä.

Kuten työn otsikossa jo ilmaistaan, tutkimus on vahvimmillaan ympäristöhistorian näkökulmassa, eikä maisemantutkimuksellisen otteen voi sanoa hallitsevan kysymyksenasettelua tai työn läpiviennä, vaikka tutkimus hyväksyttiin väitöskirjaksi maisemantutkimuksen oppiaineessa. Silti on myönnettävä, että työ intuitiivisesti, etenkin kun perehtyy huolellisesti argumentaatiota täydentävään

kartta-aineistoon, antaa hyviä aineksia hahmottaa myös niin koko Ruotsin kuin Kokemäkiöjen suistonkin maisemien pitkän keston muutosta, johon asutusmuotojen ja viljelytapojen muutokset ovat vaikuttaneet ratkaisevasti. Omaperäisen näkökulman ja monipuolisen lähdeaineiston nojalla on tuotettu hallittu tekstikokonaisuus, väitöskirja, jossa uskalletaan myös väittää jotain. Siten se täyttää olennaisen osan väitöskirjan määritelmästä sisältäen uutta tieteellistä tietoa.

– MATTI PELTONEN

Kansankirjoittaja historianmuotoilijana

Anna Kuismin & M. J. Driscoll (toim.): *White Field, Black Seeds. Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Studia Fennica Litteraria 7. SKS 2013. 216 s.

Miten kansa reagoi sivistyneistön kutsuun rakentaa suomalaista kansakuntaa? Mistä se kirjoitti? Miten se kirjoitti? Entä miten muualla Pohjoismaissa omaksuttiin kirjoitustaito? Muun muassa tällaisiin kysymyksiin vastaa Anna Kuisminin ja M. J. Driscollin toimittama artikkelikokoelma *White Field, Black Seeds: Nordic Literacy Practices in the Long Nineteenth Century*. Se valottaa itseoppineiden – niin sanottujen tavallisten ihmisten kirjoittamisen historiaa – ja laajemmin luku- ja kirjoitustaidon merkityksiä ja kirjakulttuurin kehittymistä niin Suomessa kuin muissa Pohjoismaissa.

Yhteistä kokoelman 14 artikkelille on, että niissä annetaan tilaa yksittäisille kansankirjoittajille ja

heidän omalle äänelleen. Samalla kirjoittamisen käytännöt vytketään tekstien leviämistä, vastaanottamista ja vaikutusta koskeviin kysymyksiin. Teos tarjoaa tervetulleen, tuoreenkin näkökulman 1800-luvun kirjallisen kulttuurin tarkasteluun. Sillä huolimatta siitä, että näkemykset suomalaisen – ja ennen kaikkea suomenkielisen – kulttuurin varhaisvaiheista ovat viime vuosina tarkentuneet, ainakin kirjallisuudentutkimuksen keskipisteessä on useimmiten ollut eliitti tai hyvää vauhtia keskiluokastaiva väestönosa. *White Field, Black Seed* -teoksen näkökulma on kuitenkin päinvastainen: jo heti kokoelman avaavasta Martyn Lyonsin artikkelista lähtien painotuu näkemys siitä, että ihmiset, jotka eivät ole saaneet lainkaan tai ainoastaan hyvin vähän kouluopetusta, ovat olleet aktiivisia toimijoita kirjakulttuurin, kirjallisuusinstituution ja laajemmin modernin kansakunnan idean muotoilussa.

Aivan ongelmaton tällainen *from below* -lähestymistapa menneisyyden tarkasteluun ei kuitenkaan ole. Martyn Lyons myöntää, että haasteena on, miten sijoittaa yksilö tai pieni ryhmä osaksi laajempia yhteiskunnallisia, taloudellisia ja kulttuurisia muutoksia koskevaa historiaa. Tätä keskustelua jatkaa muun muassa Britt Liljewall artikkelissaan ruotsalaisten kansanihmisten omaelämäkerrallisista teksteistä 1800-luvulta. Liljewall kysyy, missä määrin hänen aineistonsa itseoppineiden – käsityöläisten, sotilaiden, torppareiden ja muun maalaisväestön jälkeläisten – tekstejä voi pitää relevantteina luku- ja kirjoitustaidon muutosten ja merkitysten jäsentäjinä, kun tiedetään, että kirjoittajat olivat melkoisia poikkeuksia omassa yhteisössään. Itseoppineiden kirjoittajien asenteet lukemista ja kirjoittamista kohtaan olivat paljon myönteisemmät kuin valtaosalla ihmisiä, ja he ovat esimerkkejä näiden taitojen menestyksekkästä oppimi-

sesta. Liljewallin näkemyksen mukaan itseoppineet kirjoittajat ovat erottuneet yhteisössään ja joutu- neen monenlaisten ennakkoluulojen kohteeksi. Tämä ajatus saa tukea muitakin kokoelmaan osallistuneilta tutkijoilta. Myös ajatus kansankirjoittajien oman äänen tavoittamisen mahdollisuudesta näyttäyty kriittisessä valossa. Lea Laitinen ja Taru Nordlund tuovat yhteisartikkelissaan esiin, että kirjoittamaan oppiminen on saattanut tarkoittaa kirjoittajan oman äänen katoamista, sillä kirjoittaminen on väistämättä merkinnyt sopeutumista sivistyneistön luomiin kielinormeihin ja -ideologioihin sekä kulttuuriin käytäntöihin. Laitisen ja Nordlundin mukaan kansankirjoittajan tekstiä analysoiva nykytutkija on yhtä lailla sidoksissa kieltä ja tekstiä koskeviin arvoihin ja odotuksiin, mikä vaikuttaa tapaan lukea itseoppineiden kirjoituksia. Tällainen aineiston tulkitaan liittyvien kysymysten pohdinta on tärkeää ja ansaitsisi enemmän huomiota kuin mitä se nyt saa teoksessa.

Kaikkiaan *White Field, Black Seeds* -artikkelikokoelma kuitenkin käsittelee kiinnostavasti sitä valtavaa mullistusta, jota siirtymisen suullisesta kulttuurista kirjalliseen on tarkoittanut. Teoksen kirjoittajat ovat kieli- ja kirjallisuustieteilijöitä, historioitsijoita ja folkloristeja, jotka ovat pitkään tutkineet itseoppineiden tekstejä, kuten kirjoit- teja, päiväkirjoja, elämäkertoja, runoja tai muita, esimerkiksi uskonnollisiin tai kansatieteellisiin yhteyksiin liittyviä, kirjoituksia. Kaikille itseoppineille kirjoittaminen ei ole ollut arkirutiini, itseilmaisun väline tai keino välittää elämäntar- nansa jälkipolville, vaan se on saattanut olla pakollinen, siirtolaisuuden myötä syntynyt, käytäntö ja ainoa keino, jolla on voinut pitää yhteyttä kotimaahan jääneisiin sukulaisiin.

Tutkijoiden näkökulmat ja aineistot ovat keskenään hyvin eri-

laisia. Yhteistä on kuitenkin se, että jokainen artikkeli valottaa niitä prosesseja – myös poissulkemisen mekanismeja ja osaamattomuuden ja alemmuuden tunteita –, joiden myötä kirjallinen kulttuuri muotoutui; kulttuuri joka edelleen mielletään sivistyksen arvoksi ja mitaksi ja myös ylpeyden aiheeksi niin Suomessa kuin muissa maissa. Esimerkiksi Kaisa Kauranen analysoi osuvasti sitä, miten itseoppineen kirjoittajan asema saattoi olla monella tapaa jännitteinen: Kirjallisen kulttuurin omaksuminen tarkoitti etääntymistä maaseudun elämäntavasta, mutta silti kiinnostus lukemista ja kirjoittamista kohtaan ja tutustuminen sivistyneistön ajatusmaailmaan ei johtanut sosiaaliseen nousuun. Itseoppineet kirjoittajat eivät omaksuneet sivistyneistön muotoilemia normeja eivätkä osallistuneet suomalaisen kansakunnan rakentamiseen odotuksien mukaisesti. Toisaalta ei-oppineiden ihmisten näkemykset siitä, mikä edisti kansakuntaa ja sen kulttuuria saattoivat poiketa hyvinkin paljon sivistyneistön käsityksistä, kuten Kati Mikkola tuo esiin itseoppineita kansanperin- teen kerääjiä käsittelevässä artikkelissaan.

Ajatus kirjoittamisesta yhteisöllisenä toimintana kulkee läpi koko teoksen. Sosiaalisten verkostojen, mentoreiden ja ennen kaikkea Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran merkitys suomenkielisen kirjallisen kulttuurin vahvistamisessa on ollut tärkeä niin kirjoittamaan kannustamisessa kuin tekstien säilymisen ja julkaisemisen kannalta, mikä tulee havainnollisesti ilmi muun muassa Anna Kuisminin artikkelissa. Joskus kirjoittamaan innostava yhteisö on voinut olla hyvinkin pieni, esimerkiksi kyläyhteisö tai yhdistys, jonka jäsenille on toimitettu yksi yhteinen käsinkirjoitettu sanomalehti. Silti sekin on tarjonnut itseoppineelle kirjoittajalle tai kirjoittajakollektiiville paikan omien yhteiskunnallisten näkemysten jäsen-

tämiseen ja kokemuksen niiden esittämisestä yleisölle. Kirsti Salmi-Niklanderin artikkeli käsinkirjoituista sanomalehdistä haastaakin vakiintuneita käsityksiä kirjoittamisen ja tekstin vastaanottamisen prosesseista ja siitä, mikä on tulkittavissa yksityiseksi ja mikä julkiseksi. Kirjoittaminen ei aina ole yksin tapahtuvaa eikä julkista tekstiä ole välttämättä painettu. Aina rajanveto suullisen ja kirjallisen kulttuurin välillä ei sekään ole selkeä, kun käsinkirjoitettu lehti on saatettu julkaista yhteisissä tapaamisissa ääneen lukemalla.

White Field, Black Seeds -teos kokoaa yhteen tutkimusta, jota itseoppineista kirjoittajista ja heidän teksteistään on jo jonkin aikaa tehty, ja tarkentaa käsityksiä kielen ja kirjallisen kulttuurin merkityksistä kansakunnan rakentamista koskevien ideoiden materialisoinnissa. Silti tiedämme edelleen liian vähän siitä, millaisena kansakuntaprojekti hahmottui kansan näkökulmasta.

– HEIDI GRÖNSTRAND

Helsingin omalaatuiset katutaistelut

Tuomas Hoppu: Vallatkaa Helsinki. Saksan hyökkäys punaiseen pääkaupunkiin 1918. Gummerus. Juva 2013. 403 s.

Tuomas Hoppu tutkii Helsingin valtausta ruohonjuuritasolta siten, että ”pääosassa eivät monen muun sotahistoriallisen teoksen tavoin ole rykmentit, pataljoonat ja kompaniat vaan yksittäiset punakaartilaiset, suojeluskuntalaiset ja saksalaiset”. Näkökulma on järkevä. Eritoten talvi- ja jatkosotakirjat pilaa usein ammattitermeillä

tärkeily ja upseerien ”operaatiotaidon” ylistys. Joukko-osastojen lyhenteiden rykelmät puolustanevat paikkaansa Maanpuolustuskorkeakoulun tutkielmassa, mutta karkottavat suomenkielisen tietokirjan peruslukijan jopa kaikkein vähimmäistä aiheista.

Hopun kerronta on selkeää, kieli melko pidättyväistä. Kaikki tehokeinot eivät ole käytössä. Ehkei niitä tarvitakaan, kun aihe pysäyttää ja tempaa mukaansa.

Helsingin valtaus oli eriskummallinen koitos, jolle ei hevin löydy vastineita maailmansodista. Saksalaisia ammattisotilaita vastassa säntäili lauma hätääntyneitä poksia ja ukkoja. Punaisten parhaat voimat olivat kiinni rintamalla tai perääntymässä itään. Vallankumouksen johtajat luikkivat tiehensä jakamatta rivi-ihmisten kohtaloita. Korkeintaan muutama tuhat ryhtyi tai kulkeutui viimeiseen taistoon pääkaupungissa. Hullut huhut ja väärinkäsitykset vaikuttivat siihen, että Helsinkiä edes yritettiin puolustaa. Hoppu kuvaa tehokkaasti kaaosta, jossa kylmiltään sotapäälliköiksi joutuneet luottamusmiehet hapuilivat toivottoimien vaihtoehtojen välillä.

Saksalaisten ylivoima lopetti lyhyeen kahakat kaduilla ja kallionpyölyillä. Tietynlainen laimeus ei vie juonesta jännitystä. Soraksi moukaroituja, metri metriltä kukistettuja ja viimeiseen mieheen sinitelleitä asutuskeskuksia on sotahistoria ennestään täynnä. *Vallatkaa Helsinki* kertoo omalaatuisesta kaupunkisodasta, jossa punaiset pakoilevat ja piilottelevat henkensä edestä.

Hoppu tavoittaa hyvin tunnelman esimerkiksi nykyisen Lasipalatsin paikkeilla sijainneessa Turun kasarmissa. Yksi Helsingin suurimmista rakennuksista muuttui linnoitukseksi, taistelutantereeksi ja tulimereksi. Räiskeessä ja paukkeessa juoksenteli myös naiskaartilaisia ja puolueettomuutta yrittelleviä siviilejä. Maanalainen suojelus-

kunta oli avuton, enemmän tiellä kuin apuna ammattilaisille.

Kosto jäi ihmeen lauhkeaksi vankien paljouteen nähden. Hoppu pitää Huopalahdessa illalla 12. huhtikuuta toimeenpantua joukkoteloitusta ainoana, josta Hangosta Helsinkiin edenneet saksalaiset vastasivat. ”Koko sisällissodan aikana saksalaisten osuus valkoiseen terroriin jäi yleensäkin vähäiseksi”, hän yleistää. Tästä voi olla toistakin mieltä. Saksalaisten toinen ryhmä, Loviisain rantautunut von Brandensteinin prikaati teki veristä jälkeä. Prikaatin reitillä esimerkiksi Eskilomissa ja Orimattilan kirkolla kuolleista sadoista punaisista saattoi enemmistö olla antautuneita, joita saksalaiset eivät tahtoneet vartioida ja ruokkia. Mahdollisista pikateloituksista ei jäänyt lähteitä. Myös Helsingin ympäristössä lienee vaikeaa erottaa kaatuneita ja heti aseensa laskemisen jälkeen surmattuja.

Hoppu onnistuu ruohonjuuritason näkökulmasta varsinkin käyttäessään pitkiä sitaatteja aikalaisilta. Vajeena tai perusteltuna rajauksena voi pitää henkilökuvia, joita on harvassa. Päähenkilönä on Helsinki, jota katselevat erilaiset silmäparit. Henkilöhakemistokin on tehnyt tilaa paikannimihakemistolle. Kirja kuvaa näkyjä ja kokemuksia, ei näkijöitä ja kokijoita. Tähän on lähdeteknisiä syitä: esimerkiksi valtiorikosoikeuden akti ei päästä tutkijaa punakaartin rivimiehen persoonaan saakka.

Kirjan draamallinen huippu on kuuluisa Pitkän sillan välikohtaus. Hieman ihmettyttää, että se on piilotettu niin mitänsanomattoman otsikon alle kuin ”Suojeluskunta Kruununhaassa”. Hoppu kertoo itse asian kuitenkin intentsiteetillä, jonka se ansaitsee. Eri suunnista kajahtaneet välihuudot, rääkäisy ja laukaukset asetuvat ymmärrettävään järjestykseen. Selityksensä saavat parikymmentä luotien puhkomaa tai päätöntä ruumista.

Vallatkaa Helsinki on huolellista ja ennen muuta hyödyllistä työtä. Nykyihmisen kaupunkikuva ei ulotu vuoteen 1918 saakka. Hoppu avartaa sitä punnituilla ja eläväsillä tiedoilla. Pääkaupunkiseudun asukas saa mahdollisuuden katsoa uudesta kulmasta Tikkurilan asemanseudun asfalttia, Johanneksen kirkon aitapylväitä, Linnanmäen kallioita ja Pitkänsillan kaiteita. Tämä jos mikä on historian popularisointia ja likelle tuomista.

– TEEMU KESKISARJA

Invaasio- elokuva moninäkö- alaisena media- historiana

Kimmo Ahonen: Kylmän sodan pelkoja ja fantasioita. Muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteiselokuvassa. Turun yliopiston julkaisu C 361, 2013. 470 s.

Kimmo Ahosen yleisen historian alaan kuuluva väitöskirjatutkimus *Kylmän sodan pelkoja ja fantasioita: muukalaisten invaasio 1950-luvun yhdysvaltalaisessa tieteiselokuvassa* kirjoittaa uusia lehtiä suomalaisen tutkimukseen. Tutkimuksen aineistona on nimittäin suuri joukko amerikkalaisia elokuvia yli viidenkymmenen vuoden takaa.

Ahonen muotoilee aiheekseen ”1950-luvun Yhdysvaltain kulttuuriset pelot ja toiveet sekä niiden ilmenemismuodot tieteiselokuvan lajityypissä”. Tutkimuksen alaksi hän tarkentaa kylmän sodan kulttuurihistorian, jossa tärkeimpänä lähdeaineistona ovat ”avaruusmuukalaisten kohtaamista käsitte-

levät tieteiselokuvat”. Yli sadan tieteiselokuvan joukosta tärkeimmäksi lähdemateriaaliksi valikoituu 40 elokuvaa, minkä lisäksi referenssiaineistona käytetään monia muita elokuvia. Lähdeaineistona käytetty yhdysvaltalainen alkupe- räisaineisto on suomalaisittain ainutkertaisen laaja, ja se on sitä myös verrattuna kansainväliseen tutkimukseen. Nämä aineistot Ahonen hallitsee erinomaisesti.

Ahosen tutkimus liittyy kahteen, käytännössä varsin harvoin kohdanneeseen traditioon. Ne ovat kylmää sotaa käsitellyt Yhdysvaltain kulttuurihistorian tutkimus ja kylmän sodan elokuvien tutkimus. Ei tuota suurempia vaikeuksia nähdä muitakin aloja, joille tutkimus varsin helposti lukeutuu. Se on mitä suurimmassa määrin mediahistoriaa ja historiallista elokuvatutkimusta.

Ahonen käyttää itse tutkimuksensa metodista puhuessaan termiä ”moninäkökulmaisuus”. Työssä hyödynnetäänkin omaperäisesti rinnakkaisia ja vaihtoehtoisia ajattelu- ja tutkimustapoja. Tutkimuskysymys on rajattu niin taitavasti, että eri metodit ja niiden mukanaan tuomat filosofiset, aatehistorialliset ja muut näkökulmat eivät joudu ristiriitaan keskenään. Ahonen osaa käyttää metodeitaan oikein. Tämä on historian tutkimuksen rikkautta: tutkija ei voi etukäteen sitoutua varsinkaan intermediaalisuutta painottavissa tutkimuksissa menetelmiinsä ja jumittua niihin, niin kuin teorialtaan tarkemmilla ja metodeiltaan tiukemmilla tieteenaloilla voi pahimmillaan käydä.

Tutkimuksen luonteen ollessa mediahistoriallinen on selvää, että sen keskiössä on konteksti. Tutkimuksen kohde laajenee instituutioiden välinehistoriallisen tutkimuksen ulkopuolelle ohjelmasisältöjen ja erilaisten genrejen tarkasteluun, mitä nykyisin nimitetään mediahistorian puitteissa monikomuotoisesti mediahistorioiksi.

Kylmän sodan kontekstin laaja tarkastelu viittaa siihen, että kyse voisi olla myös viestinnän historiasta (*communication history*), jolle on ominaista tiedotusvälineiden tarkastelu laajassa kulttuurisessa kontekstissään. Ero mediahistorioiden ja viestinnän historioiden välillä on juuri kontekstin käsittämisessä: viestinnän historia ymmärtää velvollisuutensa laajentaa kontekstia pidemmälle kuin mediahistoriat. Tätä rajanvetoa Ahonenkin impliisiittisesti käy.

Viestinnän historiassa tavallinen käsite on intermediaalisuus, toisin sanoen se, miten tiedotusvälineet ovat suhteessa toisiinsa. Käsitteen hyödyllisyys on siinä, että kun viestintien välisten suhteiden historialliset, yhteiskunnalliset ja kulttuuriset kontekstit ymmärretään entistä paremmin, sen avulla voidaan ymmärtää paremmin myös median historiallista muutosta. Viestintävälineisiin liittyvät merkitykset rakentuvat siten vuorovaikutuksessa yhteiskuntaan ja muihin medioihin. Tämä ajatusmalli soveltuu nähdäkseen hyvin myös niihin historiallisesti kontekstoiviin tutkimuksiin, mistä tässäkin väitöskirjassa on kyse.

Elokuvatutkimuksen näkökulmasta Ahonen ottaa esille lajityypit eli genret, tässä intermediaalisesti ymmärretyyn science fictionin, siihen liittyvän scifi-elokuvan eli tieteiselokuvan, ja sen alalajin eli invaasioelokuvan. Juuri tässä intermediaalisuuden käsite on parhaimmillaan, sillä tutkija osoittaa ja näyttää erinomaisesti invaasioelokuvien intertekstuaaliset suhteet muihin scifi-julkaisuihin. Käytännössä tämä tarkoittaa lähteinä käytettyjä tieteiskirjallisuutta, tieteesarjakuvia ja science fiction -televisiosarjoja. Eikä huomiotta jää ilmiön kontekstuaalinen suhde ympäröivään yhteiskuntaan ja kulttuuriin, missä yhteydessä erityisesti poliittinen konteksti saa painoarvoa. Käsikirjoitusten ja lopullisen elokuvan välinen analyysi

saa voimaa elokuvatutkimuksen keinoin, jotka Ahonen osoittaa hallitsevansa yhtä hyvin kuin perinteisen historiallisen lähdetutkimuksen, nootitusta myöten.

Monet metodit, jotka ovat rinnakkaisiin käsittelytapoihin, luovat tietysti ongelmia pyrittäessä mahdollisimman sujuvaan esitykseen. Pahimmat karikat Ahonen on väistänyt taitavasti työn onnistuneella rakenteella, tekstin loogisella etenemisellä ja erinomaisella otsikoinnilla, joka tällaisenaan saa toimittamaan jopa lukukohtaisen kysymyksenasettelun virkaa. Kriittikkä voidaan esittää siitä, että laajan kontekstin tasolla kylmän sodan historian tutkimus ja kylmän sodan propagandan tutkimus olisivat voineet antaa tutkimustuloksiaan, esimerkiksi periodisoiteja, jotka olisivat varsin laajaksi kasvaneessa esityksessä selkeyttäneet kokonaiskuvaa. Puute ei ole vakava, sillä yleisesti Ahonen kyllä selvittää mainiosti mediahistoriallisen esitystavan vaatimalla tavalla ja asianmukaisissa kohdissa Yhdysvaltojen virallisen ulkopolitiikan, maan sisäpolitiikan ja kansainvälisten suhteiden kulkua.

Ahonen osoittaa invaasioelokuvien temaattisen kirjon laaja-alaiseksi: ne on tehty kekseliäästi ja vivahteikkaasti kuvaamaan ihmiskunnan kohtaamista erilaisen tai vieraan elämänmuodon kanssa. Kohtaamisessa on painottunut uskontaistelu ja uhkakuvina ovat olleet kollektivismi – individualistisen yksilön ja kasvottoman joukon tai tunteettoman muukalaislauman välinen ristiriita – ja ateismi. Invaasioelokuvat ovat liittyneet kiinteästi aikalaiskeskusteluihin ja tekoajan ajankohtaisiin teemoihin, esimerkiksi ufoihin ja kylmän sodan tuhoskenaarioihin, vaikka poliittiset uhat eivät olleet useinkaan päällimmäisenä. Elokuvien trailerit osoittautuivat enemmän uhkakuvia käyttäviksi kuin varsinaiset elokuvat, jotka eivät myöskään olleet niin kriittisiä kuin tieteiskirjallisuus

ja tieteissarjakuvat. Yhteys 1930-luvun hirviöpainotteiseen tieteiskirjallisuuteen oli kuitenkin selvä.

Kylmän sodan kulttuurihistoriaan Kimmo Ahosen tutkimus tuo laajuutensa ja pioneeriiluonteensa myötä runsaasti uutta tietoa. Sitä voivat jatkossa hyödyntää historia-tieteiden eri alojen lisäksi myös media- ja viestinnän historian tutkijat. Tutkimuksen käytännön merkitys on kylmän sodan pelkoihin ja fantasioihin liittyvän uuden tulkinnan esittämisen lisäksi siinä, että se luo metodologisesti siltaa mediahistoriaksi nimitetyn yleiskäsitteen alle soveltuviin tutkimusaloihin. Moninäköalaisen periaatteensa mukaisesti tutkimus hyödyntää oivallisesti aiempaa tutkimusta, mutta tekijä on kriittinen ja esittää kantansa rohkeasti niin yksityiskohdissa kuin yleisemminkin.

– JARI SEDERGRÉN

Suomalaiset vaikuttajanaiset

Maritta Pohls: Korkeasti koulutetut naiset. Suomen Akateemisten Naisten Liiton historia. SKS 2013. 307 s.

Maritta Pohlsin teos Suomen Akateemisten Naisten Liiton (SANL) historiasta kokoaa yhteen 1900-luvun suomalaiset naisvaikuttajat. Vaikka SANL on tutkimuksen kohteena jäänyt suurten joukkojärjestöjen varjoon, sen keskeiset johtohahmot sekä keskusjärjestössä että paikallisyhdistyksissä edustavat sanan varsinaisessa merkityksessä suomalaisia vaikuttajanaisia. Teoksen henkilöstöhakemiston selailu kertoo, että SANL:ssa toimi-

neet järjestöaktiivit ovat naisjärjestöjen tutkijoille entuudestaan tunnettuja henkilöahahmoja, joiden verkostot ulottuvat laajasti koko yhteiskuntaan.

Järjestöhistoria dokumentoi yleensä yhteenliittymän menneisyyden keskeiset tapahtumat ja mahdolliset murrosvaiheet sekä tarjoaa lukijalle vähintäänkin jäsenistön itseymmärryksen siitä, mikä tässä toiminnassa on ollut tärkeää. SANL:n historia poikkeaa tästä siinä, että yhteisönä akateemisille naisille ei muodostunut missään vaiheessa vahvaa jäsenistöä yhteen liittävää hierarkkista organisaatiota, joka olisi tuottanut yleisesti tunnetut ja tunnustetut tunnusmerkit.

Teoksen päätössanat "SANL tarvitsee uutta avautumista, uudenlaisia toiminnan muotoja. Luetaan yhdessä -hanke on oivallinen esimerkki siitä, miten akateemisten naisten koulutus tulee uudelleen, kauniilla tavalla yhteiskunnan hyväksi. Tekeminen ja näkyminen tuovat jäseniä, mutta se ei sittenkään ole se tärkein asia. Järjestön tehtävä on tehdä maailma paremmaksi paikaksi elää" (s. 264) kertovat, että liiton tulevaisuus on kiinni siitä, löytyykö toiminnalle yhteistä nimitäjä, joka sitoo yhteen juuri korkeasti koulutetut naiset niin kansallisesti kuin kansainvälisesti. Tavanomaisista järjestöhistorioista poiketen SANL:n menneisyyden tarkastelu nostaa aivan erityisen merkittäväksi pohdinnan aiheeksi tutkimuskysymyksen: Mikä saa yhdistyksen elämään?

Suomen Akateemisten Naisten Liiton juuret juontavat ensimmäisen maailmansodan jälkeisiin vuosiin ja kansainvälisessä keskustelussa heränneeseen ajatukseen siitä, että korkeasti koulutetut naiset voisivat toiminnallaan edistää maailman rauhaa. Suomessa ajatus yliopistollisen tutkinnon suorittaneiden naisten järjestäytymisestä käynnistyi Helsingissä 1920-luvun

alussa. Varhaisvuosien toiminnasta tiedetään kuitenkin vähän puutteellisen asiakirja-aineiston vuoksi. Sukupuoli ja korkean koulutuksen tuoma yhteiskunnallinen status eivät riittäneet yhdistämään mukaan tullutta jäsenistöä, vaan Helsingin paikallisyhdistyksen toiminta jatkautui 1920-luvun kieliriidan vuoksi suomalaiseseen ja ruotsalaiseen yhdistykseen.

Kahdella yhdistyksellä on ollut merkittävä asema SANL:n suunnannäyttäjänä. Vuonna 1928 perustetusta Turun akateemisten naisten yhdistyksestä muodostui myös keskeinen toimija liitossa. SANL:n muiden paikallisyhdistysten toiminta on ollut vuosikymmenien aikana usein vaakaaladalla. 1970-luku näyttäisi muodostuneen murroskohdaksi, jolloin pienet ei-ylipistokaupunkien jäsenyhdistykset lakkauttivat toimintansa. Ensimmäisenä pääkaupunkiseudun ulkopuolella aloitti vuonna 1928 perustettu Jyväskylän jäsenyhdistys: monen aktiivisen vuosikymmenen jälkeen se on supistunut noin kymmenen jäsenen yhteenliittymäksi.

Korkeasti koulutettujen naisten yhdistystoiminnan alkuvaihe ennakoiki vaikeuksia, joihin SANL ei ole löytänyt ratkaisua. Punaisen langan Maritta Pohlsin tarkastelussa muodostaa keskustelu naisasiasta tai pikemminkin siitä, että liiton vaikuttajanaiset ovat halunneet välttää leimautumista yksinomaan naisasian kannattajiksi. SANL:n toiminnassa koulutuspolitiikka on nostettu naisasiaa tärkeämmäksi yhteiskunnalliseksi teemaksi. Siksi SANL on korostanut olevansa emansipatorinen yhteenliittymä, joka on halunnut mahdollistaa tyttöjen laadukkaan koulutuksen ja poistaa korkeasti koulutettujen naisten urakehityksen esteet. Tästä ajattelusta yhdistystoiminta sai yhteiskunnallisen luonteen ja jo koulutusmahdollisuuden saaneille naisille velvoitteen liittyä mukaan auttamaan kanssasisariaan. Kärjistäen

voisi jopa todetta, että akateemisen koulutuksen saaneen naisen velvollisuus toimia yhteiskunnallisena esikuvana, edustaa liiton historiassa ainoaa jäsenistön löyhää itsemääräystä eli yhteisesti jakamaa käsitystä toiminnan tarkoituksesta.

SANL:n tarkoituksen toteuttamista Maritta Pohls tarkastelee liiton puheenjohtajien, heidän akateemisen koulutuksensa ja työuriansa vaiheiden avulla. Jäsennysratkaisu on poikkeuksellinen järjestöhistoriantutkimuksen traditiossa. Ratkaisu on hyväksyttävissä siksi, että juuri puheenjohtajien henkilöahmoilla on ollut merkittävä vaikutus järjestön toiminnan linjauksiin. Pohls yhdistää pienoiselämäkerrat suomalaisen yhteiskunnan muutokseen ja kansainvälisessä katto-organisaatiossa (IFUW eli International Federation of University Women) käytyyn keskusteluun maailmanlaajuisen naistoiminnan tarkoituksesta.

IFUW:lla oli erityisen suuri merkitys toisen maailman sodan jälkeen, jolloin SANL ja monet muut suomalaiset järjestöt hakivat kontakteja juuri läntiseen Eurooppaan ja Yhdysvaltoihin. Vastavuoroisesti useat kansainväliset palvelujärjestöt (esim. Lions-järjestö) saivat uudenlaista jalansijaa Suomessa. Pohls ei asiaa alleviivaa, mutta SANL:n ja sen jäsenyhdistyksiensä toiminnassa on ollut etenkin 1950-luvulta lähtien paljon samaa kuin juuri edellä mainituissa kansainvälisissä palvelujärjestöissä. Tämä toiminnan samankaltaisuus jatkui muun muassa 1990-luvun lähialueyhteistyön merkeissä.

Puheenjohtajien pienoiselämäkertojen pohjalta Pohls rakentaa kuvaa suomalaisten naisten koulutusmahdollisuuksien vaiheittaisesta laajenemisesta, akateemisten naisten urakehityksestä 1900-luvun Suomessa ja ennen muuta siitä vastuun ja yhteiskunnallisen velvollisuuden värittämästä kansalaisuus käsitteen muokkauksesta,

jota juuri korkeasti koulututut naiset harrastivat.

Henkilökeskeiseen tarkasteluun Pohls tuo viitteitä ja lisäväriä toimimalla tapahtumia paikallisyhdistysten toiminnasta. Viittaukset ovat mielenkiintoisia, mutta samalla hajottavat työn rakennetta. Paikallisyhdistyksiensä toiminnan esittelyllä on kuitenkin oma merkityksensä juuri SANL:n kaltaisen yhteenliittymän tarkastelussa. SANL:n historia osoittaa, että järjestöjen hierarkkisella rakenteella on merkitystä toiminnan jatkuvuuden kannalta, sillä liittoon kuuluvien paikallisyhdistysten toiminnan ylläpitäminen on ollut poikkeuksellisen vahvasti riippuvainen siitä, kuinka ne ovat luoneet suhteensa keskusorganisaatioon. Samalla tavalla on SANL saanut vaikutteita kansainväliseltä kattojärjestöltä.

2000-luvun alku on ollut SANL:ssa etsikkoaikaa etenkin liiton suhteessa naisasiaan. Käymisvoimaa liitto on saanut yhteistyöstä merkittävien naisten keskusjärjestöjen, kuten Naisjärjestöjen Keskusliiton (NJKL) ja Naisjärjestöt yhteistyössä (NYTKIS), kanssa. SANL on kehittämässä toimintaansa kohti asiantuntijaorganisaatiota, joka ottaa laaja-alaisesti kantaa yhteiskunnan kehittämiseen ja päätöksentekoon. Liiton varhaista tarkoitusta, naisten kouluttautumismahdollisuuksien laventamista jatketaan edelleenkin, mutta painopiste on kehitysmaiden naisten tukemisessa. Vuonna 2013 liittoon kuului 19 jäsenyhdistystä, joiden jäsenmäärät vaihtelevat 140:stä (Turun Akateemiset Naiset) 10 jäsenen (mm. Jyväskylän Akateemiset Naiset) yhteenliittymiin. Liiton tarkoitus on palvella jäsenkunnan verkostoitumista ja osaamisen jakamista.

Maritta Pohlsin teos korkeasti koulutettujen naisten yhdistystoiminnasta on samanaikaisesti sekä kooste suomalaisten akateemisen koulutuksen saaneiden vaikuttajanaisten työurista ja yhteiskunnalli-

sesta vaikuttamisesta että esimerkiksi poikkeuksellisesta järjestöhistoriasta, jossa tarkastelun punaisena lankana on jäsenistön yhteenkuuluvuuden elementtien merkityksen pohdinta.

– MARJA KOKKO

Synteesi rintamanaisten muisteluista

Kaija Heikkinen: Yksin vai yhdessä. Rintamanaisten montaa sotaa. Kultaneito X. Suomen Kansatietouden Tutkijain Seura 2012. 379 s.

Joensuun yliopiston naistutkimuksen emeritaprofessorin Kaija Heikkisen tutkimus perustuu sotatoimialueella työskennelleiden suomalaisten naisten muisteluihin kokemuksistaan toisen maailmansodan aikana. Heikkisen tausta etnologisen naistutkimuksen alalla sekä hänen aiempi kokemuksensa kulttuurintutkijana näkyy selvästi. Tämä tuo ainakin historiantutkijalle tuulahduksen tavasta tehdä tutkimusta, jota pitkät arkistolähdeviitteet tai pikkutarkka tapahtumahistoriallisen kontekstin luominen eivät raskauta. Kirjassa ei ole myöskään valokuvia tai karttoja rintamalinjoista. Kuvituksen Heikkinen on käyttänyt Eero Caseliuksen piirroksia. Visuaalinen ratkaisu korostaa sitä, että tässä tutkimuksessa naiset ja heidän äänensä ovat pääosassa – niin kuin pitää ollakin.

Tutkimus liittyy sukupuolentutkimuksen suuntaukseen, joka problematisoi kansallisuuden ja sukupuolen yhteen kietoutumista sodan yhteiskunnassa. Aineistona Heikkinen on käyttänyt naisten julkaisua muistelukirjallisuutta. Hän on jakanut lähdeoteoksensa kuuteen ryhmään, mutta kaikkia yh-

distää se, että naiset kertovat elämästä sotatoimialueella tai sotaan liittyvissä tehtävissä. Teosryhmien luonnetta lähdemateriaalina Heikkinen ei analysoi. Naiset kirjoittavat usein puolustelemaan sävyyn, minkä vuoksi Heikkinen käsittää muistelut myös julkisiksi vetoimuksiksi. Tausta-aineistona on käytetty sekä miesten että naisten kirjoittamaa, sota-aikaa kuvaavaa kaunokirjallisuutta ja jonkin verran arkistoitua muistitietoa.

Heikkinen käsittelee aineistoaan selkeästi ja systemaattisesti, mikä tekee tutkimuksesta hyvin jäsenneilyn ja sujuvan, teemoittain etenevän kertomuksen. Lainaukset on nidottu, tosin kursivoituina ja lainausmerkeillä varustettuina, Heikkisen oman tekstin lomaan. Tämä hieman poikkeava esitystapa, jota Heikkinen kutsuu kolmanneksi tekstiksi, toimii hyvin. Koska lukija ei tiedä, keitä nämä naiset olivat tai mistä he tulivat, tuo heidän äänensä tekstin lomaan elävän naisnäkökulman rintaman arkipäivään ja myös sen ahdistaviin kokemuksiin. Naisten ja Kaija Heikkisen mukana lukija pääsee vierailemaan sotaolosuhteisiin, jossa naiset kotoistavat rintamaa laittamalla ruokaa ja hoivaamalla ”rintamaperhettä”, mutta kohtaavat myös ongelmia miehisen vähättelyn ja seksuaalisen häirinnän takia.

Naisten sotaa on Suomessa halinnut Lotta Svärd -järjestön toiminnan ja merkityksen arviointi sekä lottien sotakokemuksen tutkimus, mitä Kaija Heikkinen myös korostaa. Hän kertoo hämmästyneensä niiden naisten määrästä, jotka työskentelivät sotatoimialueella lottajärjestön ulkopuolella. Heitä oli määrällisesti yhtä paljon kuin lottia, mutta tutkimusta heistä ei ole juuri ollenkaan. Lotat ovat olleet poliittisessa myötätulessa, jota myös kansallinen tunneilmasto on tukenut. Tämä on eräs Heikkisen tutkimuksen keskeisistä ajatuksista: hän on halun-

nut nostaa esiin myös muut sotatoimialueella työskennelleet naisryhmät eli sotilaskotisaret, sairaanhoitajat, Punaisen Ristin apusaret, puolustusvoimien hallinnollisissa tehtävissä työskennelleet, työvelvolliset sekä erilaisiin siviili- luontosiin huoltotehtäviin palkatut. Hän näkee tässä jopa syrjinnäksi luokiteltavassa tilanteessa myös luokkasidonnaisuutta. Työväestö ja työväenliikkeen edustajat oli Heikkisen mielestä suurelta osin suljettu pois politiikasta maailmasotien välisessä valkoisessa Suomessa, jonka ideologiaan ja sisäpolitiikkaan suojeluskuntajärjestö ja Lotta Svärd nojautuivat. Tämä on heijastunut myöhemmin tehtyyn lottatutkimukseen siten, että työväenliikkeen edustajia ei siinä juuri oteta huomioon (s. 19).

Työväenliikkeen toimintamahdollisuuksista valkoisen Suomen politiikassa moni työväenliikkeen tutkija saattaisi kuitenkin olla hieman eri mieltä. Vaikka suojeluskuntajärjestön ideologista luonnetta ei käy kieltäminen, näkyy Seija-Leena Nevala-Nurmen väitöskirjassa *Perhe maanpuolustajana: sukupuoli ja sukupolvi Lotta Svärd- ja suojeluskuntajärjestöissä 1918–1944* (2012) järjestön halu systemaattisesti laajentaa jäsenkuntaansa ja muodostaa suojeluskuntaperheitä, joiden tyttäret liittyisivät lottiin. Tämä ei täysin tue ajatusta poliittisesti homogeenisesta jäsenistöstä. Lotta Svärdissä oli uskonlahkon kaltaisia piirteitä. Sinne olivat varsinkin sodan aikana työväestön työtötkin tervetulleita, kunhan he sitoutuivat noudattamaan sen ”pyhiä” arvoja kuten isänmaallisuutta, työteliäisyyttä ja kuralaista siveyttä.

Siksi onkin hieman yllättävää, että Heikkinen käyttää melkein kokonaisen luvun 1960-luvulla käytyyn kirjallis-yhteiskunnalliseen debattiin lottien mahdollisesta tai mahdottomasta siveettömästä käytöksestä, kun hänen tutkimuksensa *raison d’être* toisaalta on

lottien saaman monopoliaseman vastustaminen ja keskittyminen muihin naisryhmiin. Teemasta myös on jo olemassa Tiina Kinnusen tutkimus *Kiitetyt ja parjatut: lotat sotien jälkeen* (2006), ja Pia Olsson on käsitellyt tutkimuksissaan laajasti lottamyymiä. Heikkisen argumenteissa ei sinänsä ole mitään vikaa, mutta teeman käsittely tuntuu hieman eksyvän fokuksesta. Lukuun sisältyvä lottadiskurssin hahmotteleminen puolustaa kyllä paikkaansa. Siitä käy ilmi, että moni naisten kokemaa ja näkemää on haluttu jättää tai jäänyt kansallisen muistin ulottumattomiin.

Kaija Heikkistä kiinnostaa, miten sukupuoli ongelmallistui sodan aikana ja miten naiseutta tuotettiin rintamaolosuhteissa suhteessa miehiin ja muihin naisiin. Hän on ottanut mukaan kohtaamisia vieraan maan edustajien, lähinnä saksalaisten sotilaiden, venäläisten sotavankien sekä valloitetujen karjalaisalueiden asukkaiden kanssa. Naisten kertomukset kohtaamisista vangiksi otettujen venäläisten naissotilaiden kanssa ovat varovaisen ihailevia tai jopa sisarellisia. Miehiin taas suhtauduttiin usein myötätuntoisen sääliä. Heikkisen tulkinta on, että nämä muutaman naisen tarinoissa esiintyvät ylpeät ja kauniit venäläisnaiset herättivät lähinnä ällistystä. Kohtaamisia saksalaisten naisten kanssa ei mainita, vaikka saksalaisia sotilaskotisisaria, *Wehrmachtshelferinnen* ja työvelvollisia, työskenteli Kolmannen valtakunnan sotakoneiston apuna Suomessa, todennäköisesti paljon enemmän kuin venäläisiä naisia. ”*Waffen-schwesternschaft*” eli naisten välinen aseveljeys on teema, josta Kaija Heikkisen tutkimus vaikenee. Saksalaiset miehetkin liitetään naisten kertomuksissa ruokaan ja kielivaikeuksiin, ei sosiaaliseen kanssakäymiseen tai seurusteluun.

Mielenkiintoisia ovat myös venäläiseen muistitietoon perustuvat

kuvaukset suomalaisten miehityspolitiikasta valloitetuilla karjalaisalueilla. Niitä voi verrata Kolmannen valtakunnan harjoittamaan niiden alueiden politiikkaan, joissa oli ”rodullisesti” hyväksyttäviä ihmisryhmiä. Samankaltaisuuksia olivat esimerkiksi kansallisuuden perusteella tapahtuva erottelu, etunimien suomalaistaminen (saksalaiset harrastivat myös suomalaisten työtoveriensa ja ystäviensä nimien saksalaistamista), oman ja kansallisen kulttuurin kietominen yhteisiin rituaaleihin sekä sivistys- ja kulttuuri-imperialismi. Siksi onkin harmi, että Kaija Heikkinen ei ole käyttänyt tutkimuksessaan muistitietoa saksalaisten naisten osallistumisesta kansallissosialistiseen sota- ja miehityshallintoon. Siitä olisi löytynyt samankaltaista poliittisuuden kieltämistä ja isänmaallisuuden painottamista kuin suomalaisten naisten (lottien) kerroinnasta.¹

Vaikka Kaija Heikkisen tutkimus perustuu melkein kokonaan jo aiemmin julkaistuu materiaaliin, onnistuu hän luomaan muutamia sivujuonteita lukuun ottamatta eloisan kuvan siitä, miten sodassa olleet naiset muistavat kokemaansa.

– ANU HEISKANEN

Suomalais-sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteet

Pauliina Salminen: Miehittäjän morsiamet. Rakkautta ja petoksia jatkosodan Itä-Karjalassa. Atena 2013. 207 s.

Jatkosodan aikana Suomi miehitti Itä-Karjalaa vajaan kolmen vuoden ajan. Alueen täysi-ikäisiä miehiä oli joutunut puna-armeijaan tai he olivat paenneet, joten paikalle jäänyt, vajaan 90 000 ihmisen väestö oli suurimmaksi osaksi lapsia, vanhuksia ja eri-ikäisiä naisia. Pitkään kestänyt asemasota mahdollisti sen, että suomalaiset sotilaat olivat tekemisissä varsinkin alueen naisväestön kanssa. Rinnakkaiselo mahdollisti myös inttiimin kanssakäymisen.

Pauliina Salmisen kirjoittamassa tietokirjassa *Miehittäjän morsiamet. Rakkautta ja petoksia jatkosodan Itä-Karjalassa* kuvataan suomalaissotilaiden ja suomalais-sukuisten itäkarjalaisnaisten välisiä seksuaalisia kohtaamisia, parisuhteita ja sitä, miten suhteiden lopulta kävi. Salminen työskentelee sanomalehti Keski-suomalaisen pääkirjoitustoimittajana, ja on peruskoulutukseltaan historian-tutkija: hän valmistui vuonna 2007 maisteriksi Jyväskylän yliopiston Historian ja etnologian laitokselta, Suomen historian oppiaineesta.

Osalla suhteista oli onnellinen loppu. Esimerkiksi tärkeimpänä yksittäistapauksena teoksessa tarkasteltavien koskenpääläisen maanviljelijä Väinön ja aunukselaisen perheenemäntä Annan elämä jatkui jo 1942 Suomessa. He elivät avioparina vanhuuteensa saakka Keski-Suomessa. Useimmiten suhteet eivät kuitenkaan kehittyneet avioliitoiksi. Sodan aikana alueella

1. Esim. Franka Maubach, *Die Stellung halten. Kriegserfahrungen und Lebensgeschichten von Wehrmachtshelferinnen* (Vandenhoeck & Ruprecht 2009), Rosemarie Killius, *Frauen für die Front. Gespräche mit Wehrmachtshelferinnen* (Militzke 2003) ja Elizabeth Harvey, *Remembering and Reprising. German Women's Recollections of the 'Ethnic Struggle' in Occupied Poland during the Second World War* teoksessa *HomeFront* (Berg 2002).

syntyi tällaisista suhteista 500 aviottonta lasta.

Salminen korostaa teoksessa elämän petollisempaa, rumempaa puolta. Inhimilliset tragediat ovat historiantutkimuksen etu, sillä ne ovat tuottaneet lähdemateriaalia, jonka avulla suomalaissotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteista voidaan ylipäättään jotain sanoa. Teoksella on vahva lähdepoija. Suurin osa käydetystä Itä-Karjalan sotilashallinnon aineistosta on syntynyt alueen lastenvalvojien, sovinto-oikeuksien ja ylioikeuksien käsitellessä itäkarjalaisnaisten lapsenelatusvaatimuksia.

Isyyden varmentamiseksi viranomaiset tarvitsivat todisteita siitä, että mies oli maannut naisen kanssa siihen aikaan, kun raskaus oli saanut alkunsa. He kuuntelivat aviottoman äidin ja isäksi syytetyn miehen näkemyksiä, ja keräsivät todistajanlausuntoja ulkopuolisten näkemistä tai kuulemista suhteista. Näin syntynyt lähdeaineisto tarjoaa tutkijalle mahdollisuuden kuvata monipuolisesti suhteiden kaarta, ja Salminen on kirjoittanut aiheesta sujuvasanaisten tutkimuksen. Suomalaissotilaiden morsiamilleen lähettämät kirjeet ovat erityisen tärkeässä roolissa. Ne tarjoavat suoraa todistusaineistoa siitä, miten sotilaita ilmaisivat tunteitaan naisia kohtaan suhteen eri vaiheissa. Teoksessa on paljon pitkiä lainauksia kirjeistä.

Tutkimuksessa on neljä pääluokaa, jotka on jaettu helposti luettaisiin 3–5 sivun mittaisiin alalukuihin. Kolmessa ensimmäisessä pääluvussa on rekonstruoitu kronologinen yleiskuva suhteiden kehitymisestä ja kariutumisesta. Ensimmäisessä luvussa – *Ihastuminen "Kuin taivaan esikartano"* – tarkastellaan sotatoimien jälkeistä sotilaiden ja siviilien kohtaamista sekä suhteiden syntymistä. Seuraavassa luvussa *Rakastuminen "Monet suudelmät poimin huuliesi lomitse"* painopiste on seurustelusuhteiden syvenemisessä.

Vähäisten ehkäisymahdollisuuksien vuoksi naiset aristelivat seksielämän aloittamista, mutta miesten antamat lupaukset avioliitosta ja sodan jälkeisestä elämästä miehen kotiseudulla käänsivät päät. Avioliittoluvan hakeminen ja suomalaisen avioliitto-oikeuden soveltaminen miehitysalueella aiheutti omat kiemuransa. Tilanne mutkistui entisestään, jos naisen piti sotilasviranomaisilta hakea ensin avioperao kadonneesta neuvostoavioimiehestään.

Salminen on rakentanut tutkimuksen yleisen ja erityisen vuoropuhelun varaan. Sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten välisiä suhteita tarkastellaan ensin yleisemmällä tasolla, jonka jälkeen laskeudutaan onnistuneesti yksittäisten suhteiden tasolle. Ihmisten henkilökohtaisilla tarinoilla sekä perustellaan esitettyjä näkemyksiä että luodaan yksityiskohtaista ajankuvaa 1940-luvun seurustelutavoista. Työssä korostuu edellä mainittu Väinön ja Annan lisäksi muutama muukin pariskunta, joiden tarinat muodostavat teokseen eräänlaisen kehyskertomuksen.

Kolmannessa pääluvussa *Lapsitulossa "Meille on tapahtunut vahinko"* Salminen tarkastelee sitä, kuinka raskaus ja lapsen syntymä olivat käännekohta monien sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteissa. Vain pieni osa pariskunnista suunnitteli sen jälkeen yksissä tuumin avioliittoa. Suhteet muuttuivat yksipuolisiksi, kun miehet muuttuivat kirjeissään vältteleviksi tai lopettivat kirjoittelun kokonaan. Luvussa tarkastellaan erityisesti naisten yrityksiä saada suomalaissotilailta lapsenelätystä, ja luku on teoksen pisin. Aviottomien lasten määrä suorastaan räjähti miehitysajan kuluessa. Vuonna 1943 peräti 41 prosenttia kaikista lapsista syntyi avioliiton ulkopuolella.

Vuonna 1942 viranomaiset eivät vielä käsitelleet elatusriitoja, mutta seuraavana vuonna tuli voimaan suomalaissotilaita koskeva ohje

aviottomien lasten elatuksesta. Valvojat yrittivät naisilta toimeksianton saatuaan etsiä suomalaissotilaita, jotta heidät velvoitettaisiin maksamaan elatusmaksut sotilashallinnon kassaan. Miesten kieltäytyessä heidät voitiin haastaa Itä-Karjalan sovinto-oikeuksiin, joissa suhteita käytiin tarkasti lävitse miesten usein kiistäessä asian ja syyttäessä muita miehiä naisen kumppaneiksi.

Hylkäämisen ja aviottoman lapsen ohella suhteisiin liittyi paljon muitakin lieveimiöitä ja inhimillistä kärsimystä. Neljännessä pääluvussa *Rakkauden pimeä puoli – Abortteja ja hyväksikäyttöä* Salminen tuo esiin, kuinka sukupuolitautit (tippuri ja kuppa) lisääntyivät ja naiset saattoivat turvautua abortteihin. Jonkin verran on merkkejä myös vastasyntyneen lapsen surmista, lapsenmurhasta. Suomalaissotilaita syyllistyivät niin ikään raiskauksiin. Harvoissa oikeusistuinten tarkastelemissa tapauksissa korostui miesten tausta: nämä olivat usein aiempia tuomioita saaneita työvelvollisia tai vankileirin vartijoita.

Jos verrataan sotilaiden ja itäkarjalaisnaisten suhteita esimerkiksi 1800-luvun lopun keski-suomalaisien paikallisyhteisöjen miesten ja naisten seurusteluun¹, nähdään, että Salmisen korostamat miesten aviolupaukset seksuaalisuhteen käynnistämiseksi ja naisen hylkääminen raskaaksi tulemisen jälkeen kuuluivat elämäntulkun myös rauhan oloissa. Sodan aikana tilanne kuitenkin kärjistyi: itäkarjalaisnaisilla ei ollut tukenaan pysyvää

1. Pasi Saarimäki, *Naimisen normit käytännöt ja konfliktit. Esiaviollinen ja aviollinen seksuaalisuus 1800-luvun lopun keski-suomalaisella maaseudulla*. Jyväskylä Studies in Humanities 138. Jyväskylän yliopisto 2010. Jyväskylän yliopiston julkaisuarkisto, <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3830-7> (11.2.2014).

yhteisöä, joka olisi painostanut miehiä avioitumaan tai kantamaan vastuunsa elatuksen muodossa. Tilannetta vaikeutti lisäksi se, että miesten saadessa komennuksen toiseen paikkaan suhteet muuttuivat nopeasti kirjein ylläpidettäviksi etäsuhteiksi.

Itäkarjalaisnaiset olivat sotilaisiin verrattuna heikommassa taloudellisessa asemassa. Sotilaat toivat naisille ja perheille usein ruokaa. On hankala arvioida, milloin kyse oli siitä, että suomalaissotilas tahoi auttaa taloudellisesti rakastettuun ja tämän perhettä, milloin taas hän tarvikkeillaan yritti edesauttaa suhteen jatkumista ja seksin saamista. Osassa tapauksista kyse oli suoranaisesta prostituutiosta.

Salminen korostaa, että sotatila mahdollisti sotilaille normaalimoraalista vapautuneen elämän. Osalla heistä oli vaimo Suomessa, ja he uskoivat, ettei kaukana kotoa vietetty kaksoiselämä paljastuisi. Myös osa itäkarjalaisnaisista oli naimisissa omalla tahollaan. He kuitenkin ottivat aviolupaukset tosissaan, koska eivät tienneet, näkisivätkö neuvostoaikeista aviomiestään enää koskaan tai olisiko tämä edes elossa. Suhteet eivät olleet tasavertaiset: naiset olivat usein sotilaista riippuvaisia. Salminen korostaakin moralisointiin syyllysmättä, että suhteet paljastavat momentasoiosta hyväksikäyttöä seksin ostamisesta aina naisen hylkäämiseen.

Salminen kirjoittaa kaunokirjalliseen tyyliin, ja lukija imeytyy tapahtumiin mukaan. Sota-ajan maailmaa taustoitetaan kuvaamalla esimerkiksi suomalaisjoukkojen tunnelmia uusiin paikkoihin saavuttaessa. Yksittäisiä suhteita tarkastellessaan Salminen menee usein tutkittavien henkilöiden päähän sisään. Henkilökohtaisten ajatusten, tunnelmien ja tunteiden rekonstruoiminen on sinällään uskottavaa, joskin toisinaan akateeminen lukija jää pohtimaan, ovat-

ko näkemykset palautettavissa suoraan lähdeaineistoon vai onko Salminen rakentanut ne oman mielikuvituksensa ja tulkintansa perusteella.

Teos on joka tapauksessa arki-
tolähteisiin perustuvaa pätevää historiantutkimusta, joka ei pelkästään tyydy kuvailemaan tutkittavaa ilmiötä, vaan pyrkii selittämään ilmiön syntyä ja päättymistä. Tulkinnat ja aineistolainaukset on dokumentoitu yksityiskohtaisin loppuviittein. Teos on kirjoitettu ensisijaisesti luettavuutta ja suurempaa yleisöä silmällä pitäen. Tämän vuoksi jää toisinaan kaipaamaan esimerkiksi määrällisiä tietoja, joista rakentuisi ilmiön yleisempi kuva. Kuinka paljon tarkasteltavia tapauksia kaikkiaan oli, millainen lähdeaineisto on laajuudeltaan, moniko suhteen osapuolista oli naimisissa tai mikä oli henkilöiden sosiaalinen tausta? Kompakti asiasanahakemisto olisi lisännyt teoksen käytettävyyttä.

Tutkimuksellista tasoa olisi voinut edelleen nostaa käymällä keskustelua sotilaiden ja siviilien välisiä suhteita tai rauhanaikaisissa paikallisyhteisöissä tapahtuvaa parinmuodostusta käsittelevän tutkimuskirjallisuuden kanssa. Nyt kirja hyödyntää lähinnä Itä-Karjalaa koskevaa kirjallisuutta. Teoksen tavoite kuitenkin täyttyy: helppolukuisena ja aiheensa puolesta herkullisena tietokirjana se varmasti kiinnostaa historiantutkijapiirejä laajempaa yleisöä.

Kesällä 1944 suomalaiset vetäytyivät suuresta osaa Itä-Karjalaa Neuvostoliiton massiivisen hyökkäyksen edellä. Tämä oli lopullinen isku monille käymistilassa olleille suhteille. Vain osa itäkarjalaisnaisista ja noin 50 suomalaisotilaiden siittämää lasta elivät sodan jälkeen Suomessa. Teoksen julkistamisen jälkeen virisikin Helsingin Sanomissa keskustelu Itä-Karjalaan jääneiden jälkeläisten oikeudesta periä sotaveteraani-

isänsä.² Suomalaisotilaiden ja itäkarjalaisnaisten väliset suhteet ovat pysyneet tuntemattomana ja unohdettuna ilmiönä näihin päiviin asti, ja Salmisen teoksen suurin ansio on tämän aiheen kuvailu.

– PASI SAARIMÄKI

2. Matti Huuskonen, *Sota yhdisti suomalaisen Väinön ja Aunuksen Annan.* *Helsingin Sanomat* 26.4.2013, A18–17; Matti Huuskonen, *Suomalaismiehittäjien lapsilla voi olla yhä oikeus periä.* *Helsingin Sanomat* 25.4.2013, A16.

Murtuneet mielet, hajonneet hermot

Ville Kivimäki: Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945. WSOY 2013. 475 s.

Vuoden 2013 Tieto-Finlandia-palkinnon voittanut Ville Kivimäki on tunnustuksensa ansainnut. *Murtuneet mielet* on vaikuttava teos, joka kiehtoo yhtä lailla laajaa lukijakuntaa kuin ammattihistorioitsijaa. Teoksen vaikuttavuus ei perustu pelkästään sen aihepiiriin, suomalaisten sotilaiden kokemuksiin psykkisiin ja psykosomaattisiin häiriöihin toisessa maailmansodassa. Toki aihe itsessään on suomalaisessa historiankirjoituksessa uusi, samoin Kivimäen edustama sotahistoriallinen näkökulma. Kirjan herättämä laaja kiinnostus voi johtua osaksi siitä, että siinä yhdistyy hienolla tavalla kaksi suomalaista kiinnostavaa teemaa: ”sota” ja ”psyko” eli ikivihreä ”Suomi toisessa maailmansodassa” ja viime

vuosituhannen loppupuolella kasvanut kiinnostus ja kysyntä psykologista ja psykiatrista tietoa ja psykopalveluja kohtaan.

Eriytyisen ansiokkaaksi kirjan tekee Kivimäen herkkyytensä tutkimusaiheensa herättämien kysymysten äärellä, mikä ei suinkaan verota sen analyttisyyttä. Siinä yhdistyy oivaltava analyysi ja pienillä eleillä esiin tuleva myötätunto ja ymmärrys sotilaspotilaiden kärsimyksiä kohtaan. Voisi sanoa, että aihepiiri tarvitsee juuri Kivimäen kaltaisen tutkijan, joka ei jää lukujen, faktorien ja viileän ulkokohtaisuuden pakkopaitaan, vaan joka osaa välittää lukijalle myös ”sotaneuroosien” kokemuksellisen oluttuvuuden sortumatta anakronistiseen psykopuheeseen tai moralisointiin.

Kivimäen teos perustuu hänen englanninkieliseen, Åbo Akademin julkaisemaan väitöskirjaan *Battled nerves* (2013), joka on mielestäni osuvampi nimi siksi, että aikalaiset puhuivat nimenomaan hermoista ja ”heikkohermoisuudesta” eivätkä psykeestä tai mielestä. On aikamoinen saavutus saada oman väitöskirjansa lievästi kevennetystä ja suomeksi kirjoitetusta versiosta maan tärkein tietokirjallisuuspalkinto. Epäilen, että nykyinen neljän vuoden tohtorikoulutusputki voi enää harvoin tuottaa Kivimäen väitöskirjan kaltaisia laajoja ja pitkän uurastamisen vaativia tutkimuksia. Teoksen lähdeaineisto on runsas ja monipuolinen, sisältäen niin sotasairaaloitten potilasasiakirjoja, hermotopilaita varten perustettujen erillisten linnoitusrakennuskomppanioiden sotapäiväkirjoja, Päämajan lääkintöosaston asiakirjoja, sotapsykiatrien julkaisuja, muistitietoaineistoa kuin vakuuttavan määrän tutkimuskirjallisuutta.

Kivimäen tutkimusta on suunnannut myös teorian ja uusien näkökulmien soveltaminen lähdeaineistoon. Hänen lähtökohtansa on uudessa sotahistoriassa, jota luonnehtii muun muassa kulttuuri-

historiallisten näkökulmien huomioiminen. Kivimäki on pyrkinyt sotatapahtumille annettujen merkitysten kulttuurihistoriaan ennen kaikkea analyysoimalla sotilaiden omia kokemuksia, traumaa ja institutionalisoitua valtaa. Teoreettinen lähestymistapa ei Kivimäellä ole tarkoittanut yleensä johdantolukuun tunnettua, väitöskirjoille puolipakollista osiota, jossa tekijät punnertavat teoreettista ja metodologista tekstiä koska sen katsotaan ”kuuluvan asiaan”. Kivimäen teoksessa – kuten hyvissä historiantutkimuksissa yleensäkin – teoria ja siihen pohjautuva analyysi kudotaan tekstiin siten, että teoria tai käsitteelliset lähtöoletukset valaisevat käytäntöä ja käytäntö (esim. potilaskertomusten kuvaukset) vahvistaa tai heikentää teorian selitysvoimaa. Kivimäen teoksessa toteutuu myös toinen mielestäni tyypillinen korkeatasoisen historiantutkimuksen piirre: teksti kulkee luontevasti useilla tasoilla niin, että yleinen ja yksityinen kietoutuvat toisiinsa lukijaa palkitsevalla tavalla. Teos ei ole sen enempää yksilötasolla näpertävää mikrohistoriaa kuin makrotasolla löntystelevää yleistä kuvausta, vaan nämä tasot ja myös mesotason – esimerkiksi tietyn sotasairaalan toiminta – toisiinsa yhdistävää monikerroksista kuvausta ja erittelyä.

Kivimäen teos tuo ensimmäistä kertaa Suomessa esille psyykkiset sotavammat historiallisissa konteksteissaan. Kyse on tärkeästä perustutkimuksesta, joka ei kalpene muiden maiden vastaavasta aihepiiristä tehtyjen tutkimusten rinnalla, päinvastoin. Kivimäki ei käsittele mitenkään vähäteltävää ilmiötä, sillä ”yhteensä toisen maailmansodan aikana noin 18 000:aa suomalaissotilasta hoidettiin päädiagnoosinaan psyykinen sairaus tai häiriö” (s. 8). Sotahistorialliselle tutkimukselle Murtuneet mielet on uusi avaus, joka tulee poikimaan joukon pro graduja ja pienempiä tutkimuksia sa-

masta aihepiiristä. Kaltaiselleni psykiatrian historioitsijalle ja mielenterveystutkijalle Kivimäen kirja antaa kiinnostavaa tietoa ja avaa näkökulmia suomalaiseen sotapsykiatriaan, diagnostiisiin käytäntöihin ja ”sotaneurootikoille” annettuihin hoitoihin. Kivimäen yksi keskeinen teesi on, että suomalaiset psykiatrit omaksuivat ammatillisen ajattelutapansa ja diagnostiset käytäntönsä saksalaisesta mutta Hitleriä edeltäneestä psykiatriasta. Näin ollen Konrad von Bagh, Sven Donner, Martti Kaila ja muut keskeiset sotapsykiatrit omaksuivat saksalaisen psykiatrian tavan (joka näkyi toki eurooppalaisessa psykiatriassa laajemminkin) palauttaa potilaiden mielenterveyshäiriöt perimään ja ennen kaikkea ”konstituutioon”, myötäsäntöisen ”temperamentin” ja osin ympäristön muokkaaman ”persoonallisuuden” rajamailla kulkevaan käsitteeseen. Suomalaisessa sotapsykiatriassa konstituutio oli taikasana, jonka näennäinen tai kauniimminkin sanottuna heuristinen selitysvoima oli paljon vahvempi kuin sen varsinaisen perinnöllisyystieteellisen perusta.

Mielisairauksien periytyvyyden tutkimus ei vielä toisen maailmansodan sytyttyä ollut kovin kehittynyttä, mutta se tuki jo havaittu, etteivät skitsofrenian kaltaiset vakavat mielisairaudet ole suinkaan niin yleisesti periytyviä kuin vielä vuosisadan alkupuolella oli kuviteltu. Suomalaiset psykiatrit kuitenkin omaksuivat johdonmukaisen tiukan linjan, jonka mukaan psyykkisesti ja psykosomaattisesti oireilevat sotilaat olivat ”menettäneet hermonsaa” ensisijaisesti oman ”heikon” tai sairauksille altistavan ”dispositionsa” takia ja vasta toissijaisesti taisteluiden ja muiden suoranaisesti sotaan liittyvien tapahtumien vuoksi. Näin ollen itse sota ei ollutkaan syynä sotilaspotilaiden mielenterveyden järkkymiseen; sotatapahtumat toimivat ainoastaan patologiseen konstituut-

tioon perustuvan ”heikkohermoisuuden” laukaisijana. Varsin moni sotilaspotilaista diagnosoitiin konstitutiiviseksi psykopaatiksi ja vielä paljon useampi vajaaälyiseksi.

Mielenkiintoinen on myös Kivimäen huomio iän vaikutuksesta: vanhemmat sotilaat olivat nuorempia alttiimpia oirehtimaan psyykkisesti. Kuten Kivimäki mielestäni aivan oikein huomauttaa, sotapsykiatrinen konsensuspuhe ”konstitutiosta” osaltaan mahdollisti sen, että syy ”hermojen pettämiseen” tai ”tärähtämiseen” vieritettiin sotilaan omaksi syyksi. Sotaa sinänsä pidettiin normaalina koettelemuksena, josta suomalaisen miehen tuli selvitä ainakin henkisesti ehjin nahoin. Tämä tarcoitti ainakin jossain määrin militarisoidun maskuliinisuuden ideologista ylevöittämistä ja samalla lääketieteellistä uhrin syyllistämistä. Kuten Kivimäki toteaa, psyykkisen kärsimyksen stigmatisoiva väheksyminen jatkui vielä pitkään sodan jälkeen.

Kivimäki on kirjassaan ennen muuta uuden sukupolven sotahistorioitsija, ei niinkään psykiatrin tai laajemmin tieteen historioitsija, mikä näkyy muutamissa kohdin esitetyissä epätarkoissa tai yliyleistävissä väitteissä (esimerkiksi mielisairauksien parantumattomuudesta). Pienenä miinuksena on mielestäni myös kirjan lievä epätasaisuus: lähes 100-sivuinen luku ”rintamayhteisöstä” kirjan keskellä ei välttämättä pidä otteessaan muita kuin sotahistorioitsijoita. Mutta kokonaisuudessaan Kivimäen kirja on merkittävä tutkimus ja malliesimerkki siitä, mihin uusi sotahistoria parhaimmillaan pystyy.

— PETERI PIETIKÄINEN

Lohi törmää patoon

Kari Alaniska: Kalojen kuninkaan tie sukupuuttoon. Kemijoen voimalaitosrakentaminen ja vaelluskalakysymys 1943–1964. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 117. Oulun yliopisto 2013. 410 s.

Kari Alaniska on tarttunut väitöskirjassaan ajankohtaiseen aiheeseen. Kuusi vuosikymmentä sitten suomalaiset energiayhtiöt – yksityinen ja valtiollinen – ryhtyivät rakentamaan Pohjolan jokia sähköä tuottaviksi hiljaa virtaaviksi vesivarrastoiksi. Vastakkain olivat kaksi jokiluonnon hyödyntämisen tapaa: kalastus ja vesivoima. Vapaana virtaava joki oli tuottanut kalaa, erityisesti lohta, nyt virran voima kahlehdittiin tuottamaan sähköä. Voimalaitosrakentamista perusteltiin teollisuuden tarpeilla, työllisyydellä ja hyvinvoinnin lisääntymisellä. Kalastus ja muut käyttötavat jäivät sivuun, eikä jokiluonnon muutoksesta välitetty. Alaniska kysyy, miksi patojen yhteyteen ei rakennettu kalaportaita.

Lähes kaikista suomalaisista merkittävistä joista on kirjoitettu yksi tai useampi teos. Kemijoki on ollut tieteellisen tutkimuksen kohde kauan. Sen luonnosta, ihmisistä ja rakentamisesta on kirjoitettu maantieteen, sosiologian, historian ja antropologian väitöskirjoja. Historian puolella Alaniskan väitöskirjalla on ajallinen paikkansa Reija Satokankaan väitöskirjan (2004) jatkona. Satokangas tutki agraariyhteisön ja teollisuuden kohtaamista ja vanhan yhteiskuntajärjestelmän murren vuoteen 1938 saakka. Alaniskan tutkimus vuosista 1943–1964 ei keskity yhteiskuntajärjestelmän ja paikalliskulttuurin muutokseen, vaan siihen, kuinka päätökset Kemijoen ra-

kentamisesta tehtiin, ja miten onnistuttiin tuhoamaan lohi.

Jälleenrakennuksen aika oli otollista voimalaitosrakentamiselle. Kansaa yhdisti huoli sotakorvauksista. Syntyi vahva yhteishenki, jota tuki valtion lupaus taloudellisesta kasvusta ja hyvinvoinnista. Edistysuskkoa lisäsivät nopeasti kehittyvä tekniikka ja insinööritaito sekä yleinen elinkeinojen kehitys. Hävityn sodan jälkeen oli tärkeää lisätä kansalaisten luottamusta valtioon, joka oli rakentamassa ja rahoittamassa modernisoituvaa yhteiskuntaa. Talouspolitiikalle ominainen ideologinen jännite valtiojohtoisen teollisuuden ja yksityisen teollisuuden välillä näkyi voimakkaana energiapolitiikassa. Pohjolan Voima oli yksityisen teollisuuden muodostama energiayhtiö, joka tyydytti ennen kaikkea osakasyhtiöidensä energiantarvetta. Kemijoki Oy oli valtiojohtoisen Imatran Voiman tytäryhtiö, joka tuotti sähköä valtakunnan verkkoon ja maan tuotantoelämälle kokonaisuudessaan. Voimalaitosrakentamisessa oli mukana yksityisritteliäisyyden ja sen sosialistiseksi leimaaman valtionalouden välistä kilpailua.

Alaniska jättää työnsä taustoitamisen harmittavan vähäiseksi, eikä sido sitä uusimpaan tutkimukseen. Sellaiseksi olisi sopinut Tuomo Särkikosken väitöskirja *Rauhan atomivoimaratkaisun teknopolitiikka 1955–1970* vuodelta 2011. Särkikosken mukaan atomivoimaratkaisu tehtiin Suomessa 1950-luvun puolivälissä ja atomivoimalaitosten toivottiin pelastavan viimeiset kosket voimalaitosrakentamiselta. Puunjalostus-, kaivos- ja metalliteollisuuden tuotantokapasiteetti ja jalostusaste kaksinkertaistuivat 1960-luvulla. Hiilen ja öljyn tuonnin vapautuminen ja alhaiset kustannukset aiheuttivat sen, että lauhdevoimasta tuli vesivoimalle kilpailija. Teollisuuden oma voimantuoanto nousi energiayhtiöi-

den voimantuotannon rinnalle. Kemiällinen puunjalostusteollisuus tuotti mustan lipeän poltolla energiaa. Suomalaisen kaivosteollisuuden suuri innovaatio liekkisulatus tuotti energiaa myyntiin saakka. Vesivoiman merkitys energian tuottajana väheni, mutta sen merkitys lauhdevoiman säätövoimana kasvoi. Tornionjoen säilyminen vapaana ja Kuusamon koskien suojele ovat ymmärrettävissä Särkikosken mukaan tätä taustaa vasten.

Alaniska ei hae näkemyksilleen syvällisempää selitystä, vaan työn perusaineiston muodostavat Pohjolan Voiman ja Kemijoki Oy:n arkistot. Arkisto yllättää aina tutkijansa, mutta arkisto voi viedä myös mukanaan kuten tässä työssä näyttää käyneen. Koska Alaniskan kirjoitustyylinä on tuoda esille lähteitä sellaisenaan, tekstistä välittyy väistämättä rakennuttajien ajattelu, joskus yksittäisinä sananvalintoina, esimerkiksi arvottavissa määrittäessä turha, älytön tai kallis, joskus kokonaisina kappaleina. Lukija ei tiedä, kuka kulloinkin on äänessä, onko teksti suoraan lainattua lähdetä vai sitä analysoivaa kirjoittajaa.

Kaikkiin Alaniskan esittämiin kymmeneen kysymyksiin ei yritysarkistojen perusteella voi antaa vastausta. Yhden sanomalehden (*Pohjolan Sanomat*) käyttö sekä tutkimuskohteena että asiakirjalähteen veroiseksi nostettuna alkuperäislähteenä ei ole onnistunut ratkaisu. Tapahtumista olisi todennäköisesti saanut erilaisen kuvan käyttämällä oikeuden pöytäkirjoja, laajemmin eri viranomaisten arkistoja tai useampia sanomalehtiä. Muistitietoa ei tässä työssä juuri käytetä. Esitettyihin kysymyksiin täydentäviä arkistoja olisivat olleet kauppa- ja teollisuusministeriön arkisto, oikeuslaitos, rautatiehallitus ja yksittäistapauksissa esimerkiksi puolustusvoimat. Luonnonsuojeluyhdistyksen arkistosta löytyisivät valtion luonnonsuojeluvallan rooli ja näkemykset. Kan-

sainväliseen puoleen tietoja olisi Ruotsin ja Tanskan viranomaisten aineistoissa. Hyötyä olisi ollut myös tilastoista ja etenkin tilastojen pohja-aineistosta.

Aikalaislähteitä olisivat olleet aikakauden julkaistut kirjoitukset. *Suomen kalastuslehdessä* julkaisiin kymmeniä artikkeleita Kemijoen kalasta ja kalastuksesta. Tutkimukseen olisi kannattanut systemaattisesti lukea myös *Pohjois-Suomen Voimaviesti, Voima ja valo, Kraft och ljus*. Muita käyttökelpoisia lehtiä olisivat olleet *Kalamies, Metsästyksen ja kalastus, Urheilukalastaja, Suomen urheilulehti, Fisktidskrift för Finland, Tidskrift för jakt och fiske, Tidskrift för jägare och fiskare*. Pohjoismaiden luonnonsuojeluliike Nordisk samverkan för bygd och natur laati vuonna 1958 listan joista, jotka piti jättää rakentamatta. Suomessa luonnonsuojeluasioita käsiteltiin paljolti Kotiseutuliitossa. Lohta ja rakentamista koskevia artikkeleita löytyisi siis *Kotiseutu*-lehdestä ja *Virittäjästä*. Väitöskirjassa usein mainittu Kustaa Vilkuna kirjoitti tuolloin molempiin.

Tekijä vihjaa, että maalaisliittolainen Pohjolan Sanomat olisi ollut suorastaan voimayhtiöiden talutushihnassa ja yksi osa niiden tiedotuskanavia. Mutta voiko yhden lehden kirjoittamisen perusteella antaa vastausta paikallisesta julkisuuskuvasta? Hallitsiko Pohjolan Sanomat todella niin vahvasti Kemijokivarren puheavaruutta? Voisi olettaa, että vasemmistopuolueilla olisi ollut sanottavaa erityisesti yksityistä teollisuutta edustavaa Pohjolan Voimaa vastaan. Muistettakoon tuon ajan Kemin lakot. Muita yleiseen mielipiteeseen vaikuttaneita keinoja olivat julkiset kokoukset. Jokivarren kirkkoissa ja rauhanyhdistyksissä puhuttiin varmasti myös voimalaitoksista ja lohesta. Julkisuuden hyväksikäytöstä on työssä vihjeitä. Tärkeää olisi ollut dokumentoida ne ja osoittaa voimayhtiöiden käyttämät keinot.

Samaan aikaan Neuvostoliitto rakensi suuria jokiaan ja Ruotsi kahlsi omiaan, mutta Alaniska ei ole sitonut tutkimustaan kansainväliseen tutkimukseen. Hän ei hae vertailukohteita tai ylipäätään laajempaa taustaa kala-asian hoitoon, vaikka Kemijoen lohen kuolema kosketti koko Itämeren. Lähdeluettelossa on neljä englanninkielistä teosta, joista kolme yleisteoksia ja vain yksi varsinaisen aiheeseen liittyvä tieteellinen tutkimus. Ruotsalaisia tutkimuksia ei lähdeluettelossa ole lainkaan. Myös Riista- ja kalatalouden tutkimuslaitoksen lohta käsitteleviä julkaisuja on tältä ajalta ja aihetta koskien useita. Alaniskan käyttämä kirjallisuus on pääosin sijoitettava luokkaan kotiseutukirjallisuus, jossa ei kirjallisuuslajina sinänsä ole vikaa. Lähdeluettelosta jää kaipaamaan useita voima- ja lohiasiaa koskevien komiteoiden mietintöjä ja pohjapapereita.

Tutkimuksen ansio on vahvassa arkistotyössä, mutta siitä aiheutuu myös keskeinen ongelma. Tutkimusaineiston runsaus ja asiakirjalöydöt ovat ohjanneet tukijaa keskittymään asiakirja-aineiston selostamiseen. Alaniska kertoo kiinnostavia, surullisia ja tragikoomisia tarinoita lohien siirroista, kalanviljelystä, kalahissistä ja juhlista. Vahvan tutkimusasetelman rakentaminen, kysymyksenasettelu ja työn sitominen laajempaan yhteyteen, ovat jääneet vajaiksi. Työssä käytetyt menetelmät ovat lähtökohtaisesti monipuoliset, mutta niiden systemaattisesta ja onnistuneesta käytöstä ei saa selkeää kuvaa. Työtä on tehty paljon ja kauan, mutta vaikuttaa vahvasti siltä, että kaikkea saatua ohjausta tekijä ei ole noudattanut. Tutkimus ei muodosta yhtenäistä kertomusta, ja koska käsittely ei seuraa myöskään ajallista jatkumoa, laaja kokonaisuus jää hajanaiseksi. Liiallista laajuutta ja hajanaisuutta tuottaa sekin, että väitöskirjassa käsitellään samalla tavalla kolmea

jokea: Kemi-, Oulu- ja Ijokea. Lisäksi käydään läpi yksittäiset padot vuorotellen miettimättä samaan aikaan tapahtunutta yhteiskuntakehitystä.

Alaniskan lähestymistapa aiheeseen on omaleimainen ja kirjoitus-tyyli tieteellisestä kirjoittamisesta poikkeava. Tämä vaikuttaa työn yleiseen arviointiin, sillä tieteellisessä kirjoittamisessa yritetään yleensä välttää subjektiivisia mututulkintoja. Alaniska tuo itsensä minämuodossa vahvana esille ja lisää kommenttejaan toisten kirjoittamien tekstien perään. Tekijä ei voi olettaa, että 1950-luvulla olisi puhuttu luontoarvoista tai kalaan ja luontoon kohdistuneista haitallisista vaikutuksista. Kirjassa toistuva kuluneiden ilmausten käyttö ja pyrkimys kansanomaisuuteen laistavat tieteellisen tekstin.

Alaniskan utteruus ja vahva arkistotyö olisivat ansainneet selkeämmän lopputuloksen. Kemijoen valjastamisesta olisi ainesta todelliselle jännityskertomukselle. Kirjoittaja viittaa monissa kohdin suunnitelmaan, eräänlaiseen salaiseen sopimukseen, jossa tiedotusvälineet, paikallispoliitikot ja johtavat virkamiehet ohjattiin tekemään haluttu päätös. Voimayhtiöt näyttävät ostaneen paikallisen sanomalehden puolelleen, samoin joukon keskeisiä virkamiehiä ja useita paikallisia sekä valtiollisia poliitikkoja. Kaikkien toimet eivät näyttäisi kestävän oikeudellista tarkastelua. Yhtiöiden johtomiehet hallitsivat julkisuutta ja harhauttivat kiusallisen huomion muualle. Tämän ilmeisen hyvä veli -järjestelmän toimijat Alaniska voi nimetä ja osin jopa dokumentoida. Aiheen mielenkiintoa lisää, että tutkimuksessa vilahtelee Suomen merkkihenkilöitä pääministeri ja tasavallan presidentti Urho Kekkosesta alkaen. Tutkimuksen kannalta ei ole keskeistä se, nimitetäänkö heitä rosvoiksi vai sankareiksi. Tutkijan tehtävä on tuoda esille dokumentoidut asiat arvottamatta niitä.

Toivottavaa on, että tekijä muokkaa tekstistään lyhennetyn selkokielen version Kemijoen lohen kuolemasta.

Kymmenien miesten lisäksi väitöskirjassa mainitaan vain kaksi naista: maalaisliittolainen ministeri Vieno Simonen ja Irja Alaniska, väittelijän isoäiti. Tämä on erikoista, sillä yksi keskeinen tehtävä oli selvittää paikallista julkisuutta. Naiset osallistuvat julkisuuden määrittelyyn siinä missä miehet, jos kohta heidän asemansa julkisuudessa ei ole ollut samalla tapaa näkyvä etenkin näin miehenä pidetyssä teemassa kuin kalastus.

Kari Alaniska on tehnyt monia tärkeitä havaintoja, joista seuraa myös kiinnostavia ajatuskuluja. Näissä pyrkimyksissä hänen voi katsoa onnistuneen. Keskeiseksi tulokseksi on saatu, että Pohjolan Voiman tarkoitus oli löytää yhtiön kannalta mahdollisimman harmiton laite, joka täyttäisi pykälien vaatimukset. Kunnollisia kalateitä ei tehty, koska vesilaissa ei niitä yksiselitteisesti määrätty. Vesirakentamisella oli sosiaalinen toimilupa. Suuri vaikutus asioiden kulkuun oli Alaniskan mukaan viranomaisten saamattomuudella.

Alaniskan onnistuu monin paikoin rakentaa uskottava kertomus suomalaisen puunjalostusteollisuuden, voimalaitosyhtiöiden, poliittisen eliitin ja paikallisen julkisuuden välille. Asiakirja-aineistoon tukeutuen hän vakuuttaa lukijansa Suomen sodan jälkeisen teollisuuden voimasta, sen ajamien linjausten kyvystä läpäistä suomalainen yhteiskunta. Samat luonnonhyödyntämisen ja muokkaamisen teemat, ympäristökysymykset ja julkinen puhunta toistuvat tänään, kun puhutaan Pohjois-Suomen luonnonvarojen hyödyntämisestä. Malmivaroja etsii ja louhii suomalaisen yhtiöiden lisäksi joukko kansainvälisiä kaivosyhtiöitä. Perämeren rannalle suunnitellaan Pyhäjoen ydinvoimalaa. Myös vesivoimarakentaminen kiinnostaa teolli-

suutta edelleen, ja keskustelu Kemihaaran tekoaltaasta jatkuu lukuisista vastakkaista päätöksistä huolimatta. Urho Kekkosen kuulusaan kirjaan viitaten voidaan taas kerran kysyä, kenen ja minkä kustannuksella maalla on varaa vaurastua, ja miten paikalliset asukkaat saadaan antamaan toiminnalle hyväksyntänsä.

– ISMO BJÖRN

Yliopiston 1970-luvun tutkinnon- uudistus

Marja Jalava: The University in the Making of the Welfare State. The 1970s Degree Reform in Finland. Peter Lang International, Verlag der Wissenschaften 2012. 210 s.

Suomalaisesta näkökulmasta tarkasteluna Marja Jalavan kirja on monella tavalla kiinnostava. Ensinnäkin on edelleen kohtuullisen poikkeuksellista, että iso kansainvälinen kustantaja kiinnostuu ottamaan julkaistavaksi kirjan, jonka keskeinen fokus on Suomessa, olkoon että kehiksenä ovat laajemat ja useita maita kosketelleet muutokset. Toiseksi 1970-luvun tutkinnonuudistus oli omana aikanaan kiihkeitä tunteita herättänyt prosessi – tavallaan rinnakkainen ja jatkoa edellisellä vuosikymmenellä käynnistyneelle ja vahvasti politisoituneelle yliopistojen hallinnon uudistukselle. Silti tutkinnonuudistusta on tutkittu varsin vähän, vaikka sitä on sivuttu useissa monografioissa ja artikkeleissa. Lisäksi pitää muistaa, että reformi tähtäsi nykypäivänakin ajankohtaisiin tavoitteisiin eli tutkintojen virtaviivaistamiseen, opintojen nopeuttamiseen ja työmarkkinoille

siirtymisen aikaistamiseen. Edellä mainitut taitavat sivumennen sanoen olla yliopisto-opiskelun ikuisuuskysymyksiä, joita jokainen opetusministerisukupolvi koettaa omalla tavallaan ja keinoillaan ratkaista.

Yksi syy Jalavan kirjan pääsemisessä kansainväliseen levitykseen – analyysin tasoa unohtamatta – on varmasti teoksen lähtökohta ja rakenne. Laajemmin kiinnostavana lähtökohtana on yliopiston rooli yhteiskunnassa ja sen muuttuminen sekä toisaalta pohjoismaisen hyvinvointivaltiomallin historia. Jälkimmäinen herättää jo sinällään kiinnostusta, jos kohta myös kritiikkiä monissa länsimaissa. Näistä lähtökohdista on luontevaa ottaa tapaustutkimuksen kohteeksi suomalainen tutkinnonuudistus, joka oli itse asiassa osa laajempaa, esimerkiksi OECD:n alueella koettua reformipoliittikkaa. Lisäksi suomalainen tapaustutkimus tarjoaa mahdollisuuden käydä läpi ja arvioida monia sodanjälkeisen korkeakoulutushistorian käsitteitä ja itsestään selvyiksi. Isoissa linjoissa kirja kytkeytyy keskusteluun yliopiston ideasta ja sen kulloisestakin toteutumisesta erilaisessa historiallis-yhteiskunnallisessa kontekstissa.

Kirjan rakenteessa kansainvälinen levitys näkyy laajana taustana. Siinä käydään läpi suomalaisen korkeakoulutuksen historia ensin 1600-luvulta toiseen maailmansotaan ja sitten perusteellisesti maailmansotien jälkeiset vuosikymmenet. Jälkimmäinen osa sisältää laajan ja mielestäni ansiokkaan analyysin ”koulutuksen vallankumoukseksi” nimetyn kauden yhteiskunnallisista ulottuvuuksista. Sellaisia olivat esimerkiksi valtakunnan suunnittelun läpilyönti, koulutuksen taloudellista merkitystä alleviivannut Human capital -teoria lahjakkuusreserviajatteluneen, kulttuurinen ”elpyminen” sekä hyvinvointivaltion rakentamista vahvasti ohjannut tasa-arvo-

ajattelu. Olennaista tutkinnonuudistukselle ja laajemmin modernin korkeakoulupoliittikan aikakauteen siirtymiselle oli valtion otteen ja vaikutusvallan vahvistuminen. Valtiosta tuli keskeinen koulutuspoliittinen toimija 1960-luvun puolivälin tienoilla. Tämä konkretisoitui esimerkiksi opetusministeriön organisaation uudistamisena ja henkilöstön lisäämisenä. Näin aikaisemmin yliopistojen – ja etenkin Helsingin yliopiston – hallitsemalle kentälle tuli uusi ja voimakas peluri.

Otsikkotasolla tutkinnonuudistukseen päästään käsiksi vasta lähellä kirjan puoliväliä (sivulla 70). Mutta kuten sanottu perusteellinen taustoitto on tarpeen sekä ulkomaiselle että kotimaiselle lukijalle. Reformiprosessin liikkeelle lähtöön vaikutti 1960-luvulla moni yleisemmin korkeakoulupoliittikassa näkyneet seikka, kuten opiskelijajärjestöjen aktiivisuus. Sehän oli esimerkiksi Seikko Eskolan analyysin mukaan tärkeä elementti yliopistojen hallinnonuudistustaistelussa. Opiskelija-aktiivisuus oli Jalavan tulkinnan mukaan olennainen osa isompaa osallistuvuuden kasvua, jolla oli vahvasti uusvasemmistolainen tausta. Lisäksi, kuten kirjoittaja osuvasti toteaa, Suomen kaltaisessa pienessä maassa toimeliilla henkilöillä on usein ollut iso rooli, olivatpa he sitten poliitikkoja, virkamiehiä tai yliopistoihmisiä. Tutkinnonuudistuksessaakin 1960-luvun keskeisen korkeakoulupoliittikon Oiva Ketosen samoin kuin myöhemmin Mikko Niemen tai Pekka Kilven rooli näyttää olleen keskeinen. Myös korkeakoulupoliittikan uuslinjauksissa näkyneet kansainväliset vaikutteet löytyvät tutkinnonuudistuksen taustalta, vaikka poliittiset toimijat olivat Suomessa jossain määrin eritaustaisia Ruotsiin verrattuna.

Tutkinnonuudistuksen iso kuva hahmottuu kirjassa kaksivaiheiseksi. Ensin rakennettiin poliittis-yh-

teiskunnallisen ilmapiirin innoittamana kunnianhimoisia, monikeroksia ja useille tieteenaloille tarjottuja suunnitelmia. Esimerkiksi niin sanottuihin yleisopintoihin ladattiin isoja odotuksia opiskelijoiden perspektiivin laajentamisen ja tietämyksen syventämisen osalta. Myöhemmin monien käänteiden jälkeen suunnitelmat kutistui-
vat ja realisoituivat eri aloilla eri tahtiin tehdyiksi uudistuksiksi. Eivätkä esimerkiksi yleisopinnotkaan lopulta täyttäneet niihin kohdistettuja odotuksia.

Tutkinnonuudistuksen keskiössä oli, kuten tiedetään, niin sanottu FYTT-toimikunta. Sen puheenjohtajaksi opetusministeriö (tai itse asiassa korkeakoulu- ja tiedeosaston päällikkö Martti Takala) nimitti nuoren yhteiskuntatieteilijän Yrjö-Paavo Häyrysen. Nimitys herätti närkästystä akateemisissa yhteisöissä erityisesti, kun toimikunta sai vielä varsin vapaat kädet uudenlaisten tutkintojen suunnittelussa. Lisäksi, kuten Jalava hyvin osoittaa, toimikunnan linjauksissa näkyi vasemmistolaiseksi mielletyn opiskelijaradikalismien kaikuja. Niinpä ei ollut yllätys, että toimikunnan yliopistokoulutuksen yhteiskunnallisista kytkennöistä ponnistanut ”polytekninen malli” sai runsaasti kritiikkiä.

Jalava käy perusteellisesti läpi tutkinnonuudistuksen muokkauksen eri suunnittelu- ja palautekierroksilla. Hän näkee reformin vastustuksen keskiössä yhtäältä sodan jälkeen syntyneet antikommunistiset verkostot, jotka olivat tärkeässä asemassa myös korkeakoulujen hallinnonuudistuksesta – erityisesti niin sanotusta mies ja ääni -periaatteesta – tai uusmuotoisen opettajakoulutuksen sisälöistä käydyissä kamppailuissa. Toisaalta varsinkin 1970-luvun loppupuolella suunniteltujen ”putkitutkintojen” kritiikki ponnisti myös hyvin perinteisestä, yliopisto-opintojen laaja-alaisuutta ja sivistävyyttä korostaneesta, lähtökohdasta.

Lisäksi yliopistoissa vierastettiin uudistuksen ministeriövetoisuutta. Joka tapauksessa tutkintoreformi paikantuu lyhyesti sanottuna osaksi 1960- ja 1970-luvun vaihteen molemmin puolin käytyä poliittisesti virittyntä kädenväntöä koulutuksen yhteiskunnallisesta merkityksestä ja käyttöarvosta.

Uudistuksen lopputuloksen tietynlaisessa ”vesittymisessä” tärkeää oli poliittisen tuen hiipuminen, keskusta-vasemmistolaisen allianssin hajoaminen. Poliitikkojen mielenkiinto tutkinnonuudistukseen ei tosin missään vaiheessa yltänyt hallintokamppailun tasolle. Kävi kuitenkin paljolti samalla tavalla kuin yliopistojen hallinnonuudistuksessa, jonka kiistanalaisimmat elementit katosivat keskusta-puolueen 1960-luvun lopun radikaalisuuden lieventyessä. Lopulta tutkintojen reformointi etääntyi alkuperäisistä tavoitteista ja hajautui eri tieteenaloilla omista lähtökohdista sekä erityispiirteistä läpiviedyksi. Helpoimmalla päästiin vahvasti ammattisuuntautuneilla aloilla ja pisimpään puurrettiin alkupe-raisillä ydinalueilla humanistissa ja yhteiskuntatieteissä. Kaikesta huolimatta tutkintoihin tuli tärkeitä uusia elementtejä, esimerkiksi välitutkinto (HuK tai LuK) poistui yliopistoista pitkäksi aikaa, opinnoista tuli koulutusohjelma- ei enää arvosanapohjaista ja Helsingin yliopiston esimerkkiasema tutkintojen sisällön osalta mureni.

Kirjan päätösluvussa Marja Jalava pohtii yliopiston ja hyvinvointivaltion suhteen pitkän linjan muutoksia. Tarkastelu ulottuu nykypäiviin saakka, vaikka ei olekaan yhtä perusteellinen kuin tutkinnonuudistuksen analyysi. Ulkomaiselle lukijalle on tietysti hyvä kertoa, miten valtion ja yliopistolaitoksen suhde Suomessa on muuttunut sitten 1980-luvun puolivälin, jolloin tutkinnonuudistuskeskustelun laineet alkoivat laantua. Silti viimeiseen lukuun jää hieman kaipeaan suomalaisen kehityksen

vahvempaa kytkemistä kansainvälisiin koulutuksellisiin ja taloudellisyhteiskunnallisiin linjauksiin. Seminkin kun kotimaan rajat ylittävä näkökulma on yksi tutkinnonuudistusanalyysin vahvuuksista.

Kokonaisuutena Jalavan kirjasta on kovin vähän negatiivista sanottavaa. Teos on tiivis, hyvin raken- nettu ja toimiva kokonaisuus. Myös tutkinnonuudistusprosessi taustoineen, sisältöineen ja yhteiskunnallisine kytkentöineen on analysoitu perusteellisesti ja asian- tuntevasti. Monet asiat, kuten vaikkapa artikkelien nimet, on jopa käännetty ja avattu ulkomaisille lukijoille. Joillakin aikalais- toimijoilla voi toki olla Jalavan esittä- mästä poikkeavia käsityksiä, muistikuvia tai tulkintoja tutkinnonuudistuksesta. Tämä ei kuitenkaan muuta muuksi sitä, että kirja on tähän asti perusteellisin ja tasok- kain esitys yhdestä suomalaisen korkeakoulutushistorian kiinnostava- sta ja tärkeästä ilmiöstä.

– ARTO NEVALA

Kiinan kansan- tasavallan historia – perinteistä historian- kirjoitusta poliittisella painotuksella

Lauri Paltemaa & Juha A. Vuori:
Kiinan kansantasavallan histo-
ria. Gaudeamus 2012. 504 s.

Kiinan nousu globaaliksi poliittiseksi ja taloudelliseksi toimijaksi on luonut tarpeen suomenkieliselle kirjallisuudelle maan tapahtumis-

ta. Tätä aukkoa täyttää Lauri Paltemaan ja Juha A. Vuoren jämerä tiilikivi, *Kiinan kansantasavallan historia*. Teos avaa yhden mahdollisen näkökulman menneisyyteen ja johdattaa lukijan kohti nykyhistorian suuria kysymyksiä. Se on kirjoitettu yliopistotason kurssikirjaksi, mutta selkkokielisyyden vuoksi sisältö avautuu kenelle tahansa Kiinan poliittisesta ja taloudellisesta historiasta kiinnostuneelle.

Yleisluonteeltaan Kiinan kansantasavallan historia on perinteistä historiantutkimusta, jossa seurataan miespuolisen eliitin eli Kiinan poliittisen johdon toimintaa. Kirja valaisee lukussien takana tapahtuvaa kinastelua traagisine seurauksineen. Aikarajauksen venyttämisen meidän päiviimme osoittaa, miten valtapeli jatkuu edelleen ja vanhat suhteet heijastuvat tämän päivän valtionjohtajien valintaan. Kirjan parhaat analyysit sijoittuvat kuitenkin Zhongnanhain, Kiinan suljetun hallintoalueen, ulkopuolelle. Parhaimmillaan teos avaa keskeisten tapahtumien kuten kollektivisoinnin, suuren harppauksen, kulttuurivallankumouksen ja Pekingin kevään syytä ja seurauksia sekä valottaa poliittisten päätösten merkitystä tavallisten ihmisten elämässä. Dramaattiset vaiheet valtion historiassa tuovat esiin kansan, joka muuten jää teoksessa pienen eliittiryhmän pyrittämän politiikan varjoon.

Teoksen suurin haaste on monessa mielessä sen laajuus, joka on vaikuttanut aikarajauksen jyrkkyyteen. Kiinan kansantasavalta on jätetty omilleen, irrallseen keisariajasta, Kiinan tasavallasta ja osin jopa tästä päivästä. Kirja korostaa viimeiseen lukuun asti muutosta, nostamatta lainkaan esiin valitun aikarajauksen keinotekoisuutta. Se ei myöskään tuo esille sitä tosiasiaa, että monilta osin kiinalainen kokonaiskulttuuri on säilynyt suurten muistusten keskellä muuttumattomana nykyaikaan saakka. Laajaa oppikirjaa kirjoittaessa kro-

nologinen lähestymistapa on selkeyttävä rakenne, mutta osin yhteydet eri aikakausien ja tapahtumien välillä jäävät heikoiksi. Aikaansa seuraavan lukijan on helppo arvata, miksi kirja nostaa irrallisen tuntuiset Taiwanin tai Tiibetin tapahtumat välillä osaksi tarinaa, mutta tapahtumien yhteydet yli vuosikymmenten eivät suoraan avaudu lukijalle. Heikoimmillaan kirja jumittuukin luetteloivaan tapahtumahistoriaan, johon uudet henkilöahmot ilmestyvät kuin tyhjästä. Esimerkiksi keskeisten johtohahmojen järkevää henkilöanalyysiä alkaa tulla vasta 1970-luvulle päästäessä. Samalla on kuitenkin todettava, että teos onnistuu ylittämään perinteisen historiankirjoituksen suurimman haasteen ja esittämään tapahtumat sellaisena kuin ne ovat: yksittäisten henkilöiden subjektiivisina valintoina, joiden takana on joukko erilaisia ja hyvinkin inhimillisiä motiivatiotekijöitä.

Vaikka on ymmärrettävää, että teoksen näkökulma rajautuu kirjoittajien omien intressien mukaan, jättää se kuitenkin mieltämään, olisivatko suuret ja yleisluonteiseksi tarkoitetut historiikit mielenkiintoisempia, jos kirjoittajien taustat eroaisivat voimakkaammin toisistaan. Tässä teoksessa esimerkiksi poliittisen päätöksenteon vaikutus naisten elämään on jätetty kokonaan käsittelemättä, eikä pelon merkitystä täytännönpanon käyttövoimana järjettömissä tilanteissa avata lyhyttä mainintaa lukuun ottamatta millään tavalla. Ulkopoliittikan kuvauksista on rajattu pois Kiinan suhteet nykyisiin kehittyviin talouksiin ja näiden suhteiden merkitys vallankäytön kansainvälisillä foorumeilla. Yleensä ottaen oman aikamme käsittely on jäänyt kirjassa kevyeksi. Vaikka kirja on onnistunut suurelta osin välttämään kahden kirjoittajan kädenjäljestä aiheutuvat ongelmat, osa ulkopoliittikan kuvauksista jää irralliseksi

otoksiksi tarinan keskelle. Parhaimmillaan ne kuitenkin avaavat poliittisen eliitin inhimillisten motiivien kokonaisuutta, vahvaa faktionalismia ja reaktioita kotirintamalla.

Kiinan kielen editointi on kirjassa jäänyt pahasti kesken, ja se sisältää paljon pinyin-kirjoitusmuodon virheitä. Myöskään kirjoitusmerkkien käyttö ei ole loogista, ja niitä puuttuu. Kokonaisuutena Kiinan kansantasavallan historia on kuitenkin vahva – vaikkakin näkökulmaltaan melko perinteinen – tietopaketti, joka auttaa ymmärtämään sulkeutuneen valtion matkaa merkittäväksi tekijäksi tämän päivän kansainvälisessä politiikassa. Todellisen ymmärryksen laajentamiseksi teos kuitenkin vaatii rinnalleen muuta kirjallisuutta. Kuten kirjoittajat itsekin toteavat, kyseessä on johdatus aiheeseen, eikä kirjan ole tarkoituskaan olla ”kaiken historia”. Teoksen nimi antaa kuitenkin odottaa laajempaa näkökulmaa, eikä voimakas poliittinen painotus suoraan näy kirjan kannesta. Kiinan kansantasavallan historia luo yhden mahdollisen pohjan, johon lukija voi lähteä nivoamaan tietoa oman mielenkiintonsa mukaan. Se ei välttämättä ole kirja, jota suosittelisin maasta kiinnostuneille ensimmäiseksi lukupaketiksi, mutta tiedon keruun jatkuessa työ puolustaa paikkaansa osana laajan kokonaisuuden ymmärtämistä.

– RIIKA-LEENA JUNTUNEN

Historiallinen näkökulma maailmanperintökohteiden määrittelyyn

Tanja Vahtikari: World Heritage Cities between Permanence and Change. International Construction of ‘Outstanding Universal Value’ and Local Perceptions at Old Rauma from the 1970s to the 2000s. University of Tampere 2013. 342 s.

Kulttuuriperinnöstä on tullut aikamme suuria teemoja – sosiologi Bella Dicks on jopa kutsunut nyky-yhteiskuntaa nimellä ”heritage society”. Kulttuuriperinnön määrittelyyn liittyy monenlaisia kysymyksiä yhteiskunnallisista ja tieteellisistä arvoista, vallasta ja omistajuudesta. Näkyvin, arvovaltais ja kiisteltykin kulttuuriperinnön määrittely on UNESCO, joka on 1970-luvulta lähtien nimennyt maailmanperintökohteita. Tanja Vahtikari on väitöstutkimuksessaan tarkastellut teemaa historiallisesti keskittyen maailmanperintökohteiden määrittelyssä keskeiseen käsitteeseen ”huomattava maailmanlaajuinen arvo” (*outstanding universal value*). Vahtikari analysoi kaupungeista käytyä maailmanperintökeskustelua tarkastellen käsitteen käyttöä sekä kansainvälisellä että paikallisella tasolla. Jälkimmäisestä on esimerkkinä vuonna 1991 maailmanperintökohteeksi nimetty Vanha Rauma.

Väitöskirjan tutkimusaineisto on laajuudessaan ja moninaisuudessaan haastava. UNESCO:n maailmanperintölistalle hyväksytyjä kaupunkikohteita Vahtikari identifioi 182, minkä lisäksi hän tarkastelee tapauksia, joissa kaupunkia on ehdotettu maailmanperintö-

talle, mutta hakemus on hylätty. Maailmanperintöhakemuksen ja -valinnan prosessissa on useita vaiheita ja asianosaisia, joten potentiaalisia aineistoja, joissa käytetään ja muokataan maailmanperintökäsitteistöä, on todella runsaasti. Vahtikari etenee työssään varmoin ottein ja luotsaa lukijaa taitavasti osoittaen valinnan paikkoja ja esittäen valaisevia esimerkkejä. Rajaus- ja jäsenyskysymykset hän on ratkaissut tarkastelemalla ensin maailmanperintöprosessia ylipäänsä, sitten teemaa suhteessa kaupunkeihin ja lopuksi tarkentamalla katseen paikallistasolle Rauman avulla.

Vahtikari osoittaa monipuolisesti ja perusteellisesti, miten maailmanperintökohteiden valintaprosessin keskeisimmän käsitteen merkitys ja sen soveltaminen ovat vaihdelleet tutkittavana ajanjaksona. Hän nostaa esille monenlaisia jännitteitä ja muutoksia, jotka ovat ilmenneet maailmanperintökohteista käydyissä keskusteluissa. Erityisesti arvioitavien kaupunkien historiallisen ilmeen ja rakenteen pysyvyyttä ja muutosta arvotettu eri tavoin. Muuttumattomuuden ihanteen korostamisesta on siirrytty kohti monimuotoisempaa ja kaupunkien muutoksen sallivaa suuntaa. Oleellisia kysymyksiä ovat myös eurosentrisyyden problematisointi ja kulttuuriperintökäsityksen laventuminen kattamaan monumenttien sijaan laajempia, moni-ilmeisiä kaupunkialueita. Vaikka Rauman tapaustutkimus on esitelty tarpeettoman pitkästi ja runsaasti, se tuo kuitenkin hyvin esille maailmanperintökohteisiin liittyvän glokaalin ulottuvuuden haasteineen.

Tanja Vahtikarin väitöskirja tuo ajankohtaiseen maailmanperintökeskusteluun selkeästi historiallisen näkemyksen. Hän toimii taitavasti ja huolellisesti monitieteisen tutkimuskirjallisuuden kanssa ja tuo perustellusti historian näkökulman mukaan keskusteluun. Kon-

tekstualisointia ja historiallista selittämistä olisi voinut vielä syventääkin, mutta kaikkiaan Vahtikari onnistuu tutkimustehtävässään erinomaisesti.

– TAINA SYRJÄMÄÄ

Riivatusta pillerinpopsijaan: Hulluuden lääketieteellinen historia

Petteri Pietikäinen: Hulluuden historia. Gaudeamus 2013. 456 s.

Mitä on hulluus, kuka on hullu ja miten hulluutta on eri aikoina ymmärretty, hoidettu ja koettu? Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori Petteri Pietikäinen pyrkii laajassa tietokirjassaan *Hulluuden historia* valottamaan tätä moninaista ilmiötä, jonka merkitykset ovat vuosisatojen kuluessa vaihdelleet synnistä biotieteelliseen faktaan. Teoksen lähtökohta on, että ”hulluus” tai ”mielisairaus” ei ole universaali lääketieteellinen fakta, vaan rakentuu ajassa ja paikassa. Hulluus-käsitettä Pietikäinen käyttää koska haluaa ”katsoa ilmiötä lääketieteellistä näkökulmaa laajemmin”, ja ”korostaa poikkeavan käyttäytymisen kulttuuri- ja tilannesidonnaisuutta” (s. 15). Toisaalta hän näkee, että ”sairauden kulttuurisesti vaihtuvien merkien ja oireiden takana on luonnollinen todellisuus, biologia” (s. 17).

Uskalias otsikko vie väistämättä ajatukset Michel Foucault’n klas-

sikkoteokseen *Folie et Déraison: Histoire de la folie à l’âge classique* (1961), mutta siinä missä Foucault pysytteli klassisen ajan (n. 1650–1800) Ranskassa, pyrkii Pietikäinen kattamaan länsimaailman hulluuden historian antiikista tähän päivään. Ajallisesti kirjan painopiste on kuitenkin 1700-luvun puolivälistä 1900-luvun puoliväliin. Pietikäinen toteaa, että kyseinen ajanjakso on merkittävä paitsi hulluuden historiassa myös länsimaisen ihmiskuvan historiassa, sillä ”tuona aikana länsimaalainen ihmiskuva yksilöllistyi, psykologisoitui ja tieteellistyi” (s. 65). Kirja onkin lähinnä hulluuden modernia historiaa ja sitä läpivalaisee vankka usko lääketieteeseen ja sen tuomiin mahdollisuuksiin.

Pietikäinen nostaa esille kolme laajempaa teemaa: ensinnäkin hän tarkastelee hulluuden kriteerien vaihtelevuutta, toiseksi hulluuden lääketieteellisen hallinnan muuttumista ja kolmanneksi potilasta ja potilaan omaa tarinaa. Pietikäinen esittelee ansiokkaasti eri maiden (Ranskan, Saksan, Iso-Britannian, Suomen) muuttuvia käytäntöjä, kuten lainsäädäntöä, diagnooseja ja potilasmääriä. Potilastarinoiden avulla hän pyrkii myös osoittamaan hulluuden kokemuksellisen puolen.

Teos jakaantuu neljään osaan, joista ensimmäinen ja lyhin jakso käsittelee vanhoja aikoja antiikista valistukseen. Antiikin maailma ja keskiaika kuvataan suuripiirteisesti, ja luku toimiikin enemmän taustoitukseksi modernille ajalle. Kiinnostavia hulluuden esimerkkejä löytyy sekä antiikin tragedioista että Raamatusta. Lukija tutustuu pyhiin hulluihin, narreihin ja Raamatun kuningas Saulin hulluuteen. Kirjan toinen osa käsittelee suurta, valistuksen jälkeistä modernisoituvan maailman murrosta ja kertoo miten hulluus lääketieteellistyi 1800-luvulla. Ranskassa uranuurtajat Philippe Pinel (1745–1826), Jean-Étienne Esquirol

(1772–1849) ja Jean-Martin Charcot (1825–1893) laajensivat psykiatrisen tiedon kenttää. Etenkin naispotilaat olivat psykiatrian kiinnostuksen kohteena ja voidaankin sanoa, että naisten hulluus, kuten suosittu hysteriadiagnoosi, oli keskeinen psykiatrian vakiinnuttamisessa. Pietikäinen sanoo itse kirjansa alussa, että naistutkimus on laajentanut tutkimuksen kenttää (s. 18), mutta ei sen enempää esittele feminististä tutkimusta, joka on vakuuttavasti osoittanut naiseuden *symbolisen* kytköksen hulluuteen (esim. Showalter 1987).

1800-luvun loppupuolella tieteellinen asiantuntemus löytyi ennen muuta Saksasta, josta myös suomalainen ”houruinhoito”, ja myöhemmin psykiatria, saivat vaikutteensa. Pietikäinen tuo esiin uudet psykiatriset luokittelut ja mielisairaalalaitoksen synnyn. Teoksen kolmas ja laajin osa on omistettu 1900-luvulle, joka on temaattista jatkoa edelliselle vuosisadalle. Tässä Pietikäinen lähestyy hulluutta yhteiskunnallis-lääketieteellisen hallinnan näkökulmasta, ja teoksen suurimmat ansiot lienevät tässä osiossa. Lukija perehdyttään hulluuden hoitomenetelmiin: hypnotismista ja varhaisista shokkihoidoista psykokirurgiaan (kuten lobotomia) ja viime vuosikymmenten ”farmakologiseen vallankumoukseen”. Diagnooseista skitsofrenia, maanisdepressiivisyys ja psykopatia saavat huomiota, kuten myös Sigmund Freudin (1856–1939) psykoterapia, jossa huomio kiinnitettiin ahdistukseen.

Kirjan neljännessä osassa Pietikäinen pohtii hulluuden historian ”pimeitä” ja ”valoisia” puolia. Hulluuden pimeisiin puoliin kuuluvat paitsi laitoshoidon historia, etenkin rotuhygienian ja eugeniikan, joista konkreettisia esimerkkejä ovat pakkosterilisaatiot ja Natsi-Saksan eutanasiaohjelma. Pietikäisen mukaan ”eugeniikka leimasi hulluuden niin kielteisesti, ettemme vielääkään ole päässeet eroon

niistä ennakkoluuloista, jotka se oikeutti ja joita se lietsoi” (s. 327). Pietikäinen olisi *halutessaan* voinut pohtia psykiatrian väkivaltaisia ominaisuuksia ja valtaproblematiikkaa vieläkin kriittisemmin. Aineksia tällaiseenkin löytyisi, mutta Pietikäinen uskoo psykiatriaan, eikä täten ole samoilla kriittisillä linjoilla kuin esimerkiksi amerikkalainen psykiatri Thomas Szasz (1961). Szaszin mukaan mielisairaus on myytti, mielenterveyspotilaan ongelmat lähinnä moraalisia (ei-lääketieteellisiä) ja psykiatria on pikemmin moraalista ja poliittista vaikuttamista kuin puhdasta lääketiedettä. Pietikäinen ei omalta osaltaan halua maalata liian synkkää kuvaa hulluuden historiasta, vaan painottaa empaattista ja humanitaarista hoitokulttuuria sekä muistuttaa lukijaa niistä potilaista, ”jotka ovat pyrkineet parantamaan kohtalotovereidensa asemaa” (s. 364). Pietikäisen mukaan hulluuden historian ”synkin vaihe” päättyi toiseen maailmansotaan, jonka jälkeen länsimainen mielenterveyshoito alkoi ”kulkea kohti valoa” (s. 307). Psykiatriset diagnoosit ovat 1900-luvulta lähtien jatkuvasti lisääntyneet ja voidaan sanoa, että 2000-lukua luonnehtii medikalisoitu minuuus, jossa lääketieteelliset terveysluokitukset ovat tulleet osaksi ihmiskuvaa: sairaus on normalisoitunut ja tullut osaksi itseymmärrystämme (s. 397).

Hulluuden kirjoitettu historia on usein ollut instituutioiden ja auktoriteettien historiaa, kun taas hulluuden tai mielisairaiden omat kertomukset ovat jääneet kertomatta, joko rajallisten aineistojen takia tai siksi, että tutkijoiden mielenkiinnon kohteet ovat olleet muualla. Koska hulluutta koskevat historialliset lähteet ovat useimmiten lääkärinkunnan tuottamia, on osa tutkijoista valinnut potilaiden kokemusten tutkimiseen omaelämäkerrallisia materiaaleja tai kaunokirjallisia tekstejä. Suomessa kulttuurihistorioitsija Kirsi Tuohela

(2008) ja kirjallisuuden tutkija Saa-ra Jäntti (2012) ovat ansiokkaasti rikastuttaneet tutkimuskenttää nostamalla esille naisten kirjoittamia sairauskokemuksia. Valitettavasti Tuohela ja Jäntti eivät ole löytäneet tietään Pietikäisen kirjaan, vaikka Pietikäinen haluaa sijoittaa teoksensa tähän uudempaan hulluuden tutkimukseen.

Hulluuden historiaa on käsitelty monien tieteenalojen piirissä. Siinä missä humanistinen ja yhteiskuntatieteellinen tutkimus painottavat hulluuden sosiaalista ja historiallista rakentumista sekä psykiatrian valta-asemaa, on lääketieteen oma historiankirjoitus painottanut valitusta, kehitystä irrationalisesta rationaalisuuteen. Hulluudesta tuli sairaus, kun psykiatria vakiinnutti asemansa lääketieteen kentällä. Tämä on psykiatrian historian *grand narrative*; siinä ei-moderni aika näyttäytyy irrationalisuutena, jota on vaikea ymmärtää muuna kuin taikusena. Edistysajatus on tosin saanut otteen useimmista historianutkijoista ja siksi hulluuden historiasta onkin tullut lähinnä psykiatrian historiaa. Myös Petteri Pietikäisen tarina kulkee järjettömyydestä järjen valoon, epätiedosta tietoon, virheellisistä oletuksista todistettaviin tosiasioihin, kuten Pietikäisen kirjoittaessa, että ”genetiikka oli vielä 1900-luvun ensimmäisellä puoliskolla uusi tiede, ja lääkäreillä, biologeilla, psykologeilla ja muilla oppineilla oli virheellisiä käsityksiä mielisairauksien perinnöllisyydestä” (s. 327). Kirjan edetessä kohti tiedon valoa, mielisairaustermi jättääkin hulluuskäsitteen taakseen.

Kun Michel Foucault (1961) sanoo haluavansa kirjoittavan ”hiljaisuuden historiaa”, ei psykiatrian historiaa, Jacques *Derrida* (1978) väitti tavoitteen olevan mahdoton. Tämä siksi, että olemme länsimaisen järjen kielen vankeja ja tästä seuraa, että on mahdotonta ymmärtää tai kirjoittaa irrationalisuuden/hulluuden historiaa järjen ”ul-

kopuolella”. Hulluuden historioitsijalle on vaikeaa (ehkä mahdotonta?) irtaantua rationaalisuusajattelusta ja lääketieteen kehityskosta; olemmehan kaikki osa medikaalisation vaikutusvaltaista diskursia.

Petteri Pietikäisen *Hulluuden historia* on onnistunut ja tärkeä teos, joka avautuu erinomaisesti laajalle yleisölle. Pietikäinen osoittaa valtavan tutkimuskentän hallintaa ja on lisäksi lahjakas esseisti; yhteiskunnallinen ja psykiatrinen maailma kuvataan kiehtovasti.

Hulluuden historia tarvitsee sekä Pietikäistä että Szaszia, sekä teoriapainotteisia että historisoivia, kontekstuaalisia tutkimusotteita. Kriittinen historiallis-yhteiskunnallinen tarkastelu on tärkeää, eikä näkökulma kumoa mielisairauksien mahdollisia fysiologisia, geneettisiä tai biologisia syitä, mutta kiinnittää huomion yhteiskunnallisiin rakenteisiin ja kulttuurisiin prosesseihin. Psykiatrian tieteidenala on myös itse ruvennut osoittamaan kiinnostusta humanistisiin ja yhteiskuntatieteellisiin näkökulmiin, mikä on tervetullutta, puhumattakaan uusista *Medical Humanities* -virtauksista, jotka mahdollistavat asiantuntijoiden kohtaamiset: niin mielen asiantuntijat ja toimijat (psykiatrit, hoitohenkilökunta), kulttuurintutkijat, kuin mieleltään sairastuneet (potilaat) – oman tilansa asiantuntijat.

– JUTTA AHLBECK

Sukupuoli ja toimittajuus

Heidi Kurvinen: ”En mä oo mies enkä nainen. Mä oon toimittaja.” Sukupuoli ja suomalainen toimittajakunta 1960- ja 1970-luvulla. Acta Universitatis Ouluensis B Humaniora 113, 2013. 491 s.

Heidi Kurvisen elokuussa 2013 Oulun yliopistossa ansiokkaasti puolustama väitöskirja on laaja, liitteineen lähes 500-sivuinen monitieteinen työ, jonka ansiot tieteellisenä tutkimuksena ovat kiistattomat. Pidän sitä yhtenä korkeatasoisimmista viime vuosina Suomessa ilmestyneistä historian alan väitöskirjoista, koska Kurvinen kykenee työssään yhdistämään huolellisen, laajaan aineistoon perustuvan lähde- ja kirjallisuustutkimuksen teoreettisesti ja metodologisesti moniulotteiseen analyysiin. Konkreettisesti monipuolisuus näkyy siinä, että lähde- ja kirjallisuusluettelo on lähes 40 sivun mittainen. Tutkimus ammentaa usean tieteidenalan ja tutkimuspuolelman tutkimuskeskusteluista, käsitteistä ja menetelmistä, ja tuloksillaan se täydentää ja haastaa ainakin sukupuolihistoriaa ja sen osana tasa-arvokäsitysten historiaa, feminististä mediatutkimusta ja työn sosiologiaa. Historiantutkimuksen metodisesta näkökulmasta työ on erityisen kiinnostava, koska se perustuu muistitiedon ja muun tyyppisen aineiston ristikkäiseen analyysiin. Tässä suhteessa se muistuttaa Saara Tuomaalan niin ikään innovatiivista väitöskirjaa *Työtätekevästä käsistä puhtaiksi ja kirjoittaviksi: oppivelvollisuus- ja maalaislapsuuden kohtaaminen 1921–1939* (2004).

Tutkimus osoittaa, kuinka toisiinsa liittyneitä edellä mainitut tutkimusalat parhaimmillaan ovat ja kuinka hedelmällisten vastaus-

ten rakentaminen vaatii luovaa poikkitieteellistä tutkimusotetta. Tieteiden välisten raja-aitojen ylittäminen vaatii laaja-alaista ja syvälistä perehtymistä tutkimuskirjallisuuden kirjoon, ja työ osoittaa Kurvisen ansiot tässäkin suhteessa. Kyse on suomalaisen toimittajakunnan tutkimisesta, mutta tutkimuksessa hyödynnetään monipuolisesti kansainvälistä, erityisesti pohjoismaista ja angloamerikkalaista tutkimusta. Kirjallisuutta käytetään taitavasti niin vertailevassa mielessä avaamaan ja tarkentamaan näkökulmia suomalaiseen tutkimuskohteeseen kuin omien argumenttien ja tulkintojen perustelemiseen ja niiden tieteellisen uskottavuuden vahvistamiseen.

Konkreettiseen tutkimustekniikkaan eli sukupuolen merkitykseen 1960- ja 1970-luvun toimittajuudessa tutkimus antaa uraauurtavia vastauksia, onhan kyseessä lähes tutkimaton aihe. Samalla se laajentaa kuvaa ajan suomalaisesta työelämästä ja tasa-arvodiskursseista. Sukupuolen merkitystä tarkastellaan niin rakenteellisesta, kulttuurisesta kuin kokemuksellisestä näkökulmasta. Lisäksi tarkasteluun on otettu eri tiedotusvälineet (sanomalehdistö, aikakauslehdistö, radio ja televisio) ja ulotettu se maantieteellisesti koko maahan. Analyysin tarkentaminen puoluelehdistön ja puolueista riippumattoman lehdistön väliseen mahdolliseen eroon olisi saattanut tuoda vielä yhden mielenkiintoisen ulottuvuuden.

Kurvinen asettaa tehtäväkseen analysoida sitä, miten sukupuoli näkyi toimittajan ammatin rakenteissa ja alan ammatillisessa kulttuurissa sekä sitä, miten sukupuoli merkityksellistyy nais- ja miestoitettujen muistelupuheessa (s. 20). Näin laajassa tutkimuksessa on vaarana koherenssin puute. Tämän ongelman Kurvinen onnistuu kuitenkin välttämään. Työn rakenne on selkeä ja perusteltu, ja tutki-

muksen viisi päälukua vastaavat kukin tutkimustehtävään omasta näkökulmastaan. Luvussa kaksi "Sanomalehtimiehistä toimittajiksi" tarkastellaan toimittajakunnan sukupuolirakenteessa tapahtuneita muutoksia ja suhteutetaan niitä alan muihin muutoksiin. Kyse on arvokkaasta perustutkimuksesta, joka tuo esiin, kuinka toimittajakunta naisistui, nuortui, koulututtui ja lisäksi puoluepolitisoitui, mikä näkyi erityisesti edunvalvonassa. Keskeinen tulos on, ettei naistoimittajien esiinmarssi ollut suoraviivaista ja että pelkästään sukupuolella ei voi selittää toimittajakunnassa ja ammatillisessa kulttuurissa tapahtuneita muutoksia.

Luvussa kolme "Toimitustila säily maskuliinisena" analyysin kohteena on toimittajien ammatillinen kulttuuri, jonka kantavia piirteitä olivat tutkimuksen mukaan ronski puhe- ja kulttuuri, ammattikuntaan liitetty runsas alkoholinkäyttö ja toimittajuuden kokeminen elämäntapana eli ajatus kutsumustyöstä. Kurvisen mukaan naiset osin mukautuivat näihin käytäntöihin, mutta myös haastoivat niitä. Kysymyksiä palkkauksesta, urakehityksestä ja työtehtävien horisontaalisesta jakaantumisesta tarkastellaan luvussa neljä "Sukupuolijakauman tasaantuminen ei murena erillään pitämisen logiikkaa". Tutkimus osoittaa koruttomasti, että naisten urapolulla oli enemmän esteitä kuin miesten; väittelijä lanseeraa kielikuvan esterata kuvaamaan näitä sukupuolittuneita rakenteita. Toisaalta analyysistä käy ilmi, että toimittajan työ antoi naisille mahdollisuuden tehdä samaa työtä miesten kanssa ja että he ansaitsivat hyvin verrattuina moniin muihin ammatteihin, vaikka toimitusten "kova ydin" oli varattu miehille eikä samapalkkaisuus toteutunut.

Ainoa kriittinen kommentti, joka rakenteesta on syytä esittää, koskee hieman epäselvää suhdetta

luvun kolme *taktiikoiden* ja luvun neljä *roolien* välillä. Taktiikoissa ja rooleissa on molemmissa käsitteäkseni kyse eri tavoin asemoituneiden toimittajien välisistä neuvotteluista sukupuolen merkityksestä ammatissa. Kurvinen olisi voinut hieman enemmän selvittää tätä suhdetta tai sitten yhdistää nämä tarkastelut.

Luvussa viisi "Tasa-arvo tarkoittaa yhtäläisiä mahdollisuuksia" väittelijä käy mielenkiintoista aatehistoriallista keskustelua merkityksistä, joita toimittajat ovat antaneet ja antavat tasa-arvolle omasa ammatillisessa kulttuurissaan ja osana ammatti-identiteettiään. Tässä yhteydessä tarkastellaan myös sitä, miten 1960- ja 1970-luvun media käsitteli yhteiskunnassa käytyjä tasa-arvodebatteja. Alleviivaamatta Kurvinen tuo esiin paradoksin: ammatin sisäinen epätasa-arvo jäi muiden teemojen jalkoihin, kun taas yhteiskunnassa käytyjä keskusteluja raportoitiin tiiviisti. Tässäkin tarkka erittely paljastaa eroja eri medioiden välillä, ja näyttää siltä, että aikakauslehdet, erityisesti naistenlehdet, olivat sanomalehtiä valveutuneempia.

Näin kattava tutkimus vaatii vankan lähdepojan ja lisäksi tutkijan kyvyn lukea erityyppisiä, eri aikoina tuotettuja aineistoja suhteessa toisiinsa. Nämä molemmat kriteerit Kurvisen tutkimus täyttää erittäin hyvin. Tutkimus perustuu arkistoaineistoon, kattavaan 1960- ja 1970-luvun aikalaistekstiaineistoon sekä 1970-luvulta alkaen tuotettuun muistitietoaineistoon. Osa muisteluaineistosta on Kurvisen, joko kirjoituskutsuna tai haastatteluin, itse 2000-luvulla keräämää, mikä mahdollistaa vertailun eri aikoina tuotettujen muistitietoaineistojen välillä.

Tutkimus rakentaa uskottavan kuvan maskuliinisesti muotoutuneesta ammatillisesta kulttuurista, johon päästäkseen naisten oli omaksuttava erilaisia strategioita. Tarkan ja herkän analyysin avulla

Kurvinen pystyy välttämään musta-valkoasetelmia ja tuomaan esiin menneisyyden toimijoiden, niin naisten kuin miesten, rationaliteetin ja moniäänisyyden. Palkkauksen ja uralla etenemisen mittareilla arvioituna ammattialaa luonnehti epätasa-arvo. Muistitiedon hyödyntäminen tuo tasa-arvoproblematiikkaan kiinnostavan näkökulman: muistelupuheessa sukupuolta ei koeta erityisen merkitykselliseksi toimittajaidentiteetin kannalta eikä rakenteellista epätasa-arvoa nähdä erityisenä ongelmana. Tasa-arvo määritellään ennen muuta mahdollisuuksien näkökulmasta. Näitä informanttinsa käsityksiä Kurvinen tulkitsee onnistuneesti ottamalla huomioon, että muistelulle on tyypillistä pyrkimys rakentaa elämästä mielekäs kokonaisuus.

Valtaosa Kurvisen informantteista on naisia ja tutkimus keskittyy, feministisen tutkimuksen mukaisesti, nimenomaan tasa-arvoproblematiikkaan naisten mahdollisuuksien näkökulmasta. Tämä on täysin perusteltua, ja analyysin tulokset ovat mitä mielenkiintoisimpia. Tutkimuksen otsikko lupaa kuitenkin miesnäkökulman painokkaampaa esiin tuomista. Miehille annetaan puheenvuoro, mutta heiltä halutaan ennen muuta tulkintoja naisten mahdollisuuksista, ei niinkään pohdintaa vaikkapa isyyden merkityksestä 1960- ja 1970-luvun nuoren miestoimittajan elämässä.

Muistitiedon tulkinnasta käytyyn keskusteluun Kurvisen tutkimus tuo tärkeän näkökulman: se osoittaa, kuinka paljon korostettu näkemys siitä, että muistitiedon tulkinnassa on otettava huomioon nimenomaan muisteluajankohta, vaatii tarkentamista. Taitavana (aate)historioitsijana Kurvinen jäljittää informanttien tasa-arvokäsitykset 1960- ja 1970-luvun diskursseihin. 2000-luvun kulttuuri, jossa sukupuolen merkitystä ja sukupuolieroa korostetaan huomattavasti

tavasti enemmän kuin 1960- ja 1970-luvulla, ei näytä erityisesti vaikuttaneen informanttien tapaan hahmottaa omaa ammatillista identiteettiään ja toimittajien ammatillista kulttuuria. He näyttävät pitävän kiinni 1960- ja 1970-luvun sukupuolten samuutta korostavasta ja sukupuolta häivyttävästä tasa-arvoajattelusta. Tutkimus vahvistaa, mutta myös nyansoi, feministisessä työnsosiologiassa hahmoteltua kuvaa, jota Päivi Korvajärvi on luonnehtinut seuraavaan tapaan: "Suomalaisessa työelä-

mässä on tapana käsittää sukupuoli täysin merkityksettömäksi tai ajatella, että sukupuoleen liittyvät asiat eivät kuulu työpaikalle."

Edellä kuvatun tasa-arvomitta-reiden ja kokemuksen välille (2000-luvun näkökulmasta) syntyvän jännitteen lisäksi tutkimuksesta nousee toinen metodologisesti hedelmällinen ristiriita, kun Kurvisen julkilausuttu feministinen tutkijanintressi kohtaa informanttien erilaisen tavan hahmottaa ammatillista kulttuuriaan. Tutkimuksen otsikkoon oivaltavasti valittu lai-

naus tuo esiin sen jo aiemmin todetun seikan, ettei sukupuoli ollut informanteille keskeinen identiteetikategoria toimittajina. Kurvinen reflektoi työssään ihailtavan kypsästi omaa tutkijaposiitiotaan feminististä tutkimusta luonnehtivan kriittisen ja muistitietotutkimuksessa korostetun ymmärtävän ja tulkitsevan tutkimusotteen välillä. Tämä kyky syvälliseen pohdintaan antaa luvan odottaa paljon Heidi Kurvisen tulevilta tutkimuksilta.

– TIINA KINNUNEN

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy tästä numerosta alkaen myös sähköisesti. Sähköinen rinnakkaisversio on tilaajille maksuton.

Lukijatunnuksista ilmoitetaan tarkemmin myöhemmin, mutta kaikki voivat tutustua lehden kotisivuilla olevaan sähköiseen näytenumeroon.

Historiallisen Aikakauskirjan uudet verkkosivut avataan osoitteessa www.haik.net.

Tiedemaailma

Palkitut

Historian Ystävien Liitto nimesi 7.2.2014 Suomalaisilla historiapäivillä Lahdessa vuoden 2013 historiateokseksi filosofian tohtori Ville Kivimäen teoksen *Murtuneet mielet. Taistelu suomalaissotilaiden hermoista 1939–1945*.

Työväenperinne – Arbetartradition ry myönsi Vuoden työväen-tutkimus -palkinnon Elina Kataisen väitöskirjalle *Vapaus, tasa-arvo, toverillinen rakkaus. Perheen, kotitalouden ja avioliiton politisointi suomalaisessa kommunistisessa liikkeessä ennen vuotta 1930*.

Kirjoittajat

Sirpa Aalto työskentelee post doc -tutkijana Oulun yliopiston historian laitoksella ja vierailevana tutkijana pohjoismaisten kielten laitoksella Upsalan yliopistossa.

Jutta Ahlbeck on tutkijatohtori Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden oppiaineessa, Suomen Akatemian rahoittamassa Hauraat subjektit: Lapsuus suomalaisessa kirjallisuudessa ja lääketieteessä 1850–2000-luvulla -projektissa.

Pertti Ahonen aloittaa yleisen historian professorina Jyväskylän yliopistossa 1.8.2014.

Ismo Björn on Itä-Suomen yliopiston ja Turun yliopiston Suomen historian, erityisesti ympäristöhistorian dosentti.

Heidi Grönstrand on Turun yliopiston kotimaisen kirjallisuuden dosentti.

Heini Hakosalo on filosofian tohtori ja Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian yliopistonlehtori.

Anu Heiskanen valmisteelele väitöskirjaa Helsingin yliopiston poliittisen historian oppiaineeseen.

Riika-Leena Juntunen on Kiinan historiaan ja kulttuuriin erikoistunut post doc -tutkija Oulun yliopistossa.

Majastina Kahlos on latinan kielen ja Rooman kirjallisuuden dosentti, joka työskentelee Helsingin yliopiston tutkijakollegiumissa.

Jenni Karimäki valmisteelele väitöskirjaa Turun poliittisen historian oppiaineeseen.

Ruth Mazo Karras on Minnesotan yliopiston professori.

Teemu Keskiarja on Suomen ja Pohjoismaiden historian dosentti Helsingin yliopistossa.

Tiina Kinnunen on historian yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa.

Marija Kokko on dosentti ja informaattikko Jyväskylän yliopiston kirjastossa.

Laura Kolbe on Helsingin yliopiston Euroopan historian professori.

Jan Kuhanen on akatemiatutkija Itä-Suomen yliopiston historia- ja maantieteiden laitoksella.

Riitta Laitinen on akatemiatutkija Turun yliopiston kulttuurihistorian oppiaineessa.

Marko Lamberg on Tukholman yliopiston historian professori.

Constant Mews on professori ja Uskonnon ja teologian tutkimuskeskuksen johtaja Monashin yliopistossa Australiassa.

Heikki Mikkeli on historian yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Arto Nevala on dosentti ja Suomen historian yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa.

Mari K. Niemi on Starthclyden yliopistossa Glasgow'ssa työskentelevä tutkija ja valmisteelele

poliittista johtajuutta käsittelevää väitöskirjaa Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineeseen.

Heikki Oja on professori ja toimi ennen eläkkeelle jäämistään Helsingin yliopiston almanakkatoimiston johtajana.

Ville Okkonen valmisteelele väitöskirjaa Turun yliopiston poliittisen historian oppiaineessa.

Matti Peltonen on Helsingin yliopiston sosiaalhistorian professori.

Petteri Pietikäinen on Oulun yliopiston aate- ja oppihistorian professori.

Panu Pulma on Suomen ja Pohjoismaiden historian yliopistonlehtori Helsingin yliopistossa.

Mona Rautelin toimii Svenska litteratursällskapetin rahoittamana tutkijana Helsingin yliopiston filosofian, historian, kulttuurin ja taiteen tutkimuksen laitoksella. Väitöskirjassaan hän tutki 1700-luvun lapsenmurhia ja valmisteelele parhaillaan tutkimusta kryptisistä raskauksista esimodernista moderniin Suomeen.

Pasi Saarimäki on Suomen historian tutkijatohtori Historian ja etnologian laitoksella Jyväskylän yliopistossa.

Jari Sedergren on valtiotieteiden tohtori, elokuva- ja televisiotutkimuksen dosentti Helsingin yliopistossa ja erikoistutkija Kansallisessa audiovisuaalisessa instituutissa.

Liisa Seppänen on filosofian tohtori ja väitellyt Turun yliopiston arkeologian oppiaineessa.

Taina Syrjämaa on Turun yliopiston yleisen historian professori.

Jaakko Tahkokallio on Koneen Säätiön rahoittama post doc -tutkija Helsingin yliopistossa, oppiaineena yleinen historia ja erikoisalaana Länsi-Euroopan sydänkeskiaika.

HISTORIALLINEN AIKAKAUSKIRJA VUODEKSI 2014

Historiallinen Aikakauskirja ilmestyy neljä kertaa vuodessa, ja siinä käsitellään laajasti ajankohtaisia kysymyksiä uusimman tutkimuksen valossa. Lehdessä on teemakokonaisuuksia, yksittäisiä artikkeleita, katsauksia, keskustelua ja kirja-arvioita.

Nyt on aika tilata vuoden 2014 vuosikerta. Se maksaa 45 euroa, ja sillä pääsee myös Historian Ystävien Liiton jäseneksi. Korkeakouluopiskelijoille vuosikerta maksaa vain 30 euroa. Suomen Historiallisen Seuran jäsenille hinta on 33 euroa (+ seuran jäsenmaksu).

- Liityn Historian Ystävien Liittoon (45 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Liityn Historian Ystävien Liittoon, olen korkeakouluopiskelija (30 euroa = Historiallisen Aikakauskirjan tilausmaksu)
- Tilaan lehden Suomen Historiallisen Seuran jäsenetuna (33 euroa ja seuran jäsenmaksu)

Nimi .....

Lähiosoite .....

Postitoimipaikka .....

Lipuke lähetetään kirjekuussa osoitteella:
Historiallinen Aikakauskirja/Julia Burman
Historian Ystävien Liitto
Kirkkokatu 6
00170 Helsinki

Tilauksen voi tehdä myös verkossa
osoitteessa: www.haik.net

Lähetettäjä maksaa normaalin kirjemaksun.

HISTORIAALLINEN AIKAKAUSKIRJA

Tilaukset, osoitteenmuutokset ja muut muistutukset voi tehdä sähköpostitse os. shs@histseura.fi, puh. 09-228 69351 tai osoitteeseen Julia Burman, Suomen Historiallinen Seura, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki

Taloudenhoitaja: Jaakko Pöyhönen, Heureka, PL 166, 01301 Vantaa, puh. 09-857 9218, telefax 09-8734 142, sähköposti jaakko.poyhonen@heureka.fi

Toimitussihteeri: Elina Katainen, elina.katainen@helsinki.fi. Uusi toimitussihteeri aloittaa huhtikuussa: Heidi Kurvinen, heidi.kurvinen@oulu.fi. Historiallisessa Aikakauskirjassa julkaistut kirjoitukset voidaan julkaista ilman erillistä sopimusta Historiallisen Aikakauskirjan kanssa vuoden viiveellä yliopistollisissa rinnakkaisjulkaisuarkistoissa samoin kuin niissä tieteellisissä julkaisutietokannoissa, joiden kanssa Historiallinen Aikakauskirja on tehnyt erillisen asiaa koskevan sopimuksen.

Käsikirjoitukset: Käsikirjoitukset pyydetään lähettämään sähköpostitse word- tai rtf-tiedostona päätoimittajalle osoitteeseen marko.lamberg@historia.su.se tai marko.lamberg@uta.fi.

Tilaaminen: Lehden voi tilata oheisella tilauskupongilla tai verkossa lehden kotisivuilla osoitteessa www.haik.net.

Hinnat 2014: Historian Ystävien Liiton jäsenmaksu on 45 €, korkeakouluopiskelijoilta 30 €, yhteisöiltä 55 €.

Maksuihin sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Tilauhinta Suomen Historiallisen Seuran jäseniltä on 33 €. Vuosikertatilaus kirjakaupassa yms. 55 €. Em. tilausmaksut peritään erikseen alkuvuodesta. Irtonumeron hinta 16 €.

Pankkiyhteys: Danske Bank, tilinro 800017-75048. Jäljellä olevia lehden vanhoja numeroita on helpoimmin saatavilla Tiedekirjan myymälästä Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, avoimna ma-pe klo 10–16, puh. 09-635 177. Vanhoja lehden numeroita voi tilata myös muiden kirjakauppojen välityksellä. Vanhojen numeroiden hinnat kappaleelta: vuoteen 2000 4 € kpl, vuodet 2001–2010 8 € ja vuodet 2011 ja 2012 14 €.

Painatus: Vammalan Kirjapaino Oy, Harjukatu 8, 38200 Sastamala.

Historian Ystävien Liitto

Puheenjohtaja: Päätoimittaja *Janne Virkkunen*
Sihteeri ja rahastonhoitaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, toimisto@historianyst.fi, www.historianyst.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.
Pankkiyhteys: Nordea nro 157230-363119.

Liiton keskeinen tehtävä on tukea Historiallisen Aikakauskirjan julkaisemista. Liitto edistää muutoinkin historian harrastusta ja tutkimista mm. järjestämällä tilaisuuksia ja kursseja sekä tutustumismatkoja. Liitto on myös palkinnut ansiokkaita historiatietokirjoituksia sekä ylioppilaskirjoitusten reaaliokkeen vastaajia.

Jäsenmaksu on 45 €, opiskelijoilta 30 € vuodessa. Maksuun sisältyy Historiallisen Aikakauskirjan vuosikerta. Jäseneksi ilmoittaudutaan sähköpostitse, puhelimitse tai postittamalla viereisen sivun palvelulipuke. Yhteystiedot ovat yllä.

Liiton julkaisusarjoja ovat Historian Aitta ja Historiallinen Kirjasto, joissa kummassakin on ilmestynyt parikymmentä teosta vuodesta 1929 alkaen. Liiton julkaisuja myy Tiedekirja, osoite ja puh. nro yllä.

Suomen Historiallinen Seura

Puheenjohtaja: professori *Kari Teräs*
Varapuheenjohtaja: dosentti *Tiina Kimmunen*
Toiminnanjohtaja: *Julia Burman*, Tieteiden talo, Kirkkokatu 6, 00170 Helsinki, puh. 09-228 69351, shs@histseura.fi, www.histseura.fi, varmimmin tavoitettavissa ke 16–17 lukukausien aikana.

Seuran vuosijäsenet (jäsenmaksu 25, opiskelijat 22 €) voivat jäsenalennuseduin, jotka koskevat myös Historian Ystävien Liiton, Historiallisen Yhdistyksen, Suomen Kirkkohistoriallisen Seuran, Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran, Suomen Sotahistoriallisen Seuran, Suomen Sukututkimusseuran, Svenska Litteratursällskapetin, Suomen Muinaismuistoyhdistyksen, Työväenhistorian ja perinteen tutkimuksen seuran ja Taidehistorian Seuran jäseniä, ostaa Seuran kaikkia julkaisuja Tiedekirjasta, Kirkkokatu 14, 00170 Helsinki, ma-pe 10.00–16.30, p. 09/635 177, telefax 09/635 017. Muuten Seuran julkaisuja välittävät Akateeminen kirjakauppa, Suomalainen Kirjakauppa, Yliopistokirjakauppa, Kirjavälitys sekä SKS:n kirjamyymälä (Mariankatu 7, 00170 Helsinki, www.finlit.fi). Seuran jäseneksi voivat liittyä kaikki historiasta kiinnostuneet.

